

ŠTUDIJNÉ ZVESTI

ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU
SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED NITRA

63 – 2018

Š T U D I J N É Z V E S T I
ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

HLAVNÝ REDAKTOR
GERTRÚDA BŘEZINOVÁ A ALENA BISTÁKOVÁ
Redakcia: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Akademická 2, 949 21 Nitra

Š T U D I J N É Z V E S T I
THE ARCHAEOLOGICAL INSTITUTE OF THE SLOVAK ACADEMY OF SCIENCES

GENERAL EDITOR
GERTRÚDA BŘEZINOVÁ AND ALENA BISTÁKOVÁ
Edition: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Akademická 2, SK – 949 21 Nitra

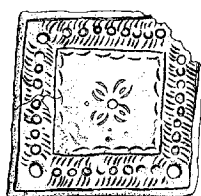
Š T U D I J N É Z V E S T I
ARCHÄOLOGISCHEN INSTITUTES
DER SLOWAKISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN

SCHRIFTFLEITER
GERTRÚDA BŘEZINOVÁ UND ALENA BISTÁKOVÁ
Redaktion: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Akademická 2, SK – 949 21 Nitra

ŠTUDIJNÉ ZVESTI

ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU
SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED NITRA

63 – 2018

NITRA 2018

Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV Nitra
63 – 2018

Recenzovaný časopis / Peer-reviewed journal

Hlavný redaktor / Editor-in-chief

Gertrúda Březinová a Alena Bistáková

Redakčná rada / Editorial board

Lucia Benediková, Jozef Bujna, Jana Čižmářová, Eva Fottová, Joachim Henning, Ivan Cheben, Alexandra Krenn-Leeb, Ján Rajtár, Peter C. Rams, Jozef Zábojník

Výkonný redaktor / Executive editor

Miriama Nemergutová

Počítačové spracovanie / Computer elaboration

Beáta Jančíková

Grafický návrh a počítačové spracovanie obálky / Graphic layout and computer elaboration of the cover

Ivan Kuzma

© Archeologický ústav SAV Nitra, 2018

IČO vydavateľa – 00 166 723

Dátum vydania – máj 2018

Poradie vydania – 63. číslo

Evidenčné číslo MK SR 3403/09 / Ministry of culture evidence No. 3403/09

Kontaktná adresa (príspevky, ďalšie informácie) / Contact address (Contributions, Further informations)

Archeologický ústav SAV, Akademická 2, SK – 949 21 Nitra, Slovakia

Tel: +421 6410051, Fax: +421 37 7335618, e-mail: gertruda.brezinova@savba.sk, alena.bistakova@savba.sk

Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma / Distributing, booking and subscription receives

Archeologický ústav SAV, Akademická 2, SK – 949 21 Nitra

e-mail: nraukniz@savba.sk

Za znenie a obsah príspevkov zodpovedajú autori. / The authors are responsible for their contributions.

Žiadna časť tejto publikácie nesmie byť reprodukováaná alebo rozširováaná v žiadnej forme – elektronicky či mechanicky, vrátane fotokópií, nahrávania alebo iným použitím informačného systému vrátane webových stránok, bez predbežného písomného súhlasu vlastníka vydavateľských práv.

No part of this publication may be reproduced or transmitted in any form – electronic or mechanical, including photocopy, recording, or any information storage and retrieval system, including web pages, without the prior written permission from the copyright owner.

Vychádza dvakrát ročne. Príspevky v Študijných zvestiach sú indexované a evidované v databázach Scopus (Elsevier), Emerging Sources Citation Index (ESCI; Clarivate Analytics) a Central European Journal of Social Sciences and Humanities (CEJSH).

Published twice a year. Articles in Študijné zvesti are abstracted and indexed in The Scopus (Elsevier), The Emerging Sources Citation Index (ESCI; Clarivate Analytics) and The Central European Journal of Social Science and Humanities (CEJSH).

ISSN 0560-2793

Tlač / Printed by VEDA, vydavateľstvo SAV, Bratislava

OBSAH

Róbert Malček

Výsledky výskumu na lokalite Ožďany-Lapoš/Roveň v kontexte osídlenia Juhoslovenskej kotliny	7
Results of the Investigation at the Site of Ožďany-Lapoš/Roveň in the Context of Settlement in the Southern Slovak Basin	69

Martin Černý – Milan Kuchařík – Marcela Horáková – Pavla Žáčková

Nové bojovnické hroby doby laténské z Prahy	73
New Warrior Graves of La Tène Period from Prague	93

Anna Gardelková-Vrtelová – Peter C. Ramsel

The Remarkable Burial of a Female with Signs of Medical Care at the Cemetery of Palárikovo	95
Pozoruhodný ženský hrob z Palárikova so známami lekárskeho zaopatrenia	105

Zdeněk Beneš

Kování jha doby římské v Čechách	107
The Roman Period Joke Fittings from Bohemia	123

Beate Maria Pomberger – Peter Stadler

Der Klang der Schellen	125
Zvuk rolníček	145

Lucia Benediková – Karol Pieta

Využitie krajiny stredného Liptova v praveku a včasnej dobe dejinnej	147
Die Nutzung der Landschaft der mittleren Liptau (Liptov) in der Urzeit und in der frühen historischen Zeit	194

VÝSLEDKY VÝSKUMU NA LOKALITE OŽĎANY-LAPOŠ/ROVEŇ V KONTEXTE OSÍDLENIA JUHOSLOVENSKEJ KOTLINY¹

Róbert Malček

Key words: Southern Slovak Basin, Middle Neolithic, Middle Eneolithic, Bronze Age, Roman Age, Early and High Middle Ages, New Age

Results of excavations on Oždany-Lapoš/Roveň site in the context of settlement in the Southern Slovak Basin

The presented study informs on the results of the rescue excavation at Oždany-Lapoš/Roveň II site which is interpreted in the last chapter in the context of the development of the settlement in the Southern Slovak Basin (Juhoslovenská kotlina). On this site the settlement of the Middle Neolithic, Middle Eneolithic, Middle to Late Bronze Age, Roman Age, Early and High Middle Ages, resp. also of the New Age was documented. The introductory chapter of the study describes the course of the research and the individual finding situations documented during the excavations. In the next chapter, the founding material is described and analyzed (especially ceramics, but also other clay, stone and metal artifacts). The study finally evaluates the location of this site (or the Oždany agglomeration) within the picture of settlement in the Southern Slovak Basin, a geomorphological unit with less favourable natural conditions compared with the lowlands of Slovakia.

ÚVOD

Začiatkom roku 2005 pracovníci Archeologického ústavu SAV počas služobnej cesty spozorovali stavebnú aktivitu na plánovanej trase obchvatu Oždian. Keďže boli v línii stavby evidované archeologické náleziská, podnikli nutné kroky, ktorých výsledkom bola realizácia záchranného výskumu. Táto skutočnosť však ovplyvnila charakter terénnych prác, ktoré sa preto museli realizovať v nevhodných klimatických podmienkach a v časovej tiesni. Zisťovacia sondáž a následné zhŕňanie ornice v evidovanej polohe sa uskutočnili v mrazoch a zasneženom teréne. Práce boli ukončené v polovici mája. Výskum neovplyvnili len mrazy, ale aj to, že skúmanú plochu niekoľkokrát zaplavila voda z rozpušteného snehu a jarných záplav (obr. 1). Tieto okolnosti ovplyvnili nielen tzv. hygienu výskumu, ale aj jeho metodiku. Ručne bola odčistená len časť podornice, resp. sídliskovej vrstvy (metódou náhodného vzorkovania sa odkopali niektoré štvorce na ploche 1), zvyšok sa odstránil bagrom a následne boli vybrané sídliskové objekty, ktoré sa črtali v podloží. Značná časť informácií o skúmanom sídlisku pri tomto postupe unikla.

Sondážou v 1. etape výskumu v trase budovanej cesty bola lokalizovaná poloha polykultúrneho náleziska. Sídliskové zvyšky boli viditeľné v dĺžke asi 115 m južne od roľníckeho družstva v katastri Oždian. Vedľa tejto plochy sa objavila ešte jedna terénna depresia, vo výplni ktorej sa nachádzali praveké či protohistorické intrúzie (objekt 5). V iných polohách na protihlhom brehu Suchej neboli zvyšky staršieho osídlenia identifikované (sú však evidované). Trasa cesty zjavne kolmo prešla areál sídliskovej jednotky a súčasťou rozsiahlejšej sídliskovej aglomerácie rozloženej na pravom brehu zmieneného toku (obr. 2).

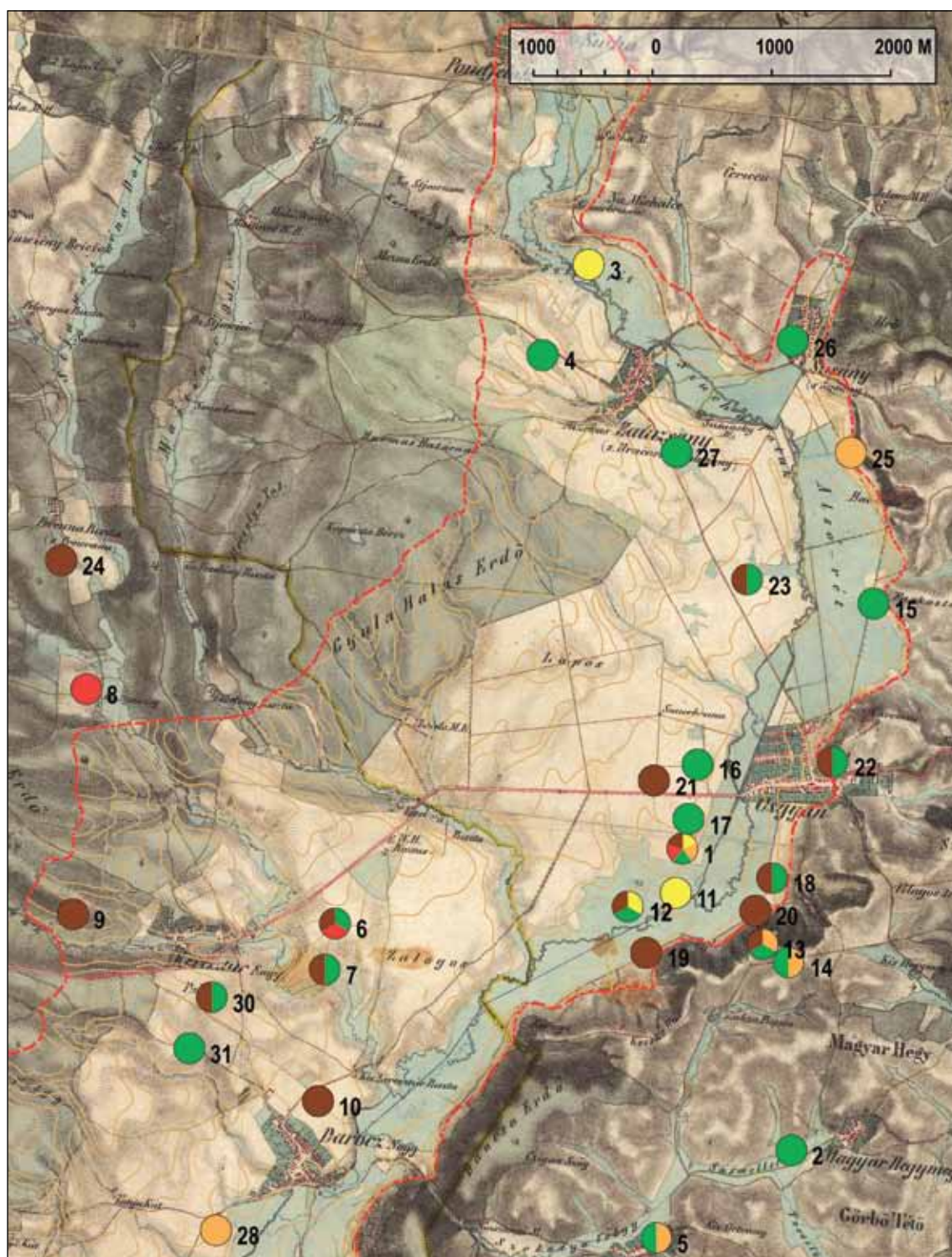
O existencii tejto aglomerácie je niekoľko správ z polovice 20. stor., aj keď nálezy bronzov z katastra Oždian sú známe už skôr (Eisner 1933, 73–75, tam odkazy na staršiu literatúru). V archíve AÚ SAV je niekoľko výskumných správ, ktoré dokumentujú aktivity bádateľov v skúmanom priestore.

¹ Práca vznikla v rámci grantového projektu 2/0072/17 „Edícia archeologických prameňov z obdobia neolitu a eneolitu Slovenska II“ a 2/0084/18 „Vývoj a premeny sídliskových štruktúr horného Potisia v praveku a v rannej dobe dejinnej“ agentúry VEGA.

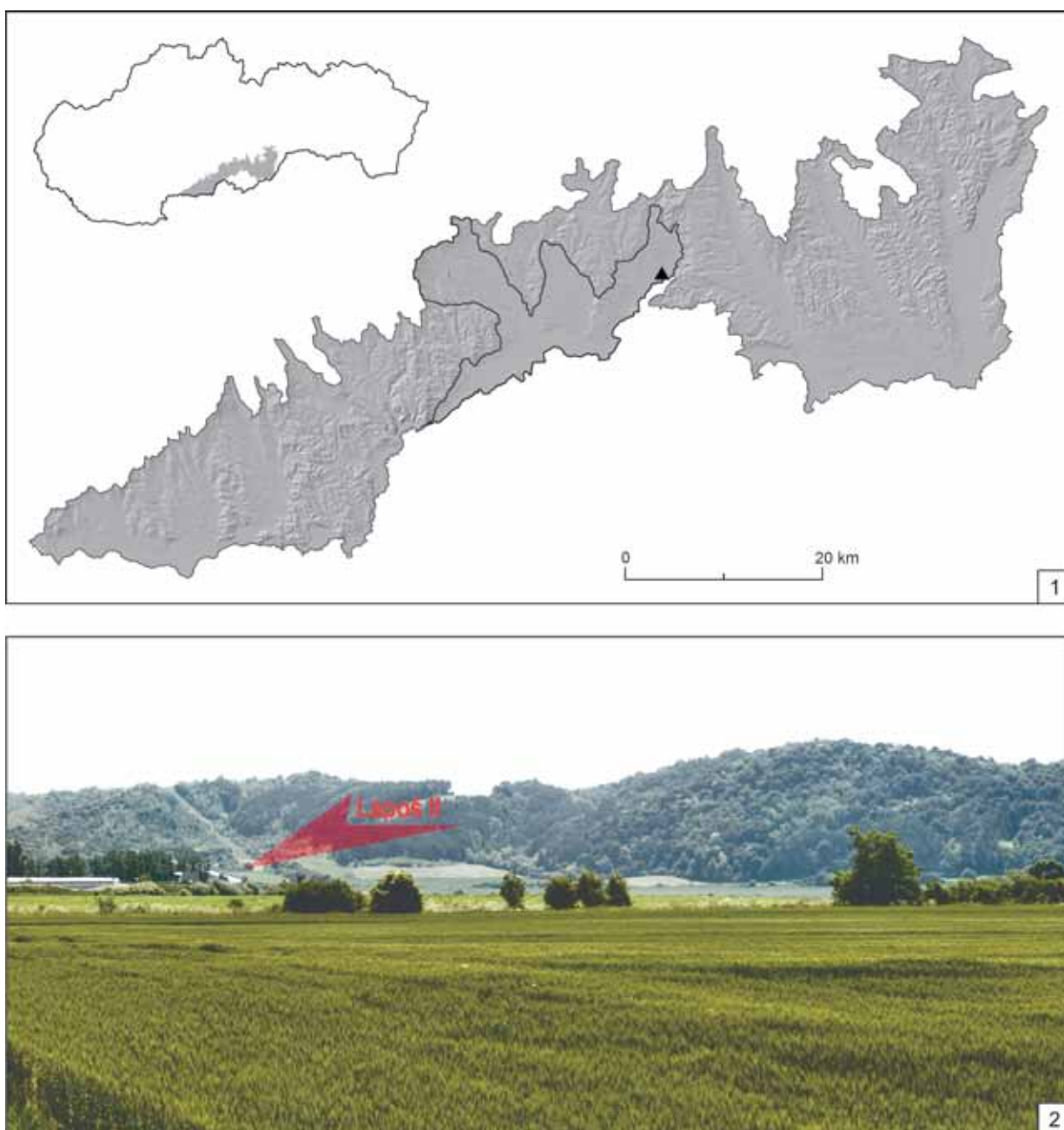

Obr. 1. Ožďany-Lapoš II. Dokumentácia priebehu výskumu. Ukážka sťažených podmienok.

Takto sa identifikovalo viacero častí tohto sídelného areálu, uvádzaných pod rôznymi toponymami (Lapoš – na novších mapách Roveň, Lapoš II-pri JRD, Lapoš-Pod Býkom, Lapoš V-Stará pieskovňa, JRD, Nad mlynom, Starý mlyn), aj keď na súčasných mapách sa uvádzajú len dve, a to Roveň, južne od družstva a Nad mlynom, severne od neho. Začiatkom 50. rokov 20. stor. sa pri hĺbení základov maštale JRD našiel depot bronzov pilinskej kultúry (Kudláček 1951; 1952; Paulík 1965, 37–39, 61). V roku 1958 oznámil učiteľ J. Homolka (1958) nález črepov a kostí, ku ktorému došlo pri hĺbení odvodňovacích rýh a základov hospodárskych budov JRD. Južne od JRD sa dokonca mala nájsť aj ľudská kostra a depot, ale následnými zbermi sa zistili len porušené pilinské a ranostredoveké sídliskové vrstvy (Bialeková 1958a; 1958b). Podľa autorky prieskumu sa však v polohe Lapoš V (Staré pieskovisko), asi 400 m na juhozápad od roľníckeho družstva, našli kostrové hroby, snáď slovanské. V roku 1962 sa južne od družstva na trase ropovodu Družba realizoval prieskum J. Lichardusa a Z. Liptákovej. Aj v tomto prípade sa západne od obce, „asi 200 m od hradskej“, našli pamiatky pilinskej, rímsko-barbarskej a stredovekej proveniencie (Lichardus/Liptáková 1962, 785). Podobné výsledky priniesli taktiež terénne aktivity na trase plynovodu v 90. rokoch. V roku 1997 identifikoval G. Nevizánsky s O. Ožďánim, okrem zvyškov stredovekej dediny v polohe Hét hársfa (1999), stopy staršieho osídlenia, ktoré sa nachádzalo asi 600 m na juh od hospodárskeho dvora firmy Agrotauris (bývalé JRD), v polohe Lapoš I. Našli sa koncentrácie črepov a mazanice, ktoré priradili kultúre s východnou lineárnou keramikou, pilinskej a kyjatickej kultúre a včasnému až vrcholnému stredoveku (Nevizánsky/Ožďáni 1999a, 124). Neskôr tu spomenutí bádatelia previedli aj záchranný výskum a okrem sídliskových nálezov zo strednej až mladšej doby bronzovej a z včasného až vrcholného stredoveku odkryli časť deštruovanej chaty so súvislou vrstvou mazanice, náležiacej mladšiemu stupňu východnej lineárnej keramiky (Nevizánsky/Ožďáni 1999b, 125, 126). V tom istom roku trasu plynovodu v ožďianskom katastri sledovali aj I. Cheben a M. Ruttkay (1999, 69), ktorí na juh a juhovýchod od obce po oboch stranách Suchej našli črepy a mazanicu z praveku a stredoveku. Sídliskové nálezy z doby

Obr. 2. Praveké a stredoveké osídlenie východného ramena Novohradských terás. 1 – Ožďany-Lapoš (Roveň) II; 2 – Dolné Záhorany; 3 – Hrnčiarske Zalužany-Za riekou; 4 – Hrnčiarske Zalužany, bez názvu; 5 – Husiná, neurčená poloha; 6 – Nové Hony-Kostolisko I; 7 – Nové Hony-Kostolisko II; 8 – Nové Hony-Fájiho pole; 9 – Nové Hony-Mravečná dolina; 10 – Nové Hony-Veľká zem; 11 – Ožďany-Lapoš (Roveň)/Pod Bukom; 12 – Ožďany-Lapoš (Roveň) I; 13 – Ožďany-Buk; 14 – Ožďany-Záhorie/Pod Bukom; 15 – Ožďany, bez názvu; 16 – Ožďany, JRD; 17 – Ožďany-Lapoš (Roveň) I, JRD; 18 – Ožďany-Pod vinicou; 19 – Ožďany-Pozemok/Hét hársfa; 20 – Ožďany-Pod Bukom/Pieskovňa; 21 – Ožďany-Nad mlynom; 22 – Ožďany-Za kaštieľom; 23 – Ožďany-Sušany, Farský vrch/Prášnica; 24 – Poltár-Dolná Prievara; 25 – Sušany, bez názvu; 26 – Sučany, intravilán (pri dome V. Pisára); 27 – Sušany-Prášnica (1200 m JZ od kóty 275); 28 – Veľké Dravce-Filipova Pustatina; 30 – Veľké Dravce-Starý majer; 31 – Veľké Dravce-Maňa. Legenda: žltá – neolit; oranžová – eneolit; zelená – doba bronzová; červená – doba rímska; hnedá – stredovek; červená línia – okraj terás.

Obr. 3. Ožďany-Lapoš II. 1 – situovanie obce (trojuholník) v Juhoslovenskej kotline a v Novohradských terasách (hrubšia linka); 2 – pohľad na lokalitu zo západu.

bronzovej a zo stredoveku pochádzajú aj z polohy Nad mlynom, severne od družstva (Bialeková 1958b; Fottová 2006, 79). Výskum, ktorým sa zaoberá predložená štúdia, sa uskutočnil v polohe Lapoš II.

Z vyššie uvedených údajov a z mapovania lokalít (obr. 2) vyplýva, že v katastri Ožďan, a to práve v Lapoši či v jeho bezprostrednom okolí, sa nachádza fažisko staršieho osídlenia mikroregiónu. Obec dnes administratívne spadá pod okres Rimavská Sobota Banskobystrického kraja a kedysi patrila do Gemerskej župy. Leží na východnom okraji východného ramena Novohradských terás, podcelku Lučeneckej kotliny, ktorá tvorí západnú časť Juhoslovenskej kotliny (obr. 3). Novohradské terasy sú poriečnou dnovou časťou Lučeneckej kotliny a tvoria ich aj terasové plošiny Suchej. Majú ráz roviny až mierne zvlnenej pahorkatiny s amplitúdou reliéfu do 100 m v nadmorskej výške 160–200 m (Hajko a kol. 1980, 126). Lokalita Lapoš II leží na dne ožďanskeho údolia na východnom úpätí pravobrežnej terasovej plošiny, ktorá tvorí najväčšiu časť ramena Novohradských terás. Na úseku plošiny sa zreteľne rysuje terénne

zvlnenie v polohe Nad mlynom, vzdialené asi 300 m na sever od skúmaného miesta. Na juh od neho, priamo v nive vo vzdialenosti 380, resp. 660 m, badať nízke vlny, polohy Lapoš-Pod Býkom a Lapoš I. Na východ od lokality, vo vzdialenosti asi 1 km, lemuje údolie pahorkovitý hrebeň oddeľujúci Lučeneckú a Rimavskú kotlinu. Práve z neho do kotliny vybiehajú najvýraznejšie terénne body v okolí polohy, a to ostrohy Buk a zámocký pahorok so zachyteným pravekým osídlením (obr. 2).

Spomenutú plošinu aj dno údolia tvoria fluvialne sedimenty, terasu pleistocénné štrky, piesčité štrky a piesky s pokryvom spraší a deluviálnych splachov. Inundáciu vytvárajú litofaciálne nečlenené nívne hliny alebo piesčité až štrkovité hliny (Maglay 2015). Skúmaná plocha 1 sa rozkladala na rozmedzí týchto dvoch terénnych útvarov. V nadloží terasy sa v týchto miestach vytvoril ostrov hnedozeme. Dno údolia pokrývajú glejové či sprievodné kultizemné čiernice. Povrch sa skláňa asi pod 1° uhlom na východ (zdroj: súbory GIS). Najvodnatejším tokom daného priestoru je spomínaná Suchá, ktorá v zregulovanom koryte tečie približne severo-južným smerom asi 220 m na východ od plochy 1. Ešte začiatkom 19. stor. meandrovala o 300 m východnejšie, bližšie k pahorkom. Iný menší tok, Maštinský potok, ktorý na starých mapách oddeľuje terasu Lapoš od terasy Zalogoš (Roveň/Záložná), ústi sprava do Suchej asi 1800 m na juhozápad od polohy. Bližšie k nej do rieky sprava vtekajú ešte bezmenné jarky.

NÁLEZOVÉ SITUÁCIE

Jadro nálezov pochádza z koncentrácie južne od areálu hospodárskeho dvora (družstva). Situácia bola sondovaná najskôr strojom. Hĺbili sa rezy 1–10, ktoré boli široké 2,5 m. Preverený úsek bol dlhý 750 m (obr. 4: 1). V druhej etape sa odkryv sústredil na východnú časť preskúmaného pásu. Po zhrnutí zamrzutej ornice bola začistená plocha s rozmermi 115 x 45 m (plocha 1). V areáli sa rozvrhla sieť so sektormi 3 x 3 m, z ktorých niektoré boli vyberané ručne. Vzhľadom na vyššie uvedené skutočnosti sa napokon celá plocha očistila bagrom na podložie a vybrali sa len v podloží sa črtajúce sídliskové objekty.

V skúmanej ploche 1 tvorila nadložie 70–90 cm hrubá vrstva čiernohnedej kompaktnéj hliny hrudkovitej štruktúry s početnými pravekými intrúziami. Výraznejšie zvrstvenie pôdneho horizontu sme nepozorovali. Už v ňom sa v niektorých štvorcoch *in situ* odkryli nálezové situácie (bloky mazanice, resp. fragment veľkej zásobnice). Sídliskové jamy boli identifikované až v ílovitom podloží. Spolu bolo zachytených 19 pravekých objektov (1–11 a 13–21) a jeden novoveký (12). Len objekt 5 bol situovaný excentricky a hlbšie položený na terase (obr. 4: 1, 2).

Sídliskové jamy neboli na ploche 1 rozptýlené rovnomerne a sústreďovali sa do dvoch, príp. troch skupín. Jedna skupina zahrňovala vyhlbeniny 1–3, 9–11 v severovýchodnej časti skúmaného areálu (t. j. v sektoroch A–C/1–2), ďalšia koncentrácia objektov 6–8, 13 a 16–21 sa nachádzala v jeho juhozápadnej časti (sektory K–L/30–35). Pozdĺž južného okraja plochy sa ešte jednotlivo našli ďalšie jamy (4, 14, 15). Obráz dopĺňajú dva zhľuky keramických úlomkov, identifikované jednak v lichobežníku E16-E11-I11-G16 na ploche veľkej asi 195 m², s ťažiskom výskytu vo štvorci H11, jednak v obdĺžniku M24-M27-L27-L24 s rozlohou asi 60 m² (pozri i nižšie). Dôležitá je aj kumulácia črepov v sektore E/12, z ktorého sa podarilo zrekonštruovať vrchnú časť zásobnice (obr. 15: 5). V týchto miestach možno predpokladať existenciu ďalšieho, no v podloží nerysujúceho sa objektu.

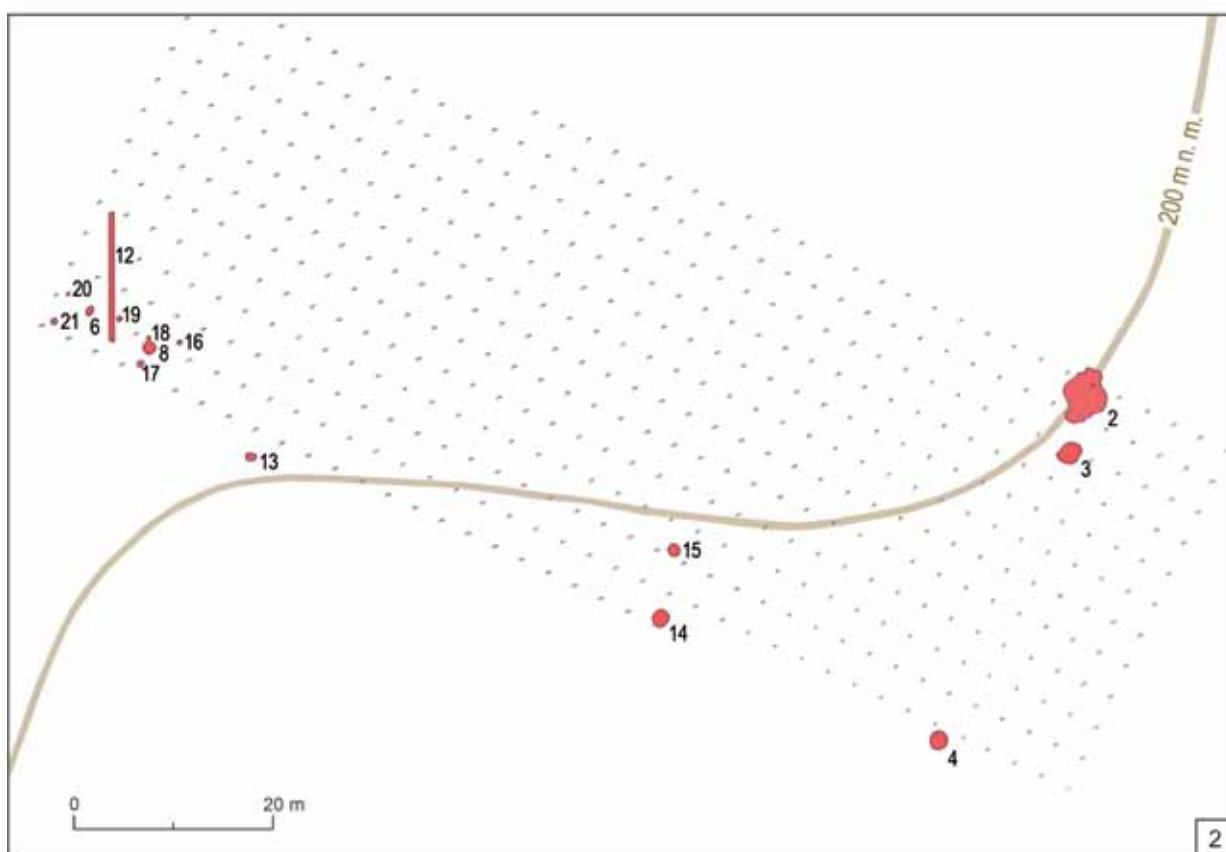
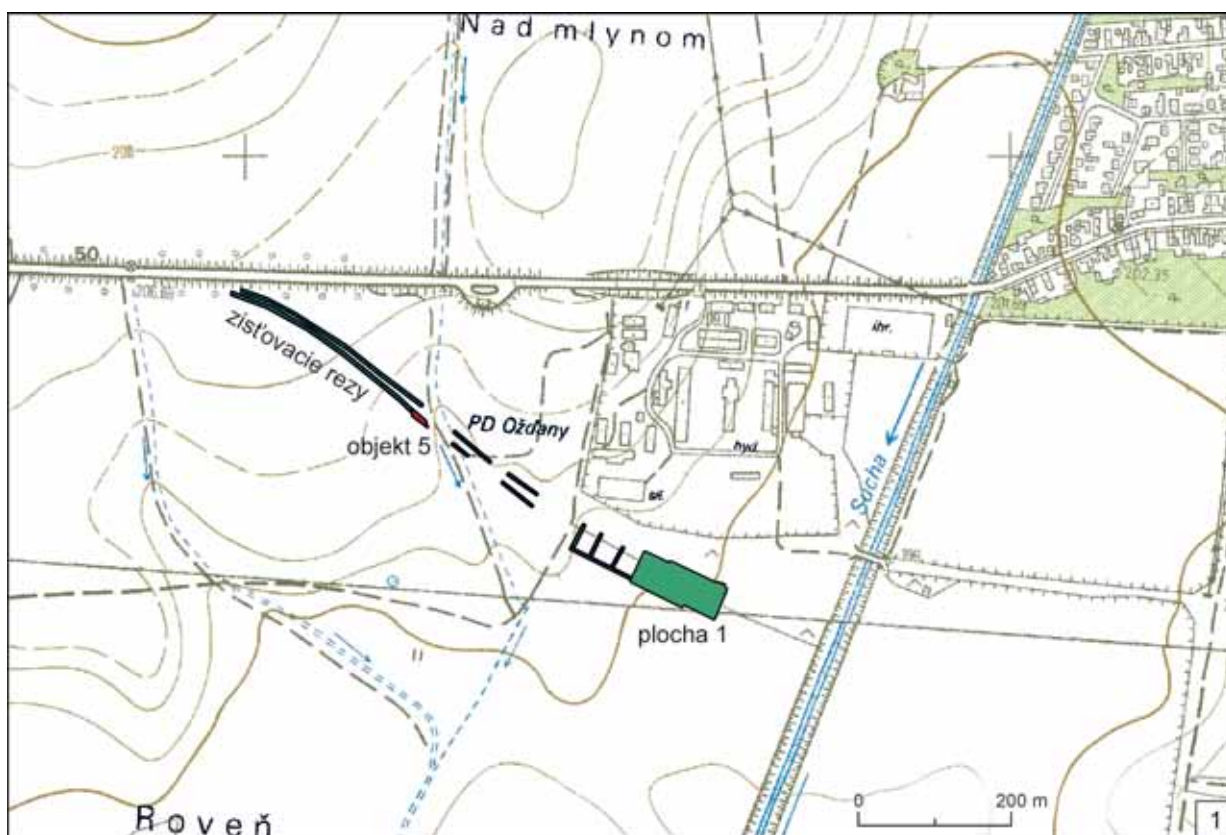
Objekt 1

Zachytený bol ešte v reze 1 a patrí ku koncentrácii zahĺbenín v severovýchodnej časti plochy. Nachádzal sa asi 1 m na SV od veľkej jamy 2. Súradnice (S-JTSK): pozri objekt 2. Úroveň zachytenia: 198,44 m n. m. Jama oválneho pôdorysu, našla sa len jej spodná časť, tvorilo ju ploché misovité dno. Zahĺbená bola do podložia. Rozmery: 0,65 x 0,55 x 0,05 m. Výplň jednotná, kohézna piesčitá hlina čiernohnedej farby (SJ 50). Interpretácia: sídlisková jama bližšie neurčená (prípadne kolová jama, vzhľadom na pozíciu objektu k výkopu 2/05). Datovanie: neurčené (obr. 7: 1). Bez nálezov.

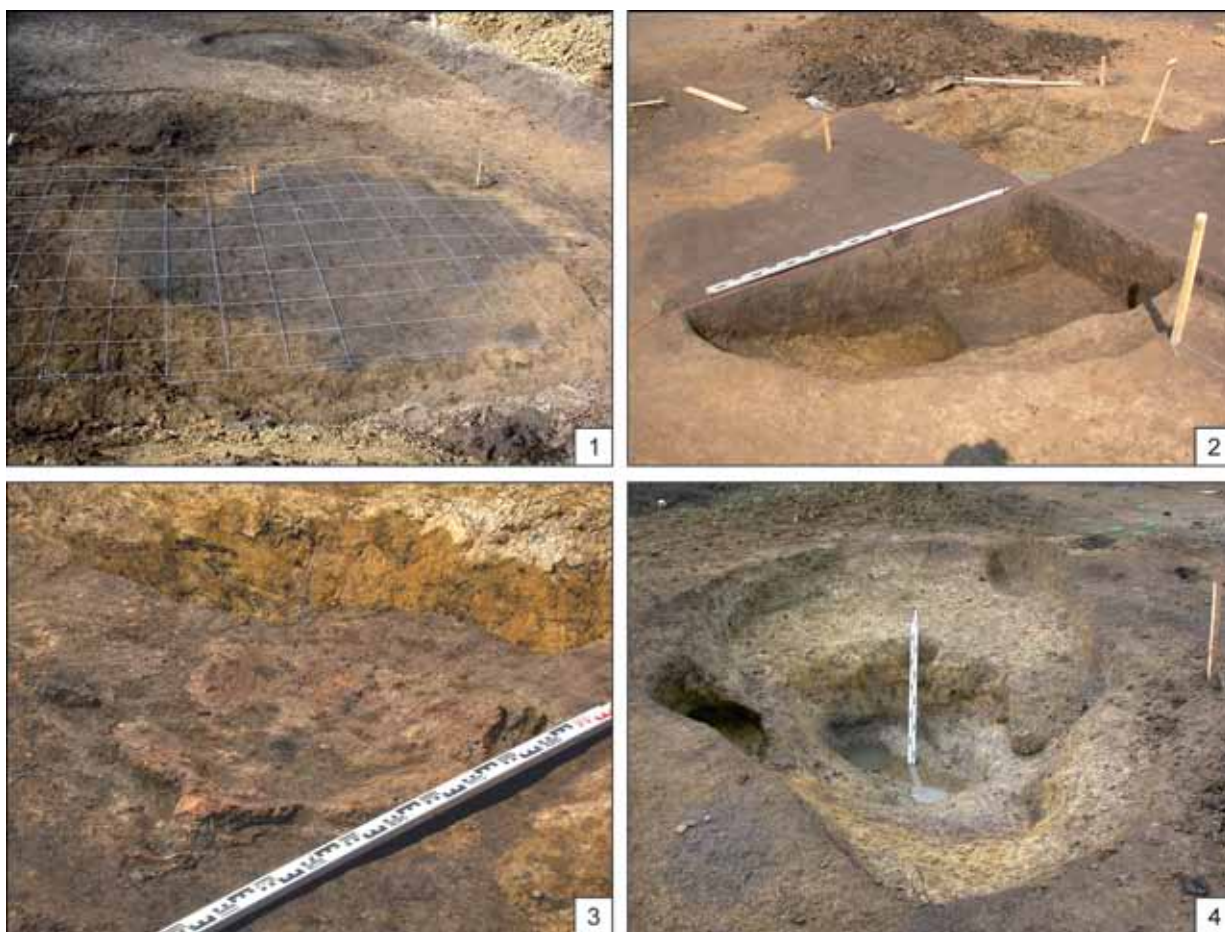
Objekt 2

Našiel sa v sektoroch A–B/1–2. V bezprostrednej blízkosti jeho hornej hrany boli identifikované protiľahlé kolové jamy 10 a 11 (jama 10 sa nachádzala vedľa juhozápadnej, jama 11 vedľa severovýchodnej steny, popis jám pozri nižšie), ktoré pravdepodobne spolu s ním patrili jednej konštrukcii. Súradnice (S-JTSK): –366385,66/–1272554,1². Úroveň zachytenia: 198,58/198,52 m n. m. V susedstve popisovaného výkopu sa našli ešte objekty 1 a 3 (objekt 1 asi 1 m na severovýchod, objekt 3 približne 2 m na juhozápad od hornej hrany), do západného cípu objektu 2 bol vhlbený výkop 9. Na úrovni zachytenia mal vaňovitý výkop približne kosoštvorcový pôdorys so zaoblenými rohmi. Mäkká

² Súradnice stredového bodu objektov.

Obr. 4. Ožďany-Lapoš II. 1 – situovanie skúmaných plôch na mape mierky 1 : 10 000; 2 – rozmiestnenie objektov na ploche 1.

Obr. 5. Ožďany-Lapoš II. Fotografická dokumentácia sídliskových jednotiek. 1, 2, 4 – celkový pohľad na objekt 2; 3 – detail objektu 2 s prepálenou vrstvou SJ 55.

hrana dna mala oválny obrys, steny boli na severnej strane stupňovité, na južnej priame šikmé, dno ploché, približne do stredu dna bola vhlbená kolová jama. Zahĺbený bol do podlažia. Rozmery: dl. 4,6 m, š. 3,2 m, hl. s kolovou jamou 1,3 m (bez nej 0,8 m). Orientácia: S – J. Zásyp tvorilo súvrstvie SJ 51 (a, b) a 52: SJ 51a, kohézna piesčitá tmavohnedá hlina vyplňala hornú časť výkopu, obdobná vrstva (SJ 51b) spodnú časť (na dne sa miešala so žltkastým ílom). Medzi nich sa vsúvala žltohnedá vrstva kompaktnej ílovej hliny (SJ 52). K nej, asi v strede objektu zdola i zhora, priliehali kruhové plochy vyhladenej mazanice, ktoré boli veľké približne 1 x 0,6 m (SJ 54) a 0,6 x 0,6 m (SJ 55), hrubé 2–4 cm. Vzhľadom na situovanie týchto mazanicových útvarov nad stredovú kolovú jamu ich pravdepodobne nemožno interpretovať ako zvyšky ohnisk, skôr spolu so SJ 52 patria k deštruovaným zvyškom nadzemných častí (steny) chaty (?). Interpretácia: snáď polozemnica. Datovanie: stredný neolit – kultúra s východnou lineárnou keramikou, skupina Tiszadob³ (obr. 5; 7: 1). Nálezy: keramika (56 ks, 1010 g, subvarianty 2a–c, 3a_v, 3b_v, 3c_i, 3d_v, 5a_v, 5b_v, 5c_v, 5d_i). V katalógu položky 32, 35, 43–45, 74, 81–85, 89, 124, 138; obr. 14: 3, 4, 8–11, 13–17; 19: 4, 8, 9), úštepová industria (6 ks; obr. 24: 9–13).

Objekt 3

Našiel sa v sektore C/1–2. Súradnice (S-JTSK): –366387,1–1272559,8. Úroveň zachytenia: 198,52/198,44 m n. m. Misoovitý výkop mal viac-menej oválny až kosodĺžnikový obrys, dno ploché s mäkkou hranou. Zahĺbený bol do podlažia. Rozmery: dl. 2,2 m, š. 1,4 m, hl. 0,38 m. Orientácia: JJZ – SSV. Zásyp pozostával z dvoch dominantných zložiek, severnú časť vyplňala kohézna tmavohnedá hlina (SJ 56), v južnej časti o niečo tmavšia (SJ 59). Do nej zasahovala vrstva žltohnedej ílovej hliny opäť dvoch odtieňov (SJ 57, 58). Mohlo ísť o superpozíciu dvoch sídliskových jednotiek s odlišným zásypom. Interpretácia: sídlisková jama. Datovanie: mladšia doba bronzová – pilinská kultúra (?; obr. 7: 2). Nálezy: keramika (5 ks, 53 g, sbv. 5b_v, 5d_v, 7b_v, 7c), úštepová industria (1 ks).

³ Cieľom tejto štúdie je predovšetkým oboznámiť odbornú verejnosť s nálezmi z výskumu v Ožďanoch, preto rešpektujeme zaužívanú terminológiu a problémom taxonometrie či problémom chronológie zachádzajúcim za takto stanovený rámec práce sa nevenujeme. Napr. pod termínom „skupina Tiszadob“, resp. „Tiszadob-Kapušany“, sa aj v najnovšej zahraničnej literatúre myslí mladšia fáza vývoja spoločenstiev s kultúrou východnej lineárnej keramiky (Csengeri 2014; Kozłowski et al. 2014, 42).

Obr. 6. Ožďany-Lapoš II. Fotografická dokumentácia sídliskových jednotiek. 1 – celkový pohľad na objekt 14; 2 – detail objektu 14 s nálezom bronzového dláta.

Objekt 4

Zachytil sa v sektore L/1–2. Súradnice (S-JTSK): –366400,08/–1272588,3. Úroveň zachytenia: 198,72/198,69 m n. m. Hruškovitý výkop mal na úrovni zachytenia kruhovitý obrys, steny zalomené (zo spodného kónusu vlastnej jamy sa zalomením roztvárало lievikovité hrdlo), dno ploché s ostrou hranou. Zahĺbený bol do podlažia. Rozmery: pr. ok. 1,4 m, pr. dna 1,4 x 1,8 m, hl. 0,6 m. Zásyp mal jednotný výkop. Tvorila ho kohézna čiernohnedá hlina (SJ60), do ktorej sa miešal materiál zo spadnutej steny a dna (SJ 61, 62). Nálezy: keramika (17 ks, 183 g; sbv. 1a, 1c, 3a₃, 3b₃, 3c₄, 5a₃, 5b₁₀, 5b₃, 5b₃, 5–₃–₄; v katalógu položka 30; obr. 13: 19). Interpretácia: zásobná jama. Datovanie: mladšia doba bronzová – mladšia pilinská/kyjatická kultúra (obr. 7: 3).

Objekt 5

Našiel sa na ploche 2, ktorá bola vzdialená asi 350 m na SZ od plochy 1. Súradnice (S-JTSK): –366768,11/–1272337,4. Úroveň zachytenia: 202,96/202,94 m n. m. Misovitá terénna depresia mala nepravidelný obrys, steny priame šikmé, ploché dno od stien nebolo odčlenené zreteľnou hranou. Zahĺbená (?) bola do podlažia. Rozmery odkrytej časti: dl. 20,4 m, š. 6 m, hl. 0,9 m. Orientácia: JV – SZ. Jama mala jednoliaty zásyp (SJ 63). Pri vyberaní sa nepodarilo identifikovať prípadné viaceré fázy zanášania, hoci v sporadických intrúziách sa rozlíšili prinajmenšom dva sídliskové horizonty (mladší, rímsky materiál sa našiel v hornej časti výplne, praveké črepy najmä tesne nad dnom objektu). Tvorila ho kohézna tuhá sivohnedá hlina, „mramorovaná“ červenkastými železitými žilkami. Jama sa nevybrala celá a južnou časťou zasahovala mimo skúmanej plochy. Severnú časť prevrstvila planírka navrhovaná pri hĺbení susedného odvodňovacieho kanála. Nálezy: keramika (62 ks, 1110 g; sbv. 1a–c, 3a₂–₃, 3c₄, 5a₃, 5b₄, 7b₃, 7c, 13a, 13c, 15a, 17a. V katalógu položky 9, 98, 147, 150–155; obr. 12: 10; 20: 28; 20: 17–22; 21: 12), drobné predmety. Interpretácia: exploatačná jama alebo prirodzená terénna depresia. Datovanie: spodná časť zásypu mladšia doba bronzová, horná časť zásypu doba rímska (obr. 8: 1).

Objekt 6, 7

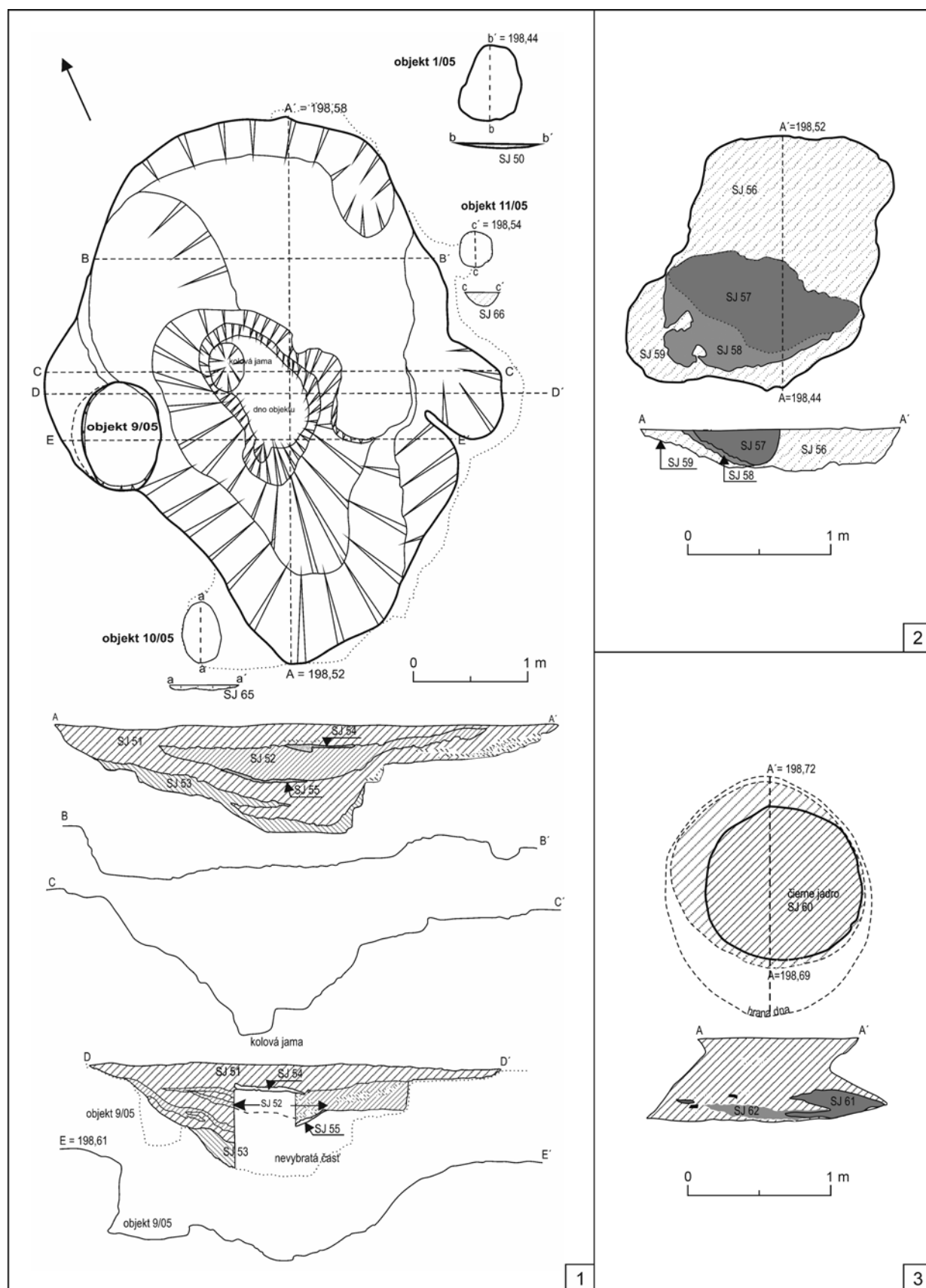
Našiel sa v sektore K/33 plochy 1. Súradnice (S-JTSK): –366484,27/–1272545,7. Išlo o pravidelný oválny mazanicový útvar ľahko preliačený so zhrubnutým okrajom, ktorý pozostával z dvoch vrstiev, asi 4 cm hrubých. Hornú tvorila kompaktná vrstva väčších mazanicových hrúd, spodnú vytvárala vrstva drobných mazanicových hrudiek premiešaných s hlinou a uhlíkmi. Objekt ležal ešte v nadloží, podorníči, tesne nad stykom tejto vrstvy s podlažím. Rozmery: dl. 1,7 m, š. 0,8 m, hl. 0,08–0,1 m. Orientácia: SZ – JV. Nálezy: keramika (12 ks, 160 g; sbv. 1b, 3b₃–₅, 3c₄, 3d₃, 5b₃, 5b₈–₁₀), mazanica. Interpretácia: (?). Datovanie: mladšia doba bronzová – mladšia pilinská/kyjatická kultúra (?).

Objekt 8

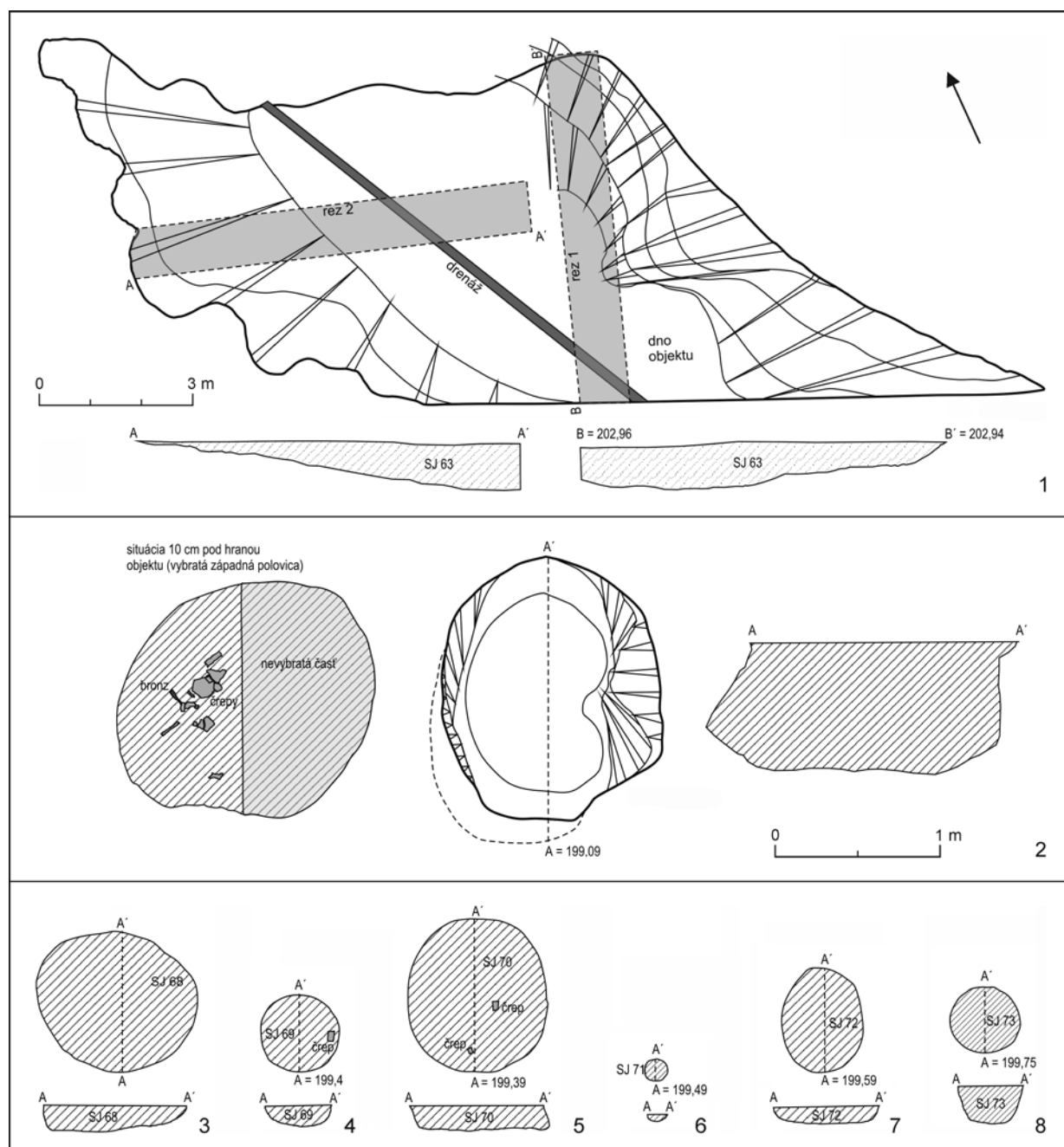
Našiel sa v sektore K/30–31. Súradnice (S-JTSK): –366478,35/–1272549,4. Opäť išlo o zhhluk mazanicových hrudiek uložených v jednej vrstve. Nemožno úplne vylúčiť, že zhhluk predstavoval hornú vrstvu zásypu jamy, ktorú sme v podlaží nespozorovali. Nálezy: keramika (12 ks, 317 g; sbv. 1a–b, 3a₃, 5b₄, 5b₈, 5c₃. V katalógu položky 39 a 40; obr. 17: 6, 7), mazanica. Interpretácia: (?). Datovanie: snáď mladšia doba bronzová, mladšia pilinská/kyjatická kultúra.

Objekt 9

Odkryl sa v sektore A/2–3 pri vyberaní objektu 2. Spozorovaný bol v hĺbke asi 0,4 m od úrovne zachytenia spomenutej zahĺbeniny, a to v jej západnom cípe. Súradnice (S-JTSK): pozri objekt 2. Vakovitý výkop v žltohnedej

Obr. 7. Ožďany-Lapoš II. Kreslená dokumentácia sídliskových jednotiek. 1 – objekt 1, 2, 9, 10; 2 – objekt 3; 3 – objekt 4.

Obr. 8. Ožďany-Lapoš II. Kreslená dokumentácia sídliskových jednotiek. 1 – objekt 5; 2 – objekt 14; 3 – objekt 15; 4 – objekt 16; 5 – objekt 17; 6 – objekt 18; 7 – objekt 19; 8 – objekt 21.

zásypovej vrstve (SJ 52) tohto objektu sa črtal ako tmavší ovál, mal priame mierne zošikmené steny a rovné okrúhle dno s ostrou hranou. Zahĺbený bol do zásypu objektu 2. Rozmery: pr. 0,8 m, hl. 0,6 m. Zásyp bol jednoliaty, tvorila ho kohézna piesčitá čiernohnedá hlina. Nálezy: keramika (1 ks, 5 g; sbv. 3c₄). Interpretácia: sídlisková jama (zásobná?). Datovanie: mladšia doba bronzová – pilinská kultúra (?; obr. 7: 1).

Objekt 10

Našiel sa v sektore B/2. Súradnice: (S-JTSK) pozri objekt 2. Z oválneho výkopu sa zachytilo len ploché misovité dno zahĺbené do podlažia. Situovaný bol do tesnej blízkosti juhozápadnej hrany objektu 2, s ktorým mohol tvoriť jednu stavebnú konštrukciu. Zahĺbený bol do podlažia. Rozmery: dl. 0,55 m, š. 0,3 m, hl. 0,04 m. Orientácia: S – J. Jednotný zásyp tvorila kohézna čiernohnedá hlina. Bez nálezov. Interpretácia: kolová jama. Datovanie: stredný neolit – kultúra s východnou lineárnou keramikou, skupina Tiszadob (obr. 7: 1).

Objekt 11

Pendant objektu 10 sa našiel v sektore A/2 pri severovýchodnej hrane objektu 2, s ktorým mohol tvoriť jednu stavebnú konštrukciu. Súradnice: (S-JTSK) pozri objekt 2. Z kruhového výkopu sa opäť zachytilo len misovité dno zahĺbené do podlažia vyplnené čiernohnedou hlinou. Rozmery: pr. 0,3 m, hl. 0,12 m. Bez nálezov. Interpretácia: kolová jama. Datovanie: stredný neolit – kultúra s východnou lineárnou keramikou, skupina Tiszadob (obr. 7: 1).

Objekt 12

Líniový objekt pretínal sektory H/35, I/35, I/34, J/33, J/34, K34, K33 a L/33. Súradnice (S-JTSK): –366482,21/–1272539,7. Výkop vakovitého profilu mal priame ľahko zošíkmené steny a rovné dno s oblou hranou. Odkryl sa v dĺžke asi 18 m. Na úrovni bol široký približne 0,7 m, dno malo šírku asi 0,4 cm. Orientácia: S – J. Zahĺbený bol do sídliskovej vrstvy, od ktorej sa odlišoval svetlejším (stredne sivým) sfarbením. Do podlažia zasahoval len dnom. Hornú časť zásypu tvorila hutná tmavosivá hlina zmiešaná s riečnym štrkom, spodnú hutná tmavohnedá hlina. Nálezy: keramika (10 ks, 432 g; sbv. 1b, 3b₃, 5a₃, 5b₁₀, 5c₃, 12b, 13c, 17c. V katalógu položky 132, 146, 148, 149; obr. 20: 9; 21: 9–11). Interpretácia: odvodňovací výkop. Datovanie: 17.–18. stor. (?).

Objekt 13

Našiel sa v sektore N/27. Súradnice (S-JTSK): –366468,3/–1272560,2. Zhľuk väčších mazanícových hrudiek uložených v jednej vrstve, snáď fragment spadnutej steny. Vypreparovali sa v sídliskovej vrstve. Rozmery: dl. 1,0 m, š. 0,5 m. Orientácia: SV – JZ. Nálezy: keramika (15 ks, 616 g; sbv. 1b–c, 3b₃, 3b₃, 3c₃–₄, 3d₂, 5a, 5c₃, 5c₅. V katalógu položka 24; obr. 16: 12); mazanica. Interpretácia: deštrukčná vrstva. Datovanie: mladšia doba bronzová – mladšia pilinská/kyjatická kultúra.

Objekt 14

Našiel sa v sektore L-M/12. Súradnice (S-JTSK): –366427,65/–1272576,2. Úroveň zachytenia: 199,09 m n. m. Vakovitý výkop mal na úrovni zachytenia oválny obrys, steny mal takmer zvislé, nad dnom sa však kónicky rozširovali, dno bolo ploché s vcelku ostrou hranou. Zahĺbený bol do podlažia. Rozmery: dl. 1,6 m, š. 1,4 m, hl. 0,8 m. Orientácia: JZ – SV. Zásyp mal jednotný, viacero zásypových vrstiev sa nepozorovalo ani v profile, ani pri vyberaní. Napriek tomu sa v hĺbke 7–10 cm od úrovne zachytenia vyskytla väčšia kumulácia črepov spolu s bronzovými predmetmi. Antropogénne prímеси sa objavovali až po dno objektu, zásyp tvorila kohézna čiernohnedá hlina (SJ 67). Nálezy: keramika (36 ks, 2246 g; sbv. 1b–c, 3a₃, 3b₃–₅, 3c₃, 5a₃, 5a₃, 5b₆, 5b₁₀, 5c₄, 5c₆, 6b₃, 7a₁–₂, 7c. V katalógu položky 10, 31, 67, 68, 73; obr. 12: 11; 13: 20; 16: 16, 17; 17: 9); mazanica, zvieracie kosti, drobné predmety (aj bronz; obr. 26: 3–5). Interpretácia: zásobná jama. Datovanie: mladšia doba bronzová – mladšia pilinská kultúra (obr. 6; 8: 2).

Objekt 15

Odkryl sa v sektore J-K/12. Súradnice (S-JTSK): –366426,33/–1272569,4. Misovitý výkop mal na úrovni zachytenia približne kruhový obrys, zachytilo sa z neho ploché dno s mäkkou hranou. Zahĺbený bol do podlažia. Rozmery: dl. 1,0 m, š. 0,8 m, hl. 0,15 m. Orientácia: JZ – SV. Zásyp mal jednotný, tvorila ho kohézna čiernohnedá hlina (SJ 68). Bez nálezov. Interpretácia: sídlisková jama. Datovanie: mladšia doba bronzová – mladšia pilinská/kyjatická kultúra (?; obr. 8: 3).

Objekt 16

Našiel sa v sektore L/31. Súradnice (S-JTSK): –366475,33/–1272548,8. Úroveň zachytenia: 199,4 m n. m. Misovitý výkop mal na úrovni zachytenia kruhový obrys, zachytilo sa z neho ploché dno s mäkkou hranou. Rozmery: pr. 0,4 m, hl. 0,11 m. Zásyp mal jednotný, tvorila ho kohézna čiernohnedá hlina (SJ 69). Nálezy: keramika (1 ks, 35 g; sbv. 5b₃). Interpretácia: kolová jama (?). Datovanie: mladšia doba bronzová – pilinská kultúra (?; obr. 8: 4).

Objekt 17

Nachádzal sa v sektore L-M/31. Súradnice (S-JTSK): –366479,22/–1272551. Úroveň zachytenia: 199,39 m n. m. Vanovitý výkop mal oválny obrys, našlo sa z neho ploché dno s mäkkou hranou a zošíkmenými stenami. Zahĺbený bol do podlažia. Rozmery: dl. 0,92, š. 0,8 m, hl. 0,16 m. Zásyp mal jednotný, tvorila ho kohézna čiernohnedá hlina (SJ 70). Nálezy: keramika (6 ks, 68 g; sbv. 3c₄, 5b₃, 5c₄, 5c₆, 5d₄). Interpretácia: sídlisková jama. Datovanie: mladšia doba bronzová – mladšia pilinská/kyjatická kultúra (?; obr. 8: 5).

Objekt 18

Našiel sa v sektore L/31. Súradnice (S-JTSK): –366478,4/–1272548,4. Úroveň zachytenia: 199,49 m n. m. Misovitý výkop mal na úrovni zachytenia kruhový obrys, zachytilo sa z neho len misovité ploché dno s mäkkou hranou. Zahĺbený bol do podlažia. Rozmery: pr. 0,12 m, hl. 0,04 m. Zásyp mal jednotný, tvorila ho kohézna čiernohnedá hlina (SJ 71). Bez nálezov. Interpretácia: kolová jama. Datovanie: mladšia doba bronzová – mladšia pilinská/kyjatická kultúra (?; obr. 8: 6).

Objekt 19

Zachytený bol v sektore L/33. Súradnice (S-JTSK): –366481,32/–1272546,5. Úroveň zachytenia: 199,59 m n. m. Misovitý výkop mal oválny obrys, našlo sa z neho ploché dno s mäkkou hranou. Zahĺbený bol do podlažia. Rozmery: dl. 0,6, š. 0,5 m, hl. 0,13 m. Zásyp mal jednotný, tvorila ho kohézna čiernohnedá hlina (SJ 72). Nálezy: keramika (1 ks, 44 g;

sbv. 1b. V katalógu položka 11; obr. 12: 3). Interpretácia: sídlisková jama. Datovanie: mladšia doba bronzová – mladšia pilinská/kyjatická kultúra (?; obr. 8: 7).

Objekt 20

V sektore L/34 sa v podloží identifikoval výkop, ktorý sa však pri preparovaní zoškrabal. Súradnice (S-JTSK): –366486.41/–1272544. V prípade tejto stratigrafickej jednotky mohlo ísť o kolovú jamu.

Objekt 21

Našiel sa v sektore M/35. Súradnice (S-JTSK): –366487,79/–1272546,7. Úroveň zachytenia: 199,75 m n. m. Misovitý výkop mal na úrovni zachytenia okrúhly obrys, našlo sa z neho ploché dno s mäkkou hranou. Zahĺbený bol do podlažia. Rozmery: pr. 0,4 m, hl. 0,23 m. Zásyp mal jednotný, tvorila ho kohézna čiernohnedá hlina (SJ 72). Nálezy: keramika (5 ks, 97 g; sbv. 1d, 3b₄, 5c₄, 5c₆, 7c). Interpretácia: kolová jama. Datovanie: mladšia doba bronzová – mladšia pilinská/kyjatická kultúra (?; obr. 8: 8).

Pri hodnotení popísaných nálezových situácií je potrebné upozorniť na dve skutočnosti. Z väčšej časti sa zo zdokumentovaných výkopov zachytili len ich dná, to znamená, že povrch pôvodného terénu sa musel nachádzať o niečo vyššie a zodpovedal približne výškam nedávnej súčasnosti (dnes už je zdvihnutý cestným násypom). Dobré to dokumentuje situácia objektu 2, ktorého nosné koly by pri zdokumentovanej hĺbke predpokladaných kolových jám (obj. 10 a 11) neboli stabilné. Výkopy sa väčšou časťou objemu nachádzali v nadložnom pôdnom horizonte, ktorý tak vzhľadom na početné sídliskové intrúzie možno aspoň sčasti považovať za druhotný antropogénny výtvor pravekého pôvodu (s erodovanou hornou časťou). Na druhej strane v skúmanom priestore došlo k radikálnej premene vodného režimu. Za súčasných podmienok by hlbšie výkopy nemohli plniť svoju funkciu, pretože by boli zatápané spodnou vodou, ako sa to dialo počas nášho výskumu. Z toho možno vyvodíť poznatok, že sídliská sa zakladali buď v suchších klimatických periódach (aspoň v iných ročných obdobiach, *eo ipso* museli byť sezónne), alebo sa reguláciou koryta Suchej a melioráciou polí dodatočne zamokrili pôdy (?). Neolitický objekt 2 či objekt 14 z doby bronzovej pravidelne zaplavovala spodná voda.⁴

Z vyššie uvedeného popisu vyplýva, že zdokumentované nálezové situácie možno rozdeliť do viacerých skupín. Našli sa zhluky mazanicových hrúd, ktoré asi pochádzali z nadzemných častí stavieb v ich bližšom či vzdialenejšom okolí, výkopy niekoľkých typov, teda kolové jamy (tak možno interpretovať zahĺbeniny menších rozmerov), väčšie sídliskové jamy neučeného typu (výkopy 15, 17) a zásobné jamy (k nim možno priradiť výkopy 4, 14 a asi aj 9). Zvláštny prípad predstavovala zahĺbenina 2 a napokon osobitý charakter mal aj novoveký výkop 12, pravdepodobne odvodňovacia struha (okrem nej sa na ploche zachytili i výkopy recentného drenážneho systému).

Zachytené výkopy neboli na ploche rozptýlené pravidelne, ale koncentrovali sa do dvoch výraznejších zoskupení, jedno z nich sa nachádzalo na severovýchodnom okraji skúmanej plochy. Tvoril ho výkop 2 a jeho satelity 1, 3, 10 a 11. Do zásypu jamy bol ešte vhlbený objekt 9. Podľa nálezových okolností a datovania zásypu však jamy 3 a 9 pravdepodobne nepatrili k tomu istému, teda neolitickému horizontu osídlenia lokality a boli mladšie (snáď náležali pilinskému či kyjatickému sídlisku). Otázne zostáva datovanie jamy 1, z ktorej sa zachytilo úplné dno bez významných nálezov. Z rozostavenia jám 10 a 11 do jednej línie, takmer kolmej na pozdĺžnu os výkopu 2, sa zdá, že k nemu mohli náležať, no treba podotknúť, že stredová kolová jama výkopu z tejto priamky vybočovala. Vlastná jama pomerne veľkých rozmerov mala vcelku pravidelný obrys (pozri vyššie), no stupňovité dno. Jeho tvar však podľa nás ovplyvnil výkop pre nosný stredový kôl, ktorý neolitickými nástrojmi nebolo úplne jednoduché vykopať. Vzhľadom na stratigrafické pomery (uloženie SJ 52 s prepáleným povrchom i dnom; SJ 54, 55) usudzujeme, že spodný stupeň bol po osadení stĺpu zasypávaný, aby sa zabezpečila stabilita tohto piliera. Zahĺbenina tak mohla mať počas svojej existencie položené dno vyššie ako nami vybratý negatív, na druhú stranu mala pôvodne asi aj vyššie steny (súdiac podľa nivelety dnu jám 10 a 11) a bola zastrešená.

Nálezy zo zásypu datujú výkop do stredného neolitu, materiál náleží najskôr variantu Tiszadob východnej lineárnej keramiky (ďalej VLK). Hoci starší predpoklad, že populácie VLK si neosvojili výstavbu veľkých nadzemných domov (Šiška 1989, 45), vyvrátili veľkoplošné výskumy na viacerých lokalitách v severovýchodnom Maďarsku (Domboróczy et al. 2017, 3/14 a nižšie, obr. 1; 5; 6). Obdoby k objektu 2 sa nachádzajú, aj keď nie často, práve na sídliskách tejto kultúry. K zemniciam náleží objekt 2 zo sídliska VLK v Michalovciach (trojdielna alebo viacdielna sídlisková jama s kozubom, max. š. 528 cm, preskúmaná

⁴ Podobná skúsenosť so spodnou vodou sa opakovala pri vyberaní nižšie položených sídliskových jám na pilinskom sídlisku, rozloženom sčasti na obdobnej nízkej terase v katastrach Stránskej a Figy, ktoré sme skúmali s E. Fottovou v sezónach 2006 a 2007.

dĺ. 540 cm, šlo asi o zemnicu so slabo sa zvažujúcim dnom; Šiška 1989, 42–45, obr. 6; tab. I. 4) a objekt 3 (dvojdielna sídlisková jama s rozmermi 720 x 380 x 60 cm mala v skutočnosti štvorcový pôdorys, asi zemnica so šiestimi kolovými jamkami po obvode, mohlo ísť o dielňu; Šiška 1989, 45, obr. 7, tab. I. 3). Analógie sa napokon nachádzajú aj za maďarskou stranou hranice (Korek 1977, obr. 2; 4; Makkay 1978, obr. 1; 2). Zemnice tohto typu sa vyskytli aj v bukovo-horském prostredí. Z výskumu S. Šišku na hospodárskom dvore v Zemplínskych Kopčanoch k nim patrí objekt 6, nepravidelná oválna jama veľká asi 766 x 550 cm. Rozdelená je na tri časti, ktorej západná ľadvinovitá časť mala oblé až kónické steny a bola pomerne hlboká (až 100 cm). Uprostred mala kolovú jamu s priemerom 40 a hĺbkou 43 cm (Hreha 2015, 198, 199; tab. XLIII). R. Hreha (2015, tab. 14) ju klasifikuje ako objekt typu XI a domnieva sa, že jamy tohto typu mali skôr výrobný charakter. V podstate však ide o bližšie nešpecifikované objekty (Hreha 2015, 22, 35). Sídliskovými pomermi neolitu Spiša sa zaoberal M. Soják (2000, 242), ktorý uvádza, že tu, rovnako ako v Malopoľsku, predstavujú jamy s pozostatkami kolov či ohnísk jeden z fenoménov malých „filiálnych“ osád s jedným či viacerými objektmi tohto typu. Citované analógie potvrdzujú skutočnosť, že okrem zmienených dlhých kolových domov sa na stredoneolitických sídliskách hornej Tisy vyskytoval aj iný typ stavebnej konštrukcie, zemnica. Možno súhlasiť so S. Šiškom (1989, 46), že takéto zahĺbeniny predstavujú zvyšky menších chat. Otázne je, či ide o výrobný alebo obytný charakter. Nemožno však vylúčiť ani ich *ad hoc* obytnú funkciu, prevádzka neolitických komunít si určite vyžadovala rôznorodé aktivity spojené s dlhším pobytom jej členov mimo komunitných areálov, kde by však výstavba veľkých konštrukcií (kolových domov) bola neekonomická. S existenciou sezónnych satelitov treba rátať aj v modeli neolitického osídlenia horného Potisia, naposledy predstavenom maďarskými autormi (Domboróczy et al. 2017, 3/14 a nižšie). Je tu predpoklad, že ani neolitické komunity neboli úplne autarkné (stopy nadkomunitných interakcií pozri napr. Kozłowski et al. 2014). V prípade Oždian možno pri súčasnom stave výskumu rátať s oboma verziami. Sídlisko, ku ktorému chata patrila, malo sezónny charakter alebo sa na „lapošskej“ terase nachádzala materská osada. Objekt 2 bol umiestnený na jej perifériu a mal skôr hospodársky účel.

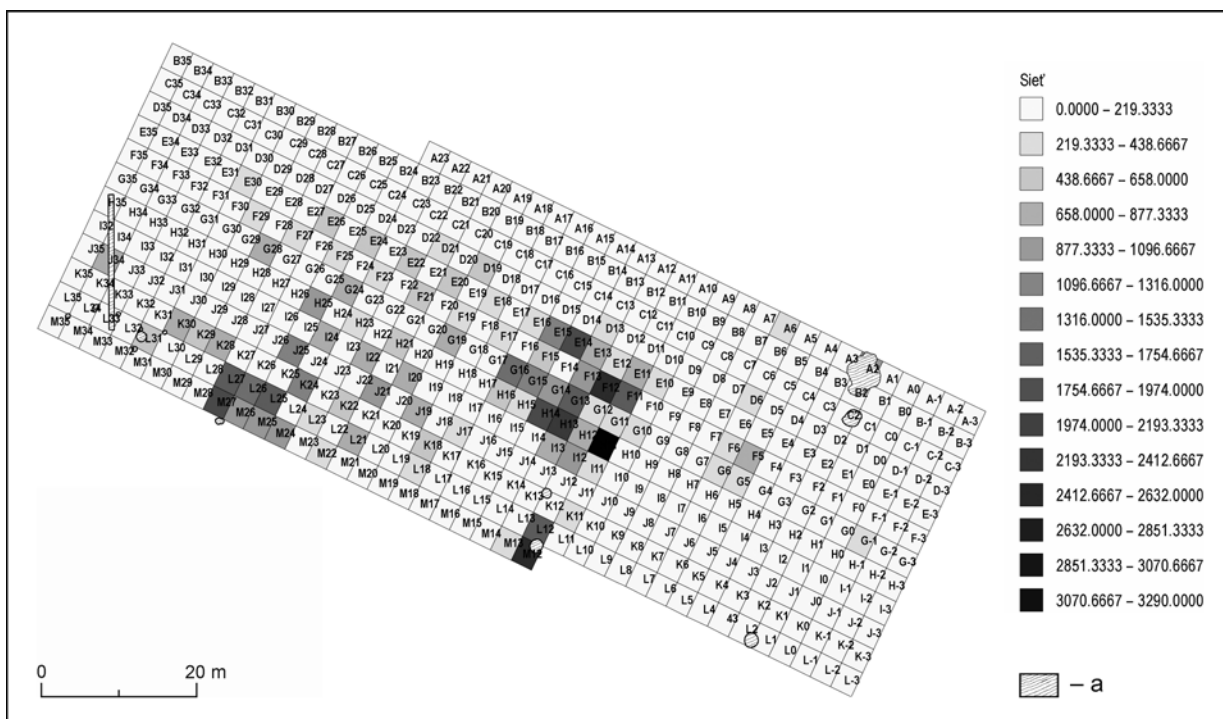
Ďalšie zoskupenie sídliskových objektov na ploche 1 v Ožďanoch-Lapoši II sa nachádzalo na jej juhozápadnom okraji. Tvorili ho väčšie i menšie jamy 16–21 a bloky mazanice 6 a 8. Tomuto zhľuku nemožno prisúdiť jednoznačnú funkciu. Niektoré jamy mohli predstavovať aj „univerzálny“ sídliskový výkop, iné (napr. objekty 16, 20?, 21) kolové jamy. Zdá sa, že v týchto miestach stála nadzemná kolová stavba, z ktorej mohli pochádzať aj zmienené mazanicové bloky (zrejme nešlo o zvyšky ohnísk či pecí), avšak zmienené jamy v obryse pravidelnú štruktúru nevytvárali. Prípadná stavba pravdepodobne zasahovala mimo skúmanú plochu. Datovať ju možno najskôr do mladšej doby bronzovej a náležala pilinsko-kyjatickému sídlisku.

Ak pominieme drenážne struhy, posledným typom sídliskového objektu na skúmanej ploche boli tzv. zásobné jamy. Práve tie patrili k skupine rozptýlených výkopov pozdĺž južného okraja plochy (SJ 4 a 14). K spomenutému typu sa hlásia kužeľovitým tvarom a lievikovitým hrdlom (takúto profiláciu stien mala najmä jama 4, jama 14 tak výrazne tvarovaná nebola). Tento typ výkopu býva pomerne hojne zastúpený na otvorených pilinských sídliskách v Juhoslovenskej kotline (Figa, Včelince), ale v odbornej literatúre sa objavuje aj spochybňujúci názor na funkciu sídliskových jám ako zásobníč (Neustupný 1995, 200 a nižšie). Na druhú stranu možno etnografickými príkladmi spoľahlivo doložiť, že takéto využitie jám bolo normálnym prejavom sídliskového života archaických poľnohospodárskych spoločností (Bushnell 1922, 123; Wilson 1917, 87–97). Tento účel pravdepodobne plnili aj zmienené oždianske jamy. Typickou ukážkou zásobnice je najmä jama 4. Obe pravdepodobne náležali pilinsko-kyjatickému sídlisku.

Sídliskové objekty, zdokumentované na ploche 1 v Ožďanoch-Lapoši II, najpravdepodobnejšie náležia dvom najvýraznejším sídliskovým horizontom zdokumentovaným na lokalite. Zvyšky chaty patria osade neolitickej skupiny Tiszadob (objekt 2), ostatné výkopy pilinsko-kyjatickému sídlisku. Jamy patriace iným obdobiam, reprezentovaným v nálezovom fonde napr. keramikou badenskej kultúry (pozri nižšie), sa identifikovať nepodarilo (ak k nej nepatrila zahĺbenina 3 s nevýrazným nálezovým materiálom subvariantu 5b₄, 5d₄, 7b₂, 7c). Podobne sa tu nedoložili ani sídliskové objekty z raného či vrcholného stredoveku.

NÁLEZOVÝ MATERIÁL

Základ hnuťelného nálezového inventára z Lapoša predstavuje keramika. Okrem nej sa na skúmanej ploche sporadicky vyskytli kovové predmety a kamenná industria, resp. zvieracie kosti, početnejšie boli zastúpené hrudy mazanice (miestami tvorili kompaktné zhľuky). Vzhľadom na veľkú prevahu zvyškov keramického riadu v súbore sa jeho zhodnotenie musí opierať najmä o analýzu tohto črepového materiálu.

Obr. 9. Ožďany-Lapoš II. Plocha 1. Hmotnosť keramického materiálu podľa skúmaných sektorov. Legenda: a – sídliskové objekty.

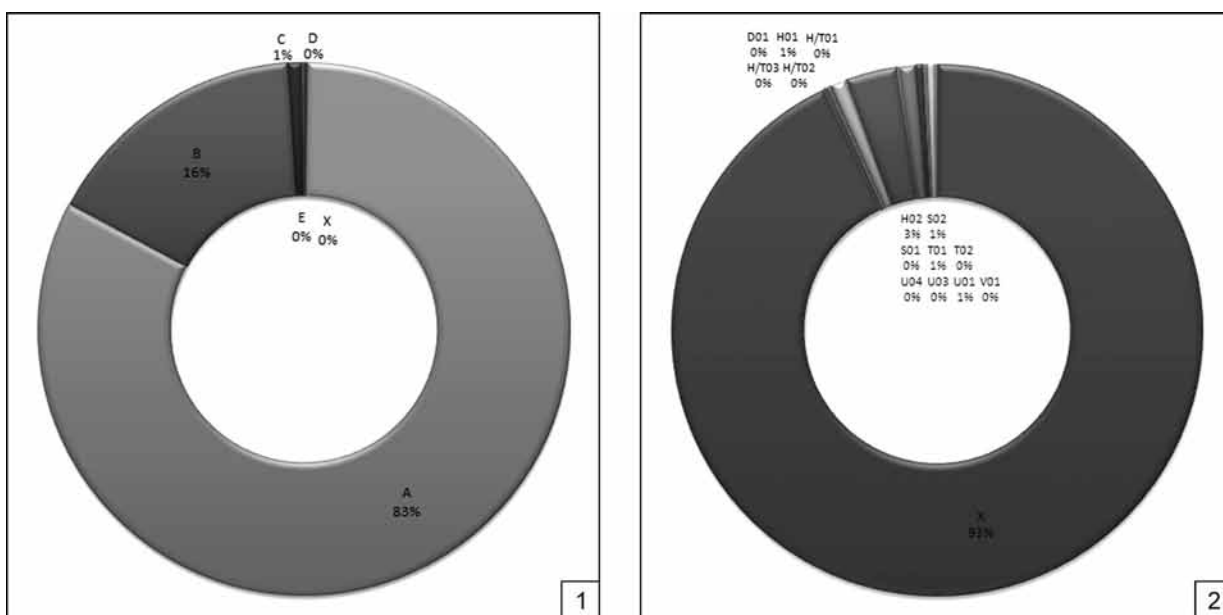
Keramika

Stav fondu

Vyššie popísané podmienky a priebeh výskumu do značnej miery ovplyvnili charakter keramického súboru, predovšetkým jeho veľkosť. Strojným zhrňaním zamrznutej ornice sa súbor zredukoval o nálezy z povrchovej vrstvy, ktoré však práve pre ich situovanie boli v procese postdepozíčnej transformácie (Neustupný 2007, 52) najviac zničené. Naopak, ručným odkopávaním podorníčia sa metódou náhodného výberu aspoň v niektorých štvorcoch (obr. 9) zachytila asi podstatná časť nálezového materiálu. Takto preskúmané sektory poskytli kosť poznatkov o výsledkoch spomenutej transformácie a rozptyle keramických fragmentov.

Pred samotnou analýzou parametrov a slohu keramických zvyškov treba uviesť, že z výskumu pochádza asi 87,5 kg črepov, ktoré sú roztriedené do 249 prírastkových položiek. Hodnotený súbor spolu obsahuje približne 9080 jedincov. Kolekciu charakterizuje pokročilý stupeň fragmentácie hlinených nádob. Väčšina črepov (83 %) náleží veľkostnej skupine A (kusy veľké do 3 x 3 cm), pätina (16 %) skupine B (do 6 x 6 cm) a iba nepatrný počet (1 %) skupine C (do 9 x 9 cm). Črepy skupiny D (do 12 x 12 cm) a E (nad 12 x 12 cm) netvoria ani 1 % hodnoteného súboru (obr. 10: 1). Vzhľadom na takýto stav zachovania neprekvapuje, že skladbu keramického fondu zo skúmanej plochy prakticky nemožno rekonštruovať. Až 93 % črepov pochádza z neznámej časti tela. K náznakovej rekonštrukcii niekoľkých jedincov tak z veľkej väčšiny poslúžili iba fragmenty horných častí nádob (časti hrdiel alebo hrdiel s podhrdlím, resp. s bruchom), ktoré však predstavujú len 4 % všetkých črepov. Aj v tomto prípade možno rekonštruovať iba časť jedincov, navyše ide o rekonštrukcie neúplné a často sporné.

V odbornej literatúre sa rozlišuje viacero druhov odpadu, a to primárny, sekundárny, terciárny a odpad *de facto* (Neustupný 1996 citovaný v Macháček 2001, 14; Sommer 1991) a „... v primárnom odpadu by sa mali nachádzať střeby približne stejné velikosti, které je možné z velké části slepit, v neporušeném sekundárním odpadu budou chybět velmi malé fragmenty... a velký rozptyl malých střepů, ze kterých nelze sestavit větší kusy, je typickým důsledkem rozšlapání keramiky v komunikačním prostoru... v tomto případě se může jednat o primární i sekundární odpad“ (Macháček 2001, 16), zatiaľ čo terciárny odpad vzniká tým, že odpad sekundárny je prírodnými silami premiestnený na nejaké ďalšie miesto (Neustupný 1996, 496). Fragmentácia ožďan-

Obr. 10. Ožďany-Lapoš II. Stav keramického fondu. 1 – fragmentácie keramiky; 2 – pomerné zastúpenie jednotlivých kategórií deskriptoru „časť tela“. A – do 3 x 3 cm; B – 6 x 6 cm; C – do 9 x 9 cm; D – do 12 x 12 cm; E – nad 12 x 12 cm; C01 – celá nádoba alebo celý profil nádoby; D01 – podstava; H/T01 – hrdlo a podhrdlie; H/T02 – hrdlo, podhrdlie a spodok; H/T03 – hrdlo so spodkom; H01 – hrdlo; H02 – ústie hrdla; S01 – spodok; S02 – spodok a podstava; T01 – podhrdlie; T02 – podhrdlie a spodok; U01 – ucho samostatne; U03 – ucho na podhrdlí; U04 – ucho na max. výduti; V01 – výčnelok; X – neurčená časť tela.

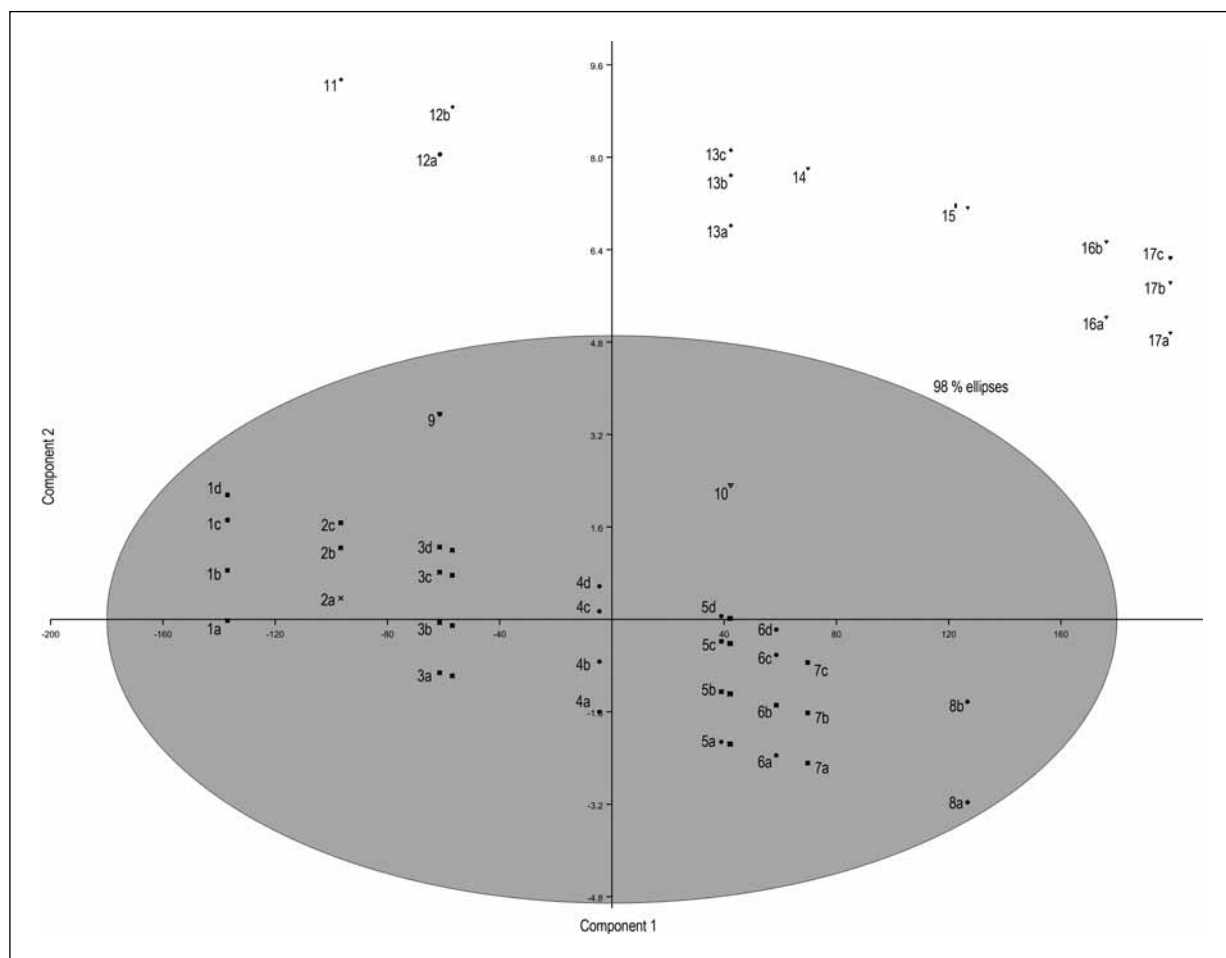
skej keramiky podľa uvedeného naznačuje, že nálezový materiál v skúmanom priestore prešiel značnou postdepozíčnou n-transformáciou (termín pozri *Neustupný 1996*). Viedlo k nej asi viacero príčin. Najdôležitejšou sa javí erózia relatívne tenkej vrstvy nadložia (asi 70 cm), uloženého na nepriepustnom ílovom podlaží mierne sklonenom ku dnu nivy Suchej, ktorú znásobila hlboká orba a meliorácia poľí v druhej polovici 20. stor. Naopak, o nezavršenej entropii hovorí niekoľko plôch s hustejším výskytom črepového materiálu. Najväčšie zahustenie sa po interpolácii hodnôt zvaženej hmoty rysuje v lichobežníku E16-E11-I11-G16 na ploche veľkej asi 195 m² s ťažiskom výskytu vo štvorci H11. Ďalší zhluk sa na kartograme črtá v obdĺžniku M24-M27-L27-L24 s rozlohou asi 60 m², menšie kumulácie sa napokon zistili v okolí sídliskových objektov 2 a 14 (obr. 10: 2). K vzniku prvého zhľuku mohlo prispieť mierne preliačenie terénu v týchto miestach, malo by ísť o terciárny odpad. Druhý zhluk sa nachádzal v susedstve skupiny kolových jám, do akej miery s ním súvisí, snáď ukáže nasledujúca analýza nálezov. Charakter jeho zložiek však skôr dokladá uvedené rozšľiapanie keramiky, teda situovanie tejto kumulácie mimo obydľí či zóny hospodárskych aktivít.

Relatívne rovnomerný rozptyl črepov kategórie A na skúmanej ploche svedčí o pokročilej n-transformácii nálezového súboru a o tom, že skúmaná plocha sa možno nachádzala na okraji zachytených zdokumentovaných pravekých či včasnohistorických a stredovekých komunitných areálov.

Spracovanie a triedenie fondu

Keďže keramické úlomky spracovaného súboru dosahujú neprehľadné množstvo, ich deskripcia a následná klasifikácia si vynútila vytvorenie matice vlastností popisovaných jedincov (črepov). Každého jedinca v databáze by mali charakterizovať deskriptory týkajúce sa jeho fyzických vlastností, spracovania keramického cesta, stavby tela a výzdoby. V skutočnosti sa však v úplnosti spracovala len časť súboru (1430 jedincov, teda 16 %), u ostatných sa zaznamenala len veľkosť a kategória fragmentu. Vzhľadom na pokročilý stupeň fragmentácie by podrobný popis veľkej väčšiny úlomkov, v pomere k vynaloženej práci, neznamenal väčší prínos pre analýzu súboru.

Údaje vložené do databázy nám v ďalšom kroku práce s keramickým materiálom poslúžili ako podklad jeho štatistického spracovania. Vzhľadom na charakter súboru, kde veľkú väčšinu nálezov zastupovali malé a nezdobené úlomky, navyše pochádzajúce z viacerých sídliskových horizontov, sa ako

Obr. 11. Ožďany-Lapoš II. Keramický fond. Výsledky analýzy hlavných komponentov, varianty ožďanskej keramiky.

najvhodnejšie kritérium jeho delenia javili byť fyzické vlastnosti črepu, ktoré by mali zrkadliť technologické postupy osvojené konkrétnou skupinou výrobcov daného obdobia a mohli sa uplatniť pri výrobe rôznych keramických typov (Macháček 2001, 26). Ako sa ale ukázalo, tento predpoklad nemusí platiť úplne. Naopak, príčinou uvedenej pokročilej fragmentácie súboru nebolo pri jednotlivých archeologických kultúrach, zachytených na lokalite, možné sledovať typologickú skladbu ich keramiky či jej premeny. Platí to v rovnakej miere aj pre jej výzdobné schémy.

Zo štatistických metód, používaných v archeológii na vyhľadávanie a definovanie typov, sme pri triedení ožďanskeho súboru práve ohľadom špecifikovaného súboru atribútov v prvom kroku aplikovali analýzu hlavných komponentov, ktorá by mala poslúžiť na redukciu veľkého množstva premenných a vyhľadania toho, čo je v nich štrukturujúce (Macháček 2001, 25). Metóda navyše umožňuje vizuálne analyzovať viacrozmerné dáta v dvojrozmernom, resp. trojrozmernom priestore, pričom sa zachová čo najväčšia miera ich pôvodnej variability (Král' et al. 2009, 88). Súbor bol rozdelený podľa štyroch znakov (zrnitosť, tvrdosť výpalu, spôsob výroby, farba črepu zvonka), ktorých hodnoty boli prevedené na vhodný, teda kardinálny alebo aspoň ordinálny typ. Osobitý prípad predstavovala farba.⁵ Zdanlivo nominálny deskriptor má v RGB prostredí súradnice, z ktorých sa analýzou hlavných komponentov vyabstrahovala hodnota pre jednotlivé farby vo farebnom spektre.⁶ Nominálnym deskriptorom tak zostáva spôsob výroby (modelovanie, obtáčanie, vytáčanie). Výsledok analýzy takto upravenej matice

⁵ Hoci farba črepu mohla vzniknúť aj počas n-transformácie či neskôr (Buko 1990 citovaný v Macháček 2001, 26), predsa závisí od spôsobu výroby (od výpalu a spracovania či druhu použitej hliny), preto predstavuje dôležitý znak pre triedenie keramického súboru (pozri napr. čierna mladobronzová a biela stredoveká keramika v Ožďanoch).

⁶ Ďakujeme Mgr. L. Nađovi z Ústavu ekológie lesa SAV, ktorý tento postup vymyslel.

údajov zobrazuje obr. 11. Hodnotené fragmenty sa podľa spomenutých parametrov podarilo zoskupiť do rovnomerne rozložených stĺpcov (1–17), z ktorých viaceré majú niekoľko hladín (minimálne jednu, maximálne štyri).

Vzhľadom na to, že pri tvorbe databázy boli aspoň zhruba (pri spomenutom stave fondu to ani inak nešlo)⁷ datované popisované fragmenty, možno na obr. 11 pozorovať, že nepredstavujú kumulácie identicky datovaných jedincov, ale skladajú sa zväčša z fragmentov náležiacich niekoľkým obdobiam. V ďalšom kroku analýzy sme podnikli pokus rozložiť jednotlivé zhľuky tak, aby sa (ak je to možné) oddelili v niečom nesúrodé skupiny. V tomto kroku sme však kategóriu „Spôsob výroby“ (ktorú mali jedince jednotlivých skupín zhodnú) nahradili kategóriou „Typ ostriva“. Ako metóda s prijateľnými výsledkami sa ukázala zhľuková analýza, keďže sa pri nej môžu použiť i nominálne znaky vyjadrené pomocou prezent/absent (Macháček 2001, 31).

Skladba fondu

Výsledok analýzy hlavných komponentov zobrazuje obr. 11. Keramické jedince sa podľa vertikálnej osi zoskupili do troch výrazných hladín. Najpočetnejšie je zastúpená spodná hladina, ktorú predstavuje praveká keramika (modelovaná v ruke, varianty 1–8), najmenej početná je stredná, ranostredoveká (obtáčaná, variant 9, 10). Vrchná, ktorá sa už nachádza mimo elipsy s 95 % pravdepodobnosťou výskytu jedincov, je vytáčaná stredoveká keramika z doby rímskej a novoveká (varianty 11–17). V jednotlivých zhľukoch opäť možno pozorovať stĺpovitý rozptyl na jednotlivé hladiny. Určujúcim komponentom bola v tomto prípade zrnitosť keramického cesta (hrubozrnná keramika sa nachádza na dne, jemnozrnná na vrchole stĺpca). Podľa horizontálnej osi bola určujúcim komponentom triedenia farba povrchu. Tmavo sfarbené jedince smerujú na zápornú stranu osi, svetlo sfarbené na jej stranu kladnú. Na zápornom póle sa nachádzala čierno sfarbená keramika z doby bronzovej, na kladnom biela keramika stredoveká. V pravekej keramike tak možno rozlíšiť dve veľké zoskupenia. Varianty tmavo sfarbených jedincov skôr s jemnejšou prímiesou (varianty 1–3) a svetlejší, ale skôr hrubší riad (varianty 5–8). Stredovú pozíciu zaberá variant 4, ktorý bol početne málo zastúpený a inak nevýrazný. Podobný je rozptyl stredovekej a novovekej keramiky na hornej hladine, kde stredoveký biely riad sa odlišoval od novovekého farbou a zrejme aj zrnom.

V takto vyčlenených zoskupeniach pravekej keramiky sa ocitli rôzne datované jedince, preto sa pristúpilo k jemnejšiemu triedeniu zhľukovou analýzou. Výsledkom bolo rozčlenenie pôvodných zoskupení na viaceré množiny subvariantov.

Variant 1

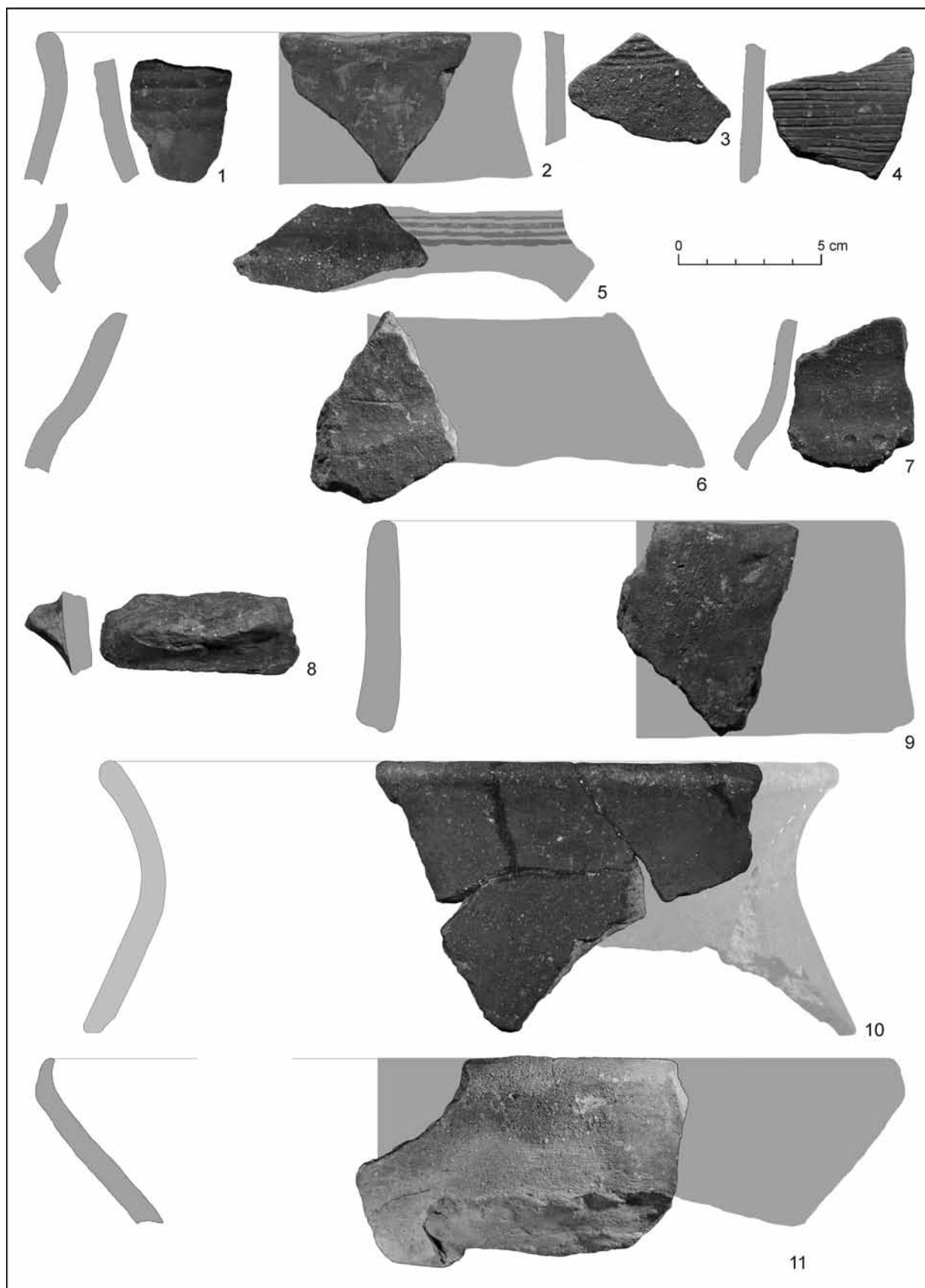
Je zoskupením vcelku jednotného charakteru a podľa zrnitosti ho možno rozdeliť na štyri hladiny, prevažujú však črepy z piesčitého cesta strednej zrnitosti. Ide o keramiku modelovanú v ruke čiernej či čieranosivej farby, zväčša s hladkým povrchom a strednej hrúbky (zhľuky 1b, 1c). Tenkostenné črepy náležia najmä zhľuku 1d a tomu zodpovedá aj zrnitosť. Do skupiny patria tieto charakteristické črepy:

1. KK – X;⁸ oblé plece; V2; H3; Z3 (Ps); P4; F10. Vzd.: zrejme koncentrické poloblúky zostavené z kanelúr (obr. 12: 1). Sbv. 1b; SV.

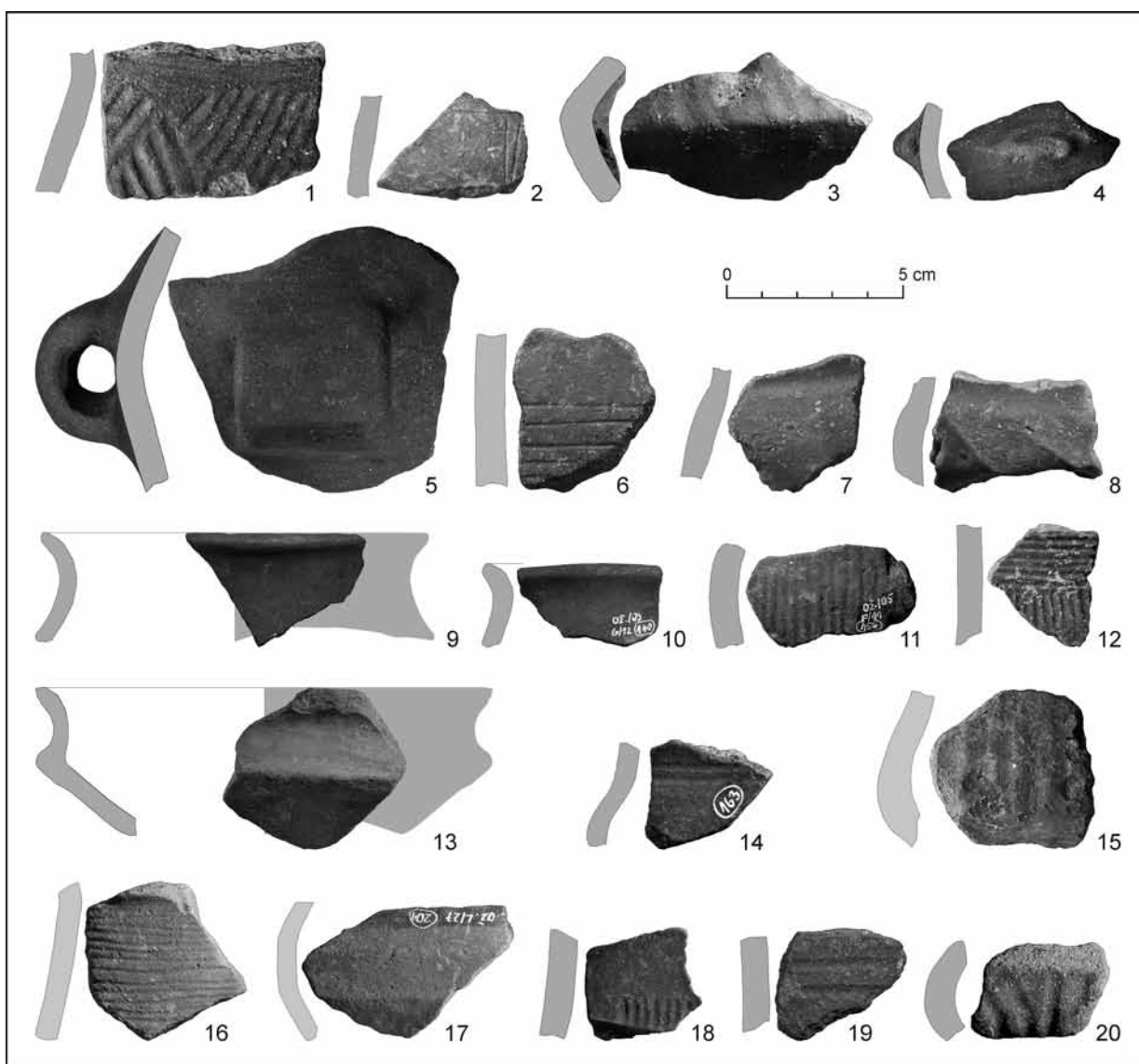
⁷ Pomerne jednoznačne bolo možné odlíšiť niektoré neolitické, rímske, stredoveké a novoveké črepy. Nepočtené včanoštredoveké fragmenty charakterizovala výzdoba alebo typ okraja. Problematickou však bola veľká skupina pravekých črepov, ktoré boli priradené k dobe bronzovej (podľa výzdoby i k eneolitu) alebo všeobecne k pravému. Datovanie značnej skupiny atypických črepov do bronzu sa však opiera len o autopsiu autora s materiálom z doby bronzovej.

⁸ V popise sú zahrnuté vybrané deskriptory matrice.

Použitie skratky: KK – keramická kategória; A – amfora; D – džbán; H – hrniec; MH – misovitý hrniec; HD – dvojuchý hrniec; M – misa; ZM – závesná misa; Š – šálka; PO – pohár; PK – pokrievka; Z – zásobnica; V1 – mäkký výpal; V2 – stredný výpal; V3 – tvrdý výpal; H1 – hrúbka steny do 0,5 cm; H2 – do 0,7 cm; H3 – do 1 cm; H4 – do 1,2 cm; H5 – do 1,5 cm; H6 – nad 1,5 cm; pr. – priemer; pr. ok. – priemer okraja; pr. h. – priemer hrdla; pr. nas. h. – priemer nasadenia hrdla; v. h. – výška hrdla; pr. vd. – priemer výdute; š. – šírka; vs. – verzus; Z1 – bez prímiesi; Z2 – zrnitosť keramického cesta, zrno do 1 mm; Z3 – zrnitosť keramického cesta, zrno do 3 mm; Z4 – zrnitosť keramického cesta, zrno nad 3 mm; Og – plevy; kam. – kamienky; Ps – piesok; P1 – drsný povrch; P2 – povrch zdrsnený prímiesou; P3 – glazovaný povrch; P4 – jemne hladný povrch; P5 – prirodzene hladký povrch; P6 – hladký povrch, mierne nerovnosti; P7 – zvetraný povrch; F1 – biela farba; F2 – žltá farba; F3 – tmavosivá farba; F4 – svetlohnedá vrátane béžovej farby; F5 – stredne hnedá farba; F6 – tmavohnedá farba; F7 – stredne sivohnedá farba; F8 – tmavá sivohnedá farba; F9 – tehlovo červená farba; F10 – tmavosivá až čierna farba; F11 – tmavá sivozelená farba; F12 – svetlá ružovosivá farba; Vzd. – výzdoba; Sbv. – subvariant; SV – sídliskový vrstva; obj. – objekt; SJ – stratigrafická jednotka; VLK – východná lineárna keramika; ZLK – západná lineárna keramika.

Obr. 12. Ožďany-Lapoš II. Keramický fond. 1–11 – subvariant 1b. 1, 2, 4–10 – sídlisková vrstva; 3 – objekt 19; 11 – objekt 14.

Obr. 13. Ožďany-Lapoš II. Keramický fond. 1–20 – subvariant 1c. 1–11, 13–19 – sídlisková vrstva; 12 – objekt 13; 20 – objekt 14.

2. KK – A (?); kužeľovité hrdlo s vyhnutým okrajom; V2; H2, PR. OK. asi 18 cm; Z3 (Ps); P4; F10 (obr. 12: 2). Sbv. 1b; SV (sek. E/14).
3. KK – A (?); valcovité hrdlo odsadené s kónického spodku ostrým zvýrazneným lomom; V2; H1, pr. „vd.“ asi 20 cm; Z3 (Ps); P4; F10. Vzd.: obežný pás viacnásobných veľmi úzkych, husto pod sebou radených kanelúr, nasadenie hrdla (obr. 12: 5). Sbv. 1b; SV (sek. F/15).
4. KK – A (?); kužeľovité hrdlo mätko zalomené z oblého podhrdla; V2; H3, pr. h. asi 22 cm; Z3 (Ps); P4; F10 (obr. 12: 6). Sbv. 1b; SV (sek. H/12).
5. KK – A (?); kužeľovité hrdlo mätko zalomené z oblého podhrdla; V2; H3; Z3 (Ps); P4; F10. Vzd.: skupina jamiek zoskupených do vodorovnej línie (obr. 12: 7). Sbv. 1b; SV (sek. E/20).
6. KK – A (?); kužeľovité (?) hrdlo; V2; H2; Z3 (Ps); P4; F10. Vzd.: obežný pás viacnásobných veľmi úzkych, husto pod sebou radených kanelúr (obr. 12: 4). Sbv. 1b; SV (sek. I/22).
7. KK – A (?); pásikové ucho na pleci; V2; H3, š. ucha 5,7 cm; Z3 (Ps); P4; F10. Bez výzdoby (obr. 12: 8). Sbv. 1b; SV (sek. M/26).
8. KK – A (?); valcovité hrdlo s oblým okrajom; V2; H4, pr. ok. asi 19 cm; Z3 (Ps); P4; F10 (obr. 12: 9). Sbv. 1b; SV (sek. G/13).
9. KK – A (?); kužeľovité hrdlo s vyhnutým okrajom; V2; H3, pr. ok. asi 26 cm; Z3 (Ps); P4; F10 (obr. 12: 10). Sbv. 1b; obj. 5.
10. KK – M; okraj vtiahnutý priamo z kónusu spodku; V2; H2; pr. ok. asi 37 cm; Z3 (Ps); P5; F10 (obr. 12: 11). Sbv. 1b; obj. 14.

11. KK – X; fragment hrdla, profil neurčený; V2; H2; Z3 (Ps); P6; F10. Vzd.: obežný pás viacnásobných veľmi úzkych, husto pod sebou radených kanelúr, hrdlo (obr. 12: 3). Sbv. 1b; obj. 19.
12. KK – X (A?); kónické podhrdlie (hrdlo mätko zalomené); V2; H2; Z2 (Ps); P4; F10. Vzd.: motív „vlčie zuby“ zostavený zo širších žliabkov, zhora lemovaný obežným žliabkom (obr. 13: 1). Sbv. 1c; SV.
13. KK – X; oblú podhrdlie; V2; H2; Z2 (Ps); P4; F10. Vzd.: obežný pás horizontálnych rýh, z ktorého visí skupina zvislých rýh (obr. 13: 2). Sbv. 1c; SV.
14. KK – A (?); ostro lomené dvojkonické brucho; V2; H3; pr. vd. asi 39 cm; Z2 (Ps); P4; F10. Vzd.: obežný pás šikmých kanelúr – podhrdlie (obr. 13: 3). Sbv. 1c; SV (sek. D/9).
15. KK – A (?); výduť ostro lomená; V2; H2; Z2 (Ps); P4; F10. Vzd.: vodorovný podlhovastý výčnelok zhora lemovaný koncentrickými poloblúkovými žliabkami, maximálna výduť (obr. 13: 4). Sbv. 1c; SV (sek. J/13).
16. KK – A; výduť oblá, na maximálnej výduti pásikové ucho; V2; H2, š. ucha 4,3 cm; Z2 (Ps); P4 F10. Bez výzdoby (obr. 13: 5). Sbv. 1c; SV (sek. I/13).
17. KK – A (?); kónické hrdlo; V2; H3; Z2 (Ps); P4; F10. Vzd.: obežný pás viacnásobných veľmi úzkych, husto pod sebou radených kanelúr, spodok hrdla (obr. 13: 6). Sbv. 1c; SV (sek. H/13).
18. KK – X; hrdlo odsadené z oblú podhrdlia; V2; Z2 (Ps); P4; F10. Bez výzdoby (obr. 13: 7). Sbv. 1c; SV (sek. F/12).
19. KK – X (A?); oblú plece; V2; H3; Z2 (Ps); P4; F10. Vzd.: obežný pás šikmého fazetovania (obr. 13: 8). Sbv. 1c; SV (sek. L/12).
20. KK – A (?); kužeľovité hrdlo s vyhnutým okrajom; V2; H1, pr. ok.: 11 cm; Z2 (Ps); P4; F10 (obr. 13: 9). Sbv. 1c; SV (sek. D/13).
21. KK – A (?); kužeľovité hrdlo s vyhnutým okrajom; H1; V2; Z2 (Ps); P4; F10. Bez výzdoby (obr. 13: 10). Sbv. 1c; SV (sek. G/12).
22. KK – Š; ostrá esovitá profilácia (valcovité hrdlo s vyhnutým okrajom odsadené z kónického spodku ostrým zalomením); V2; H1, v. h. 1,9 cm, pr. ok. asi 12,8 cm, pr. „vd.“ asi 13 cm; Z2 (Ps); P4; F10. Bez výzdoby (obr. 13: 13). Sbv. 1c; SV (sek. G/12).
23. KK – X; oblú výduť; H3; V2; Z2 (Ps); P4; F10. Vzd.: obežný pás zvislých veľmi úzkych žliabkov na výduti (obr. 13: 11). Sbv. 1c; SV (sek. F/11).
24. KK – X; hrdlo priamo nasadené na podhrdlie; V2; H2; Z2 (Ps); P4; F10. Vzd.: obežný pás úzkych horizontálnych žliabkov zhora lemuje obežný pás úzkych krátkych zvislých žliabkov (obr. 13: 12). Sbv. 1c; obj. 13.
25. KK – X; hrdlo mätko zalomené z oblú podhrdlia; V2; H2; Z2 (Ps); P4; F10. Vzd.: dvojica obežných úzkych žliabkov, nasadenie hrdla (obr. 13: 14). Sbv. 1c; SV (sek. M/26).
26. KK – X; oblú výduť; V2; H3; Z2 (Ps); P4; F10. Vzd.: obežný pás zvislých, širších, mätko profilovaných kanelúr (obr. 13: 15). Sbv. 1c; SV (sek. L/25).
27. KK – A (?); kónické hrdlo s vykloneným okrajom; V2; H3; Z2 (Ps); P4; F10. Vzd.: obežný pás viacnásobných veľmi úzkych, husto pod sebou radených kanelúr (obr. 13: 16). Sbv. 1c; SV (sek. H/25).
28. KK – X (A?); oblú výduť; V2; H2; Z2 (Ps); P4; F10. Vzd.: vodorovné hranenie tela (obr. 13: 17). Sbv. 1c; SV (sek. L/27).
29. KK – X; hrdlo (profil neznámy) nasadené na kónické podhrdlie priamo; V2; H2; Z2 (Ps); P4; F10. Vzd.: pole úzkych zvislých žliabkov, podhrdlie (obr. 13: 18). Sbv. 1c; SV (sek. M/26).
30. KK – X; V2; H3; Z2 (Ps); P5; F10. Vzd.: dvojica obežných úzkych žliabkov (obr. 13: 19). Sbv. 1c; obj. 4.
31. KK – X; oblú výduť; V2; H3; Z2 (Ps); P4; F10. Vzd.: polia zvislého kanelovania sa striedajú s koncentrickými poloblúkmi, brucho (obr. 13: 20). Sbv. 1c; obj. 14.

Paralely k charakteristickým jedincom technologickej skupiny 1b nachádzame v Juhoslovenskej kotline a priľahlej časti Maďarska v prostredí pilinskej a kyjatickej kultúry. Keďže v hodnotenom súbore sa na črepoch zväčša zachovali len časti výzdobných schém, resp. ide o nezdobené črepy, ich slohová príslušnosť musí zostať nejednoznačná, ide najmä o nezdobené fragmenty hrdiel a výduti. Napriek tomu sme sa pokúsili určiť na základe vyhladaných analógií štýlový okruh, ku ktorému patria.

Položka 1 pripomína výzdobou amforovitú vázu z pohrebiska v Radzovciach (horizont Radzovce IIIc; *Furmánek/Mitáš 2010*, 98, obr. 46: 13). Z kyjatických hrobov v Radzovciach pochádzajú aj paralely k črepu 2 (*Furmánek/Mitáš 2010*, 98, obr. 26: 8; 35: 15), podobný okraj sa našiel na kyjatickom sídlisku (?) v Lipovanoch (*Ožďáni/Žebrák 1983*, obr. 114: 1). Výzdoba črepu 3 sa v maďarských lokalitách kyjatickej kultúry objavuje na amforách/vázach údajne gávského typu (*Kemenczei 1984*, 43, 44, tab. LXIX: 3; LXXXIV: 1, 19). Analógia k položke 4 pochádza z kyjatického výšinného sídliska Zámok v Málinci (*Čáni et al. 2013*, 77; obr. 25: 10).

Skupiny jamiek (črep 5) majú v pilinsko-kyjatickom keramickom štýle ranný výskyt. Už od staršieho stupňa pilinskej skupiny Zagypapálfalva, väčšinou v kombinácii s inými schémami, sa táto výzdoba uplatňuje aj v mladšom stupni a na kyjatických amforách či džbánach pilinského pôvodu (*Kemenczei 1984*, tab. II: 3, 4; XIII: 15, 17; VII: 1, 26; XII: 5; XVI: 9; LXXI: 6, 12; LXXII: 1). V kyjatickej etape vývoja slohu by sa jamková výzdoba mala presunúť na hrdlo (*Przybyła 2014*, 116). Potvrďuje to napríklad dvojchý „hrniec“ (skôr amfora) z jaskyne Baradla v Aggteleku (*Kemenczei 1984*, tab. CI: 16). Analógie k výzdobe

črepu 5 sa na slovenskej strane hranice vyskytujú najmä v pilinskom prostredí (*Furmánek 1977*, tab. IV: 9; VII: 13; XIII: 10; XIX: 1; *Ožďáni/Furmánek 1998b*, 123; obr. 69: 10). Umiestnenie výzdoby na položke 5 tak skôr zodpovedá pilinskej výzdobnej koncepcii.

Výzdoba položiek 6 a 11 síce predstavuje typicky kyjatickú výzdobnú schému (*Bartík/Bakoš 2006*, obr. 3: 1; *Čáni et al. 2013*, obr. 23: 14), no v prototype sa objavuje už na pilinských amforách (*Furmánek 1977*, tab. II: 9; III: 17; VI: 29; VII: 25; VII: 19). Motív celoplošného pokrytia hrdla vodorovnými obežnými ryhami sa sporadicky objavuje už na amforách staršieho stupňa pilinskej skupiny Zagyvapálfalva v Maďarsku (*Kemenczei 1984*, tab. II: 2), aj keď je typická najmä pre kyjatickú keramiku (*Kemenczei 1984*, 43, 44). Premeny tohto motívu možno sledovať aj na pohrebisku v Radzovciach od stupňa Radzovce II do neskorkej kyjatickej fázy (Radzovce V; *Furmánek/Mitáš 2010*, 93, 97; obr. 43: 13; 45: 11; 48: 13, 15).

Odobne dlho sa na amforách vyskytuje valcovité hrdlo (fragment 8). Na Slovensku ho majú amfory typu AV alebo AVI a AVII v triedení V. *Furmánka* (1977, 304, 305, obr. 5; tab. II: 7; X: 1; X: 12; XIV: 18), ktoré sa objavujú už pomerne skoro. Aj v Maďarsku je valcovité hrdlo typické pre amfory staršieho stupňa skupiny Zagyvapálfalva (*Kemenczei 1984*, tab. II: 7–9, 11), tvary s valcovitým hrdlom sa však vyskytujú aj v kyjatickej kultúre (*Kemenczei 1984*, tab. LXXXI: 7; XC: 1). Podobné hrdlo má na pohrebisku v Radzovciach vyššia váza náležiaci neskorokyjatickému horizontu Radzovce V (*Furmánek/Mitáš 2010*, 100, obr. 48: 14).

Položka 9 predstavuje alternatívnu formu hrdla. Ide opäť o typický pilinský profil. Kónické hrdlo majú skôr amfory mladšieho stupňa skupiny Zagyvapálfalva, ale aj skupiny Barca, u nej i amforovité vázy a dokonca aj hrnce (*Kemenczei 1984*, tab. III: 4; XVI: 1; XVIII: 1; XXXI: 1; XXXIII: 6, 18; XXXIV: 21; XXXVIII: 1, 7). Podobne na Slovensku majú takúto stavbu amfory typu AII, AIII, ale i AIX v typológii V. *Furmánka* (1977, tab. I: 14; V: 5; VI: 25; VII: 13; XVIII: 5). V Radzovciach sa objavuje už v horizonte Radzovce II, no aj na kyjatických nádobách z horizontov Radzovce IIIa a IIIb (*Furmánek/Mitáš 2010*, 95–97, obr. 43: 12; 44: 13; 45: 11). Kyjatické datovanie potvrdzujú aj nálezy z iných lokalít (*Beljak/Mitáš 2013*, 41, obr. 4: 15).

Kónické misy s vťahnutým okrajom (položka 10) predstavujú nadčasový keramický tvar, ktorý sa v pilinsko-kyjatickom prostredí objavuje minimálne v dvoch časových horizontoch. Ostro zalomený okraj (zväčša však trochu vyšší) majú pilinské misy staršieho stupňa skupiny Zagyvapálfalva (*Kemenczei 1984*, tab. XIII: 19, 23, 26). Slovenskú verziu predstavujú misy oblé so zľahka vťahnutým okrajom, ktoré V. *Furmánek* (1977, 303, tab. V: 12; XII: 9; XVII: 3; XXVI: 9; XXIX: 5) označuje ako typ BI. Druhý spoľahlivo doložený horizont výskytu je na oboch stranách hranice kyjatický (*Beljak/Mitáš 2013*, obr. 4: 11; *Kemenczei 1984*, tab. LXXXIX: 16; *Ožďáni/Žebrák 1983*, obr. 114: 6; 115: 10). Nález misy v hrobe 496/71 na pohrebisku v Radzovciach (*Furmánek/Mitáš 2010*, obr. 45: 16), ktorý náleží pilinsko-kyjatickému horizontu pochovávaní (Radzovce IIIb; *Furmánek/Mitáš 2010*, 97) naznačuje, že cezúra vo výskyte tohto tvaru nemusí byť na rozdiel od lužickej oblasti (*Veličák 1983*, 125–127) nijako široká.

Na pomery hodnoteného súboru je početná technologická skupina 1c, ku ktorej patrí aj viacero výzdobou či profilom osobitých črepov. Podobne ako v skupine 1b u mnohých jedincov nemožno úplne rozlíšiť ich slohovú príslušnosť. Analógie k výzdobe možno nájsť v pilinskej aj v kyjatickej motivike. Položku 14 pripomínajú niektoré mladšie typy amfor typu AIII a AIV z pohrebiska v Tornali alebo zo Včeliniec (*Furmánek 1977*, tab. XVIII: 5; XXXI: 8). V Maďarsku sa ostro zalomené brucho s kanelovaným podhrdlím objavuje už v staršom stupni skupiny Zagyvapálfalva (*Kemenczei 1984*, 16; tab. XIII: 15), v mladšom stupni je u tohto typu obvyklé súvislé žliabkovanie podhrdlia (aj šikmé; *Kemenczei 1984*, tab. VII: 11). Ostré zalomenie brucha je napokon typické pre amfory kyjatickej proveniencie (*Kemenczei 1984*, tab. LXIX: 19; LXXI: 6, 9, 12; LXXII: 14; LXXXIV: 1). Potvrdzuje to aj amfora z kyjatického hrobu 661/72 v Radzovciach, ktorá má ostro lomené brucho a šikmo žliabkované podhrdlie (*Furmánek/Mitáš 2010*, obr. 29: 6).

Podobne i výzdoba položky 15 je typickým znakom pilinských amfor, ale i džbáňkov, ako to potvrdzujú početné príklady (*Beljak/Mitáš 2013*, obr. 4: 6; *Furmánek 1977*, tab. I: 12; III: 17; VI: 29; XIII: 19; *Furmánek/Mitáš 2010*, obr. 27: 3, 6; 32: 14, 19, 20; *Kemenczei 1984*, tab. XIV: 2; III: 4; XVI: 1; XXXIII: 14; XXXIV: 2). To však neznamená, že sa nemôže vyskytnúť na kyjatických amforách (*Furmánek/Mitáš 2010*, obr. 29: 6).

Zreteľne pilinskú stavbu tela mala v tejto technologickej skupine položka 22. Veľmi podobne profilované boli pilinské misy na nôžke typu BII-1 v typológii V. *Furmánka* (1977, 306, obr. 6; tab. I: 16; IV: 12; V: 6; XI: 14; XII: 21), ale poznáme ich aj zo sídlisk (*Beljak/Mitáš 2015*, obr. 13: 12). Naopak, v publikovaných veľkých maďarských súboroch sa často nevyskytujú.

Aj posadenie masívneho ucha na najväčšiu výduť, resp. na vyklenuté plece (položka 16) možno považovať skôr za pilinský prejav (napr. v hrobe 64 z Tornale spolu s misou typu BII-1; *Furmánek 1977*, tab. VIII: 11, 12; IX: 1; X: 3; XI: 22; XIII: 19 atď.).

Na druhú stranu nadkultúrny výzdobný prvok je obežný pás zvislého žliabkovania podhrdlia či celej výdute ako na položke 26, ktorý sa uplatňuje na pilinských (*Furmánek 1977*, tab. IV: 7; VII: 13)

aj kyjatických (*Furmánek/Mitáš 2010*, obr. 29: 5) amforách či džbánkoch. Jemnejšou obdobou tejto výzdobnej schémy je súvislý pás tenkých žliabkov (zdobí položku 23).

Výzdoba položky 31 je predovšetkým pilinským prejavom, typická je pre mladší stupeň skupiny Zagyvapálfalva (*Kemenczei 1984*, tab. III: 4; XVI: 1; VIII: 5), zrejme však prežíva aspoň do prechodného pilinsko-kyjatického horizontu či do staršej fázy vývoja kyjatickej keramiky (na pohrebisku v Radzovciach sa vyskytla v stupni IIIa a IIIb; *Furmánek/Mitáš 2010*, 97, 98, obr. 45: 15; 46: 11).

Za čistý kyjatický motív tak v tejto technologickej skupine možno považovať výzdobu položky 12, ktorej podoby pochádzajú z kyjatických lokalít v Maďarsku (*Kemenczei 1984*, tab. XCII: 7; CVIII: 11), aj keď podľa *T. Kemenczeia* (1984, 45) takto zdobená „urna“ (hrniec) v Ózde-Kőalji je lužického pôvodu. Kyjatickej proveniencie je takmer určite aj výzdobná schéma položky 19, ktorej podoby sa našli na viacerých kyjatických lokalitách alebo v kyjatických kontextoch (*Beljak/Mitáš 2013*, obr. 4: 7; *Furmánek/Mitáš 2010*, obr. 26: 10; 30: 19; *Kemenczei 1984*, tab. LXXXIV: 6, 11; LXIX: 3, 15; LXXXII: 12; LXXXVIII: 3; *Kovář/Kvetánová 2006*, obr. 56: 9; *Ožďáni/Furmánek 1998a*, obr. 70: 7, 8). Ku kyjatickému slohu patrí zrejme aj výzdoba položky 24 (*Furmánek/Mitáš 2010*, 98, obr. 46: 6; *Kemenczei 1984*, tab. LXIX: 6; CIII: 1, 2; CV: 6; CVI: 4; CVIII: 12). Napokon kyjatického pôvodu bude aj položka 28, ktorej vodorovné hranenie tela pripomína kyjatické amfory z maďarských lokalít. Podľa *T. Kemenczeia* (1984, 43, 44; tab. LXX: 13; XCIII: 24; LXXIV: 6; LXXXVIII: 1) ide o tvar ovplyvnený cudzím, gávsym či stredodunajským prostredím.

Rozbor výzdobných komponentov popisovanej technologickej skupiny jasne ukazuje na jej datovanie do doby bronzovej a jej náležitosť k pilinsko-kyjatickému štýlovému okruhu. Ťažšie sa už stanovuje presnejšie chronologické postavenie v jeho rámci. Analýza ukazuje prelínanie oboch verzií slohu (za ktoré možno keramiky pilinskej a kyjatickej proveniencie považovať) a spoločný výskyt viacerých výzdobných schém, ktoré sú dané známou skutočnosťou, že v prípade populácií s pilinskou a kyjatickou kultúrou ide o totožné spoločenstvo s pozmenenou hmotnou kultúrou (*Furmánek/Veličák/Vladár 1991*, 148), ktorá sa menila jednak prirodzene plynutím času, jednak zrejme zvýšenou mierou kontaktov počiatkom mladšej doby bronzovej, poznamenaným čínorodou výrobnou a asi aj obchodnou aktivitou gemerských kovolejárov. Na to napokon poukazujú zmienené gávské či stredodunajské vplyvy v kyjatickom tvarosloví. Pri takomto plynulom vývoji však mohli jednotlivé výzdobné schémy prežívať i dlhšiu dobu a preniesť sa z jednej verzie slohu do druhej. V analyzovanom súbore tak na jednej strane možno zaznamenať výrazné pilinské prvky (napr. tvar misy 22), na druhej strane vlastný kyjatický prejav (napr. položka 12 alebo 19). V tomto sa od seba neodlišujú ani jednotlivé subvarianty technologickej skupiny 1.

Jej datovanie tak možno oprieť najmä o fyzické vlastnosti keramického cesta, resp. spôsobu výpalu. Redukčný výpal, pri ktorom sa dosiahlo čiernosivé sfarbenie vonkajšieho povrchu (svetlé vnútorného povrchu), by sa mal v Karpatskej kotline objaviť na začiatku stupňa HA1 (*Przybyła 2014*, 116). Práve týmto typickým sfarbením sa vyznačuje väčšina črepov pojednanej technologickej skupiny (aj keď vnútorná farba v popise nie je uvedená). S prihliadnutím na vyššie prevedenú slohovú analýzu ju tak možno aspoň rámcovo datovať do stupňa HA, avšak pravdepodobne na spodnej hranici s presahom do stupňa BD, na hornej do stupňa HB (spodnú hranicu stanovujú výraznejšie pilinské výzdobné a tvaroslovné schémy, naopak, hornú typický kyjatický ornament). Presnejšie určenie neumožňuje pokročilá fragmentácia hodnoteného súboru. Ukazuje sa, že pokiaľ chýbajú celistvejšie zachované nádoby, je určenie slohovej príslušnosti keramického riadu sporné. Zároveň treba poznamenať, že takéto zloženie majú často aj nálezové súbory z iných lokalít západnej časti Juhoslovenskej kotliny (a v prípade zberov ide o pravidlo), preto ich datovanie taktiež nemusí byť vždy úplne presné.

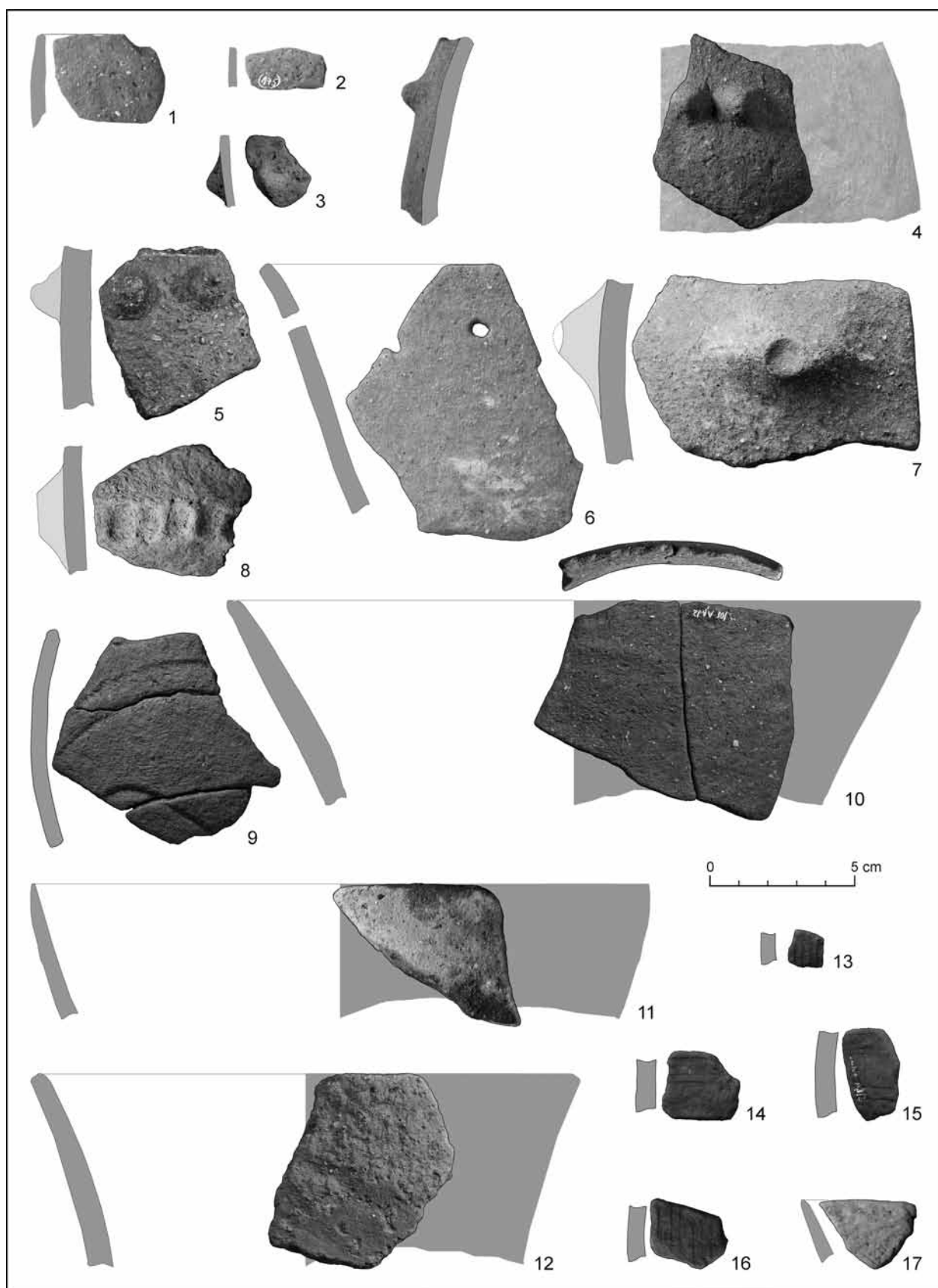
Variant 2

Zoskupenie reprezentujú tri subvarianty (2a–3) jemnozrnnej mätko vypálenej keramiky tmavošedej farby. Keramické cesto bolo zväčša premiesené s plevami, ide teda o neolitický riad. Výnimku predstavuje fragment tenkostennej šálочки, ktorú možno najskôr datovať do doby bronzovej. Do skupiny patria tieto charakteristické črepy:

32. KK – X; V1; H1; Z2 (Og a Ps); P6; F3. Vzd.: kužeľovitý výčnelok (obr. 14: 3). Sbv. 2b; obj. 2 (hl. 0–40 cm).

33. KK – Š amforovitá; valcovitá hrdlo je ostro zalomené z dvojkonického, ostro lomeného tela strednej výdute. V2; H1, pr. vd. 5 cm; Z1; P4; F3 (obr. 15: 1). Sbv. 2c; SV (sek. F/11).

Nielen počtom jedincov, ale aj štýlom ide o nevýraznú skupinu. K položke 32 možno uviesť, že zvislý výčnelok pod okrajom sa vyskytuje na misách staršieho stupňa kultúry s východnou lineárnou keramikou (*Šiška 1989*, obr. 19: 1).

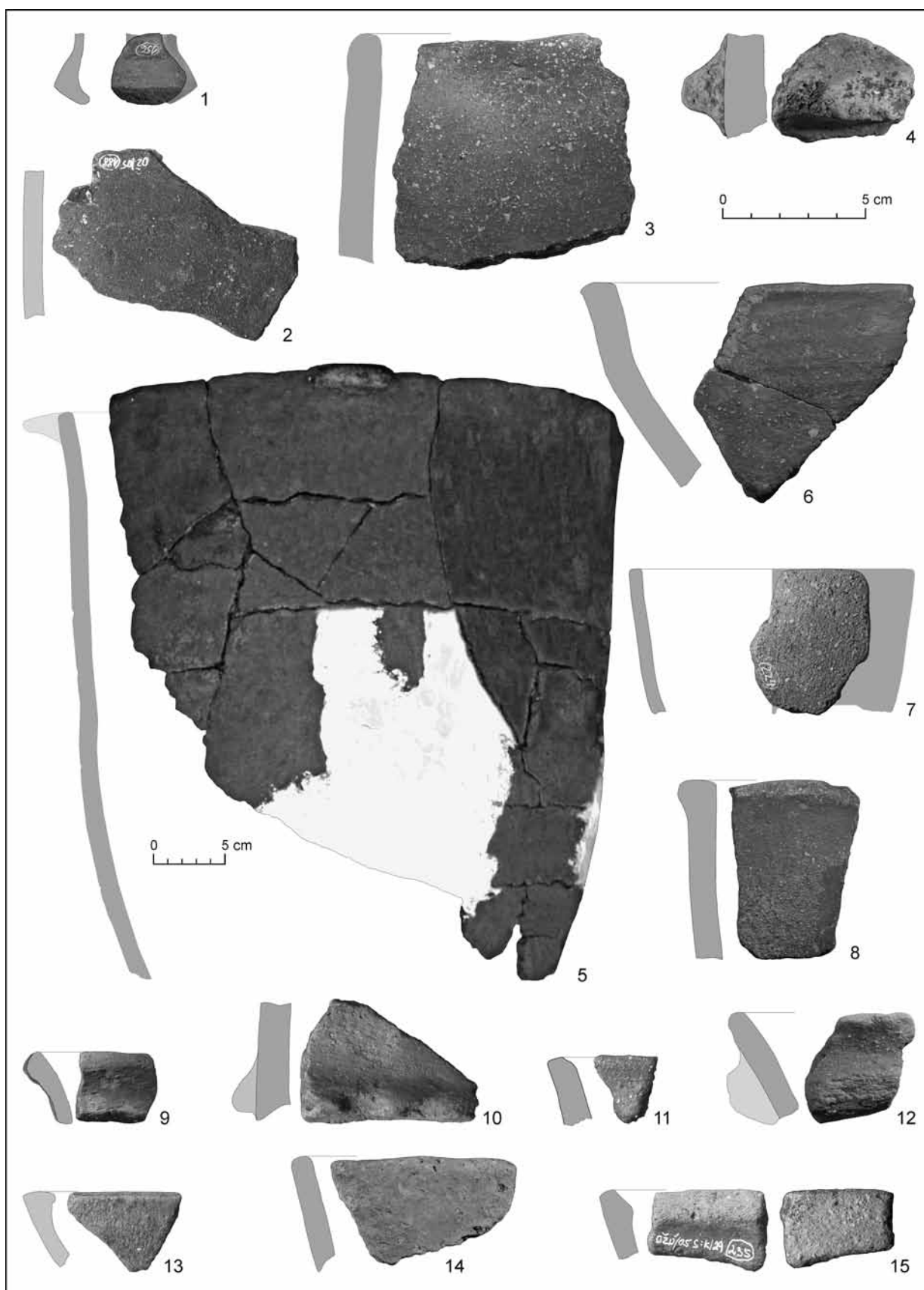

Obr. 14. Ožďany-Lapoš II. Keramický fond, neolitická keramika. 1, 2 – subvariant 2a; 3 – subvariant 2b; 4, 5 – subvariant 3a_i; 6–10 – subvariant 3b_i; 11, 12 – subvariant 3c_i; 13–17 – subvariant 3d_i. 1, 2, 5–7, 12 – sídlisková vrstva; 3, 4, 8–11, 13–17 – objekt 2.

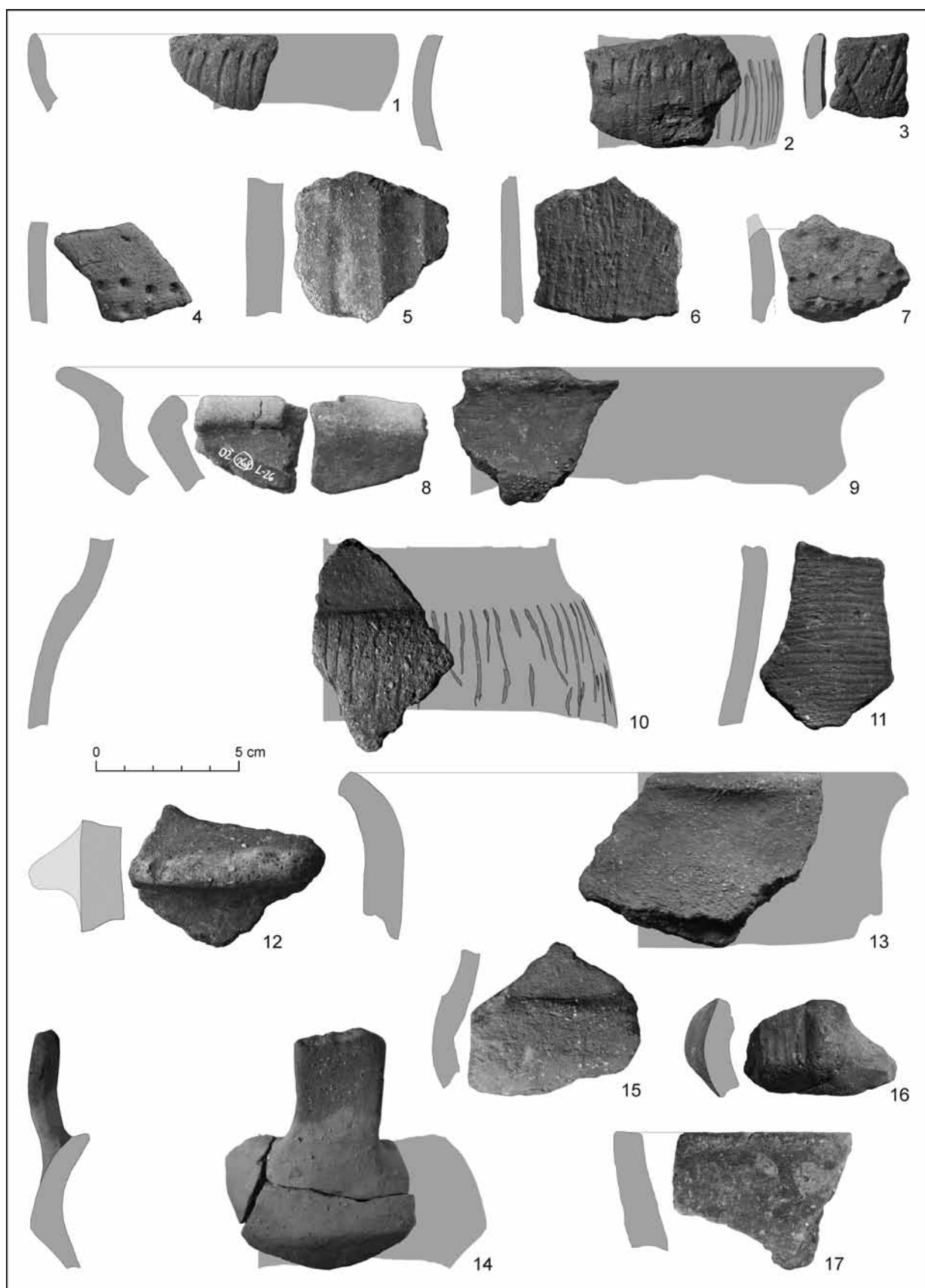
Variant 3

Toto zoskupenie sa podľa zrnitosti skladá zo štyroch základných variant keramiky tmavošedohnedej až tmavohnedej farby, ktoré možno podľa charakteru ostriva a výpalu rozložiť na viaceré subvarianty. Pomerne nesúrodý ráz majú skupiny neolitickej keramiky (subvarianty 3a₁, 3b₁, 3c₁, 3d₁), v ktorých kolíše farba či ostrivo. Ostatné subvarianty sú pomerne rovnorodé a odlišujú sa v niektorých parametroch. Početne výrazné skupiny v tomto zoskupení predstavujú subvarianty 3a₃, 3b₃₋₅, 3c₃₋₄. Do skupiny patria tieto charakteristické črepy:

34. KK – X; oblé (?) podhrdlie; V1; H3, pr. výčnelku 1,5 cm; Z4 (kamienky); P1; F8. Vzd.: dvojica valcovitých výčnelkov (obr. 14: 5). Sbv. 3a₁₋₁; SV.
35. KK – X; podhrdlie oblé; V1; H2, pr. vd. 18 cm (?); Z4 (Kam./Og/Ps); P5 až P1; F6. Vzd.: dvojica kužeľovitých výčnelkov (obr. 14: 4). Sbv. 3a₁₋₂; obj. 2.
36. KK – X; valcovité hrdlo, oblý okraj; V2; H3, pr. ok. 35 cm (?); Z3 (Ps); P5; F8 (obr. 15: 3). Sbv. 3a₂; SV (sek. E/14).
37. KK – Z; valcovité hrdlo s oblým okrajom nasadené priamo na kónický spodok; V2; H4, pr. ok. 40 cm, pr. h. 40 cm, v. h. 24 cm, š. výčnelku 3,5 cm; Z4 (Kam./Ps); P5; F6. Vzd.: jazykovitý výčnelok na okraji (obr. 15: 5). Sbv. 3a₃; SV (sek. F/24).
38. KK – X; V2; H5; Z3 (Kam./Ps); P5; F6. Vzd.: oválny výčnelok (obr. 15: 4). Sbv. 3a₃; SV (sek. F13).
39. KK – M; zľahka roztvorené hrdlo s oblým, zvonka zdureným okrajom zalomené z kónického spodku; V2; H; Z4 (Kam./Ps); P5; F6 (obr. 15: 6). Sbv. 3a₃; obj. 8.
40. KK – Š (?); hrdlo zľahka roztvorené s oblým okrajom, mätko zalomené z kónického spodku; V2; H2, pr. ok. 10 cm; Z4 (Kam./Ps); P6; F6 (obr. 15: 7). Sbv. 3a₃; obj. 8.
41. KK – ZM (otvor pod okrajom); hrdlo široko roztvorené s oblým neodčleneným okrajom mätko zalomené z kónického spodku; V1; H3; stredozrnný (Kam./Ps); P1; F8. (obr. 14: 6). Sbv. 3b₁₋₁; SV.
42. KK – X; kónické podhrdlie, výduť oblá; V1; H3, pr. výčnelku 5 cm; Z3 (Ps); P1; F8. Vzd.: vyšší oválny výčnelok pretlačený veľkou okrúhlou jamkou (obr. 14: 7). Sbv. 3b₁₋₁; SV.
43. KK – X; V1; H3; Z3 (Kam./Og/Ps); P6; F8. Vzd.: plochá oválna páska pretláčaná veľkými oválnymi jamkami (obr. 14: 8). Sbv. 3b₁₋₂; obj. 2.
44. KK – M (?), hrdlo široko roztvorené s oblým okrajom; V1; H3, pr. ok. asi 24 cm; Z3 (Kam./Og/Ps); P6; F8. Vzd.: pretláčaná hrana okraja (obr. 14: 10). Sbv. 3b₁₋₃; obj. 2.
45. KK – X; podhrdlie oblé; V1; H1; Z3 (Kam./Og/Ps); P5; F8. Vzd.: dvojica hrubo rytých koncentrických kriviek (obr. 14: 9). Sbv. 3b₁₋₃; obj. 2.
46. KK – X; valcovité hrdlo, oblý okraj má zdurenú vonkajšiu hranu; V2; H3; Z3 (Ps); P4; F8 (obr. 15: 8). Sbv. 3b₂₋₁; SV (sek. E/14).
47. KK – H (?); oblý vyklonený okraj; V2; H3; Z3 (Ps); P5; F8. Vzd.: oválny výčnelok – hrdlo (obr. 15: 12). Sbv. 3b₂₋₁; SV (sek. G/13).
48. KK – X; vyhnutý okraj má zdurenú vonkajšiu hranu; V2; H2; Z3 (Ps); P4; F6 (obr. 15: 9). Sbv. 3b₃; SV (sek. F/13).
49. KK – X; V2; H4; Z3 (Ps); P5; F6. Vzd.: vysoká lišta pretláčaná veľkými oválnymi jamkami (obr. 15: 10). Sbv. 3b₃; SV (sek. F/12).
50. KK – M; široko roztvorené hrdlo, okraj zvnútra hranený zdurením vnútornej hrany; V2; H2; Z3 (Ps); P4; F6 (obr. 15: 13). Sbv. 3b₃; SV (sek. G/28).
51. KK – X; zľahka roztvorené hrdlo, okraj má zdurenú vnútornú hranu; V2; H2; Z3 (Ps); P6; F6. Bez výzdoby (obr. 15: 15). Sbv. 3b₃; SV (sek. K/29).
52. KK – M alebo Š; hrdlo zľahka roztvorené, oblý okraj zľahka vtiahnutý; V2; H1, pr. ok. 13 cm (?); Z3 (Ps); P2; F8. Vzd.: skupina šikmých úzkych žliabkov pod okrajom ukončených jamkou (obr. 16: 1). Sbv. 3b₄; SV (sek. F/12).
53. KK – X; V2; Z3 (Ps); H2; P6; F8. neidentifikovaný rytý motív tvoria v jednom obrazci paralelné ryhy, v susednom dve prekrížené ryhy (šrafovaný visutý trojuholník?; obr. 16: 3). Sbv. 3b₄; SV (sek. F/12).
54. KK – X; zľahka roztvorené hrdlo s oblým okrajom; V2; H3; Z3 (Ps); P6; F8. Vzd.: dve obežné riadky okrúhlych jamiek (hrdlo; obr. 16: 7). Sbv. 3b₄; SV (sek. E/16).
55. KK – X (H?); V2; H2; Z3 (Ps); P4; F8. Vzd.: zvislé slamovanie (obr. 16: 6). Sbv. 3b₄; SV (sek. G/12).
56. KK – Š (?); výduť stredne oblá, podhrdlie i spodok oblé; V2; H2, pr. vd. asi 13 cm; Z3 (Ps); P5; F8. Vzd.: obežný pás zvislých úzkych kanelúr hore ukončených oválnou jamkou – brucho (obr. 16: 2). Sbv. 3b₄; SV (sek. G/11).
57. KK – X; V2; H2; Z3 (Ps); P6; F8. Vzd.: dva obežné riadky okrúhlych jamiek – hrdlo (?; obr. 16: 4). Sbv. 3b₄; SV (sek. F/11).
58. KK – X; V2; H4; Z3 (Ps); P5; F8. Vzd.: pole alebo obežný pás (?) širokých, plytkých, ostro hranených kanelúr – telo (obr. 16: 5). Sbv. 3b₄; SV (sek. L/23).
59. KK – D; podhrdlie oblé, výduť horná, lomená ostro, spodok kónický, pásikové ucho siahalo od okraja na podhrdlie; V2; H2, pr. vd. 16 cm, š. ucha 2,9 cm; Z3 (Ps); P5; F8 až svetlohnedá (obr. 16: 14). Sbv. 3b₄; SV (sek. I/13).

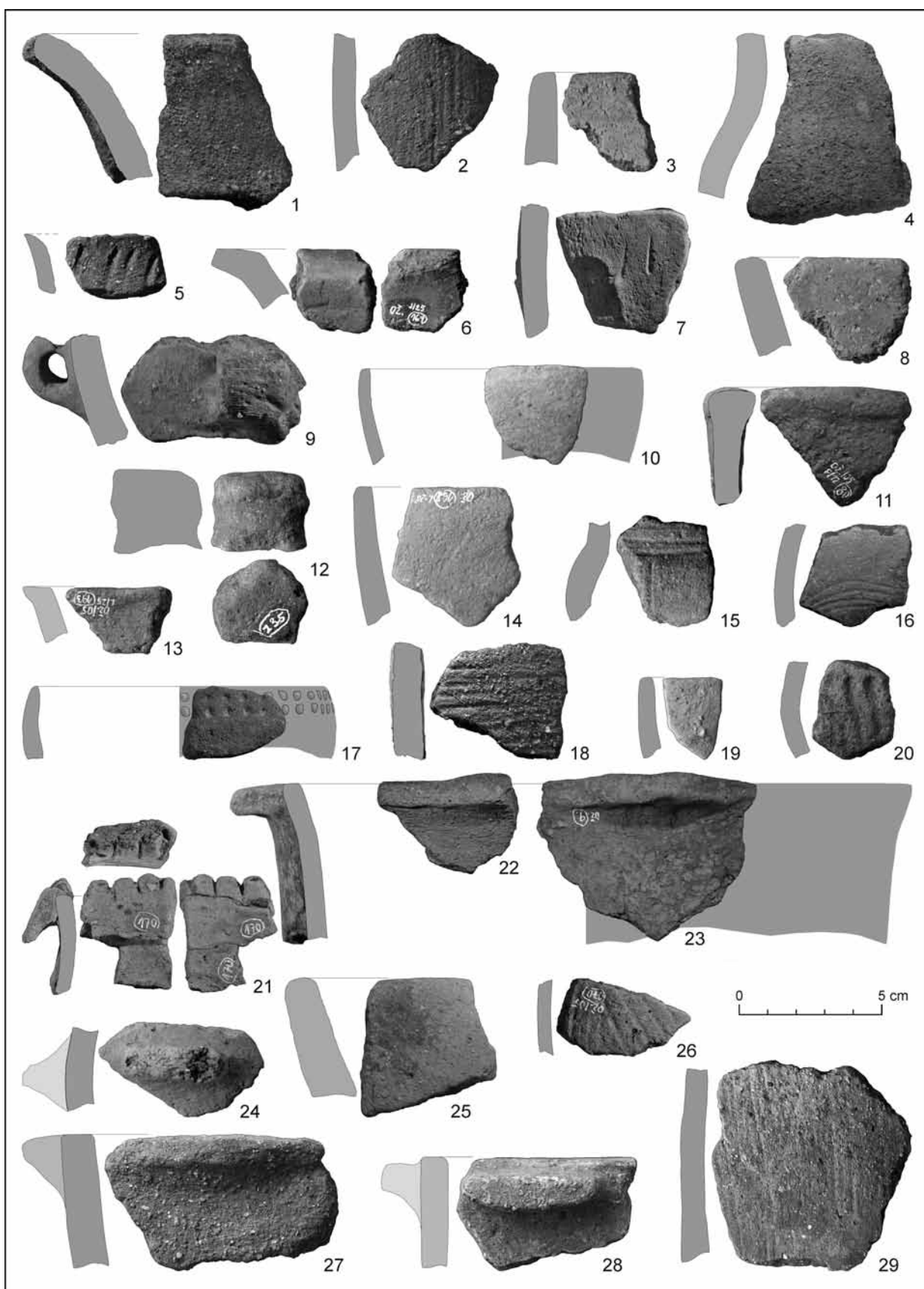
Obr. 15. Ožďany-Lapoš II. Keramický fond. 1 – subvariant 2c; 2, 3 – subvariant 3a₂; 4–7 – subvariant 3a₃; 8, 12 – subvariant 3b₂; 9, 10, 13–15 – subvariant 3b₃. 1–5, 8–15 – sídlisková vrstva; 6, 7 – objekt 8.

Obr. 16. Ožďany-Lapoš II. Keramický fond. 1–17 – subvariant 3b₄, 1–15 – sídlisková vrstva; 16, 17 – objekt 14.

60. KK – M; valcovitá hrdlo malo oblý, von vyhnutý okraj, vyhnutie bolo na vnútornej stene hrane; V2; H2, pr. ok. asi 29 cm, pr. h. asi 27 cm, pr. nas. h. asi 27,5 cm, v. h. 3,5 cm; Z3 (Ps); P4; F8. Bez výzdoby (obr. 16: 9). Sbv. 3b₄; SV (sek. E/14).
61. KK – H (?); hrdlo s prehnutou stenou nasadené na oblé plece s odsadením; V2; H3, pr. h. asi 18 cm, pr. vd. asi 19,2 cm; Z3 (Ps); P6; F8. Vzd.: zvislé široké ryhovanie pripomínajúce slamovanie (podhrdlie a brucho; obr. 16: 10). Sbv. 3b₄; SV (sek. E/14).
62. KK – X; V2; H5, š. výčnelku 7,5 cm; Z3 (Ps); P5; F8. Vzd.: oválny výčnelok (obr. 16: 12). Sbv. 3b₄; SV (sek. G/14).
63. KK – A (?); kužeľovité hrdlo; V2; H3; Z3 (Ps); P4; F8. Vzd.: obežný pás viacnásobných veľmi úzkych, husto pod sebou radených kanelúr (obr. 16: 11). Sbv. 3b₄; SV (sek. F/19).
64. KK – H (?); valcovité hrdlo s oblým vyhnutým okrajom; V2; H4, pr. ok. asi 20 cm; Z3 (Ps); P6; F8 (obr. 16: 13). Sbv. 3b₄; SV (sek. G/13).
65. KK – M; z kónického spodku dnu zalomené ústie; V2; H3; Z3 (Ps); P4; F8 (obr. 16: 8). Sbv. 3b₄; SV (sek. L/26).
66. KK – X; hrdlo odsadené z oblého pleca; V2; H2; Z3 (Ps); P5; F8 (obr. 16: 15). Sbv. 3b₄; SV (sek. K/29).
67. KK – X; oblá výduť; V2; H3; Z3 (Ps); P4; F8. Vzd.: obežný (?) pás zvislého kanelovania členený zvislým oválnym výčnelkom (obr. 16: 16). Sbv. 3b₄; obj. 14.
68. KK – X; zľahka roztvorené hrdlo s hrane okrajom; V2; H4, pr. ok. asi 31 cm; Z3 (Ps); povrch P5; F8 (obr. 16: 17). Sbv. 3b₄; obj. 14.
69. KK – X; V2; H3; Z3 (Ps); P6; F6. Vzd.: slamovanie zvislé (obr. 17: 2). Sbv. 3b₃; SV (sek. F/13).
70. KK – X; profil hrdla neznámy, okraj oblý, vyhnutý; V2; H4; Z3 (Ps); P6; F6 (obr. 17: 1). Sbv. 3b₃; SV (sek. E/15).
71. KK – X; zľahka roztvorené (?) hrdlo s hrane okrajom; V2; H2; Z3 (Ps); P6; F6. Vzd.: skupina šikmých úzkych žliabkov hore ukončených oválnou jamkou (fragment šrafovaného trojuholníka?; obr. 17: 5). Sbv. 3b₃; SV (sek. H/11).
72. KK – X; roztvorené hrdlo s von zalomeným zrezaným okrajom; V2; H3; Z3 (Ps); P4; F6. Bez výzdoby (obr. 17: 6). Sbv. 3b₃; SV (sek. J/25).
73. KK – X; výduť asi oblá, kónický spodok, pásikové ucho na výduti; V2; H3, š. ucha 2,3 cm; Z3 (Ps); P5; F6 (obr. 17: 9). Sbv. 3b₃; obj. 14.
74. KK – M; hrdlo vyrastá priamo z kónického spodku, je zľahka roztvorené, oblý okraj má zľahka vtiahnutý; V1; H1, pr. ok. 21,4 cm (?); Z2 (Og/Ps); P5; F8 až svetlohnedá a tehlovočervená (obr. 14: 11). Sbv. 3c₁₋₁; obj. 2.
75. KK – X; zľahka roztvorená hrdlo s nevyčleneným oblým okrajom; V1; H2, pr. ok. asi 19 cm; Z2 (Og/Ps); P4; F6. Bez výzdoby (obr. 14: 12). Sbv. 3c₁₋₃; SV (sek. L/12).
76. KK – PK (?; držadlo); valcovité držadlo, horná časť o niečo širšia ako krčok; V2; pr. držadla 3,5 cm, v. držadla 3 cm; Z2 (Ps); P5; F8 (obr. 17: 12). Sbv. 3c₃; SV (sek. K/29).
77. KK – X; hrdlo asi valcovité so zdureným okrajom; V2; H3; Z2 (Ps); P5; F6 (obr. 17: 11). Sbv. 3c₄; SV (sek. F/12).
78. KK – M (?); zľahka roztvorené s oblým až hrane okrajom; V2; H3; Z2 (Ps); P5; F6 (obr. 17: 14). Sbv. 3c₄; SV (sek. I/26).
79. KK – Š (?); zľahka roztvorené hrdlo so zľahka vtiahnutým okrajom; V2; H1, pr. ok. asi 10 cm; Z2 (Ps); P4; F6 (obr. 17: 10). Sbv. 3c₄; SV (sek. L/26).
80. KK – X; hrdlo z oblého pleca mätko zalomené; V2; H4; Z2 (Ps); P5; F6. Vzd.: obežný pruh veľmi úzkych žliabkov, na ňom visí pole obdĺžnych kolmých žliabkov – podhrdlie s výduťou (obr. 17: 15). Sbv. 3c₄; SV (sek. J/25).
81. KK – X; V1; H1; Z1; P4; F8. Vzd.: pole paralelných rýh (obr. 14: 13). Sbv. 3d₁; obj. 2.
82. KK – X; V1; H2; Z1; P4; F8. Vzd.: obežný (?) pás horizontálnych rýh, z ktorého visí (?) šikmá ryha (obr. 14: 14). Sbv. 3d₁; obj. 2.
83. KK – X; V1; H2; Z1; P4; F8. Vzd.: dva paralelné zväzky rýh oddelené širším prázdny pásom (obr. 14: 15). Sbv. 3d₁; obj. 2.
84. KK – X; V1; H2; Z1; P4; F8. Vzd.: pole paralelných rýh (obr. 12: 16). Sbv. 3d₁; obj. 2.
85. KK – X; roztvorené hrdlo s nevyčleneným oblým okrajom; V1; H1; Z1; P6; F6. Bez výzdoby (obr. 14: 17). Sbv. 3d₁; obj. 2 (hl. 0–25 cm).
86. KK – X; oblé podhrdlie; V2; H3; Z1; P4; F6; Vzd.: zväzok koncentrických polkružníc (obr. 17: 16). Sbv. 3d₂; SV (sek. K/18).
87. KK – M (?); hrdlo zľahka roztvorené, oblý okraj zľahka vtiahnutý; V2; H1, pr. ok. 11 cm (?); Z2 (Ps); P5; F6. Vzd.: dve obežné riadky okrúhlych jamiek zvonka pod okrajom (obr. 17: 17). Sbv. 3d₂; SV (sek. H/11).

V slohovej analýze tejto skupiny si možno najskôr všimnúť jednotlivé subvarianty neolitickej keramiky (3a₁, 3b₁, 3c₁, 3d₁). K subvariantu 3a₁ patria položky 34 a 35, torzá nádob zdobené dvojicou kužeľovitých výčnelkov evokujúcou antropologický detail (ženské poprsie, zreteľný je najmä u položky 35). Táto výzdobná schéma sa v kontexte VLK objavuje síce už v staršom období (Šiška 1989, obr. 15: 9; tab. 8: 13, 17),

Obr. 17. Ožďany-Lapoš II. Keramický fond. 1–9 – subvariant 3b₂; 10, 11, 13–15 – subvariant 3c₁; 12 – subvariant 3c₂; 16, 19 – subvariant 3d₂; 20–29 – subvariant 5a₂. 1–8, 10–27, 29 – sídlisková vrstva; 9 – objekt 14; 28 – objekt 5.

avšak schémy plastickej výzdoby hrubšieho riadu zasahujú aj do mladšieho obdobia VLK. Potvrďuje to aj výskyt nášho motívu (Šiška 1989, 90, obr. 38: 5), ktorý sa objavuje ešte aj v bukovohorskej etape (Hreha 2015, tab. CXXIII: 6; Lichardus 1962, 21, 22; obr. 3: 2, 3). Táto výzdoba napokon nie je neznáma ani v prostredí železovskej kultúry (Pavúk 1994, tab. 28: 26, 33).

Naopak, veľký pretláčaný výčnelok (položka 43) sa v materiálnej kultúre staršieho východoslovenského neolitu, súdiac podľa jeho monografických spracovaní (Hreha 2015; Šiška 1989), prakticky nevyskytuje. Zriedkavý je i na západnom Slovensku, kde však jeho varianty možno nájsť vo veľkých súboroch a zberoch (Baliová 2006, obr. 2: 10; Pavúk 1994, obr. 57: 11; 59: 14; tab. 17: 4) na lokalitách kultúry so západnou mladou lineárnou keramikou (ďalej ZLK) aj kultúry železovskej. K výčnelku položky 42 sa nám podarilo vyhľadať obdobu v bukovohorskom prostredí (Hreha 2015, tab. CXV: 20).

Fragment misy so široko roztvoreným lievikovitým hrdlom (položka 44) by mal stavbou hrdla v typológii VLK na Slovensku zodpovedať kónickej mise na nôžke v staršej fáze vývoja, kde ide o hojne zastúpenú formu (Šiška 1989, 62, 68, obr. 11: 22). Nádoby sú však ako v skupine Barca III, tak i v skupine Kopčany, takmer vždy zdobené po celej ploche (Šiška 1989, obr. 17: 1–4; 18: 7, 9; 20: 4, 5, 10, 13; tab. 5: 2; 6: 6). Naopak, pretláčaný okraj majú niekedy bukovohorské tvary iného typu (Hreha 2015, tab. C: 7, 13; CXXII: 2).

Položka 45 sa opäť vyznačuje výzdobou charakteristickou pre starší východoslovenský neolit. Podľa S. Šišku hrubo ryté ryhy (2–3 mm) zdobia všetky základné tvary v západopotiskom okruhu (skupina Barca III), vo východopotiskom okruhu (skupina Kopčany) ich je menej (Šiška 1989, 51). Pre skupinu Barca III ju za typickú považuje i J. Lichardus (1964, 848, obr. 257). Patria k nej aj analogické nálezy z iných lokalít (Kovács 1982a, 166, obr. 97: 4). Hrubé ryhy však prežívajú na stredne hrubých nádobách aj do mladšieho stupňa VLK (skupina Tiszadob; Kujovský/Nevizánsky/Ožďáni 2004, 107, obr. 70: 7; Šiška 1989, 90, tab. 28: 1, 2) a vyskytli sa aj na gemerskej lineárnej keramike (Šiška 1989, 91, tab. 26: 1–18). Najnovšie sa ukazuje, že hrubo ryté oblúkové ryhy pozná aj bukovohorská ornamentika hrubšieho riadu (Hreha 2015, tab. CXIII: 5).

Široký výskyt má tiež misovitá forma (položka 74), v typológii VLK by zodpovedala kónickým („súdkovitým“) misám alebo vyšším kónickým misovitým hrncom. Tie patrili už v skupine Barca III k základným tvarom (Šiška 1989, 62, obr. 11: 9, 13), ale vyskytujú sa aj v mladšom období, napr. na Spiši, a to v objektoch skupiny Tiszadob aj v objektoch kultúry so ZLK, resp. v objektoch so spoločným výskytom črepov tejto a bukovohorskej proveniencie (Soják 2000, tab. VIII: 13; XXIII: 13; XLVI: 2).

Rozhodujúci význam pri presnejšom datovaní neolitických subvariantov tejto technologickej skupiny má skupinka tenkostenných plavených črepov zdobených zväzkami tenkých rýh (položky 81–84). V Košickej kotline a na Šariši sa má kvalitná tenkostenná keramika vyskytnúť až v strednej, prechodnej fáze VLK (Šiška 1989, 77). V mladšom stupni (v skupine Tiszadob) sú častejšie zoskupenia troch, šiestich až desiatich línií (Šiška 1989, 88). Takéto zvislé a šikmé pásy členia ďalšiu výzdobu alebo sú rovnomerne rozložené po celom povrchu nádoby (Šiška 1989, obr. 27: 1; tab. 34: 14). Tento spôsob dekóru sa ďalej rozvíja v bukovohorskej ornamentike (Lichardus 1962, obr. 2: 7, 15). Zdá sa, že je charakteristický najmä pre „tiszadobský“ riad (Kovács 1982a, obr. 97: 3, 7; Nevizánsky/Ožďáni 1999b, obr. 100: 4).

Hoci väčšina výzdobných či tvarových schém dotknutých subvariantov sa vyskytuje v širšom období vývoja VLK, a výzdoba hrubého riadu je skôr typická pre jeho staršiu etapu, skupinka tenkostenných jemne rytých črepov takéto datovanie nedovoľuje. Skôr sa tu potvrdzuje, že vo výzdobe a tvarosloví hrubšieho riadu sa konzervujú archaické prvky. Keďže takmer všetky vyššie analyzované črepy pochádzajú z jedného sídliskového objektu (2), na lokalite nemožno dokázať viacstupňové osídlenie VLK. Analýza naznačuje, že dotknutá jama patrí ľudu skupiny Tiszadob.

Samostatne si možno ďalej všimnúť technologický sbv. 3b₄, keďže jeho zástupcovia majú v rámci technologickej skupiny 3 zvláštne postavenie. Ide o tmavošedohnedú keramiku, pomerne hrubozrnnú, ktorej ostrivo obsahovalo okrem piesku aj kamienky, zväčša šlo o nádoby stredne hrubé. Jej zástupcov možno podľa analógií priradiť k dvom štýlovým okruhom, k badenskému a pilinskému.

K badenskému slohu sa hlási výzdoba a tvar položky 56 (v podstate aj položky 52) s analógiami v neskorobadenskom prostredí Zvolena, Spiša a Malopoľska (Malček 2013, tab. V: 1). Taktiež výzdobná schéma položky 53 je zrejme badenská, podobne zdobené fragmenty pochádzajú z lokalít klasického badenu (Banner 1956, tab. XXXIII: 38, 39, 42, 44), ale najmä z nálezísk s badenskou keramikou variantu Ózd (Horváthová 2010, tab. XIX: 4; XXIX: 3, 10; 2013, tab. XLVI: 4; LXIII: 1; LXXXV: 12; XCVI: 3; XCIX: 1). Typicky badenskou výzdobnou schémou sa javí byť aj dvojitý obežný rad jamiek zdobiacich položky 54 a 57 (analógie pozri položku 111 v skupine 5–2). Napokon charakter žliabkovania položky 58 pripomína výzdobu viacerých fragmentov neskorobadenskej keramiky (Malček 2013, tab. XIV: 12; XXV: 11; XL: 13;

XLIII: 11). V neskorobadskej ornamentike skupiny Ózd má taktiež významné miesto slamovanie povrchu (Horváthová 2013, tab. XXIV 7; XXVII: 10, 11 atď.; Malček 2013, tab. XI: 12, 13; XVIII: 1; 2016, obr. 13: 9; 16: 1), ktoré je typickým prejavom mladého eneolitu strednej Európy (Peška 1999, 243). Vyskytuje sa aj na pilinskom riade, a to na hrncoch, amforách typu AI, AV (Furmánek 1977, tab. II: 1, 6, 7), ale najmä na amforách typu AI a na misách (Furmánek 1977, tab. III: 22; V: 7, 9, 16; VII: 51; X: 11). Vo väčších maďarských súboroch sú slamované napodiv len pilinské amfory staršieho stupňa skupiny Zagypapálfalva (Kemenczei 1984, tab. I: 19; II: 1, 2; XIV: 22). To, že slamovanie možno v pilinskej motivike považovať za archaický prvok potvrdzuje torzo takto „zdobeného“ hrnca v hodnotenej skupine (položka 61), aj keď v tomto prípade ide skôr o alúziu danej schémy. T. Kemenczei (1984) síce takéto hrnce vo svojej monografii neuvádza, ale podľa V. Furmánka (1977, 310) ich sprievodné bronzы datujú do stupňa BB1 až BB2 (BC1) a vyskytli sa v Tornali i Radzovciach (Furmánek 1977, tab. II: 10; XIX: 2; 1990, 35, obr. 16).

K horizontu Radzovce I (BB2 (BC1)) náleží v Radzovciach obdoba džbánu 59 (Furmánek/Mitáš 2010, 93, obr. 42: 14). Mladšie verzie tohto typu (typ CI) prežívajú i do stupňa BC (BC2) a nadväzujú na otomanské tvary (Furmánek 1977, 308, obr. 7; Kovács 1984, 47, obr. 16: 4). Bývajú zväčša bohato zdobené, vyskytuje sa však aj nezdobený variant (Furmánek 1977, tab. XII: 12). Vcelku podobný tvar sa na prelome strednej a mladšej doby bronzovej objavuje taktiež v pilinskom prostredí na Spiši (Giertlová 1999, 71, obr. 44: 17) a v staršom stupni skupiny Zagypapálfalva (Kemenczei 1984, tab. III: 7). Zväčša ich na výduti zdobia výčnelky.

Typický pilinský tvar v posudzovanej skupine zastupuje aj položka 60, teda torzo misy valcovitého hrdla s vykloneným okrajom. Patrí k pilinským misám typu BII a ide vôbec o najtypickejšiu pilinskú misu (Furmánek 1977, 306, tab. II: 11; III: 10; IV: 15; VI: 11, 21). Na pohrebisku v Radzovciach sa podobne profilované tvary objavujú taktiež v hroboch horizontu Radzovce I, ale aj Radzovce II (Furmánek/Mitáš 2010, 93, obr. 23: 2; 43: 10), v Maďarsku v staršom stupni skupiny Zagypapálfalva a Barca (Kemenczei 1984, 16, tab. XIV: 21, 23; XXXVI: 16). V mladšom stupni majú vyvinutejšie podhrdlie (Kemenczei 1984, tab. XVIII: 3).

K pilinskému slohu patria aj prvky na ďalších fragmentoch hodnotenej skupiny. Oválny výčnelok položky 62 má síce nadkultúrny výskyt, ale jeho obdobami na pohrebisku v Radzovciach je opatrená amfora z horizontu Radzovce I a ďalšie džbány aj amfory z pilinských hrobov (Furmánek/Mitáš 2010, obr. 23: 5; 32: 13, 16). Podobne tu majú niektoré amfory zmieneného horizontu úzke valcovité hrdlo s vykloneným okrajom (položka 64; Furmánek/Mitáš 2010, obr. 23: 5). Aj položka 67 predstavuje fragment typickej pilinskej výzdobnej schémy (Furmánek 1977, tab. IV: 4; V: 11; XII: 8; Kemenczei 1984, tab. XIV: 3; VII: 3, 17; XXXI: 3; XXXII: 19).

Položka 65 sa doposiaľ uvedenému vymyká. Kónické misy s nízkym ostro zalomeným okrajom sa vyskytujú na kyjatických lokalitách (Kemenczei 1984, tab. XCV: 4; XCVI: 4; Ožďáni/Žebrák 1983, 189, obr. 114: 7). Na pohrebisku v Radzovciach sa takáto misa vyskytla v hrobe patriacom do horizontu V datovanom do stupňa HB2 (Furmánek/Mitáš 2010, 100, obr. 36: 12).

K subvariantom 3a₂, 3a₃, 3b₃ a 3b₅ patria fragmenty vcelku hrubozrnnej tmavosfarbenej keramiky (tmavohnedej až tmavej sivohnedej farby), ktorých analógie sa vyskytujú zväčša v štýlovom okruhu pilinsko-kyjatickom. Príkladom toho je položka 36, fragment valcovitého hrdla tvaru, ktorý majú pilinské amfory už v staršom stupni skupiny Zagypapálfalva či Barca, ale objavujú sa aj v kyjatickej kultúre (Kemenczei 1984, tab. II: 6–9, 11; XXXI: 16; XXXVI: 18; LXXXII: 6), a to i pri dvojkónických nádobách lužického typu (Kemenczei 1984, tab. LXXXIX: 5). Fragment veľkého hrnca s výčnelkom na okraji (položka 37) síce V. Furmánek v typológii pilinskej keramiky neuvádza, no značne sa naň tvarom valcovitého hrdla a posadením výčnelku ponášajú sídliskové nálezy z niektorých kyjatických lokalít v Maďarsku (Kemenczei 1984, tab. LXXXIX: 12; XCIV: 14). Jazykovité výčnelky sa obecné nachádzajú pri zberoch na pilinských lokalitách (Ožďáni/Žebrák 1983, obr. 114: 9). Podľa analógií sa zdá, že chronologicky citlivé nie sú ani kónické poháre (položka 40). Tvary, u ktorých prevláda vertikála, sa vyskytli už v staršom stupni skupiny Zagypapálfalva i Barca, podoby sa však nachádzajú aj v kyjatickej sídliskovej keramike (Kemenczei 1984, 17, tab. XIII: 24; XXXIII: 12; LXXXVIII: 23). Stavbou tela je pomerne neobvyklá misa s vykloneným okrajom (položka 39), ktorá pripomína isté typy badenských mís, avšak aj takáto forma je známa z kyjatických sídlisk (Ožďáni/Žebrák 1983, 189, obr. 114: 4). Toto zaradenie platí aj pre položku 46, črepy s podobným kyjakovitým profilom sa našli na kyjatických sídliskách na Slovensku a Maďarsku (Čáni et al. 2013, obr. 25: 5; Kemenczei 1984, tab. XLV: 10). Podobne sa na kyjatických nádobách vyskytuje pretláčaná lišta ako na položke 49, a to na hrncoch vychádzajúcich z pilinských tradícií (Kemenczei 1984, 43, tab. XCI: 7; XCIII: 6, 11; CVII: 13; CIX: 13). Kyjatickej proveniencie by podľa profilu mala byť i kónická misa s vodorovne zrezaným, zvnútra rozšíreným okrajom (položka 50), keďže jej obdoby opäť poznáme z takto datovaných nálezísk (Beljak/Mitáš 2015, 55, obr. 13: 10; Čáni et al. 2013, 77, obr. 24: 3; Kemenczei 1984,

tab. CIII: 16). Tvar s okrajom profilovaným ako má položka 51 považujú O. Ožd'áni s V. Furmánkom (1998, 126, obr. 70: 2) za doklad mladopilinského osídlenia, resp. pilinsko-kyjatického horizontu.

Ku kyjatickému horizontu by podľa vyhladaných analógií mala patriť aj jemnejšia, tmavo sfarbená keramika (subvarianty 3c₃₋₅). Pokrievky (položka 76) sú všeobecne rozšírený tvarom v lužickom i kyjatickom riade (Kemenczei 1984, 49, tab. XCII: 2). V prípade položky 79 môže ísť o polguľovitú tenkostennú misu alebo kónickú šálku (podobnú položke 40). Oba tieto tvary sa v Radzovciach objavujú v kyjatických hroboch, šálky v hroboch z horizontu IIIc a IV (Furmánek/Mitáš 2010, obr. 46: 3, 4; 47: 9), misy dokonca až v horizonte Radzovce V (Furmánek/Mitáš 2010, obr. 30: 11, 13; 36: 7, 10). Kyjatické obdoby majú aj položky 72 (Čáni et al. 2013, 77; obr. 24: 1), 77 (Čáni et al. 2013, obr. 33: 3) a 80 (Ožd'áni/Žebrák 1983, obr. 114: 12).

Ako ukázala analýza výzdobných schém jedincov variantu 3, odmysliac neolitickú keramiku, možno ho rozdeliť na dve veľké skupiny. Jednu zastupuje sbv. 3b₄, druhú zvyšné podskupiny. K prvej skupine patria jedince dvoch štýlových okruhov, badenského (najskôr neskorobadenského) a pilinského (skôr staršieho pilinského). Druhú podľa vyhladaných analógií predstavujú fragmenty, ktoré sa skôr hlásia ku kyjatickej motivike. Toto triedenie treba chápať podmienenčne, vzhľadom na charakter posudzovaného súboru. Napriek tomu spoločný výskyt badenských a pilinských črepov môže byť signifikantný v tom zmysle, že azda ilustruje väzby pilinského hrnciarstva na tradované výrobné postupy lokálnej proveniencie, ktoré mohli siahať hlboko do minulosti. V tomto ohľade je zaujímavé slamovanie povrchu nádob. Ako to ukazujú aj vyššie uvedené analógie, táto technika sa na hornom Potísi prvý raz objavuje v neskoroklasickom období badenskej kultúry a vyznieva práve v pilinskom slohu, no v medziobdobí je stále prítomná (Furmánek/Veljačik/Vladár 1991, obr. 5: 29; 6: 22). Príznačné je, že sa objavuje skôr na hrubom, kuchynskom riade (hrnce, misy).⁹ Prenos tejto „výzdobnej“ schémy z jedného motivického kontextu do druhého tak môže byť sprievodným javom istej formy kontinuity osídlenia, ktorá sa hornom Potísi snáď udržala veľmi dlho (možno ju vysledovať zo strednej doby bronzovej aspoň do záveru eneolitu; Fischl et al. 2013, 358, 364). Na druhú stranu treba poznamenať, že kvalitou spracovania keramického cesta rozpoznané badenské črepy zďaleka nezodpovedajú úrovni keramiky na výšinných sídliskách skupiny Ózd, ako ju autor tohto príspevku pozná z autopsie. Slohová analýza tejto technologicko-kej skupiny ukazuje, že polohu Lapoš osídlila už populácia s badenskou kultúrou a pilinská populácia strednej doby bronzovej.

Pokiaľ by druhá podskupina skutočne náležala kyjatickému okruhu (a to vzhľadom na veľkú zlomkovitosť súboru nemožno s istotou tvrdiť), jej príbuznosť so subvariantom 3b₄ ilustruje fakt, že aj po technickej inovácii, ktorá by mala sprevádzať pilinsko-kyjatický štýlový prerod (výroba čiernej keramiky), časť riadu, najskôr pôjde o nereprezentatívne nádoby každodennej prevádzky, sa stále vyrábala po starom a technologickými parametrami sa priveľmi od pilinskej keramiky neodlišovala.

Variant 4

Toto zoskupenie síce zaberá na obr. 11 stredové postavenie, avšak počet fragmentov (sedem) naznačuje, že ide skôr o zhľuk jedincov atypických a z hľadiska popisu bezvýznamných. K skupine nepatria žiadne charakteristické črepy.

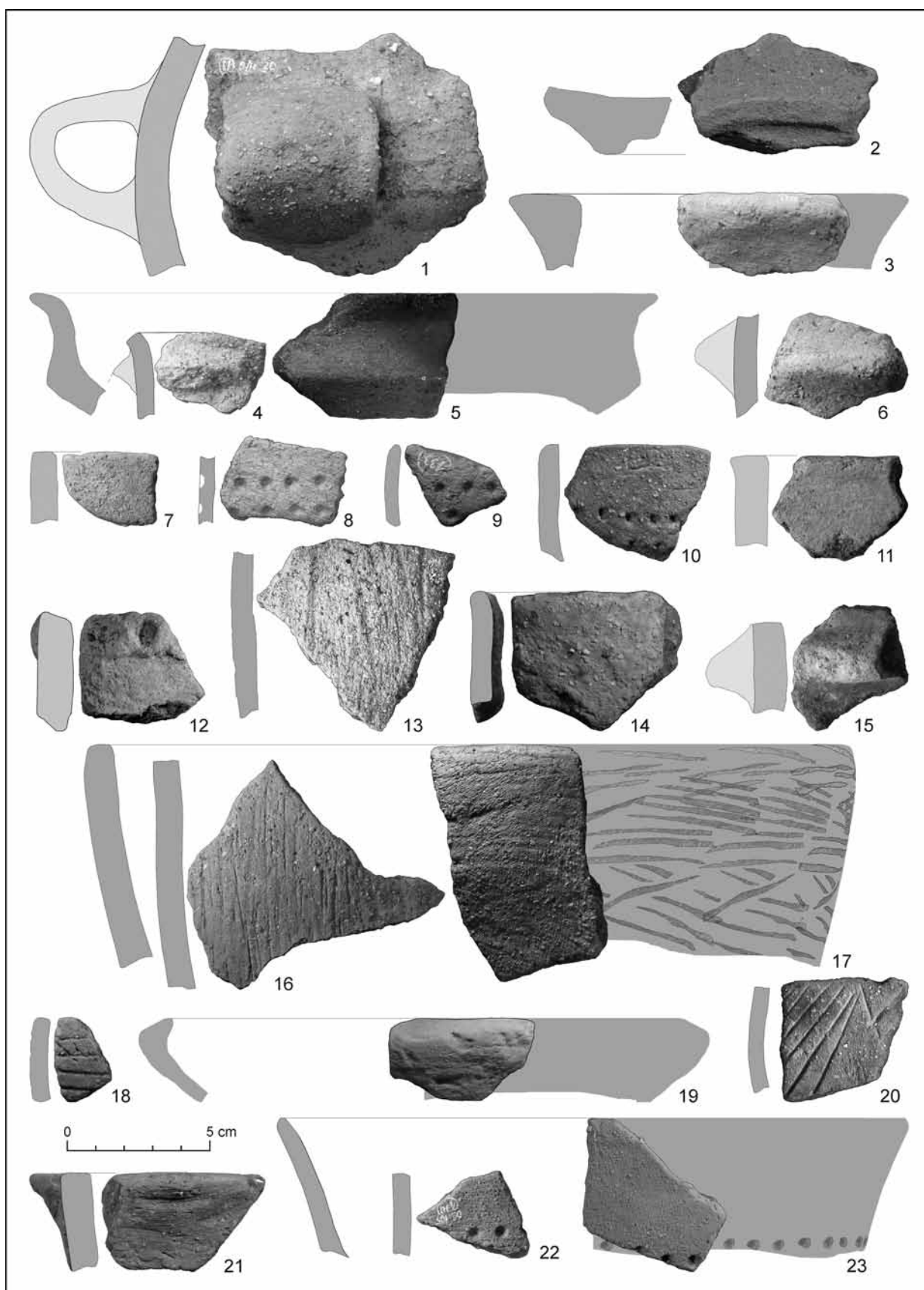
Variant 5

Variant 5 je najvýraznejším (a najpočetnejším, ale aj najrozmanitejším) zoskupením, ktoré na obr. 11 zastupuje druhú veľkú skupinu pravekej keramiky, teda svetlo sfarbenú (oxidačný výpal). Podľa zrnitosti sa rozkladá na štyri hladiny, na jednotlivých hladinách sa znovu nachádzajú viaceré subvarianty (najrozmanitejšia je hladina 5–2, v zásade ale veľkú variabilitu majú všetky). Aj tu sa od ostatných zoskupení pomerne dosť odlišujú jednotlivé subvarianty neolitickej keramiky (subvarianty 5a₁, 5b₁, 5c₁ a 5d₁). Z hľadiska percentuálneho zastúpenia sú v súbore výrazné skupiny 5a₃, 5b₃₋₄, 5c₃₋₄ a 5c₆. Do skupiny patria tieto charakteristické črepy:

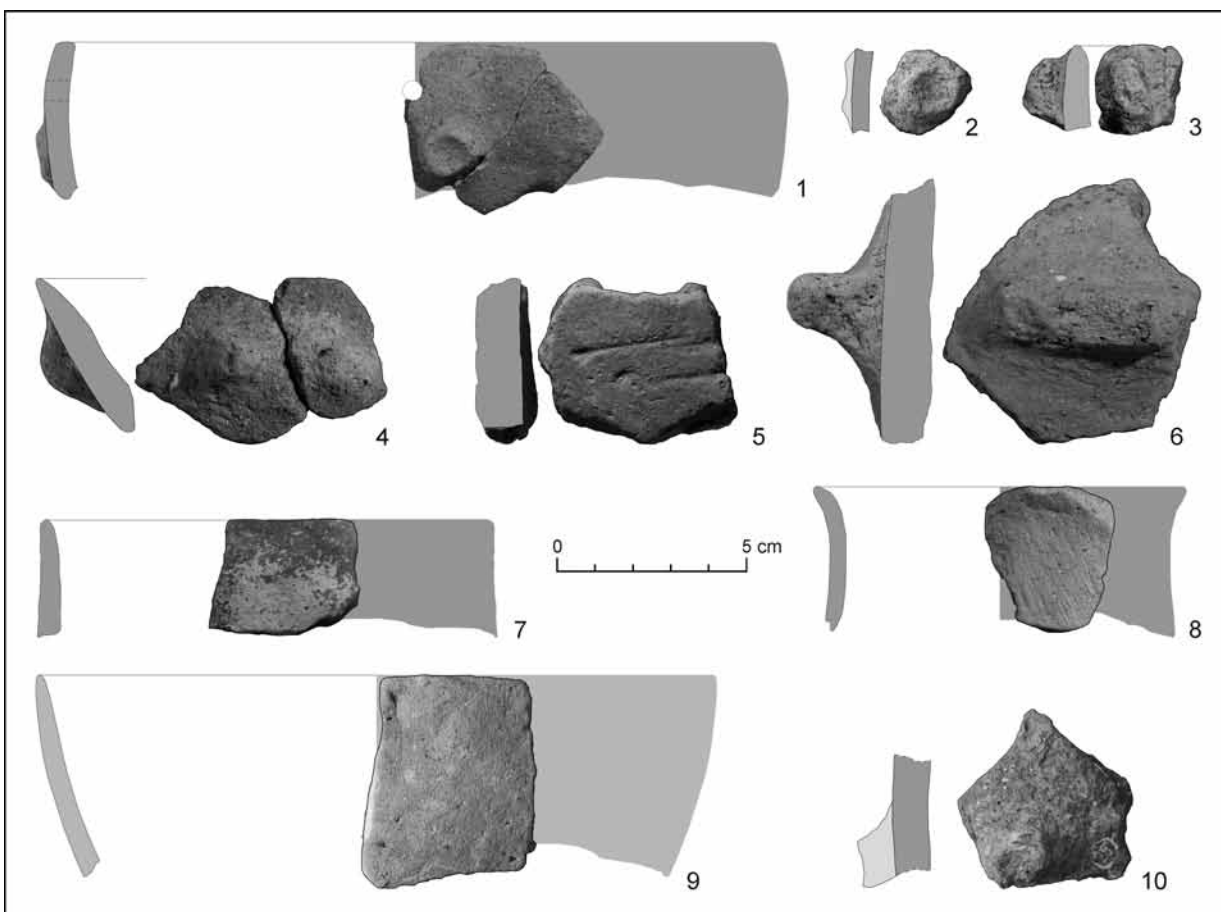
88. KK – X; V1; H6; Z4 (Kam./Og/Ps); P5; F5. Výzdoba: dve paralelné ryhy ukončené „notovou hlavičkou“ (obr. 13: 5). Sbv. 5a₁₋₂; SV (sek. H/14).
89. KK – M; široko roztvorené hrdlo s oblým okrajom vyrastalo priamo z kónického spodku; V1; H2; Z4 (Kam./Og/Ps); P5; F4. Výzdoba: dvojica kužeľovitých výčnelkov (obr. 13: 4). Sbv. 5a₁₋₂; obj. 2.

⁹ V podstate by mohlo ísť o prejav tej istej tendencie ako u vyššie analyzovanej neolitickej keramiky, kde sa v hrubom riade konzervovali archaické prvky veľmi dlhú dobu.

90. KK – H; valcovité hrdlo s oblým okrajom; V2; H2, pr. ok. asi 22,8 cm, pr. h. asi 22 cm; Z4 (Kam./Ps); P5; F5. Výzdoba: jazykovitý výčnelok na okraji (obr. 17: 23). Sbv. 5a₅; SV.
91. KK – X; V2; H2; Z4 (Kam./Ps); P5; F5. Výzdoba: obežný pás zvislých úzkych kanelúr hore ukončených oválnou jamkou (obr. 17: 20). Sbv. 5a₅; SV (sek. E/13).
92. KK – X; roztvorené hrdlo s oblým okrajom; V2; H4; Z4 (Kam./Ps); P6; F5. Bez výzdoby (obr. 17: 25). Sbv. 5a₅; SV (sek. H/13).
93. KK – H (?); V2; H3; Z4 (Kam./Ps); P6; F5. Výzdoba: zvislé slamovanie (obr. 17: 29). Sbv. 5a₅; SV (sek. F/12).
94. KK – H (?); zľahka roztvorené hrdlo s oblým okrajom; V2; H4; Z4 (Kam./Ps); P6; F5. Vzd.: nízky jazykovitý výčnelok na okraji (obr. 17: 27). Sbv. 5a₅; SV (sek. F/17).
95. KK – X; oblé podhrdlie (?); V2; H4, š. výčnelku 4 cm; Z4 (Kam./Ps); P6; F5. Vzd.: oválny výčnelok (obr. 17: 24). Sbv. 5a₅; SV (sek. J/25).
96. KK – X (D?); valcovité hrdlo s prehnutou stenou a oblým okrajom, pásikové ucho zrejme siahlo z okraja na nasadenie hrdla; V2; H1, š. ucha 2,7 cm; Z4 (Kam./Ps); P5; F5. Vzd.: hybrid ucha typu Viss/Ózd (štvorica trňovito-valcovitých výčnelkov nad uchom; obr. 17: 21). Sbv. 5a₅; SV (sek. E-F/11).
97. KK – X; V2; H1; Z4 (Kam./Ps); P5; F5. Vzd.: badenský hlbený motív (pás zvislých žliabkov sa strieda s pásom šikmých žliabkov; obr. 17: 26). Sbv. 5a₅; SV (sek. E-F/11).
98. KK – H (?); valcovité hrdlo s oblým okrajom; V2; H3, pr. ok. asi 25 cm, š. výčnelku 4,8 cm; Z4 (Kam./Ps); P5; F5. Vzd.: oválny výčnelok na okraji (obr. 17: 28). Sbv. 5a₅; obj. 5.
99. KK – A (?); výduť oblá, na nej sedí vysoké pásikové ucho; V2; H5, š. ucha 4,7 cm; Z4 (Kam./Ps); P1; F7 (obr. 18: 1). Sbv. 5a₆; SV (sek. A/6).
100. KK – X; zľahka roztvorené hrdlo s oblým okrajom; V1; H3; Z3 (Ps); P5; F5. Vzd.: oválny vertikálny výčnelok (obr. 19: 3). Sbv. 5b₁₋₂; SV (sek. G/6).
101. KK – X; V1; H1; Z3 (Og/Ps); P6; F5. Vzd.: plochý preliačený valcovitý výčnelok (obr. 19: 2). Sbv. 5b₁; SV (sek. D/6).
102. KK – ZM (otvor pod okrajom); hrdlo zľahka roztvorené, okraj vtiahnutý; V1; H2, pr. ok. asi 19 cm; Z3 (Ps); P5; F4. Vzd.: plochý preliačený valcovitý výčnelok pod okrajom (obr. 19: 1). Sbv. 5b₂₋₄; SV (sek. G/12).
103. KK – X; V1; H4; Z3 (Og/Kam./Ps); P5; F4. Vzd.: oválny výčnelok (obr. 19: 6). Sbv. 5b₂₋₄; SV (sek. G/14).
104. KK – X; valcovité hrdlo s hraneným, zľahka vyhnutým okrajom, pásikové ucho sedelo na hrdle pod okrajom; V2; H2; Z3 (Ps); P1; F5 (obr. 18: 4). Sbv. 5b₃; SV (sek. G/6).
105. KK – X; hrdlo asi kužeľovité, okraj mal zdurenú vonkajšiu hranu; V2; H5; pr. ok. asi 14 cm; Z3 (Ps); P1; F5 (obr. 18: 3). Sbv. 5b₃; SV (sek. F/5).
106. KK – M; valcovité hrdlo s vyhnutým okrajom z kónického spodku ostro zalomené; V2; H3; pr. ok. asi 22 cm, pr. „vd.“ asi 21 cm; Z3 (Ps); P5; F5 až tmavá šedohnedá (obr. 18: 5). Sbv. 5b₃; SV (sek. F/15).
107. KK – X; prstencovitá podstava, spodok kónický; V2; H3; Z3 (Ps); P6; F5. Bez výzdoby (obr. 18: 2). Sbv. 5b₃; SV (sek. H/11).
108. KK – X; V2; H1; Z3 (Ps); P6; F4. Vzd.: dva obežné riadky okrúhlych jamiek – hrdlo (?; obr. 18: 8). Sbv. 5b₄; SV (sek. F/10).
109. KK – M; kónický spodok, hrdlo nevytvorené, okraj vtiahnutý; V2; H2; pr. ok. asi 18 cm, pr. „vd.“ asi 20 cm; Z3 (Ps); P4; F4 (obr. 18: 19). Sbv. 5b₅; SV (sek. H/12).
110. KK – X; V2; H2; Z3 (Ps); P5; F4. Vzd.: dve obežné riadky okrúhlych jamiek (obr. 18: 9). Sbv. 5b₅; SV (sek. H/12).
111. KK – X (misa?); V2; H2; Z3 (Ps); P6; F4. Vzd.: dve obežné riadky okrúhlych jamiek – hrdlo (obr. 18: 10). Sbv. 5b₅; SV (sek. F/11).
112. KK – X; V2; H4; Z3 (Ps); P5; F4. Vzd.: plochá lišta pretláčaná veľkými oválnymi jamkami (obr. 18: 12). Sbv. 5b₅; SV (sek. H/25).
113. KK – X (H?); V2; H3; Z3 (Ps); P6; F5. Vzd.: vertikálne slamovanie (obr. 21: 13). Sbv. 5b₁₀; SV (sek. K/9).
114. KK – X; valcovité hrdlo s neodčleneným oblým okrajom; V2; H3; Z3 (Ps); P7; F5. Bez výzdoby (obr. 18: 14). Sbv. 5b₁₀; SV (sek. D/9).
115. KK – X (H?); V2; H3; Z3 (Ps); P6; F5. Vzd.: zvislé slamovanie (obr. 18: 16). Sbv. 5b₁₀; SV (sek. E/13).
116. KK – MH; hrdlo zľahka roztvorené s oblým, mierne vtiahnutým okrajom vyrastalo priamo zo spodku; V2; H4, pr. ok. asi 27 cm; Z3 (Ps); P6; F5. Vzd.: šikmé až vodorovné slamovanie – až po okraj (obr. 18: 17). Sbv. 5b₁₀; SV (sek. F/13).
117. KK – X; V2; H4; Z3 (Ps); P5, cítiť menšie nerovnosti; F5. Vzd.: oválny výčnelok (obr. 18: 15). Sbv. 5b₁₀; SV (sek. G/14).
118. KK – X; podhrdlie oblé; V2; H1; Z3 (Ps); P6; F5. Vzd.: neidentifikovaný motív, snáď susediace šikmo šrafované trojuholníky (visuté alebo stojaté?; obr. 18: 20). Sbv. 5b₁₀; SV (sek. E/16).
119. KK – X; V2; H2; Z3 (Ps); P4; F5. Vzd.: obežný (?) pás horizontálnych rýh (obr. 18: 18). Sbv. 5b₁₀; SV (sek. H/12).
120. KK – H (?); zľahka roztvorené hrdlo s hraneným okrajom; V2; H6; Z3 (Ps); P5; F5. Vzd.: nízky jazykovitý výčnelok na okraji (obr. 18: 21). Sbv. 5b₁₀; SV (sek. H/11).

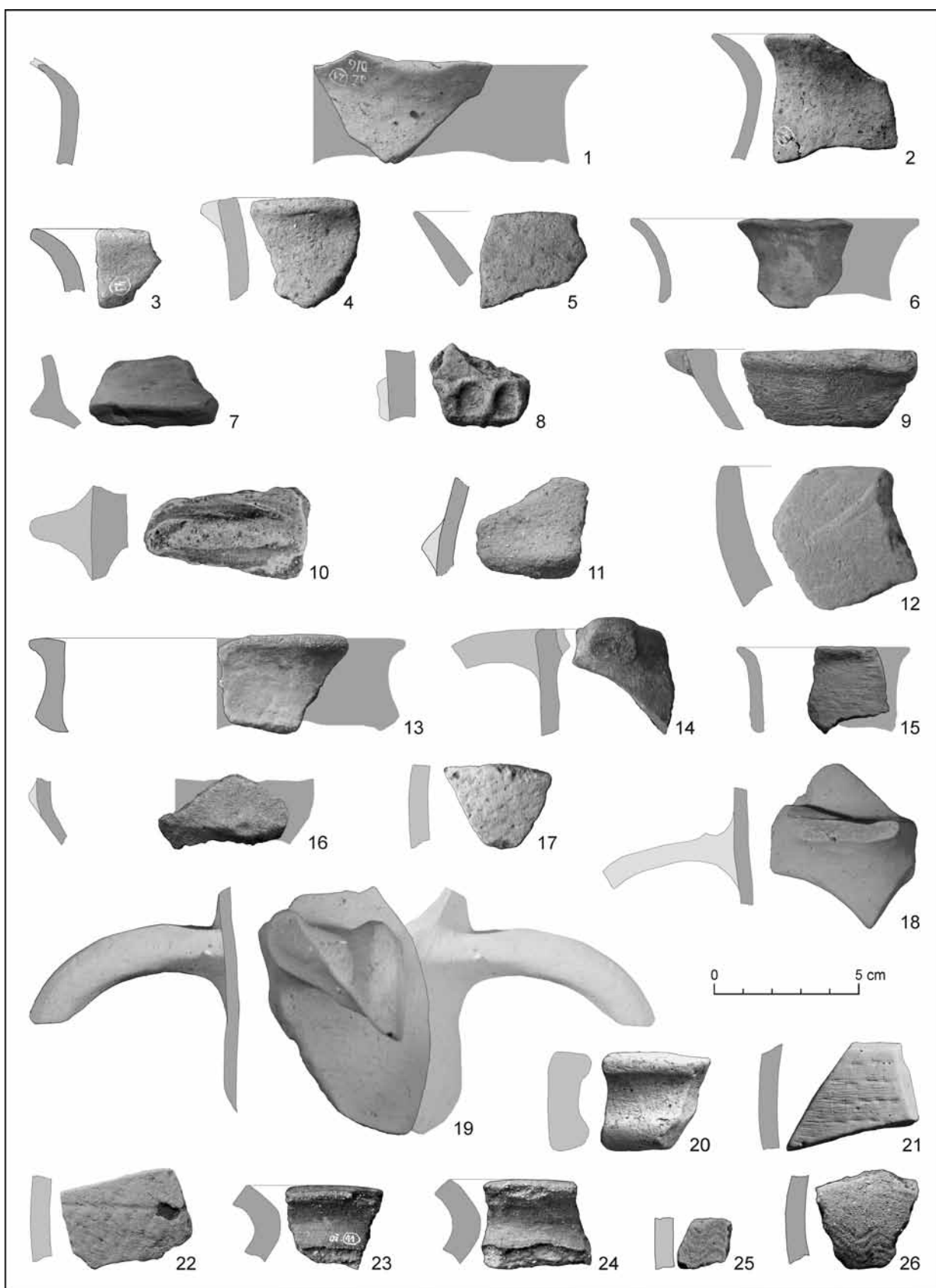

Obr. 18. Ožďany-Lapoš II. Keramický fond. 1 – subvariant 5a₆; 2–5 – subvariant 5b₃; 6 – subvariant 5c₃; 7, 8 – subvariant 5b₄; 9–12 – subvariant 5b₈; 13–18, 20–23 – subvariant 5b₁₀; 19 – subvariant 5b₅.

Obr. 19. Ožďany-Lapoš II. Keramický fond, neolitická keramika. 1, 6 – subvariant 5b₂; 2, 3 – subvariant 5b₁; 4, 5 – subvariant 5a₁; 7, 8 – subvariant 5c₁; 9 – subvariant 5d₁; 10 – subvariant 7b₁. 1–3, 5–7, 10 – sídlisková vrstva; 4, 8, 9 – objekt 2.

121. KK – M; široko roztvorené hrdlo s oblým okrajom; V2; H2, pr. ok. asi 22 cm, pr. h. asi 19 cm; Z3 (Ps); P5; F5. Vzd.: obežný riadok okrúhlych jamiek na nasadení hrdla (obr. 18: 23). Sbv. 5b₁₀; SV (sek. F/11).
122. KK – X; V2; H2; Z3 (Ps); P5; F5. Vzd.: obežný riadok okrúhlych jamiek – hrdlo (?; obr. 18: 22). Sbv. 5b₁₀; SV (sek. E-F/11).
123. KK – X; valcovité hrdlo s oblým okrajom; V1; H2; pr. ok. asi 12 cm, pr. h. asi 12 cm; Z2 (Ps); P5; F4 (obr. 19: 7). Sbv. 5c₁₋₂; SV (sek. D/10).
124. KK – X; valcovité hrdlo s oblým, vyhnutým okrajom; V1; H1; pr. ok. asi 9 cm; Z2 (Og/Ps); P5; F4 (obr. 19: 8). Sbv. 5c₁₋₂; obj. 2.
125. KK – A (?); kužeľovité hrdlo s oblým, vyhnutým okrajom; V2; H1; Z2 (Ps); P7; F4. Bez výzdoby (obr. 20: 2). Sbv. 5c₃; SV.
126. KK – X; kužeľovité hrdlo s von zalomeným okrajom, na ktorý asi dosadalo pásikové ucho; V2; H2, pr. ok. asi 19 cm; Z2 (Ps); P4; F4 (obr. 20: 1). Sbv. 5c₃; SV (sek. D/6).
127. KK – X; hrdlo s vyhnutým okrajom; V2; H2; Z2 (Ps); P6; F4. Bez výzdoby (obr. 20: 3). Sbv. 5c₃; SV (sek. H/10).
128. KK – X; zľahka roztvorené hrdlo s okrajom hraneným; V2; H2; Z2 (Ps); P5; F4. Vzd.: nízky jazykovitý výčnelok na okraji (obr. 18: 4). Sbv. 5c₃; SV (sek. H/13).
129. KK – X; valcovité hrdlo s prehnutou stenou a vykloneným oblým okrajom; V2; H1, pr. ok. asi 10 cm; Z2 (Ps); P4; F4 (obr. 18: 6). Sbv. 5c₃; SV (sek. D/13).
130. KK – M (?); valcovité hrdlo ostro zalomené z kónického spodku, zalomenie zvyraznené; V2; H1; Z2 (Ps); P5; F4 (obr. 20: 7). Sbv. 5c₃; SV (sek. E/20).
131. KK – X; V2; H3; Z2 (Ps); P5; F4. Vzd.: plochá lišta pretláčaná veľkými oválnymi jamkami (obr. 20: 8). Sbv. 5c₃; SV (sek. E/24).
132. KK – M; hrdlo nevytvorené, okraj zľahka vtiahnutý so zdurenou vonkajšou hranou; V2; H2; Z2 (Ps); P5; F4. Vzd.: dvojrohý výčnelok na okraji (obr. 20: 9). Sbv. 5c₃; obj. 12.
133. KK – X; V2; H5, š. výčnelku 5,3 cm; Z2 (Ps); P5; F5. Vzd.: oválny výčnelok (obr. 20: 10). Sbv. 5c₄; SV.
134. KK – X; V2; H2; Z2 (Ps); P6; F5. Vzd.: nízky oválny kužeľ na pleci (obr. 20: 11). Sbv. 5c₄; SV (sek. H/10).

Obr. 20. Ožďany-Lapoš II. Keramický fond. 1–9 – subvariant 5c₃; 10–12 – subvariant 5c₄; 13, 14 – subvariant 5c₅; 15 – subvariant 5d₃; 16 – subvariant 5d₄; 17–22 – variant 15; 23, 24 – variant 9; 25, 26 – variant 10. 1–8, 10–16, 23–26 – sídlisková vrstva; 9 – objekt 12; 17–22 – objekt 5.

135. KK – M (?); hrdlo nevytvorené, okraj zvislý, zľahka vtiahnutý; V2; H5; Z2 (Ps); P4; F5 (obr. 20: 12). Sbv. 5c₄; SV (sek. L/26).
136. KK – Š; valcovité hrdlo s rímsovitým okrajom bolo ostro zalomené z kónického spodku; V2; H2, pr. ok. 13 cm; Z2 (Ps); P4; F7 (obr. 20: 13). Sbv. 5c₃; SV (sek. F/5).
137. KK – X; valcovité hrdlo, na oblý neodčlenený okraj nasadené tyčinkové ucho; H2, š. ucha 1,5 cm; Z2 (Ps); P6; F7. Bez výzdoby (obr. 20: 14). Sbv. 5c₃; SV (sek. F/12).
138. KK – M; hrdlo nevytvorené, oblý okraj zľahka vtiahnutý; V1; H1, pr. ok. asi 25,5 cm; Z1; P4; F5 (obr. 19: 9). Sbv. 5d₁; obj. 2.
139. KK – X; výduť asi stredne oblá; V2; H1, pr. vd. asi 9,5 cm; Z1; P4; F5. Vzd.: šošovkovitý výčnelok pretlačený horizontálnou oválnou jamkou – brucho (obr. 20: 16). Sbv. 5d₁; SV (sek. L/23).
140. KK – Š/PO; valcovité hrdlo s vyhnutým okrajom; V2; H1, pr. ok. asi 6 cm; Z1; P4; F4 (obr. 20: 15). Sbv. 5d₃; SV (sek. J/12).

Aj pri slohovej analýze skupiny 5 sú dôležité fragmenty neolitického riadu (subvarianty 5a₁, 5b₁, 5b₂, 5c₁, 5d₁). Výzdobná schéma položky 89 zodpovedá dekóru vyššie preberanej položky 35 (charakteristický motív VLK), v tomto prípade však možno aspoň približne určiť aj typ nádoby, ide o misu s lievikovitým hrdlom. Inak sa javí výzdoba položky 88 kde motív „notových hlavičiek“ sa vyskytuje skôr v kontexte výzdobnej motiviky slohu mladej ZLK. Črepy s takouto výzdobou sa však okrem materského územia ZLK, kde sa objavujú v sídliskových objektoch jej poslednej fázy (Pavúk 1969, obr. 10: 13, 23; 1994, tab. 13: 46), nachádzajú aj na Spiši, kde na viacerých polohách vystupujú v jamách či jednotlivo, ale často spoločne s fragmentmi keramiky VLK, a to skupiny Tiszadob (Budinský-Krička 1977, obr. 25: 1–3; Javorský 1977, 142, 143, obr. 70: 2, 4; 71: 1; Soják 2000, 205, tab. XXIV: 6).

O podobnom štýlovom zaradení možno uvažovať taktiež pri položke 102 (ktorá má rovnakú „výzdobu“ ako pri položke 101), aj keď ohľadom predpokladanej stavby tela môže zodpovedať niektorému zo základných tvarov VLK na Slovensku, a to guľovitým misám alebo súdkovitým hrncom s viac-menej vtiahnutým okrajom, ktoré sú najčastejším a stereotypným tvarom stredne hrubej keramiky vo všetkých stupňoch dotknutej kultúry (Šiška 1989, 64, obr. 11). Práve v mladšom stupni VLK (skupina Tiszadob) stredne hrubá a hrubostenná keramika zastupujú súdkovité hrnce, často pod okrajom opatrené radom otvorov (Šiška 1989, tab. 28: 20; 29: 8; 30: 7). Od spomenutých tvarov však nádobu z Oždian odlišuje nízky preliačený valcovitý výčnelok posadený pod okraj, ktorým sa evokuje skôr prejav ZLK alebo železovský. Takéto výčnelky zdobili, aj keď nie často, hrubú keramiku na systematicky preskúmanom sídlisku ZLK a železovskej kultúry v Štúrove (Pavúk 1994, 165, 166, obr. 57: 7, 10; tab. 33: 28; 73: 43) a podobný prvok sa vyskytuje aj na iných lokalitách Požitavia či na západnom okraji Juhoslovenskej kotliny (Baliová 2006, 25, obr. 2: 8; Báñez/Nevizánsky 1984, 26, obr. 1: 6; Cheben/Ruttikay 2011, obr. 36: 3, 6). Výčnelkom opatrené nádoby sa opäť vyskytujú v bikultúrnom prostredí Spiša, kde sa našli v jamách s inventárom ZLK alebo v jamách s inventárom ZLK zmiešaným s bukovohorskou keramikou (Javorský 1977, 143, obr. 170: 6; Soják 2000, tab. XLVI: 9). Treba dodať, že sa veľmi zriedka vyskytujú práve v objektoch bukovohorskej kultúry (Hreha 2015, tab. XCIV: 23; CXXVI: 19; Kovács 1985, obr. 22: 2).

Ďalším neolitickým subvariantom je skupina 5c₁. K nej patria dva okrajové črepy (položka 123 a 124), ktoré nenesú výrazné štýlové znaky. Položka 123 by podľa typológie nádob VLK vypracovanej S. Šiškom (1989, obr. 12: 1, 5, 7, 8) mohla patriť amforovitému alebo vázovitému tvaru, k položke 124 sa vágne podoby našli v materiáli ZLK (Soják 2000, tab. I: 8; XL: 11). Posledným neolitickým subvariantom skupiny 5 je sbv. 5d₁. Fragment misy (položka 138) je podobou položky 74 subvariantu 3c₁, ide o tvar s výskytom počas celého vývoja VLK a spoločný so ZLK.

V analýze neolitického materiálu skupiny 5 badať istý náznak slohovej podvojnosti, ktorý charakterizuje napr. región Spiša (Soják 2000). Pri tak malom počte hodnotených fragmentov malej veľkosti ide naozaj len o náznak takejto možnosti. Výsledok rozboru by však mohla nepriamo podprieť skutočnosť, že sa črepy nenašli v objekte 2, teda v jame skupiny Tiszadob (ako ale ukazuje situácia na Spiši, výskyt sídliskových jam so zmiešaným materiálom tu bol vcelku obvyklý). Materiál ZLK by sa tak od keramiky VLK mohol odlišovať výpalom (sfarbením), resp. prímiesou.

Zvyšné subvarianty skupiny 5 zastupujú, podobne ako v skupine 3, badenský a pilinský horizont osídlenia polohy. Ako prvý je uvedený sbv. 5a₃ (hrubozrnná keramika) opäť zväčša strednej hrúbky a hnedej farby, v ktorom sa spolu vyskytli zástupcovia oboch uvedených horizontov. Slamovanie povrchu hrubších tvarov (položka 93) mali spoločné oba keramické prejavy. K badenskému slohu patrí výzdobou v tomto subvariante položka 91, ktorej motív je fragmentom výzdobnej schémy položky 56. Zreteľne v badenskom duchu je formované ucho položky 96, poňatím výzdoby ide o hybrid ucha typu Viss a Ózd (Malček 2016, 97 a pozn. 28). Uchá tohto typu sa vyskytujú v riade klasického badenu horného Potisia

(Banner 1956, tab. LXXVIII: 6; Horváthová 2010, tab. XIX: 3; 2013, tab. XXVII: 8; XXXIII: 6; XLII: 8; LXXXIX: 2), dokonca v kontextoch datovaných absolútne (Horváthová 2015, 392, obr. 6: 7). Badenská je pravdepodobne aj výzdobná schéma položky 97, zachovaná vo fragmente. Ide o torzo kanelovaného šrafovaného trojuholníka s analógiami na vyššie uvedených lokalitách (Horváthová 2013, tab. LXIV: 6) alebo o zvyšok kanelovaného obežného pásu, v ktorom sa striedajú polia zvislých a šikmých žliabkov. Tento motív opäť patrí k výzdobným schémam klasického badenu (Horváth 2014, obr. 295: 23; 296: 8; 303: 11; Pažinová 2013, obr. 11: 8).

Okrem týchto zjavne badenských črepov sa k subvariantu radia aj fragmenty hrubých asi hrncovitých nádob, ktoré sú opatrené výčnelkom, často na okraji (položky 90, 94, 98) alebo na tele (položka 95). Výrazná je najmä položka 90, ktorá typologicky najskôr zodpovedá položke 37 v skupine 3. K nej sa našli isté ponášky aj v kyjatickom riade, avšak výskyt tohto typu hrncovitej zásobnice v subvariante 5a₅ naznačuje, že pôjde o pilinský tvar a badenské datovanie je nepravdepodobné. Aj tu sa ukazuje skutočnosť, že podobnú hrubú keramiku zväčša nemožno bez sprievodného materiálu jednoznačne zaradiť. O tom, že sa oválne výčnelky bez sprievodnej výzdoby (ako napr. na položke 95) v pilinskej ornamentike vyskytujú, svedčia nálezy z Radzoviec patriace do stupňa I (Furmánek/Mitáš 2010, 93, obr. 23: 5; 32: 13, 16).

Výraznejší eneolitický charakter majú väčšinou výzdobné schémy črepov subvariantov 5b₄ až 10. Už niekoľkokrát spomenuté slamovanie nenesú len inak atypické črepy, ale aj kónická jednodielna misa (položka 116). V tomto prípade je slamovanie vodorovné. Fragmenty podobných slamovaných kónických mís sa našli napríklad na Hrádku v Lieskovci, osídlenom v mladšom eneolite (Malček 2013, obr. 29; tab. XLVI: 1). Výzdoba položky 118 je opísaná vyššie (položka 53 v subvariante 3b₄), tu je výzdobná schéma zachovaná lepšie. Na povrchu črepu sa výrazne črtá torzo ostro vyrytého pásu visutých šrafovaných trojuholníkov, teda typickej badenskej výzdoby. K badenskému tvarosloviu i výzdobe napokon patrí fragment misy s roztvoreným hrdlom (položka 121). Misa je zdobená líniou jamiek a z podobných nádob pravdepodobne pochádzajú viaceré črepy tohto subvariantu (položky 108, 110, 111 a 122). Ich obdoby možno nájsť na viacerých lokalitách klasického badenu (Banner 1956, tab. LIX 8, 9; Bondár/Raczky 2009, tab. IV: 7/2; VIII: 13/1; XXXII: 73/2; XXXVII: 80/6; Pažinová 2013, obr. 10: 1).

Subvarianty 5a₆, 5b₃, 5c₃₋₅, 5d₄₋₅ zväčša prináležia k pilinskému segmentu nálezového súboru. Tak masívne ucho posadené na najväčšiu výduť (položka 99) majú na Slovensku amfory typu V, a to v triedení V. Furmánka, postavenie úch by malo naznačovať ich starobylosť, teda výskyt už v stupni BB2 (BC1; Furmánek 1977, 304, obr. 5). Našli sa napríklad na pohrebisku v Tornali, niekedy i slamované (Furmánek 1977, tab. IX: 1; X: 3; XVII: 6). Starobylosť tvaru potvrdzujú nálezy na pohrebisku Radzovce, okrem iného aj celok náležiaci horizontu Radzovce I (Furmánek/Mitáš 2010, 93, obr. 32: 20). Podobne datuje tento typ nádoby aj T. Kemenczei (1984, 16; tab. II: 4, 11; XXXI: 12, 14, 16).

Typicky pilinskou formou je misa s valcovitým hrdlom a vykloneným okrajom, s ostrým nasadením hrdla na spodok (položka 106), podoba položky 60 zo subvariantu 3b₄, pri ktorej sú uvedené analógie. Na pilinských misách i džbánach, resp. amforách, sa objavuje taktiež prstencovite formovaná podstava položky 107, a to asi počas celého vývoja slohu (Furmánek 1977, 306, tab. I: 10; II: 11; IV: 9; IX: 21; Kemenczei 1984, 16, 17, tab. XIV: 21, 23; III: 4; XVI: 9; VII: 28; XXXI: 18). Taktiež už pilinské amfory a džbány majú kužeľovité hrdlo s vykloneným okrajom (položka 125 a 126; Furmánek 1977, tab. III: 36; VIII: 16; XI: 11; XII: 20; XVII: 16). Na pohrebisku v Radzovciach mala podobne profilované hrdlo a okraj amfora z prechodného pilinsko-kyjatického horizontu Radzovce IIb, zo stupňa HA1 (Furmánek/Mitáš 2010, 97, obr. 45: 11). Tomu zodpovedá situácia na maďarských lokalitách, kde sa takto formované hrdlo nachádza na pilinských amforách a džbánach mladšieho stupňa skupiny Zagypapálfalva, ale v skupine Barca ho majú už amfory staršieho stupňa. Na druhú stranu sa tu vyskytuje aj na kyjatických tvaroch (Kemenczei 1984, tab. VII: 12, 26; VIII: 5; XXXIV: 21; LXXI: 9; LXXXI: 10).

Pilinský pôvod má snáď aj torzo misy 130, takto ostro profilované misy sa opäť vyskytli na pilinských pohrebiskách Slovenska i Maďarska (Furmánek 1977, tab. I: 16; IV: 12; XI: 14; XII: 109; Kemenczei 1984, tab. VII: 20; XXXVII: 6) a položka 132, pri ktorej nemožno vylúčiť, že ide o fragment misy s okrajom vyťahnutým do laloku, teda o tvar staršieho stupňa skupiny Zagypapálfalva (Kemenczei 1984, tab. IV: 2, 6). Vcelku starobylo pôsobí i fragment šálky (položka 136) a obdobne profilovaný tvar s uchom datujú O. Ožďáni s V. Furmánkom (1998b, 123, obr. 68: 7) do stupňa BB2 (BC1). Naopak, fragment okraja z inej lokality, identicky profilovaný ako položka 140, považujú autori za doklad mladopilinského osídlenia (resp. pilinsko-kyjatického horizontu; Ožďáni/Furmánek 1998a, 126, obr. 70: 5).

Výsledky slohovej analýzy ukazujú prelínanie technologických skupín 3 a 5, najmä pokiaľ ide o keramiku z eneolitu a doby bronzovej (položka 53 vs. 118 a 56 vs. 91 pri badenskej keramike, položka 60 vs. 106 u keramiky pilinskej). Eneolitický segment súboru zastupujú opäť črepy badenskej proveniencie (pravdepodobne ide o skupinu Ózd, najskôr ešte v klasickej badenskej etape, objavujú sa však aj mladšie

prvky), segment z doby bronzovej sa podľa analýzy zdá byť viac-menej pilinský, niektoré tvarové a výzdobné schémy sa javia pomerne staro, iné mladšie. Aj tu sa objavujú fragmenty, kde nemožno vylúčiť kyjatické datovanie.

Zdá sa, že v badenskom a pilinskom riade na ožďianskom sídlisku prevažovala stredne až svetlohnedá keramika vypaľovaná asi oxidačne. Skupinu 3 možno považovať za jej odvodeninu, časť tohto riadu sa ale zrejme používala ešte v kyjatickom období. Spomenuté skupiny 3 a 5 sa výrazne odlišujú od variantu 2 (mladopilinsko-kyjatického) vyrábaného očividne dokonalejšou technológiou. Práve keramika tohto typu bola zo všetkých troch variantov najmenej početná (variant 1–10 %, variant 3 – 24 %, variant 5 – 48 %), preto sa tu môže zrkadliť nielen technológia jej výroby, ale povedzme aj jej distribúcia (miestne vyrábaná keramika verzus keramika dovážaná a vyrábaná profesionálmi).

V skupine 5 sa zreteľnejšie vydeľuje badenská keramika (zdobené fragmenty v skupine 5b₈₋₁₀). Malo by ísť o riad vcelku hrubozrnného cesta (hrubšieho rázu) a svojimi parametrami sa dosť odlišuje od badenskej keramiky skupiny Ózd na vyšinných sídliskách.

Varianty 6–8

Ide o početne malé skupiny veľmi svetlých (svetlošedohnedých až svetlošedých, resp. tehlovočervených) črepov a práve to naznačuje chybu pozorovania a popisu, resp. nedodržanie „metodiky“ výroby (napr. tehlovočervená farba). Pôjde zrejme o derivát variantu 5. Na niečo podobné poukazuje aj izolovaná pozícia variantu 8 na obr. 11. K pojednaným variantom, až na jednu výnimku, nepatria v súbore zdobené fragmenty. Výnimkou je jeden neolitický črep, keďže viacero subvariantov variantu 7 opakovane tvorila neolitická keramika.

141. KK – X; oblé plece; V1; H3, pr. výčnelku 2,5 cm; Z3 (Og/Ps); P6; F9. Vzd.: vyšší komolý kužeľ (obr. 19: 10). Sbv. 7b₁; SV (sek. H/3).

Spomenuté technologické skupiny nemajú výrazných zástupcov, až na jednu výnimku, ktorou je vyššie popísaná položka 141 zo subvariantu 7b₁. Obdoby k takémuto typu výčnelku sa vyskytujú najmä na hrubej keramike mladej ZLK a kultúry železovskej, keď v Štúrove, kde boli výčnelky na hrubej keramike pomerne zriedkavé, patrili takéto valcovité výčnelky k najhojnejším (Pavúk 1994, 165, 166, obr. 57: 4, 5; tab. 7: 35, 41; 26: 34; 30: 33). Takto zdobená keramika sa nachádza aj na lokalitách ZLK pri západnom okraji Juhoslovenskej kotliny (Bánesz/Nevizánsky 1983, 26, obr. 2: 2). Pozoruhodné je, že ani položka 141, ktorej výzdoba patrí skôr k okruhu ZLK, sa nenašla v tiszadobskom sídliskovom objekte, ale v sídliskovej vrstve.

Varianty 9, 10

Štatisticky bezvýznamné zoskupenia (spolu štyri črepy) predstavujú na obr. 11 strednú hlavnú hladinu rozptylu podľa vertikálnej osi. Spomenuté črepy sa viacerými parametrami približujú vyššie popísanej pravekej keramike a odlišuje ich spôsob výroby (obtáčanie). Z ich podobnosti s pravekou keramikou možno usudzovať, že niektoré jej subvarianty môžu v skutočnosti náležať do raného stredoveku, len sme pri nich nedokázali rozlíšiť spôsob výroby. Tieto črepy sú dôležité najmä slohovým zaradením, ide o zriedkavých zástupcov ranostredovekej keramiky. Ako je na obr. 11 vidieť, aj pri malom množstve črepov ich možno rozčleniť na dve skupiny (tmavo sfarbené črepy variantu 9 a svetlejšie črepy variantu 10). Patria sem tieto jedince:

142. KK – H; nízke valcovité hrdlo s vyhnutým, zrezaným okrajom; obtáčaný (?); V2; H3; Z3 (Ps); P6; F8 (obr. 20: 23). Sbv. 9; SV.

143. KK – H; nízke valcovité hrdlo s vyhnutým, zrezaným okrajom; obtáčaný (?); V2; H3; Z3 (Ps); P6; F8 (obr. 20: 24). Sbv. 9; SV.

144. KK – X (H?); V2; H2; obtáčaný (?); Z3 (Ps); P6; F4. Vzd.: obežná viacnásobná vlnovka (obr. 20: 25). Sbv. 10; SV (sek. F/6).

145. KK – X (H?); oblé podhrdlie; obtáčaný (?); V2; H2; Z3 (Ps); P6; F4. Vzd.: obežný pás úzkych horizontálnych žliabkov a obežný pás viacnásobnej vlnovky (obr. 20: 26). Sbv. 10; SV (sek. D/2).

Analýza takto malej skupiny jedincov nemôže priniesť zvlášť spoľahlivé výsledky, možno ich však korelovať so súborom pochádzajúcim z výskumu G. Nevizánskeho a O. Ožďaniho na vedľajšej polohe, kde sa našlo viacero takto datovaných črepov (Nevizánsky/Ožďáni 1999b, 126). Položky 142 a 143 pochádzajú

z hrncov s nízkym hrdlom a vykloneným zrezaným okrajom. Podľa G. Fuseka (2000, 117, obr. 14), ktorý analyzoval keramiku z 10. až 11. stor. v Bielovciach na západnom Slovensku, by malo ísť o typ okraja B1 a podobné okraje sa tu našli napríklad v objekte 4 (Fusek 2000, tab. VII: 4–31), v ktorom sa vyskytli aj črepy s výzdobou s obdobami v súbore z výskumu vyššie spomínaných autorov v Ožďanoch-Lapoši. Keramika z 10. stor. na Slovensku sa len obtiažne odlišuje od nálezov z 9. stor., neumožňujú to ani jednoduché profilácie okrajov (Fusek 2000, 120). Toto konštatovanie dokladajú aj monografie venované slovanskému osídleniu stredného Slovenska, rovno zrezané okraje majú hrnce z neskej veľkomoravskej, ale aj staršieho obdobia povelkomoravskej fázy (Mácelová 2013, obr. 48; Šalkovský 2011, obr. 23: 7, 9). Treba uviesť, že autori výskumov na slovanských sídliskách v bližšom či širšom okolí Ožďan sa takmer zhodujú na ich datovaní od 9. do 11.–12. stor. Na týchto lokalitách sa objavujú aj takto tvarované okraje (Marková 2004, 133, obr. 89: 5; Nevizánsky/Ožďani 1999b, 126, obr. 102: 3; Šalkovský/Nevizánsky 1983, 234, obr. 144: 4, 12).

Pri výzdobe položiek 144 a 145 platí to isté, drobná viacnásobná vlnovka sa objavuje vo výzdobe keramiky z mladšej fázy veľkomoravského obdobia a staršej fázy povelkomoravskej etapy v Detve-Kaľamárke (Mácelová 2013, obr. 46: 1, 2) a v povelkomoravskej etape vo Zvolene-Priekope (Mácelová 2013, obr. 47: 3, 6), aj keď v Sliachi-Horných zemiach sa tento motív sa vyskytuje už v staršej fáze veľkomoravského obdobia (Šalkovský 2011, obr. 21: 10). Táto výzdobná schéma je prítomná aj vo vyššie spomenutých nálezových súboroch z 9. až 11.–12. stor. (Marková 2004, 133, obr. 89: 5, 9; Nevizánsky/Ožďani 1999b, 126, obr. 102: 5, 7, 10, 14; Šalkovský/Nevizánsky 1983, 234, obr. 142: 4, 7, 11).

Z uvedeného možno aspoň zhruba usúdiť, že nevýrazné skupiny 9 a 10 by mali reprezentovať záver veľkomoravského, príp. povelkomoravský horizont osídlenia polohy.

Varianty 11, 12

Na obr. 11 ide o zástupcov najvyššej hladiny rozptylu podľa vertikálnej osi, ku ktorej patrí keramika z doby rímskej, vrcholného stredoveku a novoveku. Všetky sem náležiacie skupiny sú v kontexte hodnoteného súboru málopočetné, avšak varianty 11 a 12 aj v týchto súvislostiach dosahujú extrémne hodnoty (obr. 11). Ide o črepy vytáčané na kruhu, tvrdo vypálené a tmavo sfarbené, datované všeobecne do novoveku.

Variant 13

Variant 13 je ďalší málopočetný (11 črepov) zástupca zmienenej hladiny. V tomto prípade ide o stredne až svetlohnedo sfarbenú, zvonivo vypálenú tenkostennú keramiku, vytáčanú na rýchlo rotujúcom kruhu zdobenú maľbou. Patria sem tieto charakteristické jedince:

146. KK – HD; valcovité hrdlo s kalichovitým odsadeným okrajom vyrastalo priamo z oblého podhrdlia, výduť bola snáď horná, oblá, dvojica protiľahlých pásikových úch siahala od okraja na výduť; V3; vytáčaný; H1, pr. ok. 20 cm, pr. h. 18 cm, v. h. 7 cm, pr. vd. 20 cm, š. ucha 3,6 cm; Z3 (Ps); P4; F4. Vzd.: maľovaná svetlá hnedočervená – obežný pásik na hrdle, na podhrdlí a bruchu zložitý obrazec (širší obežný pás tenkých horizontálnych liniek, do ktorého je vmaľovaná línia veľkých škvŕn a pod ňou hrubá vlnovka; pod pásom beží opäť ostrá hrubá vlnovka, pod ňou zrejme opäť obiehal nádobu rovnaký pás ako vyššie), na uchu stípec škvŕn (obr. 21: 9). Sbv. 13a; obj. 12.
147. KK – H (?); oblá výduť; V3; vytáčaný; H1, pr. vd. 15 cm; Z3 (Ps); P4; F4. Vzd.: maľovaná, široký škoricovo hnedý obežný pásik, pod ním dva úzke obežné pásiky – podhrdlie (obr. 21: 12). Sbv. 13a; obj. 5.
148. KK – X; oblá výduť; V3; vytáčaný; H1; Z2 (Ps); P4; F4. Vzd.: maľovaná (obežný pás zostavený z viacerých tenkých pruhov, zdola lemovaný riadkom väčších bodov; obr. 21: 11). Sbv. 13b; obj. 12.
149. KK – X; hrdlo asi valcovité s odsadeným kalichovitým okrajom; V3; vytáčaný; H1; Z1; P4, zdnuka P2 (zelená poleva); F4. Vzd.: maľovaná, neidentifikovaný vzor – svetlohnedá obežná krivka (vlnovka?), – hrdlo (obr. 21: 10). Sbv. 13c; obj. 12.

Z výkopu, ktorý viedol cez plochu (obj. 12) sa o. i. získala skupina zvonivo vypálenej keramiky vytáчанej na rýchlo rotujúcom kruhu. Najlepšie sa z nej zachovalo torzo dvojúčehého hrnca (položka 146). V miestnom kontexte sa tejto nádobe tvarom či výzdobou najviac približujú nálezy z výskumov A. Botoša v Rimavskej Sobote. Tvarom hornej časti jej úplne zodpovedá hrniec z objektu 6/2010 na ul. B. Bartóka, datovaného do 2. polovice 16. až začiatku 17. stor. (Botoš 2013, 24, obr. 13). Podobné hrnce sa našli aj v studni na ul. K. Mikszátha a podľa A. Botoša (2012, 247, tab. 3; 4) ide o hrnce s okrajom typu A, ktoré sú datované do 17.–18. stor. a ich prvý výskyt hľadá v 16. stor.

Vzhľadom na rozvinutejšiu výzdobu položky 146 oproti spomenutému riadu je vcelku možné, že náš súbor môže byť o niečo mladší (17.–18. stor.).

Variant 15

Keďže „variant“ 14 je opäť štatisticky a aj inak bezvýznamný, možno si bližšie všimnúť zoskupenie 15. Tvorí ho 40 črepov, podľa posudzovaných parametrov takmer identických žltkasto sfarbených a mätko vypálených. Sú to fragmenty rímskoprovinciálnej keramiky, ktoré sa zväčša našli v objekte 5 na ploche 2. Patria sem aj tieto jedince:

150. KK – X; V1; vytáčaný; H2; Z1; P4; F2. Vzd.: viaceré vodorovné línie ležatých oválnych jamiek pod sebou (obr. 20: 21). Sbv. 15; obj. 5.
151. KK – A alebo D; valcovité hrdlo, na ktoré dosadalo pásikové ucho; V1; vytáčaný; H1, š. ucha 3,7 cm; Z1; P4; F2 (obr. 20: 18). Sbv. 15; obj. 5.
152. KK – X; pásikové ucho pozdĺžne prežliabnuté; V1; vytáčaný; H5, š. ucha 3,6 cm; Z1; P4; F2 (obr. 20: 20). Sbv. 15; obj. 5.
153. KK – X; V1; vytáčaný; H2; Z1; P4; F2. Vzd.: obežný pás horizontálnych riadkov plytkých oválnych (?) jamiek (obr. 20: 22). Sbv. 15; obj. 5.
154. KK – X; V1; vytáčaný; H2; Z1; P4; F2. Vzd.: obežný pás horizontálnych riadkov plytkých oválnych jamiek zhora (?) lemovaný úzkym žliabkom (obr. 20: 17). Sbv. 15; obj. 5.
155. KK – A alebo D; valcovité hrdlo, na ktoré dosadalo pásikové prežliabnuté ucho; V1; vytáčaný; H1, pr. h. 8 cm, š. ucha 3,7 cm; Z1; P4; F2 (obr. 20: 19). Sbv. 15; obj. 5.

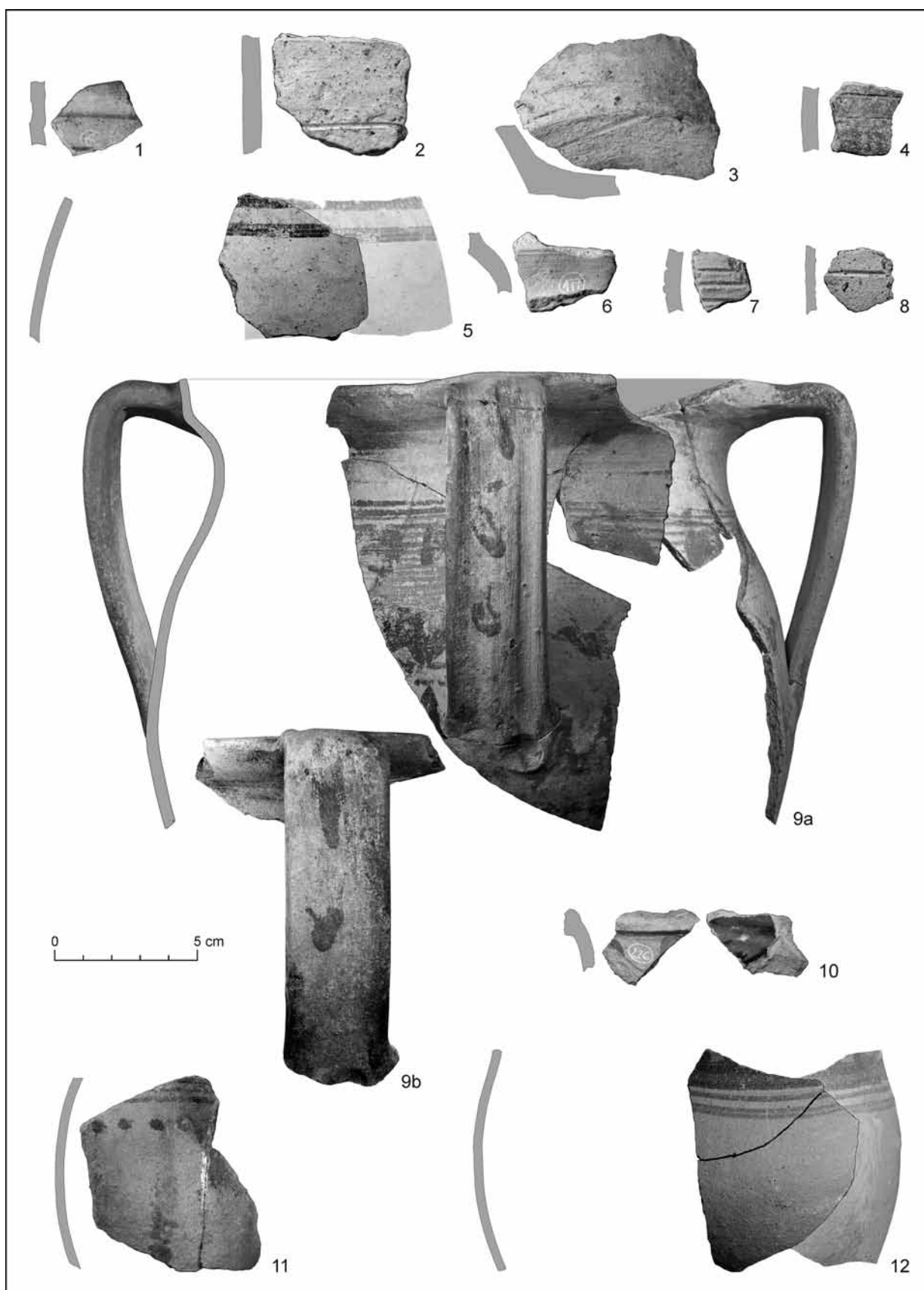
K subvariantu patria najmä fragmenty malých rozmerov, pri ktorých nemožno spoľahlivo určiť, z akého typu nádoby pochádzajú. Istú výnimku predstavujú položky 151 a 155, ktoré pochádzajú z amfory alebo z džbánu. Tehlovou (žltou) keramikou z Bratislavy-Rusoviec/Gerulaty (lokalita s hojným výskytom tohto typu riadu) sa zaoberal E. Krekovič (1998), ktorý ich konfrontoval s nálezovým súborom z rakúskeho Carnunta. V typológii zmieneneho autora džbány a kanvy v Carnunte bolo možné roztriediť do 11 typov, ktoré prevažne prežívajú vedľa seba vo viacerých periódach bez väčších zmien (Gassner 1989, tab. 1, citovaný v Krekovič 1998, 19). V Gerulate by analógie k našim položkám 151 a 155 mohli predstavovať džbány typu 1 s viacnásobne profilovaným okrajom (Gassner 1989, tab. 1: 1–3; 25: 1), ktoré sa tu vyskytli v hroboch z prelomu 1. a 2. stor. a v Carnunte v 1. perióde (Gassner 1989, 19), ďalej typu 2–5 s jednoducho profilovaným lievikovitým okrajom (Gassner 1989, tab. 25: 3), s výskytom vo všetkých periódach v Carnunte (Gassner 1989, 137, tab. 1: 2–5) a v Gerulate v hroboch z 1. polovice 2. stor., kde boli najčastejším tvarom tehlovej keramiky (Krekovič 1998, 20, tab. 5: 5) alebo typu 6–7 s vykloneným zdureným okrajom (Krekovič 1998, tab. 25: 6). V Gerulate sú nachádzané koncom 1. a počiatkom 2. stor. (Krekovič 1998, 20) a v Carnunte v perióde 1, 3 (Gassner 1989, 138, tab. 1: 6–7) a napokon typu 17 až 20 s trojuholníkovým okrajom (Krekovič 1998, tab. 6: 1; 25: 4), ktoré sa v Gerulate vyskytovali počiatkom 2. stor. (Krekovič 1998, 21), ale v Carnunte v 4. perióde. Dodám, že nálezy tohto typu sa nachádzajú aj na iných lokalitách stredného Slovenska, za všetky možno zmeniť nález celej amfory na Hrádku v Lieskovci (Malček 2000, obr. 37: 1).

Podľa nálezov z Gerulaty by súbor rímskoprovinciálnych črepov z objektu 5 mal byť najskôr datovaný do 2. stor., no vzhľadom na doterajšie poznatky o germánskom osídlení kraja je pravdepodobnejší až jeho záver (Beljak et al. 2012, 41). Vlastný germánsky riad však v oždianskom nálezovom súbore nebol identifikovaný.

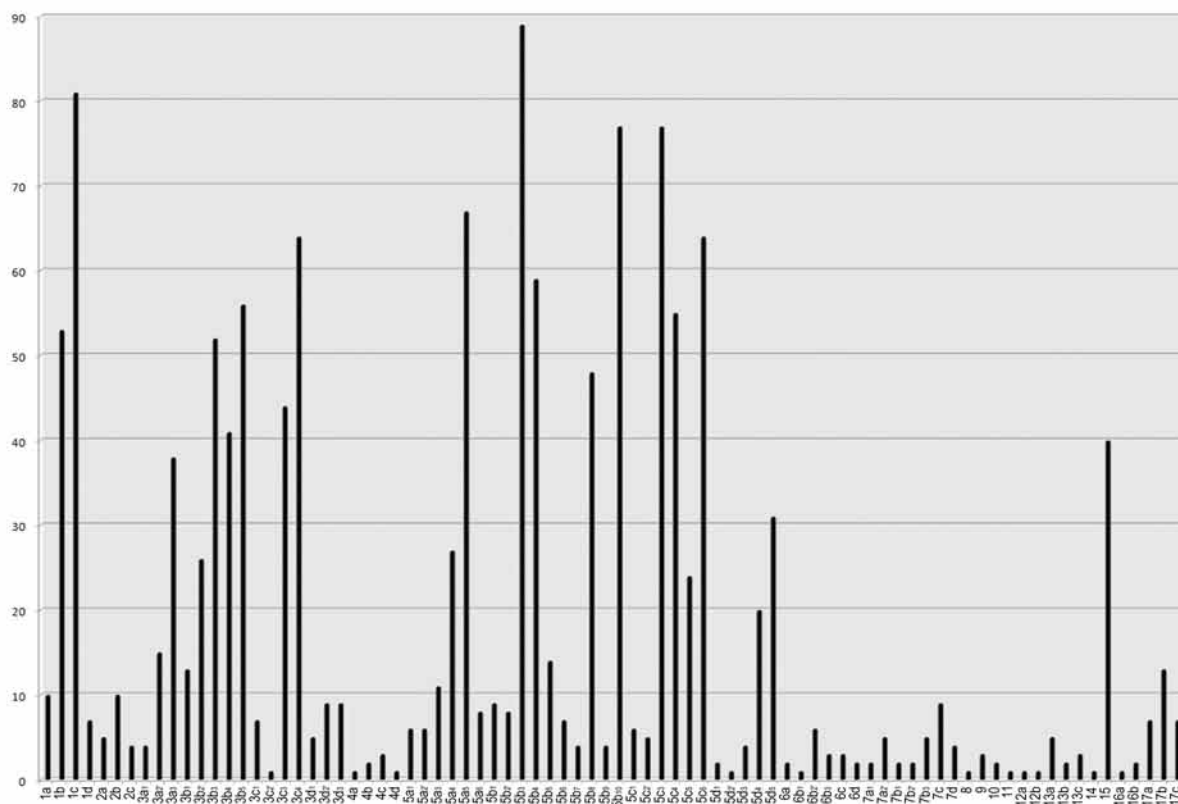
Varianty 16, 17

Poslednú relatívne veľkú skupinu tvoria biele, resp. ružovobiele (variant 16) črepy stredovekej keramiky tzv. poltárskeho okruhu. Aj variant 17 bolo možné podľa zrnitosti rozčleniť na tri skupiny, išlo však vždy o tvrdo vypálený riad vytáčaný na rýchlo rotujúcom kruhu. Náležali sem aj tieto jedince:

156. KK – X; V3; vytáčaný; H1; Z3 (Ps); P5; F1. Vzd.: obežný žliabok (obr. 21: 1). Sbv. 17a; SV (sek. E/6).
157. KK – X; V3; vytáčaný; H2; Z3 (Ps); P5; F1. Vzd.: úzky obežný žliabok (obr. 21: 2). Sbv. 17a; SV (sek. H/29).
158. KK – X; V3; vytáčaný; H2; Z3 (Ps); P5; F1. Vzd.: obežný pás úzkych a ostro hranených kanelúr oddelených širšími medzerami (obr. 21: 4). Sbv. 17a; SV (sek. D/2).
159. KK – X; oblá plece; V3; vytáčaný; H1; Z2 (Ps); P4; F1. Vzd.: dva hnedé obežné maľované pásiky pod sebou (obr. 21: 5). Sbv. 17b; SV (sek. E/20).
160. KK – X; valcovité hrdlo s prehnutou stenou a odsadeným golierovitým okrajom; V3; vytáčaný; H2; Z2 (Ps); P4; F1 (obr. 21: 6). Sbv. 17b; sídlisková vrstva (sek. D/2).
161. KK – X; oblá výduť; V3; vytáčaný; Z2 (Ps); P4; F1. Vzd.: obežný pás úzkych, ostro hranených kanelúr oddelených širšími medzerami – brucho alebo podhrdlie (obr. 21: 7). Sbv. 17b; SV (sek. D/2).
162. KK – X; V3; vytáčaný; H1; Z2 (Ps); P4; F1. Vzd.: úzky obežný vodorovný žliabok (obr. 21: 8). Sbv. 17b; SV (sek. D/2).

Obr. 21. Ožďany-Lapoš II. Keramický fond. 1–4 – subvariant 17a; 5–8 – subvariant 17b; 9, 12 – subvariant 13a; 10 – subvariant 13c; 11 – subvariant 13b. 9–11 – objekt 12; 12 – objekt 5; 1–8 – sídlisková vrstva.

Obr. 22. Ožďany-Lapoš II. Keramický fond. Pomerné zastúpenie jednotlivých keramických subvariantov v skladbe nálezového fondu.

Poslednou hodnotenou skupinou je kolekcia opäť typologicky nevýrazných črepov stredovekej bielej keramiky. Tá je typickým reprezentantom miestneho hrnčiarstva, fragmenty tohto druhu sa nachádzajú na celom území Juhoslovenskej kotliny, najmä zo zberov pochádzajú podobné úlomky ako položky 156–158 a 160–162 (Fottová/Kovár/Slivenská 2004, obr. 29: 2, 3, 6; Furmánek/Ožďani 1997, obr. 28: 6, 8, 9; Kovács 1983, obr. 74: 1; Lamiová-Schmiedlová 1962, obr. 4: 8, 11; Mitáš 2011, obr. 87: 8, 9; 2013, obr. 70: 12, 16, 20; Ožďani 1990, obr. 58: 7; 2000, obr. 86: 1; 88: 2; Ožďani/Furmánek 1997, obr. 106: 47; Ožďani/Nevizánsky 2002, obr. 109: 1–5). To isté platí aj pre červeno maľovaný črep 159, táto výzdoba je v zberoch opäť obvyklá (Hunka/Nevizánsky/Ožďani 2002, obr. 44: 3; Ožďani 1990, obr. 58: 3, 8, 10, 12; Ožďani/Furmánek 1997, obr. 106: 3, 8).

J. Hoššo (1985, 231), ktorý sa touto keramikou zaoberal, zistil, že nástup keramiky vypaľovanej z bielych ílov začína koncom 12. stor. a vývoj sa završuje na prelome 15. a 16. stor. Najčastejším motívom rytej výzdoby je u nej závitnica alebo vodorovné ryhy, v mladšom období býva závitnica hustejšia (Hoššo 1985, 244, 252). Takáto keramika pochádza napríklad z Filákova, ktorá by mala patriť do 13. až 1. polovice 14. stor. (Hoššo 1985, 250, obr. 2: 4, 7, 8). Typickou výzdobou bielej keramiky je aj červenohnedá maľba, v staršom období sa objavuje len na stolovom riade, až neskôr aj na hrncoch (Hoššo 1985, 244). Najbližšie podoby k položke 159 možno vidieť v súbore z Rimavskej Soboty-Sobôtky datovaného od 2. polovice 15. stor. do 16. stor. (Hoššo 1985, obr. 3: 3, 4, 6; 4: 1, 6).

Fragmenty skupiny 17 neposkytujú príliš spoľahlivú oporu pre datovanie stredovekého segmentu nálezového fondu. Vzhľadom na vyššie uvedené pravdepodobne patria k vyvinutejšiemu typu poltárskeho okruhu zo 14. až 15. stor.

Slohová analýza jednotlivých variantov keramiky vytriedených pomocou metódy hlavných komponentov priniesla potvrdenie predpokladu opakovaného osídľovania priestoru, resp. jeho hospodárskeho využitia. Najstarší doložený horizont je neolitický a najmladší náleží novoveku. Jadro osídlenia však spočíva v dobe bronzovej, no doložil sa tu aj materiál zo stredného/mladého eneolitu, raného a vrcholného stredoveku.

Neolitický horizont zastupujú nálezy variantu 2 a viacerých subvariantov skupín 3–7. Základ nálezov pochádza zo sídliskového objektu 2 (snáď zvyškov polozemnice), ktorý by mal byť na základe ich slohovej príslušnosti datovaný do stredného neolitu a patríť skupine Tiszadob populácie s východnou lineárnou keramikou. Časť nálezov, ktoré zväčša pochádzajú zo sídliskovej vrstvy, nesie štýlové znaky, ktoré sa vyskytujú skôr v prejave ZLK, aj keď jednoznačne to nie je možné dokázať, pretože hodnotený súbor je príliš malý. V tomto ohľade je zaujímavý pomer zastúpenia jednotlivých subvariantov v celku nálezového fondu (obr. 22). Podľa toho by neolitu prisudzované subvarianty spolu predstavovali asi 6 % všetkých nálezov. Napriek prítomnosti spomenutého sídliskového objektu tak možno predpokladať, že v miestach výskumu malo neolitické osídlenie len epizodický charakter, v tom prípade aj eventúálny. Pripúšťame, že veľmi neistý výskyt dvoch štýlových variantov neolitickej keramiky na lokalite by mal byť súčasný.

Podobne epizodický ráz naznačuje aj zastúpenie rano- a vrcholne stredovekých i novovekých zložiek keramického nálezového fondu (variant 9 a 10 ani nie 1 %, variant 16 asi 3 %, variant 17 asi 2 %). To dobre odráža skutočnosť, že len pri povrchovej prospekcii v polohe Pod Bukom-Pozemok, vzdialenej od skúmanej plochy asi 800 m na juh, sa vyzbierala nepomerne väčšia kolekcia väčších fragmentov bielej poltárskej keramiky (variant 17) a rovnako väčší súbor ranostredovekých črepov (varianty 9, 10) získali z protihľého brehu Suhej G. Nevizánsky s O. Ožďánim pri výskume v polohe Roveň (Lapoš 2; *Nevizánsky/Ožďáni* 1999b). Možno predpokladať, že skúmaná plocha sa v týchto obdobiach nachádzala niekde na okraji vlastného komunitného areálu stredovekých Oždian. To isté platilo aj v ranom novoveku. Novoveká keramika napokon pochádzala z objektu 12 a v tomto prípade mohlo ísť o regulačný ryhu.

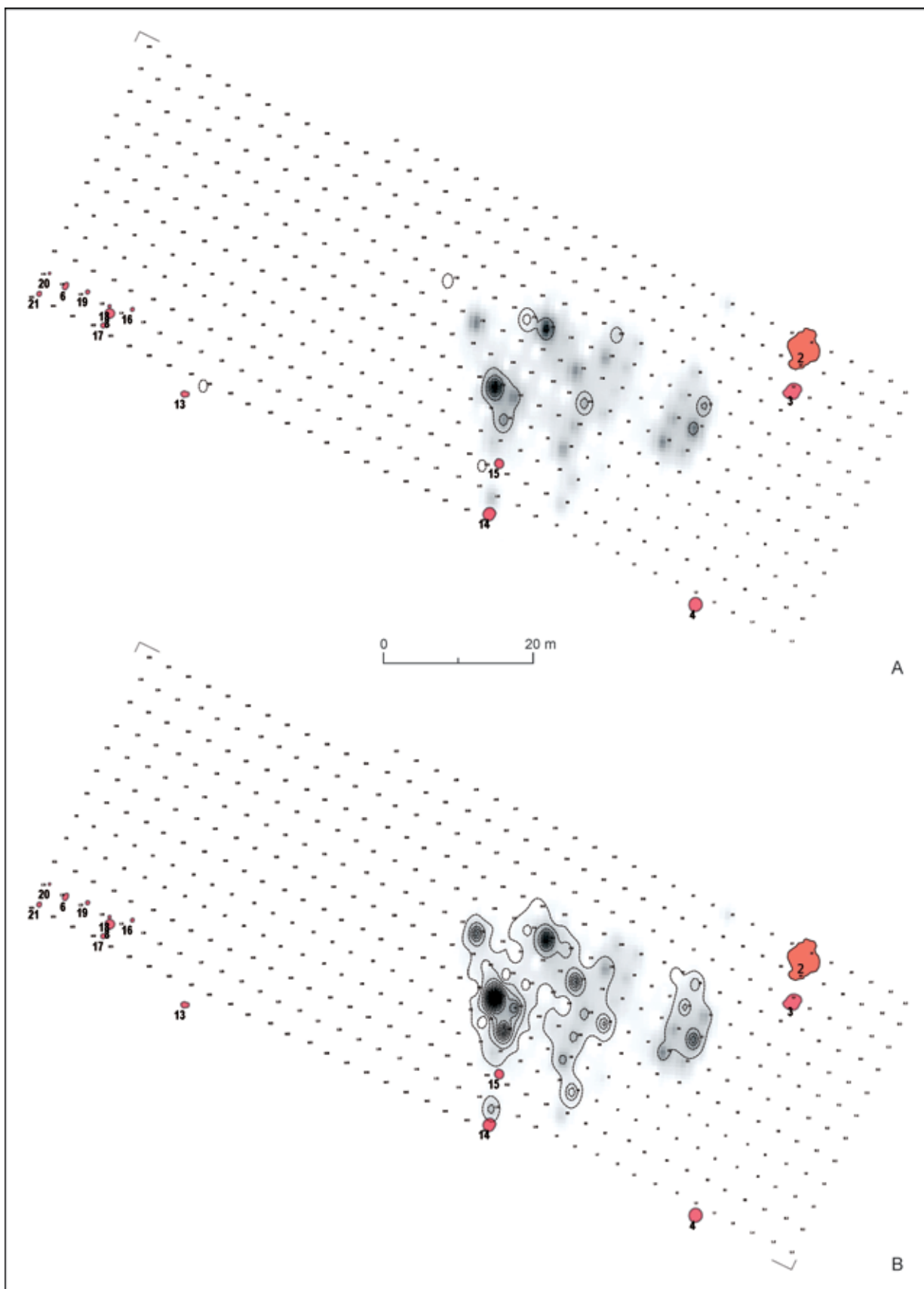
Zvláštny prípad predstavuje skupina fragmentov žltej rímskoprovinciálnej keramiky (variant 15, asi 3 %), ktoré sa až na nepatrné výnimky našli v terénnej depresii (objekt 5) mimo vlastnej skúmanej plochy. Ich výskyt indikuje prítomnosť germánskej osady niekde v okolí tejto jamy, hoci pri plošnom výskume v trase cesty sa iné doklady germánskeho osídlenia nenašli. Osada ale najskôr ležala tu, na niektorom z výbežkov pravobrežnej terasy Suhej.

Celkom inak sa situácia javí pri hodnotení variantov 3 a 5, ktoré spolu zaberajú takmer tri štvrtiny nálezového súboru (variant 3 – 24 %, variant 5 – 48 %). Súdiac z výsledkov slohovej analýzy sa obe skupiny prelínajú a variant 3 môže byť len derivátom skupiny 5. Rozdiely v sfarbení mohla spôsobiť technológia (nerovnomerné zadymenie počas výpalu), jednak môže ísť o druhotný znak (zadymenie používaním), ale samozrejme tu môže pôsobiť i čas (tendencia k redukcii v mladšej a neskorej dobe bronzovej). Na fragmentoch skupiny 3 sa objavuje viac kyjatických schém (s výnimkou subvariantu 3b₄), inak sa keramické cesto oboch variantov veľmi neodlišuje (tabula 1).

Tabela 1. Percentuálne zastúpenie jednotlivých položiek parametrov „Zrnitosť“, „Ostrivo“ pre varianty 1, 3, 5. 0 – bez prímеси/ostriva; K – kamienky; P – piesok.

Variant	Zrnitosť				Ostrivo				Σ
	0 mm	1 mm	3 mm	5 mm	0	P	P/K	K	
1	5%	54%	35%	7%	5%	64%	30%	1%	151
3	5%	31%	49%	15%	5%	52%	42%	0%	355
5	8%	32%	43%	17%	8%	68%	22%	2%	697

Variety sa neodlišujú ani distribúciou v priestore. Po interpolácii výskytu jedincov oboch uvedených variantov sa ukázalo, že areály ich výskytu sa prekrývajú, ba čo viac, prekrývajú sa i s areálom výskytu variantu 1 (obr. 23: A). Podobne sa ukazuje aj kartogram výskytu neolitickej keramiky nájdennej mimo objektu 2 (obr. 23: B). To zjavne potvrdzuje skutočnosť, že v priestore prebehla značná postdepozíčná transformácia, ako tomu nasvedčuje aj výrazne pokročilá fragmentácia keramiky. Zdá sa, že tento jav možno vysvetliť práve výsledkami slohovej analýzy. V nej sa zistil výskyt výzdobných schém vlastný už staršiemu pilinskému prejavu (najmä variant 5, no i segment variantu 3), ale aj prvky kyjatickej proveniencie (segment variantu 3 a značná časť variantu 1). Mal by sa tu replikovať jav známy z neďalekého žiarového pohrebiska v Radzovciach (nachádza sa asi 20 km na juh), kde sa doložila kontinuita pochovávaní v celom tomto období (*Furmánek/Mitáš* 2010; *Furmánek/Mitáš/Budaváry* 2016). Pri tak dlhej existencii tejto sídliskovej formácie (pilinské nálezy sa evidujú na úseku dlhom približne 1 km)

Obr. 23. Ožďany-Lapoš II. Keramický fond. Kartogram rozptylu jedincov variantov 1, 5 a 3. A – rozptyl variantu 5 (podklad) a 1 (izolínie); B – rozptyl zhluku 5 (podklad) a 3 (izolínie).

muselo dochádzať k rôznym aktivitám, ktorých výsledkom bola spomenutá postdepozíčná transformácia, možno ju ovplyvnilo aj situovanie daného miesta na úpätie terasy a vlastne už do inundácie. Posledným a značne devastujúcim zásahom bolo vybudovanie hustej drenážnej siete v 2. polovici 20. stor. a hlboká orba.

Ak zvážime podiel uvedených variantov 1, 3 a 5, tak pilinská zložka v hodnotenom súbore pravdepodobne dominuje aj keď zoberieme do úvahy výskyt badenskej keramiky, ktorú sa pri zvolených a zjavne málo presných deskriptoroch popisu jedinca nepodarilo od pilinského riadu spoľahlivo odlíšiť. Pilinské výzdobné schémy sa vyskytujú nielen vo variantoch 3 a 5, ale aj vo variante 1. Keďže spomenutý variant 1 nemá na lokalite výrazné zastúpenie (asi 10 % z celku posudzovaného fondu), obvyklú sídliskovú keramiku mladšej, resp. už strednej doby bronzovej reprezentuje riad stredne hnedej až tmavohnedej farby a jej odtieňov do šeda (tabela 1). Ten sa používal taktiež v kyjatickej keramike neskorej doby bronzovej, ako to potvrdzujú nálezy z iných lokalít tejto entity (*Przybyła 2014*, 109, 119). V tomto ohľade je zaujímavá tabela 1, v ktorej je porovnané zastúpenie vybraných deskriptorov (zrornosť a ostrivo) pre varianty 1, 3 a 5 poňaté v celku. Hrúbky zrna sa pri variantoch 1 a 3 odlišujú nepatrne, charakter zrna sa javí byť hrubší pri variante 3. Keramické cesto bolo viac ostrené drvinou (deskriptor piesok/kamienky) ako pri variante 5, v prípade, že variant 3 zahŕňa aj kyjatický kuchynský riad, by to mohlo zodpovedať skutočnosti, že do škály keramiky pribudla jemnejšia zložka, teda čierno vypaľovaný variant 1. Stále nemožno vylúčiť možnosť, že pomerne malé zastúpenie variantu 1 v nálezovom súbore vyjadruje zmenšenú intenzitu osídlenia polohy v jeho kyjatickej etape.

Pomerne rôznorodé varianty 3 a najmä 5 obsahujú okrem pilinsko-kyjatickej aj badenskú zložku. Fragmenty výzdobných schém zväčša zodpovedajú variantu Ózd badenského slohu, niektoré prvky jeho klasickej, niektoré neskorej podobe.

Kamenné, hlinené a kovové artefakty

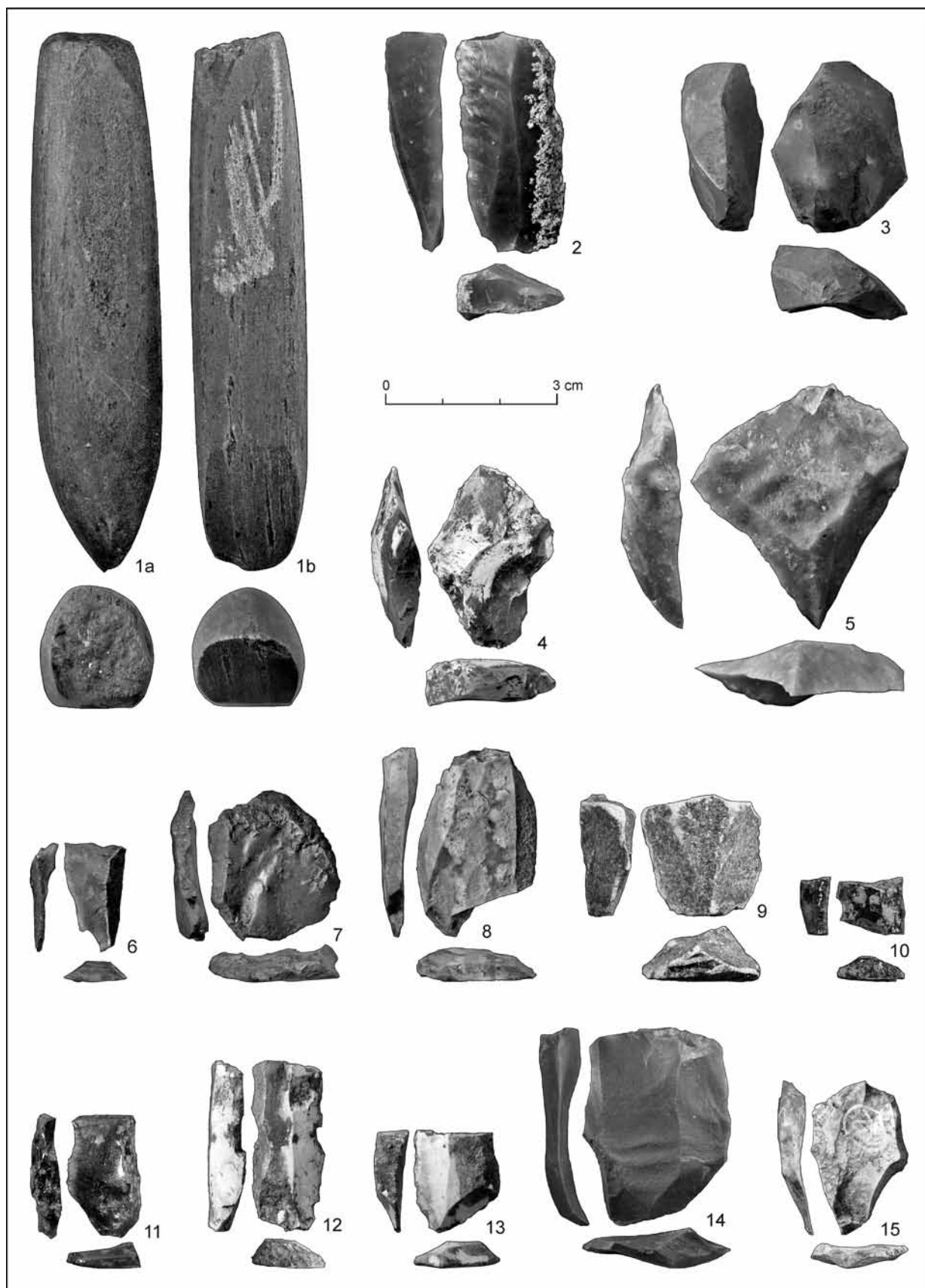
Okrem črepov sa zo skúmanej plochy získala kolekcia kamenných a kovových artefaktov, ktoré však oproti keramike predstavujú len zlomok nálezového fondu. Spolu sa našlo asi 50 predmetov rozdelených na 45 prírastkových čísiel, ale väčšia časť z nich predstavovala rôzne amorfné tvary, ktoré presnejšie ani triediť nemožno (týka sa to najmä železných predmetov). Spomenuté artefakty možno rozdeliť na tri skupiny podľa materiálu, z ktorého boli vyrobené, a to na kamenné, hlinené a kovové výrobky, resp. polotovary. Časť kamenných nástrojov sa viaže na neolitický horizont osídlenia (našli sa v objekte 2), okrem nich sa z plochy pochádzajú aj drviace podložky. Z kovových artefaktov sú vo fonde zastúpené fragmenty bronzových a železných výrobkov. Nižšie je uvedený popis vybraných jedincov, ktoré majú istú výpovednú hodnotu ohľadom sortimentu nástrojov používaných jednotlivými pravekými (príp. stredovekými) komunitami.

Kamenná industria

Túto časť nálezového fondu tvoria brúsené nástroje, štiepané nástroje, polotovary viažuci sa na neolitický horizont osídlenia polohy a drviace podložky. Typ suroviny nie je uvedený.¹⁰

163. Kopytovitý klin; štíhly, pretiahnutý driek, plankonvexný prierez, báza rovná, hranená, ostrie súmerné, výrazne konvexné, tylo poškodené; povrch hladko vybrúsený; dĺ. 9,4 cm, š. 1,9 cm, v. 2,1 cm, š. ostria 1,7 cm, š. tyla 1,7 cm, hmotnosť 77 g; F3 až F11 (obr. 24: 1). SV.
164. Čepeľ; tvar nepravidelný, profil lichobežníkový; dĺ. 3,9 cm, š. 2 cm, v. 0,8 cm; F8 až F1 (obr. 24: 2). SV (sek. D/6).
165. Úštep; tvar nepravidelný, prierez lichobežníkový; dĺ. 3 cm, š. 2,3 cm, v. 1,3 cm, hmotnosť 11 g; F6 (obr. 24: 3). Obj. 3.
166. Úštep alebo odpad; tvar hrotitý, prierez lichobežníkový; dĺ. 4,3 cm, š. 3,8 cm, v. 0,8 cm, hmotnosť 9 g; F6, biele mramorovanie (obr. 24: 5). SV (sek. F/12).
167. Úštep; tvar nepravidelný, prierez lichobežníkový; dĺ. 3,2 cm, š. 2,3 cm, v. 0,6 cm, hmotnosť 4 g; F1/F3/F6 (obr. 24: 4). SV (sek. H/15).
168. Úštep; tvar hrotitý, prierez lichobežníkový; dĺ. 1,9 cm, š. 1,1 cm, v. 0,3 cm, hmotnosť 1 g; F6 (obr. 24: 6). SV (sek. G/12).
169. Úštep; tvar nepravidelný, prierez lichobežníkový; dĺ. 3,3 cm, š. 2,1 cm, v. 0,6 cm, hmotnosť 4 g; F1/F4 (obr. 24: 8). SV (sek. H/11).

¹⁰ Kolekciu spracováva M. Cheben.

Obr. 24. Ožďany-Lapoš II. Hladená a úštepová kamenná industria. 3 – objekt 3; 9–13 – objekt 2; 1, 2, 4–8, 14, 15 – sídlisková vrstva.

170. Úštep; tvar zaoblený, prierez kosoštvorcový; dl. 2,7 cm, š. 2,3 cm, v. 0,5 cm, hmotnosť 4 g; F6 (obr. 24: 7). SV (sek. F/11).
171. Úštep; tvar nepravidelný, prierez lichobežníkový; dl. 2,1 cm, š. 2,1 cm, v. 0,8 cm, hmotnosť 3 g; F1/F3 (obr. 24: 9). Obj. 2.
172. Úštep (mikrolit); tvar nepravidelný, prierez lichobežníkový; dl. 1 cm, š. 1,3 cm, v. 0,4 cm, hmotnosť 1 g (obr. 24: 10). Obj. 2.
173. Čepel; tvar nepravidelný, prierez lichobežníkový; dl. 3 cm, š. 1,3 cm, v. 0,5 cm, hmotnosť 3 g; F1/F3 (obr. 24: 12). Obj. 2.
174. Úštep; tvar nepravidelný, prierez lichobežníkový; dl. 1,8 cm, š. 1,5 cm, v. 0,4 cm, hmotnosť 2 g; F1/F3 (obr. 24: 13). Obj. 2.
175. Úštep; tvar nepravidelný, prierez kosoštvorcový; dl. 2,1 cm, š. 1,3 cm, v. 0,4 cm, hmotnosť 2 g; F10; obsidián (obr. 24: 11). Obj. 2.
176. Úštep; tvar nepravidelný, prierez bikonvexný; dl. 3,5 cm, š. 2,5 cm, v. 0,6 cm, hmotnosť 4 g; F6 (obr. 24: 14). SV (sek. L/31).
177. Úštep; tvar hrotitý, prierez kosoštvorcový; dl. 2,7 cm, š. 1,7 cm, v. 0,3 cm, hmotnosť 1 g; F1/F4. SV (sek. G/1; obr. 24: 15).
178. Drviaca podložka, fragment; tvar oválny, prierez plankonvexný, tretia plocha rovná, báza oblá; povrch zbrúsený, P1; dl. 16 cm, š. 12,5 cm, v. 7,7 cm, hmotnosť 1604 g; F12, akcesórie F3 (obr. 25: 2). SV (sek. E/13).
179. Drviaca podložka, fragment; tvar oválny, prierez plankonvexný, tretia plocha rovná, báza oblá; povrch zbrúsený, P1; dl. 26,8 cm, š. 34,5 cm, v. 9 cm, hmotnosť nad 5000 g; F12 (obr. 25: 4). SV.
180. Drviaca podložka, fragment; tvar pravdepodobne oválny, prierez plankonvexný, tretia plocha rovná, báza oblá; povrch zbrúsený, P1; dl. 15,5 cm, š. 22 cm, v. 8 cm, hmotnosť nad 4812 g; F12, akcesórie F3 (obr. 25: 5). SV.
181. Drviaca podložka, fragment; tvar oválny, prierez plankonvexný, tretia plocha rovná, báza oblá; povrch zbrúsený, P1; dl. 15 cm, š. 18 cm, v. 6,8 cm, hmotnosť nad 2742 g; F12, akcesórie F3 (obr. 25: 1). SV (sek. F/11).
182. Drvidlo, fragment; tvar okrúhly, prierez oválny; povrch zbrúsený, P1; dl. 7,3 cm, š. 10,9 cm, v. 7 cm, hmotnosť nad 621 g; F12, akcesórie F3 (obr. 25: 3). SV (sek. M/26).

V katalógu je uvedený len základný popis štiepanej kamennej industrie, pretože tento typ nálezu nie je vhodný na presné datovanie. Podobné nástroje sa totiž môžu vyskytnúť v neolite aj v eneolite a dokonca až v mladšej dobe bronzovej. V našom prípade jej výskyt možno spojiť najskôr so stredoenolitickým (skupina Tiszadob) a stredoeneolitickým horizontom osídlenia (badenská kultúra). K upresneniu datovania by azda mohlo napomôcť stanovenie typu a proveniencie suroviny, z ktorej bola vyrobená. Kolekciu úštepov zo zásypu objektu 2 (položky 171 až 175) datuje tento kontext do stredného neolitu a priradzuje ju skupine Tiszadob kultúry VLK. Do tohto súboru patrí aj jeden obsidiánový úštep (položka 175).

Jediný zástupca brúsenej industrie, kopytovitý klin (položka 163), sa síce našiel v sídliskovej vrstve, no práve pri ňom je datovanie nesporné a zodpovedá datovaniu objektu 2. Napríklad na Spiši sa dláta či teslice tohto typu vyskytujú v strednom neolite v prostredí populácie s lineárnou keramikou (*Hovorka/Soják 1997*, 10, tab. I: 5; II: 1; III: 2).

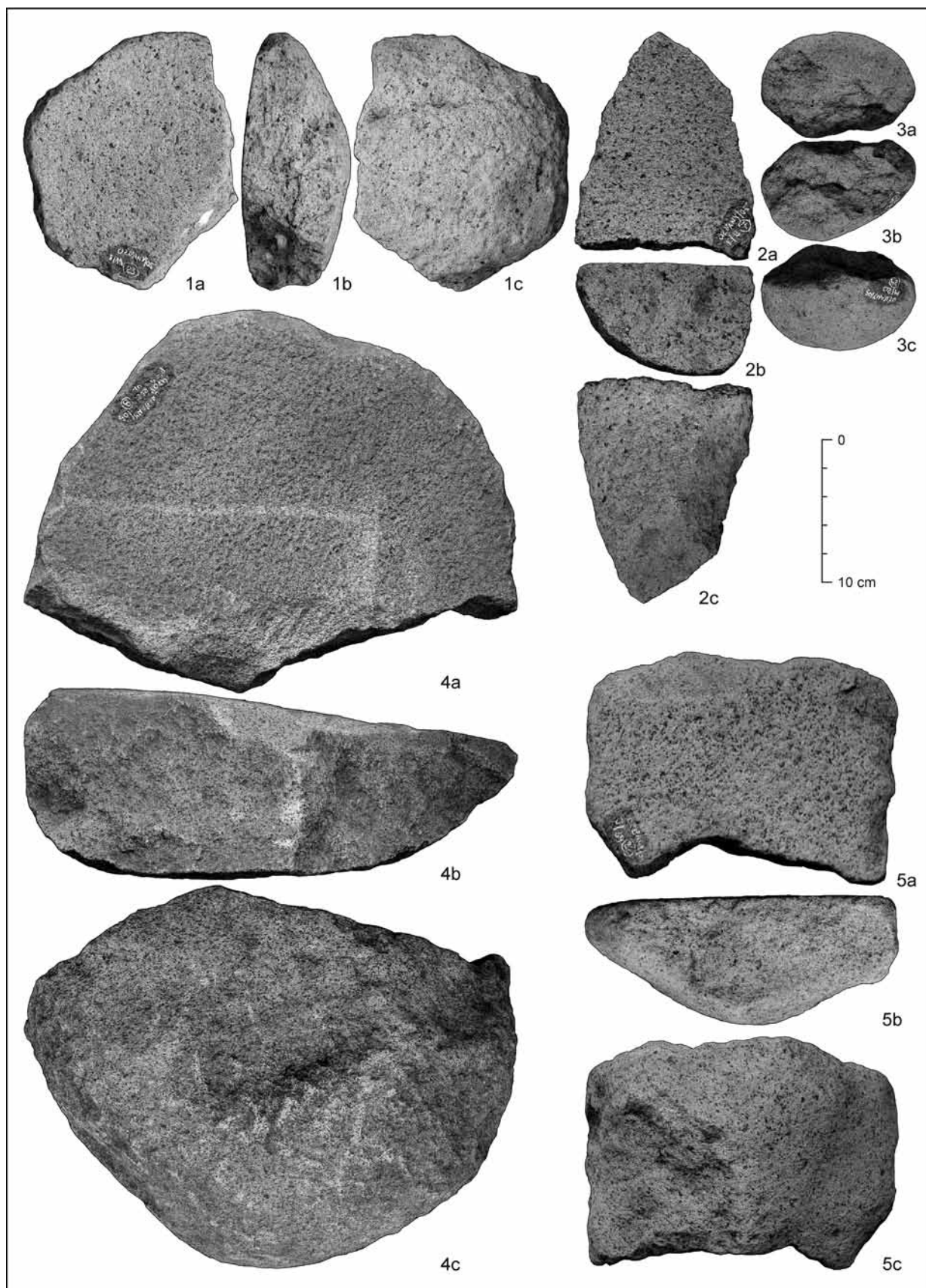
Drviace podložky a drvidlá (položky 178–182) sú opäť typom prakticky nedatovateľného nálezu. Len na základe vlastných poznatkov z veľkoplošného výskumu v katastri Figy a Stránskej môžeme uviesť, že analógie k popísaným jedincom sa vyskytovali v sídliskovej vrstve i jamách tamojšieho pilinského sídliska.

Hlinené artefakty

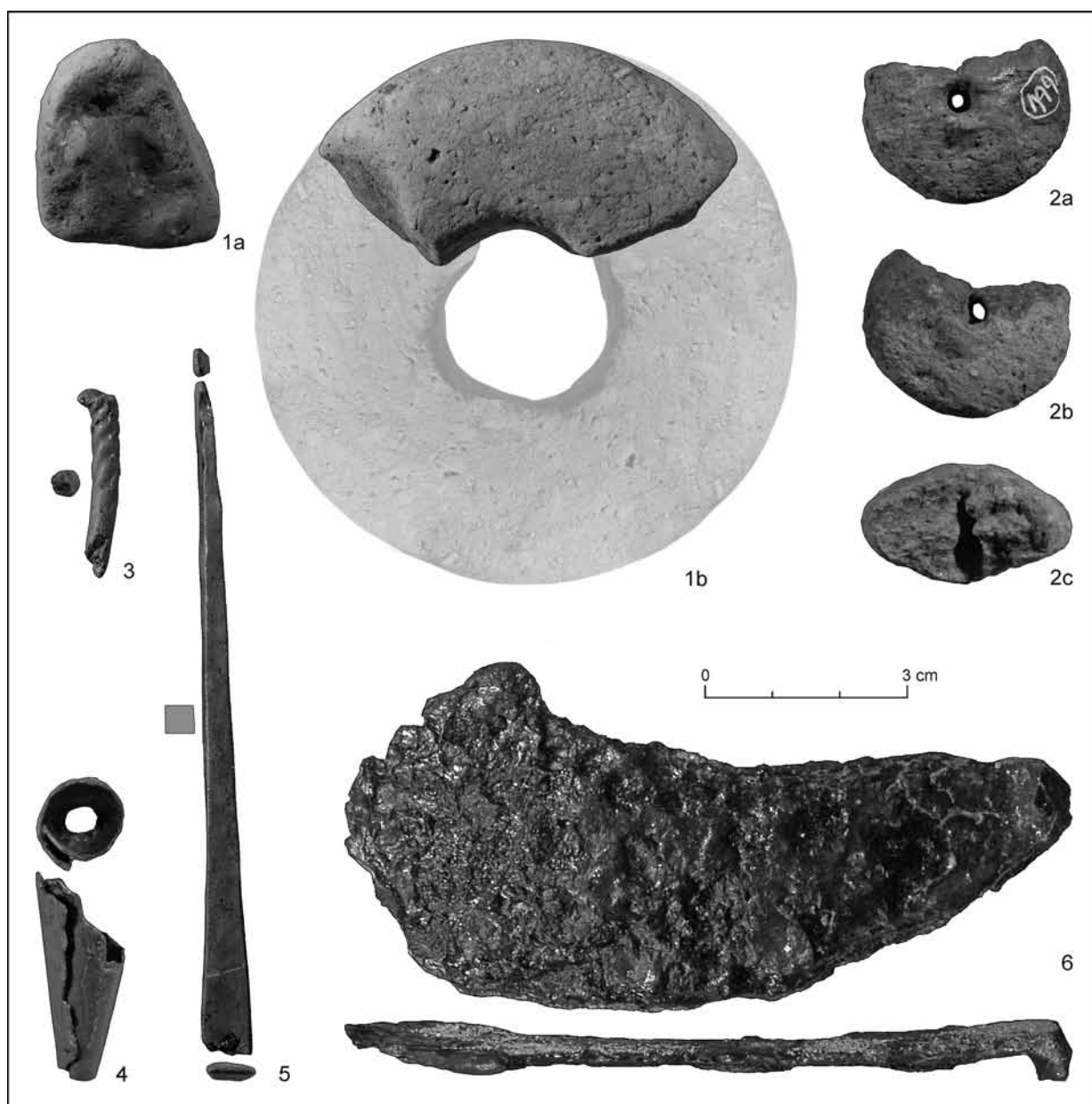
Pokiaľ kamenné nástroje predstavovali ešte pomerne početnú kategóriu nálezového fondu, hlinené predmety zastupujú naopak kategóriu najmenej početnú. Patria sem dva predmety, a to jeden praslen a závažie.

183. Kotúč (závažie alebo podložka?); V2; H3, pr. asi 7 cm, š. pásky 2,8 cm, v. 2,6 cm, pr. otvoru asi 3 cm; Z3 (Kam./Ps); P1; F9 (obr. 26: 1). SV (sek. J/20).
184. Praslen; prierez bikonvexný až bikónický, oblá hrana; V2; pr. 3,1 cm, v. 1,7 cm, pr. vývrtu asi 0,6 cm; Z3 (Ps); P1; F5 (obr. 26: 2). SV (sek. L/25).

Popísané artefakty predstavujú obvyklú zložku nálezového inventára sídlisk. Týka sa to najmä praslenov, ktoré v danej podobe predstavujú nadčasový tvar. Hlinené kotúče uvedenej formy sú naopak typickým prvkom mobiliára na sídliskách mladšej či neskorej doby bronzovej.

Obr. 25. Ožďany-Lapoš II. Drviace podložky a drvidlá (sídlišková vrstva).

Obr. 26. Ožďany-Lapoš II. Hlinené a kovové drobné predmety. 1, 2, 6 – sídlisková vrstva; 3–5 – objekt 14.

Kovové artefakty

Ani kovové predmety nemajú v nálezovom fonde výrazné zastúpenie. Okrem rôznych amorfných železných predmetov sa medzi nimi len ojedinele vyskytli identifikovateľné tvary, ktorých popis je uvedený nižšie.

185. Nákončie; kužeľovité, s tuľajkou, fragment; plech; max. pr. tuľajky 1,3 cm, v. 3,1 cm, hr. plechu 0,05 cm, hmotnosť 2 g; bronz patinovaný (obr. 26: 4). Obj. 14.
186. Dlátko (?); tyčinkovité telo štvorcového prierezu, brit stlačený či roztepaný, hrana tyla kolmá na ostrie; dl. 10 cm, š. 0,4 cm, v. 0,4 cm, š. ostria 0,7 cm, š. tyla 0,4 cm, hmotnosť 8 g; bronz patinovaný (obr. 26: 5). Obj. 14.
187. Tyčinka (fragment náramku?); tyčinka kruhového prierezu, tordovaná; dl. 2,8 cm, pr. 0,4 cm, hmotnosť 3 g; bronz patinovaný (obr. 26: 3). Obj. 14.
188. Podkova, typ „ozubka“; fragment, jedno široké rameno ukončené ozubom, bez otvorov; dl. 10,8 cm, š. 5,2 cm, hr. 0,4 cm, hmotnosť 5,8 g (obr. 26: 6). SV.

Všetky uvedené bronzové predmety sa našli v jame 14, ktorej keramický nálezový materiál má črty mladšieho pilinského slohu. S tým, ako ukazuje typologická analýza, korešponduje aj datovanie vyššie popísaných bronzov. Plechové nákončie (položka 185) v niečom pripomína nášivku typu „tutulus“, ktorá sa v pilinskom prostredí podľa V. Furmánka (1977, 296) objavuje začiatkom mladšej doby bronzovej. Artefaktu z Oždian chýbajú otvory, ktorými by sa „šperk“ pripevnil k odevu či postroju (nezachoval sa ale celý). Chýba mu aj vtepávaná výzdoba, ktorým sa tento typ predmetu v niektorých prípadoch vyznačuje. Možno tu uviesť kusy z Hodejova či Plešivca (Furmánek 1977, 296, tab. XXII: 6; Paulík 1965, 40, tab. XIV: 5, 7). Celkovým poňatím sa bronz z Oždian-Lapoša najviac blížia predmety z depotov vo Felsődobsze a Trenčianskych Bohuslaviciach, teda z rôznych kultúrnych okruhov (pilinského a lužického), možno tak hovoriť o verných analógiách. V depote z Felsődobszy sa našlo 17 týchto predmetov spolu s dvojramenným mlatom, ružicovými prsteňmi, tyčinkovými náramkami či sekeromlatom s hrotitým čepcovitým tylom typu B_{3/4}. T. Kemenczei (1965, 114, 125, 127; tab. XV: 11) tento hromadný nález dával do BD. Aj v depote z Trenčianskych Bohuslavíc má tento typ „šperku“ hromadné zastúpenie, našlo sa tu totiž osem kusov, ktoré položku 185 pripomínajú aj rozmermi (dĺžka do 4,5 cm, pr. tuľajky do 1,6 cm; Novotná 1970, 121, tab. XI). M. Novotná (1970, 77, 78) tento depot priraduje k svojim horizontom Martinček a Komjatná (Novotná 1970, mapa 2) a kladie ho tak do stupňa HA. Z datovania uvedených depotov vyplýva, že sa tento typ predmetu mohol vyskytovať v mladšom pilinskom horizonte. To súhlasí s výsledkami analýzy keramiky, podľa ktorej nálezový inventár z jamy 14 náleží mladšiemu pilinskému prejavu.

V depote z Trenčianskych Bohuslavíc sa okrem spomenutých plechových „kornútikov“ vyskytol aj ďalší predmet, ktorý má podobu v nálezovom inventári jamy 14 z Oždian-Lapoša. Ide o bronzové dláto a práve takto dotknutý predmet interpretuje L. Veliačík (1982, 35, tab. XL: 1). Nástroj z Bohuslavíc sa na dlátko z Oždian skutočne ponáša proporciami, odlišuje sa od neho obľejšími hranami drieku a rozmermi (je asi o tretinu dlhšie). Nástroje tohto typu sa však vyskytujú, hoci zriedka, aj vo vlastnom pilinskom prostredí. Spomenúť možno depot z Finke datovaný do HA (Kemenczei 1965, 122, tab. XVIII: 12–14), podobne ako depot z Trenčianskych Bohuslavíc. Nástroj tohto typu sa objavuje aj v depote zo Zvolena-Pustého hradu (Balaša 1946, obr. 1: 22), ktorý náleží do horizontu bronzov Ožďany, do stupňa BD (Furmánek/Kuka 1973, 612; Novotná 1970, 31), kam sa napokon radí aj samotný oždiansky depot nájdený na dvore družstva v susedstve skúmanej plochy (Kudláček 1951; 1952; Novotná 1970, 31). Bronzové predmety z objektu 14 tak potvrdzujú existenciu mladšieho pilinského horizontu, sami o sebe však nie sú natoľko chronologicky citlivé, aby jej datovanie upresnili.

Železná podkova, ktorá sa našla v sídliskovej vrstve (položka 188), taktiež nepredstavuje chronologicky zvlášť citlivý artefakt. Podoba jednotlivých typov sa udržiavala dlho a vyskytovala sa aj vo viacerých, na sebe nezávislých historických periódach (Baxa 1981, 430). V zmysle triedenia P. Baxu (1981, obr. 5: 8, 9; 1982, obr. 1: 4) oždiansky kus pripomína mladšie verzie typu II, datované do 16. až 18. stor., alebo IV. V druhom prípade ide o podkovy orientálneho pôvodu, ktoré sa u nás objavujú iba v 16 a 17. stor. (Baxa 1981, 431). Od nich sa však oždiansky kus odlišuje aj prítomnosťou ozubu. Zdá sa však, že jeho výskyt na ploche súvisí s najmladším doloženým horizontom osídlenia polohy.

Na záver možno konštatovať, že v analyzovanom segmente nálezového mobiliára sa nenašli predmety, ktoré by nekorešpondovali s niektorým zo sídliskových horizontov rozlíšeným rozborom keramiky.

ZÁVER

Výsledky výskumu v polohe Ožďany-Lapoš/Roveň II potvrdili existenciu polykultúrneho náleziska osídleného v neolite, eneolite, strednej až neskorej dobe bronzovej, dobe rímskej a vo včasnem, resp. vrcholnom stredoveku. Záverom si treba overiť, aké bolo postavenie tejto sídliskovej jednotky v súdobom kontexte aj preto, že v odbornej literatúre sa práve Ožďanom prisudzuje centrálné miesto napríklad v štruktúre pilinského osídlenia (Furmánek 1983, 26). Ako prirodzený referenčný rámec na takéto posúdenie sa ponúka Juhoslovenská kotlina, v ktorej strede sa Ožďany nachádzajú.

Túto geomorfologickú jednotku orientovanú približne juhozápadne severovýchodným smerom, ktorú zo severu lemujú horské pásma Slovenského stredohoria a rudohoria a z juhu masívy Cserhátu, Karancsa, Cerovej vrchoviny a Bukových hôr, tvoria zo západu na východ v skutočnosti tri väčšie celky, a to Ipeľská, Lučenecká a Rimavská kotlina. Oddelené sú síce len nevysokými pahorkovými valmi, no zato náležiacie dvom rôznym povodiám. Západnú časť (Ipeľskú a Lučeneckú kotlinu) odvodňuje Ipeľ s prítokmi, východnú (Rimavskú kotlinu) Slaná s prítokom Rimavou. Kotlina tak sčasti náleží do

povodia Dunaja, sčasti do povodia Tisy. Klimaticky patrí celá kotlina do teplej oblasti, avšak nižšie časti Ipeľskej kotliny patria do podoblasti s miernou zimou, kým Lučenecká a Rimavská kotlina (taktiež pahorkatinová časť Ipeľskej kotliny) do podooblasti s chladnou zimou (*Hajko a kol.* 1978, 462; 1979, 403; 1981, 98). Podľa citovaného zdroja sa jednotlivé kotliny odlišujú aj pôdnym pokryvom. V Ipeľskej kotline sa majú vyskytovať malé plochy černoze, hnedozem až hnedozem oglejená, illimerizovaná pôda až illimerizovaná pôda oglejená, v nivách nivné pôdy glejové (*Hajko a kol.* 1978, 462), v Lučeneckej kotline hnedozem oglejená, illimerizované pôdy, illimerizované pôdy oglejené a pseudogleje, v nivách nivné pôdy glejové a gleje (*Hajko a kol.* 1979, 403, 404), v Rimavskej kotline majú prevládať hnedozeme, ktoré na nižších riečnych terasách prechádzajú v černoze, na plošinách s ílovitým substrátom sú illimerizované pôdy. Evidujú sa aj ostrovy rendzín, v nivách lužné pôdy oglejené až gleje (*Hajko a kol.* 1981, 98). Práve pôdy spolu s klímou a zrážkami sú určujúcimi podmienkami poľnohospodárskeho využitia krajiny, ktoré v roľníckych societach (za ne možno v prevažnej miere považovať aj naše praveké spoločenstvá) limitovali hustotu osídlenia a asi aj ekonomickú (a s tým súvisiacu mocenskú) pozíciu daných oblastí. Zmeny jednotlivých podmienok mohli vyvolať migračné pohyby a „kulturnú“ premenu, napr. klimatické zmeny na prelome atlantika a epiatlantika spojené so suchom mali spôsobiť exodus stredoneolitického obyvateľstva do slovenských horských kotlín (*Pavúk* 1990, 66, 67; *Šiška* 1999, 58).

Z tohto zorného uhla možno aspoň zhruba posúdiť aj poľnohospodársky potenciál Juhoslovenskej kotliny. Ako korelát pôdneho zloženia uvádzame región horného Požitia, ktoré vo svojej štúdii spracovala *M. Gabulová* (2015). Na výpočet percentuálneho zastúpenia jednotlivých typov pôd sme použili GIS mapu, ktorá obsahuje iné zložky ako vyššie citovaná Encyklopédia Slovenska, ale ich porovnanie nám pripadá užitočné (napr. bližšia charakteristika nivných pôd, fluvizemí, v Encyklopédii). Nezastavané a nezalesnené plochy súčasnosti sú uvedené v tabele 2.

Tabela 2. Skladba pôd na hornom Požitaví a v Juhoslovenskej kotline. *** – pôdy úrodné; ** – pôdy úrodné za istých podmienok; * – pôdy málo úrodné.

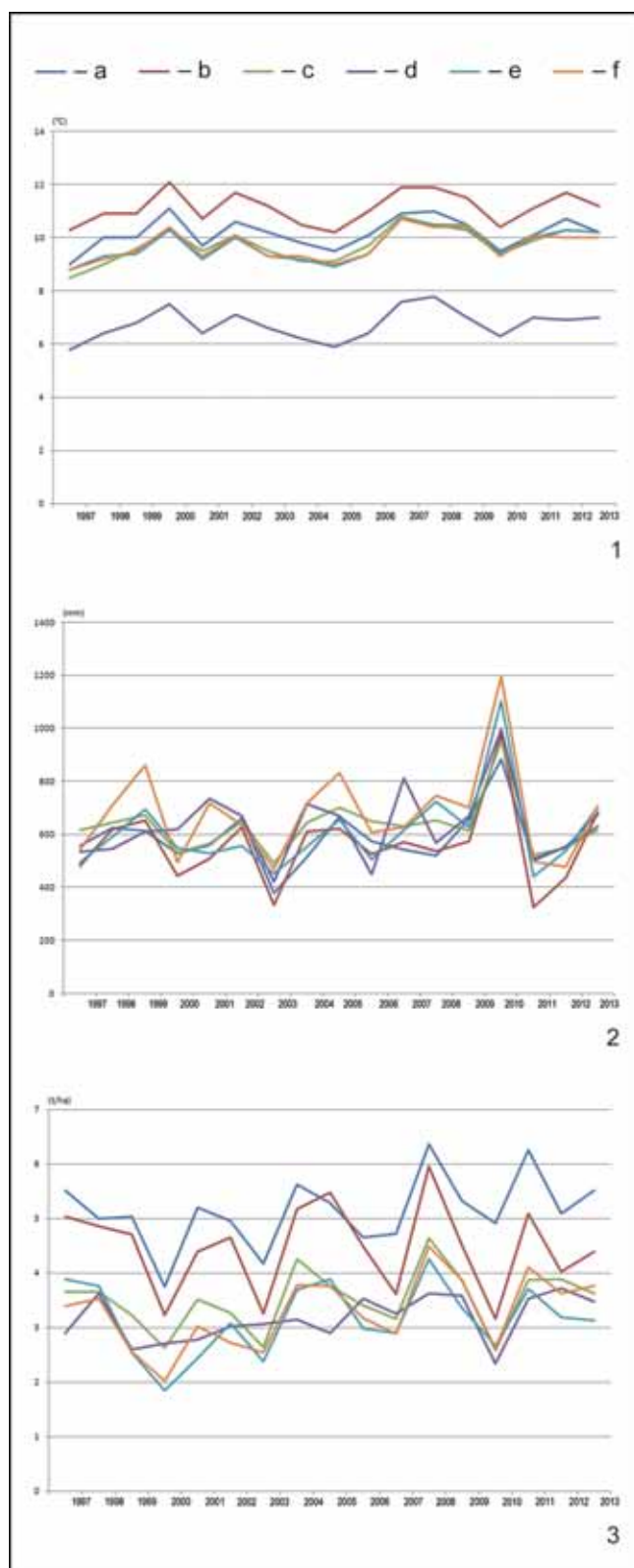
Región	Černozem***	Čiernica**	Fluvizem**	Glej*	Hnedozem***	Kambizem, Andozem**	Kultizem***	Litozem*	Luvizem**	Pseudoglej**	Regozem**	Rendzina, Pararendzina**	Zraz
Horné Požitavie	4%	3%	9%	0%	69%	12%	1%	0%	1%	1%	0%	1%	0%
Ipeľská kotlina	0%	1%	19%	1%	45%	15%	0%	0%	3%	5%	11%	0%	0%
Lučenecká kotlina	0%	3%	22%	4%	12%	9%	0%	0%	14%	32%	3%	0%	0%
Rimavská kotlina	3%	10%	24%	1%	16%	10%	0%	1%	14%	16%	5%	1%	0%

Pokiaľ za veľmi úrodné možno z položiek v tabele 2 považovať len černoze, resp. hnedozeme (*Lieskovský a kol.* 2015, 98, tabuľka 4.2; *Mičian* 1972, 399), väčšinu pôdneho pokryvu v Juhoslovenskej kotline ako celku predstavujú málo až stredne úrodné pôdy, ktorých úrodnosť podmieňujú rôzne podmienky (závislosť od podložia a vlhky, charakter skeletnatosti, výška spodnej vody, zaplavovanie atď.; *Lieskovský a kol.* 2015, 98, tabuľka 4.2). Tabela 2 tak potvrdzuje platnosť konštatovania, že „(...) veľmi úrodné pôdy tvoria len malý ostrovček v Rimavskej kotline na SSZ od Lenartoviec. (...) Stredne úrodné pôdy majú významnú úlohu v nízko položených kotlinách, kde sú zastúpené illimerizovanými hnedozemami. Ide najmä o Ipeľskú kotlinu, v Rimavskej kotline sa rozkladajú v oblasti medzi Rimavskou Sobotou, Jesenským a Šafárikovom,“ (...) inak „v Lučensko-rimavskej kotline plošine prevládajú málo úrodné pôdy“ (*Mičian* 1972, 399 a nižšie). Z celku Juhoslovenskej kotliny sa vymyká Ipeľská kotlina, avšak ani pri nej výmera kvalitných poľnohospodárskych pôd nedosahuje rozsah, ktorý majú na hornom Požitaví (opäť v podhorskom regióne) a veľkosťou sa približuje jednotlivým častiam Juhoslovenskej kotliny (tabela 2). Z uvedeného vyplýva, že skúmaný región nedisponuje takým poľnohospodárskym potenciálom ako nížinaté časti západného (ale aj východného) Slovenska a zároveň, že klímou i pôdnym zložením sa im približuje Ipeľská kotlina.

Impulzom migrácie do dotknutého geomorfologického celku nemusela byť len „prirodzená“ kolonizácia roľníkmi spoločenstvami obsadzujúcimi úrodné pôdy, týka sa to určite aspoň prvej etapy osíd-

lovania. Primitívna „agrotechnika“, ktorou stredoneolitické spoločenstvá disponovali, nemusela na trvalé zúrodnenie miestnych pôd stačiť. Ako je už spomenuté, niektorí autori vyslovujú domnienku, že pri osídľovaní horských kotlín v neolite nemusel hrať rozhodujúcu úlohu pôdny substrát, ale výdatnosť zrážok a sucho na nížinách vytlačilo neolitické obyvateľstvo do vlhších vyššie položených oblastí (Pavúk 1990, 66, 67). Tento jav by sa však samozrejme mohol v dejinách opakovať.

Treba dodať, že s tak veľkým časovým odstupom, pri problémoch s absolútnym datovaním a pri nedostatku relevantných informácií o premenách klímy, by sa táto hypotéza overovala asi ťažko. Možno ale overiť to, ako na premeny podnebia reaguje úrodnosť na našom území v súčasnosti. Zhodnotenie zozbieraných údajov vo vybraných oblastiach západného, stredojužného, severného a východného Slovenska¹¹ v období takmer dvoch dekád zobrazuje obr. 27. Vyplýva z neho, že vývoj jednotlivých sledovaných parametrov sleduje vo všetkých regiónoch približne rovnakú krivku, len na inej hladine. Najmarkantnejšie sa to prejavuje pri parametri priemernej ročnej teploty (obr. 27: 1). Na obrázku prebiehajú vývojové krivky paralelne s maximom r. 1999 a 2007–2008, s minimom r. 1997 a 2005. Platí to rovnako pre najteplejšiu oblasť v Hurbanove aj pre najstudenšiu v Poprade. Krivky teplôt v Juhoslovenskej kotline zaujímajú stredovú pozíciu, no oblasť Lučenca sa javí byť teplejšia. Jednotlivé krivky parametru ročný úhrn zrážok už nesledujú vývoj tak jednotne, napriek tomu aj tu platí, že extrémne suchá a zrážky sa vyskytli zároveň vo všetkých regiónoch. Sucho v roku 2003 či dažďe v roku 2010 sa rovnako prejavili na západnom, strednom, východnom i severnom Slovensku (obr. 27: 2). Aj keď tu možno pozorovať isté posuny vo fázovaní amplitúd kriviek, tendencia vývoja je podobná. K najsuchším oblastiam dlhodobo náležalo

Obr. 27. Vývoj klimatických podmienok a výnosu polí v r. 1997 až 2013 vo vybraných lokalitách Slovenska. 1 – priemerná ročná teplota; 2 – priemerný ročný úhrn zrážok; 3 – priemerný výnos obilnín na hektár. Legenda: a – Piešťany; b – Hurbanovo; c – Košice; d – Poprad; e – Lučenec; f – Rimavská Sobota.

¹¹ Podarilo sa nám získať dáta ohľadom teplôt a zrážok z rokov 1997–2013 na staniciach v Piešťanoch, Hurbanove, Lučenci-Boľkovciach, Rimavskej Sobote, Poprade a Košiciach. Za poskytnutie údajov z Lučenca a Rimavskej Soboty ďakujeme RNDr. P. Faškovi, PhD. zo Slovenského hydrometeorologického ústavu v Bratislave. Výnosy polí a priemerné ročné teploty a úhrny zrážok (až na stanice Lučenec-Boľkovce a Rimavská Sobota) sme získali v štatistických ročenkách (Ročenka 2001; 2003; 2004; 2009; 2014; 2016).

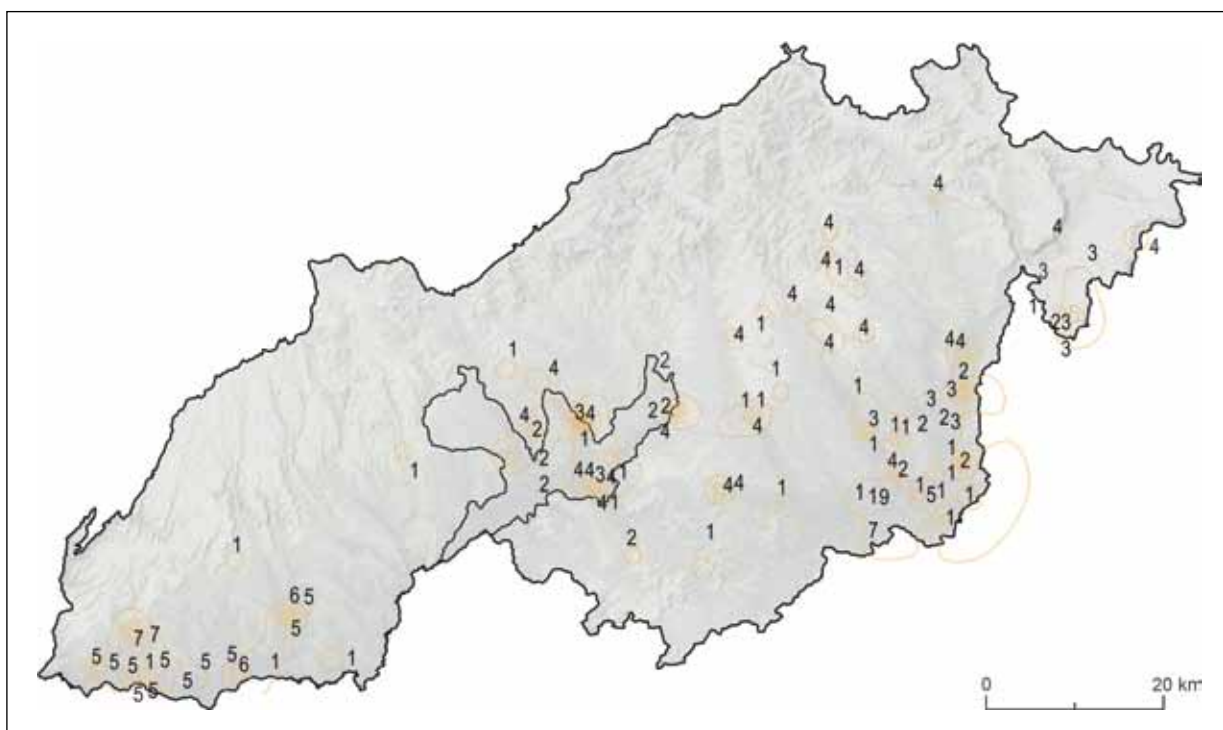
Hurbanovo, k najvlhším Rimavská kotlina, no už v susednej Lučeneckej kotline spadlo v niektorých rokoch zrážok menej. Napokon možno konštatovať, že tendencia k paralelnému vývoju sa prejavuje aj pri parametri výnos obilnín na hektár. Opäť jednotlivé krivky dosahujú maximá i minimá v tých istých fázach. Výnimku predstavuje len okres Poprad, kde v desaťročí 1999 až 2009 boli výnosy stabilné a vcelku nerozkývané. V tomto ohľade je zaujímavé postavenie okresov Lučenec a Rimavská Sobota, zo sledovaných regiónov patria k najmenej úrodným. V maximách síce značne prevyšujú studený popradský okres, avšak často výnosy klesajú pod stabilnú spišskú hladinu. Naopak, výnosy zo západného Slovenska vždy dosahujú väčšie hodnoty ako na juhu stredného Slovenska a platí to aj pre suchší hurbanovský okres. Z porovnania jednotlivých obr. 27: 1–3 vyplýva, že na pokles úrody má vplyv chlad spojený buď so suchom, alebo aj s výdatnými zrážkami. Minimum dosiahol výnos obilnín v sledovanom období za relatívne chladného a suchého roka 2000, ale aj za mimoriadne daždivého a studeného roka 2010. Maximum dosiahli výnosy v teplom a vcelku vlhkom roku 2008 (obr. 27: 3). Relatívne stabilné rozdiely vo výnosnosti polí porovnávaných regiónov západného a stredného Slovenska sú tak najskôr výsledkom vyššie rozoberaného nepomeru podielu úrodných pôd na pôdnom pokryve daných oblastí.

Samozrejme pri hodnotení výsledkov treba brať do úvahy, že výnosnosť polí dnes v oveľa väčšej miere ako v minulosti ovplyvňuje pokročilá poľnohospodárska technológia a kultivácia polí. Napriek tomu vidieť, že ani tak nemožno prekročiť limity dané prírodou. Rovnaké technologické postupy sa uplatňujú súčasne na celom sledovanom území a možno predpokladať, že aj susediace praveké spoločenstvá si rýchlo osvojovali totožné výrobné postupy a preberali technické inovácie, ktoré im umožňovali koristiť z prírodných zdrojov, napríklad pri zakladaní a obrábaní polí postupovali na sledovanom území približne rovnako.

Pokiaľ zhrnieme výsledky uvedených pozorovaní, javí sa, že územie Slovenska (sever Karpatskej kotliny) nie je dostatočne veľké, aby sa tu prejavovali výrazné rozdiely vo vývoji klímy spojené so zmenami osídlenia. S tým súvisí aj kolonizácia horských údolí západokarpatského oblúka. Čo teda vyvolávalo migračný prúd z uhorských nížin do karpatských hôr? Ponúka sa viacero variantov (kombinácií). Prvý predstavuje populačný nárast v materskej oblasti a vynútenú migráciu na neosídlené, hoci inak neatraktívne územia, ďalej migračné pohyby vynútené medziskupinovými (prípadne i vnútro skupinovými) konfliktami. Jednou z ich príčin by mohla byť taktiež klimatická zmena, ale nadlokálnych rozmerov (ako sa to deje napríklad v súčasnosti). Napokon je to migrácia vyvolaná adaptáciou pôvodného ekonomického modelu na iné, v našom prípade sťažené podmienky. Je totiž vcelku reálne predpokladať, že populácie usadené na nížinách musel od počiatku lákať hospodársky potenciál hôr, šlo len o to, nájsť vhodné postupy na jeho využitie. Na druhú stranu prírodné podmienky hôr učinili takúto ekonomiku krehkou. Pravdepodobne horské oblasti neboli nikdy úplne sebestačné a museli existovať v symbiotickom vzťahu s nížinami. Jedným z dôsledkov bolo, že si nevytvárali vlastný kultúrny prejav, ten je prakticky vždy obmenou nížinných slohových okruhov.

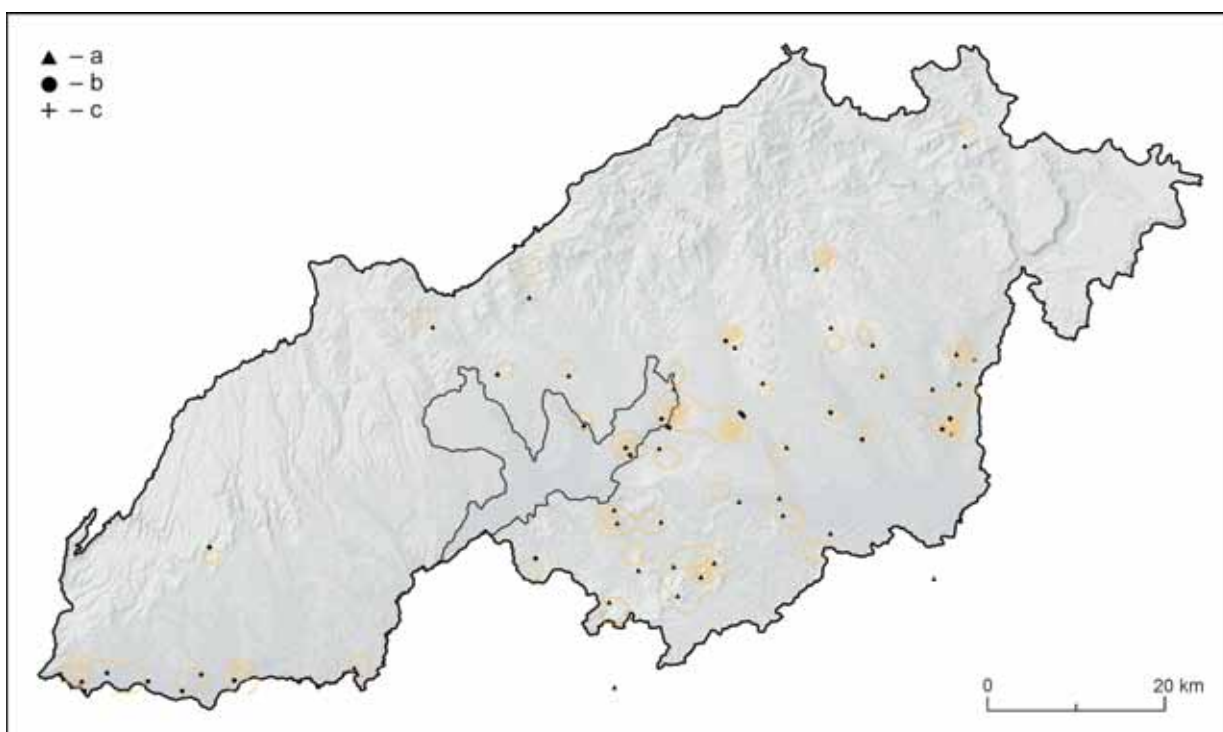
Takto sa javí pozadie úvah o osídlení Juhoslovenskej kotliny a postavenia ožďanskej aglomerácie v ňom. Tá má v popísanom kontexte relatívne dobré postavenie, a to práve vďaka pôdnemu pokryvu údolia, ktorý na ľavobreží Suchej tvoria veľké ostrovy hnedozeme na vyššej tabule a pás čiernic na nižšej terase. K vývoju osídlenia sme spracovali tematické mapy kotliny s okolitými pohoriami, na ktoré sú vynesené evidované lokality podľa období. Interpolovaním počtu nálezísk v katastroch jednotlivých obcí sme navyše získali izolínie hustoty osídlenia, tie sú na mapách taktiež zobrazené. Dáta pre jednotlivé horizonty sú interpolované za rovnakých vstupných podmienok. V nasledujúcom texte si možno v skratke všimnúť charakteristiku osídlenia kotliny podľa horizontov zachytených na Lapoši v Ožďanoch, no výsledky nekomparujeme s inými regiónmi. Takáto komparácia si zaslúži samostatnú štúdiu.

Prvá mapa zobrazuje neolitické osídlenie kotliny a priľahlých hôr (obr. 28). Lokality sa sústreďujú do viacerých agregácií, jedna sa nachádza na Hontianskych terasách v Ipeľskej kotline s centrami v chotároch Balogu nad Ipľom, Sklabinej a Vinici, ďalšia v severnej časti Novohradských terás v Lučeneckej kotline s centrami v katastroch Pincinej a Ožďanoch a väčšia na východe Rimavskej kotliny s centrami v Riečke, Tornali a Dulove. Zhluk nálezísk sa nachádza aj v Slovenskom rudohorí v okolí Veľkého Blhu, hustotou však nezodpovedá nížinným agregáciám. Stredoneolitické osídlenie Juhoslovenskej kotliny sa rozpadá na niekoľko zoskupení, izolované západné, situované do Ipeľskej kotliny a séria aglomerácií na východe, tiahnuca sa od Novohradských terás cez vrchy Slovenského rudohoria k východnej časti Rimavskej kotliny s odbočkou do Cerovej vrchoviny. Toto rozdelenie by malo zodpovedať aj slohovej dichotómii pozorovanej v kotline. Na západe evidujeme lokality so ZLK,

Obr. 28. Mapa osídlenia Juhoslovenskej kotliny a príľahlých pohorí v neolite. Legenda: 1 – neurčené zaradenie; 2 – náleziská mladej VLK; 3 – spoločný výskyt mladej VLK a bukovohorskej kultúry; 4 – bukovohorské náleziská; 5 – náleziská mladej ZLK; 6 – spoločný výskyt mladej ZLK a železovskej kultúry; 7 – železovské náleziská; 8 – náleziská potiskej kultúry; 9 – náleziská staršej VLK.

na východe s VLK (zväčša náleží skupine Tiszadob) a bukovohorské. Črtala by sa tu tak paralela k situácii pozorovanej na Spiši, kde tiež možno hovoriť o „bikultúrnosti“ tamojšej neolitickej populácie (Soják 2000, tab. 22; 23). To by vysvetľovalo, prečo sa prvky západného slohu sporadicky objavujú aj v nálezovom fonde z nášho výskumu v polohe Ožďany-Lapoš/Roveň II. Obraz osídlenia je v skutočnosti zložitejší. Predovšetkým sa obe enklávy územne vylučujú a oddeľuje ich asi 30 km medzera. Osídlenie Novohradských terás predstavuje perifériu rozšírenia populácie s VLK v Juhoslovenskej kotline, ktoré korešponduje s hranicou jej rozšírenia v severnom Maďarsku, kde ju tvorí približne rieka Tarna (Kalicz/Makkay 1977, mapa 5). Navyše sa obe zoskupenia rozpadajú na dva stupne. Staršie, na západe reprezentované mladou ZLK, na východe skupinou Tiszadob a mladšie, na západe ho zastupujú železovské lokality, na východe bukovohorské. Tu sa rysuje viditeľný rozdiel, kým v Ipľskej kotline počtom dominujú náleziská ZLK a železovské sa objavujú len sporadicky, na východe, v Lučeneckej a Rimavskej kotline, sa rozpoznateľné sídliská skupiny Tiszadob, až na výnimky, evidujú v spomenutých centrách v dolinách. Bukovohorské (na rozdiel od železovských) sa nachádzajú aj v horách, dokonca sa evidujú aj výšinné polohy, napr. v Hodejove na Várhegyi alebo na Maginhrade vo Veľkých Teriakovciach (Balaša 1963, 7; Hreha 2015, 164; Šiška 1999). Na základe vyššie uvedeného možno uvažovať o tom, že hornopotiská neolitická populácia si buď vytvorila nový model exploatacie prírodných zdrojov v menej vľúdnom prostredí východných častí Juhoslovenskej kotliny, alebo bola do hôr vytlačená. V každom prípade sa bukovohorské náleziská nachádzajú aj v horách severného Maďarska (Kalicz/Makkay 1977, mapa 5). Vzhľadom na menej priaznivý charakter jej sídelnej oblasti oproti kotline Ipľskej nie je nepravdepodobná prvá možnosť a osídľovanie výšinných polôh môže byť prejavom vnútrogrupinových tenzií. Výšinné sídliská sa napokon objavujú aj v územnom jadre bukovohorskej oikumény (Hreha 2015, 136, 143, tab. 1; Šiška 1999, 49). Naopak, celkom veľká rozloha hnedozemí na Ipľi nemusela nútiť tamojšiu populáciu k podobným aktivitám, to však nevysvetľuje malý počet železovských lokalít. Je ale možné, že sa tu len zrkadlí stav výskumu. Pokiaľ sú niektoré výzdobné schémy rozpoznané na neolitickej keramike v Ožďanoch-Lapoši II skutočne západnej proveniencie, poskytlo by to dôkaz o kontaktoch oboch zoskupení. Ako to ilustruje situácia na Spiši, je to dosť pravdepodobné a ďalší výskum túto skutočnosť zrejme potvrdí. Z mapovania neolitických lokalít vyplýva kontinuita

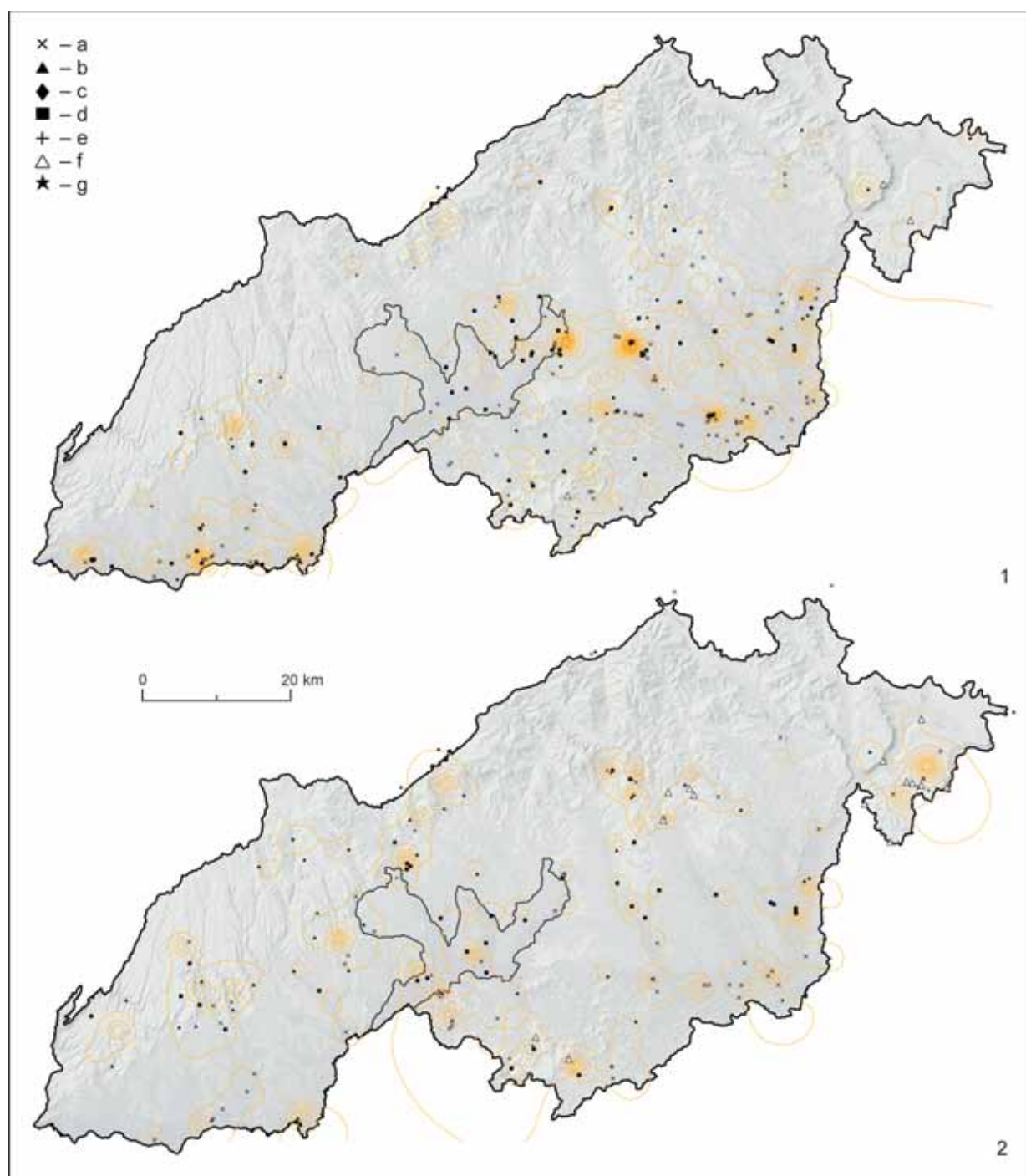

Obr. 29. Mapa osídlenia Juhoslovenskej kotliny a príľahých pohorí v strednom/mladom eneolite (badenská kultúra). Legenda: a – výšinné polohy; b – nížinné polohy; c – pohrebisko.

osídlenia v centrách VLK na juhu stredného Slovenska do bukovohorskej etapy, k nim sa radí aj ožďianska aglomerácia.

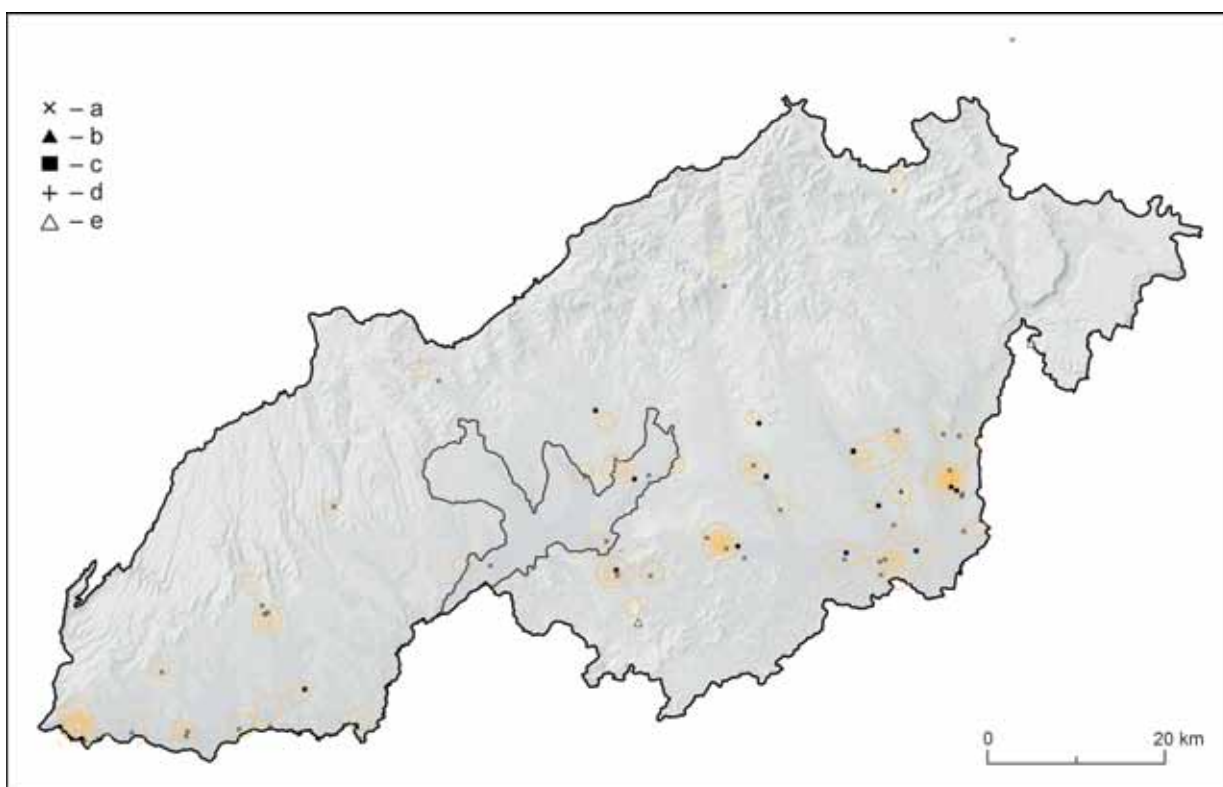
Ďalším horizontom osídlenia na Lapoši II v Ožďanoch je stredný (resp. mladý) eneolit zastúpený badenskou keramikou. Možno uviesť, že na mape badenského osídlenia Juhoslovenskej kotliny sa opakuje jav pozorovaný v strednom neolite, rozpad osídlenia na dve územné skupiny, opäť od seba oddelené asi 30 km medzerou (obr. 29). Táto medzera nie je len výsledkom priebehu dnešnej hranice. Maďarské lokality sme do vymapovania nezahrnuli. Južne od slovenskej hranice sa vyskytujú zriedkavo (Banner 1956, mapa nálezísk). Rozdiel spočíva taktiež v charaktere a datovaní oboch skupín. Kým lokality západnej sa sústreďujú v údolí Ipľa (výnimku predstavuje poloha Červona v katastri Čeboviec; Žebrák 1982; 1983; ani v tomto prípade ale nejde o výšinné sídlisko) s najväčšou hustotou výskytu v katastroch Slovenských Ďarmôt, Ipľského predmostia a predstavujú východný výbežok pohronske-ponitriansko-poipel'skej badenskej agregácie (Malček 2013, 90, obr. 56; 57) a priradiť ich bude možno najskôr klasickému badenu, náleziská druhej náležia najskôr badenskej skupine Ózd. Túto agregáciu na mape charakterizuje vytváranie izolovaných zhlukov a rozptýl lokalít, zväčša výšinných polôh. Jej centrá sa na rozdiel od prv analyzovaného neolitického osídlenia nachádzajú skôr v príľahých pohoriach (Fiľakovo a Hajnáčka v Cerovej vrchovine). Výnimku predstavujú dve oblasti, jedna vo východnej časti Rimavskej kotliny v okolí Včelínec a druhá vo východnom ramene Novohradských terás s centrom v Ožďanoch. Ako sa to javí na mape, možno k nej priradiť aj územie Rimavskej Soboty. Chotár Ožďian má opäť centrálnu postavenie a dôležité je aj to, že sa tu eviduje nielen výšinná poloha (Buk; Kovács 1982b; Marková/Ožďani 1993, 92), ale vďaka výskumu na Lapoši máme doložené aj sídlisko na riečnej terase.

Osídlenie doby bronzovej v polohe Ožďany-Lapoš/Roveň II zastupovali nálezy pilinskej a kyjatickej proveniencie. Vzhľadom na to, že tieto dve fácie jedného kultúrneho prejavu sa vyskytovali v priebehu niekoľkých storočí, jeho charakter zobrazujú dve mapy (obr. 30: 1, 2). Na prvej je vynesené osídlenie pilinské, ponímané en bloc bez rozlíšenia na jednotlivé vývojové etapy, ako sa definujú v najnovšej literatúre (Furmánek 2015, 185; Furmánek/Mitáš 2010). K väčšine lokalít chýbajú relevantné údaje. Podobne sme postupovali pri kyjatickej kultúre. Obraz vývoja sa tak síce črtá v hrubších rysoch, ale snáď postihuje základné tendencie vývoja. Ako vidieť na mape pilinského osídlenia (obr. 30: 1), oproti dvom predchádzajúcim hodnoteným horizontom je prakticky

Obr. 30. Mapa osídlenia Juhoslovenskej kotliny a priľahlých pohorí v strednej až neskorej dobe bronzovej. 1 – pilinské osídlenie; 2 – kyjatické osídlenie. Legenda: a – neurčené; b – hradisko; c – sídlisko a pohrebisko; d – sídlisko; e – žiarové pohrebisko; f – jaskyňa; g – depot.

osídlená súvisle celá Juhoslovenská kotlina, aj keď je nápadné, že opäť nie sú evidované lokality na juhu Novohradských terás v chotároch Trenča a Veľkej nad Ipľom (zvlášť keď v príľahlej časti Maďarska sa nachádza viacero polôh; *Kemenczei 1984, obr. 1*). To naznačuje, že tu môže zohrávať rolu stav výskumu (a to sa môže týkať aj ostatných analyzovaných období). Novou črtou oproti predchádzajúcemu vývoju je jednak jeho priradenie jednému kultúrnemu okruhu, jednak kompaktnosť osídlenia. Možno tvrdiť, že pilinským horizontom vrcholí praveké osídlenie tohto geomorfologického celku. Ako sa dá na mape pozorovať, osídlené boli najmä údolia, aj keď

Obr. 31. Mapa osídlenia Juhoslovenskej kotliny a priľahlých pohorí v dobe rímskej. Legenda: a – neurčené; b – hradisko; c – sídliisko; d – pohrebisko; e – jaskyňa.

s rôznou intenzitou. Osídlenie prenikalo aj do priľahlých pohorí, v tejto fáze najmä do Cerovej vrchoviny (s najväčšou hustotou v Hajnáčke, čiže v Baštianskej kotline). Vytvárajú sa aj izolované ostrovy v Slovenskom stredohorí a rudohorí, najvýraznejší v chotári Modrého Kameňa, no kolonizácia sa tlačí aj vyššie (Málinec, Rimavské Brezovo). V zmienených prípadoch ide o lokality mladšej pilinskej fázy. Husto boli obývané predovšetkým údolia, v Ipľskej kotline Hontianske terasy s centrom vo Veľkej Vsi nad Ipľom, Slovenských Ďarmotách a Kováčovciach. Na východe sa lokality koncentrujú v oblasti Revúcej, na juhu v oblasti Martinovej a Rimavskej Seče. Jadro osídlenia sa ale nachádza v strede kotliny a tvoria ho dve aglomerácie, rimavskosobotská a ožďianska. Napriek tomu vidieť, že charakterom je pilinské osídlenie polycentrické, na druhú stranu však jednotlivé centrá nie sú od seba veľmi vzdialené (Ožďany s Rimavskom Sobotou možno v tomto ohľade charakterizovať ako jednu sídliskovú agregáciu). Pilinské osídlenie sa tak dá považovať za príklad úspešnej adaptácie na (v slovenskom kontexte) horšie prírodné podmienky, ktorej predpokladom zrejme bolo vytvorenie ekonomického modelu založeného na exploatacii a distribúcii miestnych surovín, ale aj ich spracovaní, t. j. na kovolejárstve bronzu (Furmánek/Veliačik/Vladár 1991, 139, 140). Treba ešte uviesť, že ožďianska aglomerácia, ktorá je skutočne jedným z najvýznamnejších uzlov pilinskej sídliskovej siete v kotline, ako to predpokladá V. Furmánek (1983, 26), je sama príkladom štruktúrovanej sídelnej jednotky s výšinnými polohami (Ožďany-Buk; Marková/Ožďáni 1993, 93), s otvorenými sídliskami (Ožďany-Lapoš/Roveň II), ale aj s pohrebiskom (Hrňčiarске Zalužany; Furmánek 1977, 257) a depotom (Kudláček 1952; Novotná 1970, 110).

Mapa rozptylu kyjatických lokalít Juhoslovenskej kotliny, ktoré zastupujú druhú etapu osídlenia doby bronzovej v polohe Lapoš v Ožďanoch, ilustruje fragmentáciu štruktúry a presun ťažiska osídlenia z predchádzajúceho obdobia. Ako vidieť na obr. 30: 2, kompaktné pilinské osídlenie sa rozpadá na viacero „izolovaných“ ostrovov. Zrejme je preriedenie sídliskovej siete v Ipľskej kotline, ktoré má pendant aj na maďarskej strane hranice (Kemenczei 1984, obr. 2), taktiež však zánik súvislého osídlenia rimavskej kotliny. Naopak vznikajú rozsiahlejšie sídelné agregácie v pohoriach, v Slovenskom stredohorí sa tak rozvinula pôvodom pilinská veľkokrtíšska aglomerácia, ktorej jadro možno hľadať v katastroch

Stredných a Horných Plachtiniec, ďalšie dve sú situované do blízkosti Novohradských terás. Jedna má jadro v chotári Luborče, druhá, severnejšia, v Uderinej a Málinci, v Slovenskom rudohorí taktiež prežíva a rozvíja sa aglomerácia v Rimavskom Brezove, ktorá zahrnuje aj katastre Kyjatic, Babinca a Rybníka nad Turcom. Zahustenie izolínií možno pozorovať tiež v Slovenskom krase (Silica, Silická Brezová) a v Cerovej vrchovine (Stará Bašta, Radzovce). Vo všetkých spomenutých zoskupeniach sú osídľované a opevňované vrchy, pribúdajú tu stopy osídlenia jaskýň. Naopak, ako je už spomenuté, osídlenie údolí redne, aj keď jeho jadro ostáva zväčša zachované, napr. Rimavská Sobota či Včelínec/Tornale. Nie je to však prípad Novohradských terás, v ktorých sa ťažisko osídlenia prvý raz v nami skúmaných obdobiach presúva na juh do katastrov Holiše, Rapoviec a Panických Draviec, teda bližšie k agregácii osídľujúcej Cerovú vrchovinu. V porovnaní s predchádzajúcim pilinským osídlením tak snáď zrkadlí štruktúra kyjatickej sídliskovej siete krízu spoločenstva neskoršej doby bronzovej v Juhoslovenskej kotline. Takúto krízu mohlo vyvolať vyčerpanie vyššie zmieneného ekonomického modelu, ale aj medziskupinové konflikty. Bez komparácie so situáciou v iných častiach Karpatskej kotliny to samozrejme nemožno posúdiť. Z mapovania a interpolácie početnosti nálezísk vyplýva, že Ožďany v tomto období strácajú pozíciu centra, ktorú mali v pilinskej etape.

Mapovanie lokalít z doby rímskej (obr. 31) síce nezohľadňuje jemnejšie chronologické triedenie, napriek tomu zreteľne odráža malú denzitu lokalít (a zrejme aj osídlenia) tohto časového horizontu v Juhoslovenskej kotline. Ako v neolite a v eneolite aj tu možno pozorovať rozpad na dve územne oddelené skupiny. Jednu situovanú do Ipelškej kotliny na Hontianske terasy, ťažisko druhej sa nachádzalo v Rimavskej kotline, avšak aj tu predstavovala mozaiku viacerých oddelených zhlukov, izolínie vytyčujú uzlové body sídliskovej siete do katastrov Včelínec, Rimavskej Seče, Hodejova, Fiľakova, Rimavskej Soboty a Kaloše/Rakytníka. V mape osídlenia sa neprejavujú chronologické rozdiely, pretože z juhu stredného Slovenska chýbajú nálezy z 1. stor. a prvých dvoch tretín 2. stor. n. l. (Beljak *et al.* 2012, 39) a asi ani etnické rozdiely, keďže v priestore Juhoslovenskej kotliny sa v odbornej literatúre od 3. stor. predpokladá prítomnosť Kvádov. Hoci severovýchodne od tzv. sarmatských valov mohli v tomto období sídliť aj Vandali (Beljak *et al.* 2012, 23, 31, 41, obr. 6), medzeru medzi východnou a západnou sídliskovou agregáciou možno spôsobuje riedkosť osídlenia v mladšej dobe rímskej. Aj tu však badať, že pri menšej populačnej denzite akoby sa neobsadzovala západná a južná časť Novohradských terás. Je však otázne, či to nie je opäť spôsobené malou terénnou aktivitou miestneho múzea. Pokiaľ by po vymapovaní črtajúci sa obraz odrážal realitu, východné rameno Novohradských terás by v dejinách opakovane predstavovalo západný okraj enkláv sídliačich vo východnej časti Juhoslovenskej kotliny (v Rimavskej kotline), kým oblasť Lučenca by tvorila akési nárazníkové pásmo medzi nimi a Poiplím (a v širšom poňatí medzi vlastným Podunajskom a Potisím). Ožďianske aglomerácie by v tomto prípade mohli ťažiť nielen z relatívne vhodných prírodných podmienok, ale aj z umiestnenia do kontaktnej zóny medzi týmito dvoma oblasťami. Každopádne aj v dobe rímskej toto územie (s jadrom v chotári susedných Nových Honov) náležalo k jednému z centier germánskeho osídlenia kraja.

Vymapovanie včasno- a vrcholnostredovekých lokalít by pravdepodobne potvrdilo vyššie uvedennú skutočnosť, že región Ožďan v kontexte Juhoslovenskej kotliny predstavoval atraktívne územie, ktorého poloha a relatívne vhodné poľnohospodárske podmienky priťahovali populácie jednotlivých pravekých, protohistorických či stredovekých spoločenstiev. Ako vyplýva aj z tejto štúdie, na prehĺbenie poznatkov o štruktúre osídlenia juhu stredného Slovenska sú potrebné ďalšie tematicky zamerané terénne výskumy a najmä podrobná komparácia vývoja s inými regiónmi priľahlých častí Slovenska a Maďarska.

LITERATÚRA

Bartík/Bakoš 2006

J. Bartík/F. Bakoš: Hradisko kyjatickej kultúry v Drnave. *AVANS v roku 2004*, 2006, 25, 26.

Balaša 1946

G. Balaša: Nález bronzového pokladu na Pustom hrade vo Zvolene. *Časopis Muzeálnej slovenskej spoločnosti* 36/37, 1946, 90–95.

Balaša 1963

G. Balaša: *Zisťovací archeologický výskum na hradnom vrchu v Hodejove roku 1962*. Výskumná správa 1354/63. Dokumentácia AÚ SAV v Nitre. Nitra 1963. Nepublikované.

Baliová 2006

H. Baliová: Neolitické sídlisko vo Vinici. *AVANS v roku 2004*, 2006, 25.

Banner 1956

J. Banner: *Die Pécelér Kultur*. *Archaeologia Hungarica* 35. Budapest 1956.

- Baxa 1981 P. Baxa: Podkúvanie na Slovensku v 11.–13. storočí. *Slovenská archeológia* 29, 1981, 425–443.
- Baxa 1982 P. Baxa: K vývoju podkúvania na Slovensku v 16.–17. storočí. *Archaeologia historica* 7, 1982, 495–498.
- Bánesz/Nevizánsky 1983 L. Bánesz/G. Nevizánsky: Archeologický prieskum na dolnom toku Krupinice a Štiavnice. *AVANS v roku 1982*, 1983, 25–29.
- Bánesz/Nevizánsky 1984 L. Bánesz/G. Nevizánsky: Prieskum Ipľskej kotliny. *AVANS v roku 1983*, 1984, 26, 27.
- Beljak et al. 2012 J. Beljak/G. Nevizánsky/O. Ožďani/V. Tittónová: Osídlenie juhu stredného Slovenska v dobe rímskej. In: G. Brezinová/V. Varsík (ed.): *Archeológia na prahu histórie. K životnému jubileu Karola Pietu*. Nitra 2012, 23–52.
- Beljak/Mitáš 2013 J. Beljak/V. Mitáš: Praveké a stredoveké nálezy z Dolnej Strehovej. *AVANS v roku 2009*, 2013, 40–43.
- Beljak/Mitáš 2015 J. Beljak/V. Mitáš: Druhá etapa záchranného výskumu v Dolnej Strehovej. *AVANS v roku 2010*, 2013, 55–57.
- Bialeková 1958a D. Bialeková: *Ožďany*. Nálezová správa 303/58. Dokumentácia AÚ SAV v Nitre. Nitra 1958. Nепublikované.
- Bialeková 1958b D. Bialeková: *Ožďany*. Nálezová správa 436/58. Dokumentácia AÚ SAV v Nitre. Nitra 1958. Nепublikované.
- Bondár/Raczky 2009 M. Bondár/P. Raczky (ed.): *The Copper Age cemetery of Budakalász*. Budapest 2009.
- Botoš 2012 A. Botoš: Novoveká studňa z Rimavskej Soboty. *Zborník Slovenského národného múzea* 106, *Archeológia* 22, 2012, 235–250.
- Botoš 2013 A. Botoš: Archeologický výskum na ul. B. Bartóka, na mieste bývalej mestskej tržnice v Rimavskej Sobote. *Gemer-Malohont. Zborník Gemersko-malohontského múzea v Rimavskej Sobote* 8/9, 2013, 13–28.
- Budinský-Krička 1977 V. Budinský-Krička: Nálezy z prieskumu na východnom Slovensku. *AVANS v roku 1976*, 1977, 65–81.
- Buko 1990 A. Buko: *Ceramika wczesnopolska. Wprowadzenie do badań*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1990.
- Bushnell 1922 D. I. Bushnell: *Villages of the Algonqian, Siouan, and Caddoan Tribes of the Mississippi*. Washington 1922.
- Csengeri 2014 P. Csengeri: Late Groups of the Alföld Linear Pottery culture in north-eastern Hungary. New results of the research in Borsód-Abaúj-Zemplén County. In: *Disserationes Archaeologicae* 3. Budapest 2014, 501–517.
- Čáni et al. 2013 J. Čáni/P. Grznár/D. Marková/V. Mitáš: Hradisko kyjatickej kultúry v Málinci. *AVANS v roku 2009*, 2013, 75–79.
- Domboróczki et al. 2017 L. Domboróczki/A. Kalli/M. Makoldi/E. Tutkovics: The Füzesabony-Gubakút Settlement Development Model of the Alföld Linear Pottery Culture in the Light of the Recent Archaeological Discoveries at Hejőpapi-Szeméttelép (2008–2011) and Bükkábrány-Bánya VII-Vasúti Dűlő (2009–2011). *Journal of Historical Archaeology & Anthropological Sciences* 2, 2017, 1/14–4/14.
- Eisner 1933 J. Eisner: *Slovensko v pravěku*. Bratislava 1933.
- Fischl et al. 2013 K. P. Fischl/V. Kiss/G. Kulcsár/V. Szeverényi: Transformations in the Carpathian Basin around 1600 B. C. *Tagungem des Landesmuseum für Vorgeschichte Halle* 9, 2013, 355–371.
- Fottová 2006 E. Fottová: Prieskum na trase rýchlostnej cesty Lovinobaňa–Ožďany. *AVANS v roku 2004*, 2006, 78–80.
- Fottová/Kovár/Slivenská 2004 E. Fottová/B. Kovár/Z. Slivenská: Stredoveký hrádok v Brezničke. *AVANS v roku 2003*, 2004, 55, 56.
- Furmánek 1977 V. Furmánek: Pilinyer Kultur. *Slovenská archeológia* 25, 1977, 251–370.
- Furmánek 1983 V. Furmánek: Hradiská pilinskej a kyjatickej kultúry na Slovensku. *Archeologické rozhledy* 35, 1983, 24–32.
- Furmánek 1990 V. Furmánek: Radzovce. *Osada ľudu popelnicových polí*. Archeologické pamätníky Slovenska I. Bratislava 1990.
- Furmánek 2015 V. Furmánek: Kulúrný komplex juhovýchodných popelnicových polí. In: V. Furmánek (ed.): *Staré Slovensko 4. Doba bronzová*. Nitra 2015, 184–193.
- Furmánek/Kuka 1973 V. Furmánek/P. Kuka: Bronzový depot piliňské kultúry ze Zvolena. *Archeologické rozhledy* 25, 603–614, 667, 668.
- Furmánek/Mitáš 2010 V. Furmánek/V. Mitáš: Pohřební ritus západní enklávy jihovýchodních popelnicových polí. Analýza pohřebiště v Radzovicích (Slovensko). *Památky archeologické* 101, 2010, 39–110.

- Furmánek/Mitáš/Budaváry 2016 V. Furmánek/V. Mitáš/V. Budaváry: *Razdovce in der Zeit der Urnenfelderkultur (Katalog des Gräberfeldes)*. Archaeologica Slovaca Monographiae Catalogi 16. Nitra 2016.
- Furmánek/Ožďáni 1997 V. Furmánek/O. Ožďáni: Sídliiskové nálezy zo pseudokrasových jaskýň v obci Belina. *AVANS v roku 1995, 1997*, 50–53.
- Furmánek/Veliačik/Vladár 1991 V. Furmánek/L. Veliačik/J. Vladár: *Slovensko v dobe bronzovej*. Bratislava 1991.
- Fusek 2000 G. Fusek: Torzo stredovekého sídliska v Bielovciach. *Slovenská archeológia* 48, 2000, 101–158.
- Gabulová 2015 M. Gabulová: Štúdium krajiny a osídlenia na hornom Požitaví v praveku a včasnej dobe dejinnej. *Študijné zvesti AÚ SAV* 58, 2015, 97–168.
- Gassner 1989 V. Gassner: Gelbtonige Keramik aus datierten Fundkomplexen in Carnuntum. *Carnuntum Jahrbuch* 1989, 1990, 133–161.
- Giertlová 1999 M. Giertlová: Predstihový výskum v Spišskom Štvrtku. *AVANS v roku 1998, 1999*, 70, 71.
- Hajko a kol. 1978 V. Hajko a kol.: *Encyklopédia Slovenska II*, E–J. Bratislava 1978.
- Hajko a kol. 1979 V. Hajko a kol.: *Encyklopédia Slovenska III*, K–M. Bratislava 1979.
- Hajko a kol. 1980 V. Hajko a kol.: *Encyklopédia Slovenska IV*, N–Q. Bratislava 1980.
- Hajko a kol. 1981 V. Hajko a kol.: *Encyklopédia Slovenska V*, R–Š. Bratislava 1981.
- Homolka 1958 J. Homolka: *Ožďany*. Nálezová správa 253/58. Dokumentácia AÚ SAV v Nitre. Nitra 1958. Nepublikované.
- Horváth 2014 T. Horváth: *The Prehistoric Settlement at Balatonöszöd-Temetői-dűlő. The Middle Copper Age, Late Copper Age and Early Bronze Age Occupation*. Budapest 2014.
- Horváthová 2010 E. Horváthová: *Osídlenie badenskej kultúry na slovenskom území severného Potisia*. Archaeologica Slovaca Monographiae Studia 13. Nitra 2010.
- Horváthová 2013 E. Horváthová: *Sídliisko badenskej kultúry v Stránskej*. Rigorózna práca. (Dokumentácia AÚ SAV v Nitre). Nitra 2013. Nepublikované.
- Horváthová 2015 E. Horváthová: New data to the cognition of the Baden culture settlement in Prešov (north-eastern Slovakia, Šariš). In: M. Nowak/A. Zastawny (ed.): *The Baden Culture around the Western Carpathians*. Kraków 2015, 381–393.
- Hoššo 1985 J. Hoššo: Stredoveké hrnčiarstvo na území Gemera, Novohradu a Hontu. In: J. Bolfík (ed.): *Vlastivedné štúdie Gemera 3*. Rimavská Sobota 1985, 230–262.
- Hovorka/Soják 1997 D. Hovorka/M. Soják: Neolithic/Aeneolithic/Early Bronze Age Polished Stone Industry from the Spiš Area (Northeastern Slovakia). *Slovenská archeológia* 45, 1997, 7–34.
- Hreha 2015 R. Hreha: *Bukovohorská kultúra na Slovensku vo svetle výskumov v Šarišských Michaľanoch a Zemplínskych Kopčanoch*. Archaeologica Slovaca Monographiae Studia 20. Nitra 2015.
- Hunka/Nevizánsky/Ožďáni 2002 J. Hunka/G. Nevizánsky/O. Ožďáni: Geodetické zameranie stredovekého hrádka v Malých Zlievcich. *AVANS v roku 2001, 2002*, 75–77.
- Cheben/Ruttikay 2011 M. Cheben/M. Ruttikay: Výskum pravekého a stredovekého osídlenia v Michali nad Žitavou. *AVANS v roku 2009, 2013*, 108, 109.
- Cheben/Ruttikay 1999 I. Cheben/M. Ruttikay: Archeologický prieskum trasy plynovodu v úseku Kaloša-Ožďany. *AVANS v roku 1997, 1999*, 68, 69.
- Javorský 1977 F. Javorský: Výsledky archeologického prieskumu v okrese Spišská Nová Ves. *AVANS v roku 1976, 1977*, 138–152.
- Kalicz/Makkay 1977 N. Kalicz/J. Makkay: *Die Linienbandkeramik in der Grossen Ungarischen Tiefebene*. Budapest 1977.
- Kemenczei 1965 T. Kemenczei: Die Chronologie der Hortfunde vom Typ Rimaszombat. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 5, 1965, 106–175.
- Kemenczei 1984 T. Kemenczei: *Die Spätbronzezeit Nordostungarns*. Archaeologia Hungarica. Series Nova 51. Budapest 1984.
- Korek 1977 J. Korek: Az Alföldi vonaldíszes kerámia népenek telepű Kisköre-Gaton. *Archaeologiai Értesítő* 104, 1977, 3–17.
- Kovács 1982a Š. Kovács: Nové nálezy východnej lineárnej keramiky v okrese Rimavská Sobota. *AVANS v roku 1981, 1982*, 165–169.
- Kovács 1982b Š. Kovács: Archeologický prieskum v Ožďanoch a Šafárikove-Behynciach. *AVANS v roku 1981, 1982*, 153–155.
- Kovács 1983 Š. B. Kovács: Stredoveké nálezy z Rimavskej Soboty. *AVANS v roku 1982, 1983*, 140, 141.
- Kovács 1984 Š. B. Kovács: Výskumy a prieskumy Gemerského múzea v okrese Rimavská Sobota. *AVANS v roku 1983, 1984*, 45–51.

- Kovács 1985 Š. B. Kovács: Výskumy a prieskumy Gemerského múzea v okrese Rimavská Sobota. *AVANS v roku 1984*, 1985, 63–67.
- Kovár/Kvetánová 2006 B. Kovár/I. Kvetánová: Sídliiskové nálezy v katastrálnom území Pincinej a Nových Honov. *AVANS v roku 2004*, 2006, 119, 120.
- Kozłowski et al. 2014 J. K. Kozłowski/M. Kaczanowska/A. Czekaj-Zastawny/A. Rauba-Bukowska/K. Bukowski: Early/Middle Neolithic Western (LBK) vs Eastern (ALPC) Linear Pottery Cultures: ceramics and lithic raw materials circulation. *Acta Archaeologica Carpathica* 49, 2014, 37–76.
- Kráľ et al. 2009 P. Kráľ/M. Kanderová/A. Kaščáková/G. Nedelová/V. Valenčáková: *Viacrozmerné štatistické metódy so zameraním na riešenie problémov ekonomickej praxe*. Banská Bystrica 2009.
- Krekovič 1998 E. Krekovič: *Römische Keramik aus Gerulata*. Bratislava 1998.
- Kudláček 1951 J. Kudláček: *Ožďany*. Nálezová správa 241-245/51. Dokumentácia AÚ SAV v Nitre. Nitra 1951. Nепublikované.
- Kudláček 1952 J. Kudláček: Bronzový poklad z Oždian na Slovensku. *Archeologické rozhledy* 4, 1952, 28–30.
- Kujovský/Nevizánsky/Ožďani 2004 R. Kujovský/G. Nevizánsky/O. Ožďani: Zisťovací výskum v Stránskej. *AVANS v roku 2003*, 2004, 107, 108.
- Lamiová-Schmiedlová 1962 N. Lamiová-Schmiedlová: Archeologické nálezy v mestskom vlastivednom múzeu vo Filakove. *Študijné zvesti AÚ SAV* 10, 1962, 159–170.
- Lieskovský a kol. 2015 T. Lieskovský/J. Faixová Chalachanová/R. Ďuračiová/E. Blažová/L. Karell: *Archeologické predikčné modelovanie z pohľadu geoinformatiky*. Metódy a princípy. Bratislava 2015.
- Lichardus 1962 J. Lichardus: Otvorené bukovohorské sídlisko v Prši. *Študijné zvesti AÚ SAV* 10, 1962, 21–26.
- Lichardus 1964 J. Lichardus: Beitrag zur Linearbandkeramik in der Slowakei. *Archeologické rozhledy* 16, 1964, 841–881, 895.
- Lichardus/Liptáková 1962 J. Lichardus/Z. Liptáková: Archeologický prieskum trasy ropovodu Družby na úseku Rimavská Sobota-Šaľa v roku 1961. *Archeologické rozhledy* 14, 1962, 776–793.
- Maglay 2015 <http://mapserver.geology.sk/gm50js/> [2015-06-13]
- Macháček 2001 J. Macháček: *Studie k velkomoravské keramice*. Metódy, analýzy a syntézy, modely. Brno 2001.
- Makkay 1978 J. Makkay: Excavations at Bicske. The Early Neolithic – The Earliest Linera Band Ceramic. *Alba Regia* 16, 1978, 9–60.
- Malček 2000 R. Malček: Nález rímskeho dvojuchého džbánu v Lieskovci-Hrádku. *AVANS v roku 1999*, 2000, 83, 84.
- Malček 2013 R. Malček: *Lieskovec-Hrádok*. Výšinné sídlisko badenskej kultúry. Archaeologica Slovaca Monographiae Studia 17. Nitra 2013.
- Malček 2016 R. Malček: *Badenské osídlenie Cerovej vrchoviny*. Archaeologica Slovaca Monographiae Fontes 21. Nitra 2016.
- Marková 2004 K. Marková: Prieskum a záchranný výskum na trase preložky cesty I/50 – obchvat Tornaľa. *AVANS v roku 2003*, 2004, 133, 134.
- Marková/Ožďani 1993 K. Marková/O. Ožďani: Prieskum v povodí Suhej. *AVANS v roku 1992*, 1993, 92–94.
- Mácelová 2013 M. Mácelová: *Slovenia vo Zvolenskej kotline*. Kraków 2013.
- Mičian 1972 L. Mičian: Pôdy. In: M. Lukniš a kol. (ed.): *Slovensko 2. Príroda*. Bratislava 1972, 361–402.
- Mitáš 2011 V. Mitáš: Praveké, stredoveké a novoveké nálezy z Lovinobane. *AVANS v roku 2008*, 2011, 194.
- Mitáš 2013 V. Mitáš: Ďalšie nálezy z Lovinobane. *AVANS v roku 2009*, 2013, 173–175.
- Neustupný 1995 E. Neustupný: The significance of facts. *Journal of European Archaeology* 3, 1995, 189–212.
- Neustupný 1996 E. Neustupný: Poznámky k pravéke sídlisťní keramice. *Archeologické rozhledy* 48, 1996, 490–509.
- Neustupný 2007 E. Neustupný: *Metoda archeologie*. Plzeň 2007.
- Nevizánsky/Ožďani 1999a G. Nevizánsky/O. Ožďani: Prieskum na 5. vetve tranzitného plynovodu v úseku Kaloša-Mikušovce. *AVANS v roku 1997*, 1999, 123–125.
- Nevizánsky/Ožďani 1999b G. Nevizánsky/O. Ožďani: Záchranné výskumy na 5. vetve tranzitného plynovodu v Ožďanoch a Rimavskej Sobote. *AVANS v roku 1997*, 1999, 125, 126.

- Novotná 1970 M. Novotná: *Die Bronzehortfunde in der Slowakei. Spätbronzezeit*. Archaeologica Slovaca Fontes 9. Bratislava 1970.
- Ožďáni 1990 O. Ožďáni: Stredoveká keramika z hradu v Ozdine. *AVANS v roku 1988*, 1990, 134.
- Ožďáni 2000 O. Ožďáni: Výsledky prieskumu na trase plánovanej cesty v okrese Poltár. *AVANS v roku 1998*, 2000, 134–138.
- Ožďáni/Furmánek 1997 O. Ožďáni/V. Furmánek: Stredoveké sídliskové nálezy z obce Malé Zlievce. *AVANS v roku 1995*, 1997, 143, 144.
- Ožďáni/Furmánek 1998a O. Ožďáni/V. Furmánek: Ďalšie prieskumy na hradisku kyjatickej kultúry v obci Horné Plachtince. *AVANS v roku 1996*, 1998, 125–127.
- Ožďáni/Furmánek 1998b O. Ožďáni/V. Furmánek: Praveké osídlenie v chotári mesta Modrý Kameň. *AVANS v roku 1996*, 1998, 123–125.
- Ožďáni/Nevizánsky 2002 O. Ožďáni/G. Nevizánsky: Mladoneolitické výšinné sídlisko a stredoveký hrádok v obci Drňa. *AVANS v roku 2001*, 2002, 149–152.
- Ožďáni/Žebrák 1983 O. Ožďáni/P. Žebrák: Výsledky terénneho prieskumu v okrese Lučenec. *AVANS v roku 1982*, 1983, 189–192.
- Paulík 1965 J. Paulík: Súpis medených a bronzových predmetov v Okresnom vlastivednom múzeu v Rimavskej Sobote. *Študijné zvesti AÚ SAV* 15, 1965, 33–85.
- Pavúk 1969 J. Pavúk: Chronologie der Želiezovce-Gruppe. *Slovenská archeológia* 17, 1969, 269–367.
- Pavúk 1990 J. Pavúk: Adaptácia neolitického osídlenia na prírodné podmienky. *Študijné zvesti AÚ SAV* 26, 1990, 63–70.
- Pavúk 1994 J. Pavúk: *Štúrovo. Ein Siedlungsplatz der Kultur mit Linearkeramik und der Želiezovce-Gruppe*. Nitra 1994.
- Pažinová 2013 N. Pažinová: Nálezy z doby kamennej na lokalite Hronovce-Rúbaniská. In: I. Cheben/M. Soják (ed.): *Otázky neolitu a eneolitu našich krajín 2010*. Nitra 2013, 215–234.
- Peška 1999 J. Peška: K vybraným problémům relativní chronologie v období mladého a pozdního eneolitu na Moravě. *Pravěk Nová řada* 9, 1999, 243–268.
- Przybyła 2014 M. Przybyła: Osídlenie v dobe bronzovej a železnej. In: J. Beljak et al. (ed.): *Pustý Hrad vo Zvolene. Dolný hrad 2009–2014*. Zvolen – Nitra 2014, 107–125.
- Ročenka 2001 *Štatistická ročenka Slovenskej republiky*. Bratislava 2001.
- Ročenka 2003 *Štatistická ročenka Slovenskej republiky*. Bratislava 2003.
- Ročenka 2004 *Štatistická ročenka Slovenskej republiky*. Bratislava 2004.
- Ročenka 2009 *Štatistická ročenka Slovenskej republiky*. Bratislava 2009.
- Ročenka 2014 *Štatistická ročenka Slovenskej republiky*. Bratislava 2014.
- Ročenka 2016 *Štatistická ročenka regiónov Slovenska 2015*. Bratislava 2016.
- Soják 2000 M. Soják: Neolitické osídlenie Spiša. *Slovenská archeológia* 48, 2000, 185–314.
- Sommer 1991 U. Sommer: Zur Entstehung archäologischer Fundvergesellschaftungen. Versuch einer archäologischen Taphonomie. In: *Studien zur Siedlungsarchäologie I. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie*. Band 6. Bonn 1991.
- Šalkovský 2011 P. Šalkovský: *Stredné Slovensko vo včasnóm stredoveku*. Nitra 2011.
- Šalkovský/Nevizánsky 1983 P. Šalkovský/G. Nevizánsky: Záchranný výskum včasnostredovekého sídliska v Kosihách nad Ipľom. *AVANS v roku 1982*, 1983, 234, 235.
- Šiška 1989 S. Šiška: *Kultúra s východnou lineárnou keramikou na Slovensku*. Bratislava 1989.
- Šiška 1999 S. Šiška: Výšinné sídliská Bukovohorskej kultúry na Slovensku. *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity* M 4, 1999, 47–60.
- Veliačik 1983 L. Veliačik: *Die Lausitzer Kultur in der Slowakei*. Studia Archaeologica Slovaca 2. Nitra 1983.
- Wilson 1917 G. L. Wilson: *Agriculture of the Hidatsa Indians. An Indian Interpretation*. Minneapolis 1917.
- Žebrák 1982 P. Žebrák: Výsledky terénneho průzkumu na jihu středního Slovenska. *AVANS v roku 1981*, 1982, 315–318.
- Žebrák 1983 P. Žebrák: Archeologický průzkum jihu středního Slovenska v letech 1981–1982. *Študijné zvesti AÚ SAV* 20, 1983, 339–355.

Results of the Investigation at the Site of Ožďany-Lapoš/Roveň in the Context of Settlement in the Southern Slovak Basin

Róbert Malček

Summary

The presented study informs on the results of the rescue excavation at the site of Ožďany-Lapoš/Roveň II carried out in 2005. In the last chapter, the results are interpreted in the context of the development of settlement in the Southern Slovak Basin – a geomorphological unit in the south of Central Slovakia.

The trail which was investigated cut the area of a settlement unit, a part of a larger settlement agglomeration on the right bank of the Suchá river (Fig. 2), whose existence was documented in the early 20th century (*Bialeková 1958a; 1958b; Eisner 1933, 73–75; Fottová 2006, 79; Cheben/Ruttkaý 1999, 69; Kudláček 1951; 1952; Lichardus/Liptáková 1962, 785; Nevizánsky/Ožďáni 1999a, 124; 1999b, 125, 126; Paulík 1965, 37–39, 61*). It follows from the mapping of the sites (see Fig. 2) that in the cadaster of Ožďany, particularly in Lapoš or its immediate surroundings, there is the centre of the older settlement of the microregion.

Find situations

Most finds were concentrated south of the area of a farmyard. As detected by the investigation, a 70–90 cm thick layer of compact black-brown soil created the overburden at the studied area 1; settlement pits were identified in the clay subsoil – altogether, 19 prehistoric features (no. 1–11 and 13–21) and 1 modern feature (no. 12) were recorded. Only feature no. 5 was situated excentrically – it was laid deeper on the terrace (see Fig. 4: 1, 2). The documented find situations can be classified in several groups – there were clusters of daub lumps probably from the above ground parts of structures in their closer and further surroundings and there were also cuts of several types, i. e. pole pits (as smaller depressions were interpreted), larger settlement pits of undetermined type (cuts no. 15, 17), storage pits (they could include cuts no. 4, 14, and probably also 9). Depression no. 2 was special and, finally, the modern cut no. 12 also had a special character – it was probably a drain channel (besides, cuts of a recent drainage system were detected in the area).

Cut no. 2 together with pole pits no. 10 and 11 probably belonged to one settlement feature. The pit itself was rather large and had almost regular outline (see above), but its bottom was stepped – its shape might have been influenced by the cut for a central supporting pole; the hut must have been roofed. Finds from the fill are dated to the middle Neolithic, the material most probably belongs to the Tiszadob variant of the Eastern Linear Pottery. Other cuts might belong to a Piliny-Kyjatice settlement. Pits from other periods represented in the finds' fund, e. g. by Baden culture pottery (see below), were not identified. Similarly, settlement features from the early or high Middle Ages were not documented.

Finds

Pottery represents most of the movable inventory from Lapoš. Besides, sporadic metal objects and lithic industry, or animal bones, occurred. Lumps of daub (sometimes creating compact clusters) were more numerous. With regard to the great prevalence of pottery dishes in the collection, its evaluation must be supported by analysis of the sherds. The style analysis of individual pottery variants confirmed the supposed repeated settlement in the area or its economic use – the oldest documented horizon is neolithic, the youngest is from the Modern period. The core of settlement, however, lies in the Bronze Age. Material from the middle/young Eneolithic was also documented.

The neolithic horizon is represented by finds of variant 2 and several sub-variants of groups 3–7 (see above). Most finds come from settlement feature no. 2 (possibly remains of a semi-sunken house) which should be dated to the middle Neolithic – on the basis of the style affinity of finds – and belong to the Tiszadob group population with Eastern Linear Pottery. Some finds, however, mostly from the settlement layer, bear style features more common in the expression of Western Linear Pottery, although it cannot be definitely proved, since the evaluated group of finds is too small. From this aspect, the ratio of individual represented sub-variants in the finds' fund is interesting (see graph in Fig. 22). According to this, the sub-variants assigned to the Neolithic would represent approx. 6 % of all finds and, despite the presence of the above mentioned settlement feature, we can assume that in the studied area, the neolithic settlement was only episodic. In such case, possible – and very uncertain, I must admit – occurrence of two style variants of neolithic pottery should be contemporary.

Similarly eposodic characted is suggested by the represented early and high medieval and modern items among the pottery finds (variants 9 and 10 – less than 1 %, variant 16 – approx. 13 %, variant 17 – approx. 2 %). Thus, we can assume that the studied area was on the edge of the community area of medieval Ožďany itself in these periods. The same was true in the early Modern period – modern pottery finally came from feature 12, which could have been a regulation groove.

A special case is represented by a group of fragments of yellow Roman provincial pottery (variant 15, approx. 13 %), which – with little exceptions – were found in a terrain depression (feature 5) outside the investigated area. Their occurrence indicates presence of a Germanic settlement somewhere near this pit, although other documents of Germanic settlement were not found at the area excavation along the trail. Nevertheless, the settlement was most probably situated here, on one of the juts of the Suchá's right bank terrace.

Situation looks absolutely different when evaluating variants 3 and 5, which make almost three quarters of the whole aggregate of finds (variant 3 – 24 %, variant 5 – 48 %). Judging by the results of the style analysis, both groups overlap and variant 3 might only be a derivative from group 5. The differences in colour could have been caused by technology (uneven smudge during the firing process) or it could be a secondary feature (smudge by usage). Of course, it might be a matter of time (tendency to reduction in the younger and late Bronze Age) – more Kyjatice schemes occur on fragments from group 3 (with the exception of sub-variant 3b₄). In other aspects, pottery fabrics of both variants are not very different (see Tab. 1). The variants do not differ in spatial distribution either: it showed after the interpolation of occurrence of both variants' individuals that areas of their occurrence overlap; moreover, they also overlap the area of occurrence of variant 1 (see Fig. 23: A). The cartogram of occurrence of neolithic pottery found outside feature 2 seems to be similar (Fig. 23: B). In my opinion, this clearly confirms the fact that post-depositional transformation took place in the area, as documented by the progressive fragmentation of pottery (see above). It seems that this phenomenon can be explain by the results of the style analysis: occurrence of decorative schemes used as early as old Piliny expression was discovered (especially variant 5, but also a segment of variant 3) as well as elements of Kyjatice provenance (segment of variant 3 and a great part of variant 1). A phenomenon known from the nearby cremation burial ground in Radzovce (approx. 20 km south) should be replicated here. There, continuous burying in the whole period had been documented (*Furmánek/Mitáš 2010; Furmánek/Mitáš/Budaváry 2016*). Thus, if we consider the proportion of the above mentioned variants 1, 3 and 5, the Piliny segment in the evaluated collection is probably predominant. Piliny decorative schemes occur in variants 3 and 5 as well as variant 1. Since this variant 1 is not numerously represented at the site (approx. 10 % of the whole evaluated aggregate), the common settlement pottery of the younger or even middle Bronze Age is represented by the tableware of medium brown to dark brown colour and its grayish shades (see Tab. 1 for details). This type was also used in the Kyjatice culture pottery of the late Bronze Age, as documented by finds from other sites of this entity (*Przybyła 2014*, 109, 119). Besides the Piliny-Kyjatice segment, the rather differentiated variants 3 and mainly 5 contain a Baden segment as well. Fragments of the decorative schemes mostly correspond with the Ózd variant of the Baden style – some elements correspond with its classical form, some with the late one.

As for the other find mobiliary obtained from the studied area (smoothed and split lithic industry, bronze and iron objects), we can state that artifacts not corresponding with any settlement horizon distinguished by pottery analysis were not found.

The results of the investigation at the site of Ožďany-Lapoš/Roveň II confirmed existence of a polycultural site settled in the Neolithic, Eneolithic, middle and late Bronze Age, Roman period and in the early or high Middle Ages. The study finally evaluates the location of this site (or the Ožďany agglomeration) within the picture of settlement in the Southern Slovak Basin, a geomorphological unit with less favourable natural conditions compared with the lowlands of Slovakia. This was done by means of mapping of the sites in the basin (Fig. 28–31). It seems that the eastern branch of the Novohrad Terraces (the central part of the Southern Slovak Basin) repeatedly represented the western edge of the enclaves settled in the east of the Southern Slovak Basin (in the Rimava Basin), while the territory of Lučenec was a kind of a buffer zone between them and the Ipeľ river basin (in a wider context – between the Danube and Tisza river basins). In such case, the agglomerations of Ožďany could have benefited not only from the relatively suitable natural conditions (occurrence of fertile soils) but also from the location in the contact zone between the two areas. Anyway, it was confirmed that the region of Ožďany was an attractive territory whose location and relatively suitable conditions for farming repeatedly attracted populations of individual prehistoric, protohistoric or medieval communities.

Fig. 1. Ožďany-Lapoš II. Documentation – presentation of difficult investigation conditions.

Fig. 2. Prehistoric and ancient settlement of the eastern branch of the Novohrad Terraces (red line – terraces' edges), 1 – Ožďany-Lapoš (Roveň) II; 2 – Dolné Záhorany; 3 – Hrnčiarске Zalužany-Za riekou; 4 – Hrnčiarске Zalužany, unnamed; 5 – Husiná, undetermined site; 6 – Nové Hony-Kostolisko I; 7 – Nové Hony-Kostolisko II; 8 – Nové Hony-Fájiho pole; 9 – Nové Hony-Mravečná dolina; 10 – Nové Hony-Veľká zem; 11 – Ožďany-Lapoš (Roveň)/Pod Bukom; 12 – Ožďany-Lapoš (Roveň) I; 13 – Ožďany-Buk; 14 – Ožďany-Záhorie/Pod Bukom; 15 – Ožďany, no name; 16 – Ožďany-JRD; 18 – Ožďany-Pod vinicou; 19 – Ožďany-Pozemok/Hét hársfa; 20 – Ožďany-Pod Bukom/Pieskovňa; 21 – Ožďany-Nad Mlynom; 22 – Ožďany-Za kaštieľom; 23 – Ožďany-Sušany, Farský vrch/Prášnica;

24 – Poltár-Dolná Prievara; 25 – Sušany, unnamed; 26 – Sušany, residential area (near the house of V. Pisár); 27 – Sušany-Prášnica (1200 m SW of altitude 275); 28 – Veľké Dravce-Filipova Pustatina; 30 – Veľké Dravce-Starý majer; 31 – Veľké Dravce-Maňa. Legend: yellow – Neolithic; orange – Eneolithic; green – Bronze Age; red – Roman period; brown – Middle Ages.

Fig. 3. Ožďany-Lapoš II. 1 – location of the village (triangle) in the Southern Slovak Basin and in the Novohrad Terraces (the thicker line); 2 – view of the site from the west.

Fig. 4. Ožďany-Lapoš II. 1 – location of the studied areas on the map with the scale of 1 : 10 000; 2 – distribution of features over area 1.

Fig. 5. Ožďany-Lapoš II. Photodocumentation of settlement units. 1, 2, 4 – overview of feature 2; 3 – detail of feature 2 with burned NS layer 55.

Fig. 6. Ožďany-Lapoš II. Photodocumentation of settlement features. 1 – overview of feature 14; 2 – detail of feature 14 with the find of a bronze chisel.

Fig. 7. Ožďany-Lapoš II. Drawn documentation of settlement units. 1 – features 1, 2, 9, 10; 2 – feature 3; 3 – feature 4.

Fig. 8. Ožďany-Lapoš II. Drawn documentation of settlement units. 1 – feature 5; 2 – feature 14; 3 – feature 15; 4 – feature 16; 5 – feature 17; 6 – feature 18; 7 – feature 19; 8 – feature 21.

Fig. 9. Ožďany-Lapoš II. Area 1. Weight of pottery material by studied sectors. Legend: a – settlement objects.

Fig. 10. Ožďany-Lapoš II. Condition of the pottery fund. 1 – fragmentation of pottery; 2 – proportional representation of individual categories of the body part descriptor. A – up to 3 x 3 cm; B – 6 x 6 cm; C – up to 9 x 9 cm; D – up to 12 x 12 cm; E – more than 12 x 12 cm; C01 – whole vessel or whole vessel profile; D01 – base; H/T01 – neck and shoulder; H/T02 – neck, shoulder and bottom; H/T03 – neck with bottom; H01 – neck; H02 – neck's mouth; S01 – bottom; S02 – bottom and base; T01 – shoulder; T02 – shoulder and bottom; U01 – handle separately; U03 – handle on shoulder; U04 – handle on belly; V01 – protuberance; X – undetermined body part).

Fig. 11. Ožďany-Lapoš II. Pottery fund. The results of the main components' analysis – variants of the Ožďany pottery.

Fig. 12. Ožďany-Lapoš II. Pottery fund. 1–11 – sub-variant 1b. 3 – feature 19, 11 – feature 14; 1, 2, 4–10 – settlement layer.

Fig. 13. Ožďany-Lapoš II. Pottery fund. 1–20 – sub-variant 1c. 12 – feature 13; 20 – feature 14; 1–11, 13–19 – settlement layer.

Fig. 14. Ožďany-Lapoš II. Pottery fund, neolithic pottery. 1, 2 – sub-variant 2a; 3 – sub-variant 2b; 4, 5 – sub-variant 3a; 6–10 – sub-variant 3b; 11, 12 – sub-variant 3c; 13–17 – sub-variant 3d. 3, 4, 8–11, 13–17 – feature 2; 1, 2, 5–7, 12 – settlement layer.

Fig. 15. Ožďany-Lapoš II. Pottery fund. 1 – sub-variant 2c; 2, 3 – sub-variant 3a; 4–7 – sub-variant 3a; 8, 12 – sub-variant 3b; 9, 10, 13–15 – sub-variant 3b; 6, 7 – feature 8; 1–5, 8–15 – settlement layer.

Fig. 16. Ožďany-Lapoš II. Pottery fund. 1–17 – sub-variant 3b; 16, 17 – feature 14; 1–15 – settlement layer.

Fig. 17. Ožďany-Lapoš II. Pottery fund. 1–9 – sub-variant 3b; 10, 11, 13–15 – sub-variant 3c; 12 – sub-variant 3c; 16, 19 – sub-variant 3d; 20–29 – sub-variant 5a. 9 – feature 14; 28 – feature 5; 1–8, 10–24, 29 – settlement layer.

Fig. 18. Ožďany-Lapoš II. Pottery fund. 1 – sub-variant 5a; 2–5 – sub-variant 5b; 6 – sub-variant 5c; 16, 7, 8 – sub-variant 5b; 9–12 – sub-variant 5b; 13–18, 20–23 – sub-variant 5b; 19 – sub-variant 5b.

Fig. 19. Ožďany-Lapoš II. Pottery fund, neolithic pottery. 1, 6 – sub-variant 5b; 2; 3 – sub-variant 5b; 4, 5 – sub-variant 5a; 7, 8 – sub-variant 5c; 9 – sub-variant 5d; 10 – sub-variant 7b. 4, 8, 9 – feature 2; 2; 1–3, 5–7, 10 – settlement layer.

Fig. 20. Ožďany-Lapoš II. Pottery fund. 1–9 – sub-variant 5c; 10–12 – sub-variant 5c; 13, 14 – sub-variant 5c; 15 – sub-variant 5d; 16 – sub-variant 5d; 17–22 – variant 15; 23, 24 – variant 9; 25, 26 – variant 10. 9 – feature 12; 17–22 – feature 5; 1–8, 10–16, 23–26 – settlement layer.

Fig. 21. Ožďany-Lapoš II. Pottery fund. 1–4 – sub-variant 17a; 5–8 – sub-variant 17b; 9, 12 – sub-variant 13a; 10 – sub-variant 13c; 11 – sub-variant 13b. 9–11 – feature 12; 12 – feature 5; 1–8 – settlement layer.

Fig. 22. Ožďany-Lapoš II. Pottery fund. Proportional representation of individual pottery sub-variants in the finds' fund.

Fig. 23. Ožďany-Lapoš II. Pottery fund. Cartogram of scatter of individuals of variants 1, 5 and 3. A – scatter of variant 5 (subsoil) and 1 (isolines); B – scattering cluster 5 (subsoil) and 3 (isolines).

Fig. 24. Ožďany-Lapoš II. Smoothed and split lithic industry. 3 – feature 3; 9–13 – feature 2; 1, 2, 4–8, 14, 15 – settlement layer.

Fig. 25. Ožďany-Lapoš II. Saddle quern and grinding stone (settlement layer).

Fig. 26. Ožďany-Lapoš II. Small clay and iron objects. 3–5 – feature 14; 1, 2, 6 – settlement layer).

Fig. 27. Showing development of climate conditions and yields from fields in 1997–2013 in selected locations in Slovakia. 1 – average annual temperature; 2 – average annual precipitation; 3 – average yields of cereals per hectare. Legend: a – Piešťany; b – Hurbanovo; c – Košice; d – Poprad; e – Lučenec; f – Rimavská Sobota.

Fig. 28. Map of settlement in the Southern Slovak Basin and the adjacent mountain ranges in the Neolithic. Legend: 1 – equipment undetermined; 2 – sites of ELC; 3 – common occurrence of the young ELC and the Bükk culture; 4 – Bükk culture sites; 5 – sites of the young WLC; 6 – common occurrence of the young WLC and the Želiezovce culture; 7 – Želiezovce culture sites; 8 – Tisza culture sites; 9 – sites of the older ELC.

Fig. 29. Map of settlement in the Southern Slovak Basin and the adjacent mountain ranges in the middle/young Eneolithic (Baden culture). Legend: a – upland sites; b – lowland sites; c – burial ground.

Fig. 30. Map of settlement in the Southern Slovak Basin and the adjacent mountain ranges in the middle and late Bronze Age. 1 – Piliny settlement; 2 – Kyjatice settlement. Legend: a – unspecified; b – hillfort; c – settlement and burial ground; d – settlement; e – cremation burial ground; f – cave; g – depot.

Fig. 31. Map of settlement in the Southern Slovak Basin and the adjacent mountain ranges in the Roman period. Legend: a – unspecified; b – hillfort; c – settlement; d – burial ground; e – cave.

Tab. 1. Percentage of individual items of the Grain size and Temper parameters for variants 1, 3, 5. 0 – without additive/temper; K – small stones; P – sand.

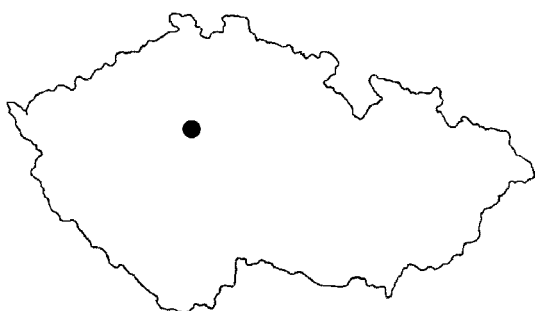
Tab. 2. Composition of soil at the Upper Žitavaregion and in the Juhoslovenská kotlina basin. *** – fertile soils; ** – soils fertile under certain conditions; * – low-fertility soils.

Translated by Mgr. Viera Tejbusová

Mgr. Róbert Malček, PhD.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK – 949 01 Nitra
malcek@savzv.sk

NOVÉ BOJOVNICKÉ HROBY DOBY LATÉNSKÉ Z PRAHY¹

Martin Černý – Milan Kuchařík – Marcela Horáková –
Pavla Žáčková

Key words: Celtic Weaponry, Swords, Graves, La Tène, Prague

New warrior Graves of La Tène Period from Prague

The article deals with two inhumation graves of warriors from La Tène Period discovered in 2008 and 2011 in Prague-Jiviny (cadaster Ruzyně) and Prague-Bubeneč – „Podbaba“ (cadaster Bubeneč). Grave from Bubeneč contained complete weaponry of warrior (a sword, a spear and a shield), including two brooches. An interesting find is a belt chain used for attaching sword around the waist. It was made using a specific method (so called *Fuchsschwanztechnik*) which has its origin in the Mediterranean world. Chains of this type appear mainly in celtic graves of north-eastern France. In Bohemia it is probably a unique exemplar which has been published. The Jiviny-grave was equipped only with a sword, poorly preserved belt chain and fragment of spear. Both graves can be dated to the 3rd century BC, to La Tène Period stage LTB2–C1.

ÚVOD

V roce 2008 a 2011 došlo při výzkumech společnosti Labrys, o. p. s. v Praze-Jivínách (k. ú. Ruzyně) a Praze-Bubenči – „Podbabe“ (k. ú. Bubeneč)² k objevu dvou laténských hrobů vybavených zbraněmi. Kostrový hrob z Bubeneče patří mezi hroby s kompletní výzbrojí keltského bojovníka. Obsahoval meč s řetězovým opaskem, kopí (včetně botky a zbytků dřeva z ratiště) a štít, z kterého se dochovala puklice a okrajové kování spodní části štítu. V oblasti rukojeti meče se nacházely nýty k upevnění dřevěného obložení rukojeti. Hrob obsahoval také dvě železné spony. Byly také odebrány a vyhodnoceny archeobotanické vzorky a výběrově určeny dochované zbytky dřeva. Hrob z Jivín byl vybaven pouze mečem a fragmentem kopí. Oba hroby je možno datovat do stupňů LTB2–C1.³

PRAHA-BUBENEČ – „PODBABA“

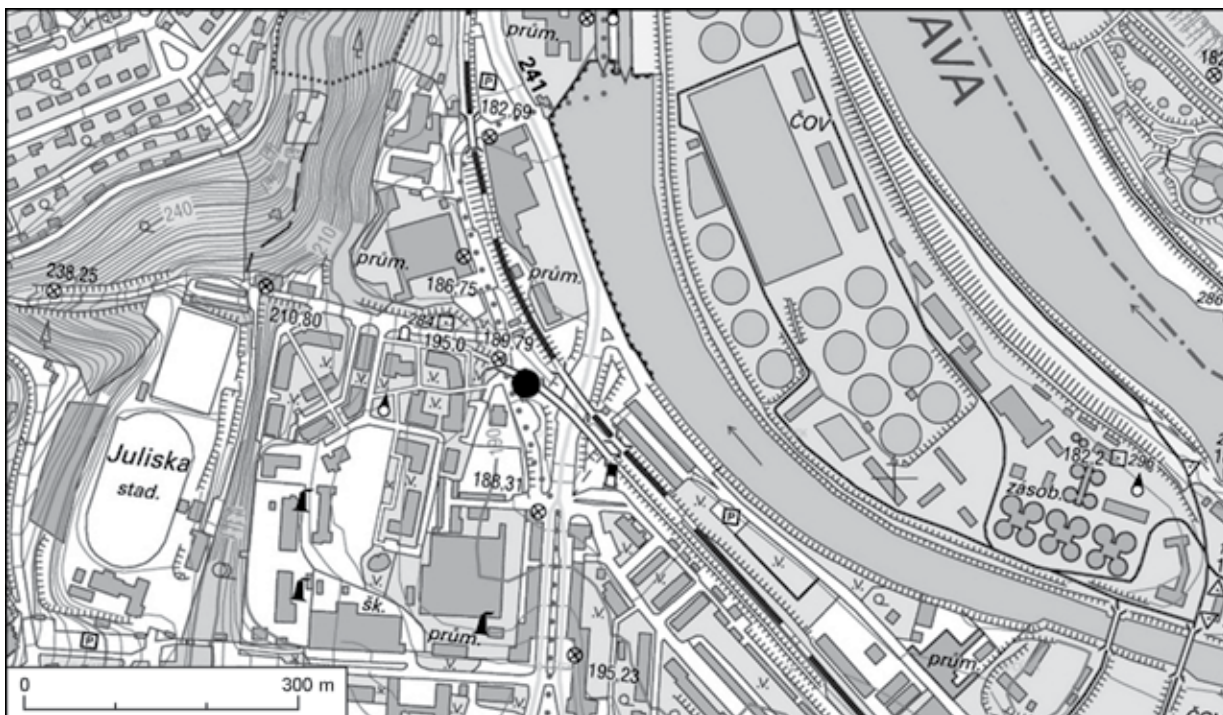
Okolnosti výzkumu

První a zajímavější hrob, kterým se budeme zabývat, byl odkryt v rámci předstihového archeologického výzkumu před výstavbou tramvajové trati v Praze 6. Výzkum byl poměrně rozsáhlý a zasahoval několik katastrů (Bubeneč a Dejvice), jeho plocha se nacházela v místě budované tramvajové

¹ Článek odezněl jako příspěvek na IX. protohistorické konferenci konané v Bratislavě v roce 2013.

² Místní pojmenování „Podbaba“ je vlastně chybné, protože vlastní místní část Podbaba se nachází severněji, název se ale natolik vžil, že ho najdeme i v mapách. Abychom se vyhnuli záměně budeme nadále používat „hrob z Bubeneče, Prahy-Bubeneče“ apod.

³ Podle nejnovější periodizace (Venclová 2008, 21, 22, tab. 1) odpovídají stupně střední doby laténské v Čechách absolutní chronologii takto: LTB2: 320–260 (asi 1. pol. 3. století), LTC1: 250–190 (asi 2. pol. 3. století). Stupně byly již dříve rozděleny na fáze (Waldhauser 1987, 32–38, tab. 1; jedná se o starší chronologii, která v některých případech nemusí zapadat do nejnovější periodizace): LTB2a (počátek okolo 300), LTB2b (poč. před 280/250), LTC1a (poč. před 200), LTC1b (poč. okolo 200).

Obr. 1. Praha-Bubeneč – „Podbaba“ (k. ú. Bubeneč). Lokalizace hrobu 53. Zdroj: SAS ČR, veřejný přístup.

smyčky mezi ulicemi Pod Paňankou, Podbabskou a železniční tratí. Samotný hrob, preparovaný v květnu roku 2011, byl situován na katastrálním území Bubeneč (parc. č. 2161/1; obr. 1). Vedoucím výzkumu byl M. Kučařík.

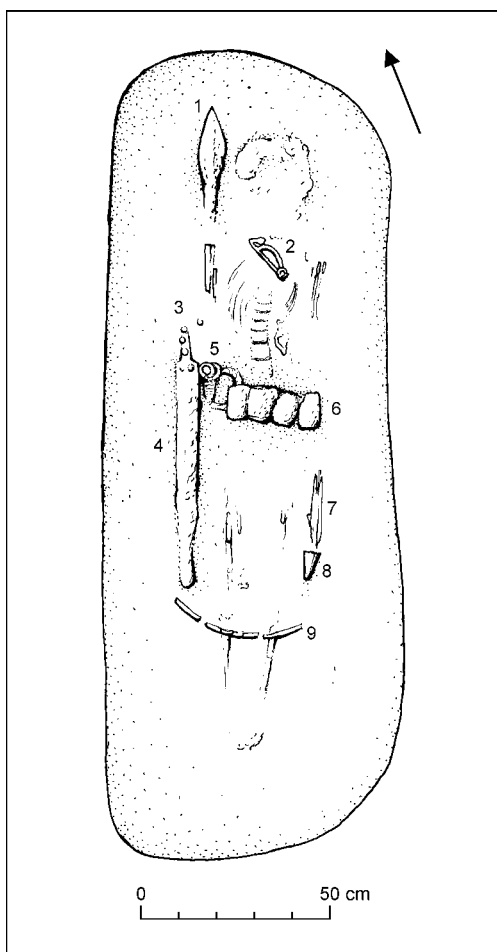
Popis nálezové situace

Hrob 53 se nacházel v samém severovýchodním rohu zkoumané plochy. Hrobová jáma měla rozměry 2,2 m x 0,8 m a hloubku 2,3 m. Přestože se kosti téměř nedochovaly, poloha zemřelého byla patrná podle jejich „stínů“. Zemřelý byl uložen v natažené poloze s hlavou k severovýchodu a zřejmě s rukama podél těla. Meč v pochvě byl umístěn po pravém boku (obr. 2: 4), v horní třetině pochvy byl odkryt řetězový záves-opasek (obr. 2: 5). V oblasti rukojeti meče se nacházely nýty, přičemž alespoň dva z nich byly přímo na trnu rukojeti (obr. 2: 3). Dvojice spon se nacházela v místě hrudníku (obr. 2: 2). Pozoruhodné bylo uložení kopí, zatímco jeho hrot ležel po pravé straně lebky (obr. 2: 1), botka kopí byla umístěna u levé nohy zemřelého (obr. 2: 8). Svislá orientace kopí i botky naznačuje, že kopí muselo být rozlomeno a každá jeho část umístěna do jiné poloviny hrobu (t. j. nebylo položeno v hrobě šikmo). Z botky vycházely také rozpadlé zbytky dřeva rozprostřené v délce asi 240 mm (obr. 2: 7). Štítová puklice, dochovaná ve čtyřech větších fragmentech, se nacházela přibližně v oblasti pánve (obr. 2: 6) a okrajové kování štítu zhruba pod koleny zemřelého (obr. 2: 9).

Seznam nálezů⁴

1. Železný meč (obr. 3: 1) – čepel dvousečného meče v plechové pochvě, na obou stranách pochvy zbytky tkané textilie; celková d. 770 mm (vč. trnu), d. pochvy 650 mm, š. pochvy 55 mm.
2. Železné nýty (obr. 4: 3) – celkem 12 hlaviček kulovitého (hříbovitého) tvaru, původně spojených tyčinkou spojující obě strany nýtů – ve skutečnosti tedy bylo na rukojeti meče šest nýtů, na některých zbytky dřeva i textilu; průměr asi 17 mm, max. dochovaná d. 15 mm.

⁴ Nálezy jsou uloženy v depozitáři společnosti Labrys, o. p. s. a nemají zatím přidělena inventární čísla. Za poskytnutí a vydání nálezů děkujeme A. Hřebíčkové, DiS.

Obr. 2. Praha-Bubeneč – „Podbaba“ (k. ú. Bubenec). Situace hrobu 53. 1 – hrot kopí; 2 – spona; 3 – nýty; 4 – meč; 5 – řetězový opasek; 6 – štítová puklice; 7 – zbytek ratiště kopí; 8 – botka kopí; 9 – okrajové kování štítu.

3. Železný opasek (obr. 5) – řetězový závěs z proplétaných osmičkovitých článků se třemi kruhy, původní délka asi 450 mm (obr. 5: 2), průměr větších kruhů 60 mm (obr. 5: 1, 3) a jednoho menšího kruhu 40 mm (obr. 5: 4).
4. Železná spona (obr. 6: 1) – větší spínadlo s delším obdélníkovým lučíkem a masivní kuličkou na krátké zpětně zahnuté nožce, vinutí s horní tětivou má tři závit; na tětivě zachován zbytek tkaniny; d. 155 mm, v. lučíku 35 mm, š. vinutí 30 mm.
5. Železná spona (obr. 6: 2) – spojené konstrukce s delší zpětně zahnutou nožkou, na vinutí o spodní tětivě 2–3 závit; d. fragmentu 102 mm, v. lučíku 36 mm, š. vinutí 18 mm.
6. Železný hrot kopí (obr. 6: 3) – hrot listovitého tvaru s žebrem uprostřed; d. 365 mm, š. hrotu 75 mm, průměr tuleje 23 mm.
7. Železná botka kopí (obr. 6: 4) – tvaru dutého jehlanu se čtvercovou podstavou, uvnitř zbytky dřeva; d. 80 mm, max. š. 40 mm.
8. Železné okrajové kování štítu (obr. 4: 2) – obloukovitého tvaru, plech stočený do trubičky s jednou stranou otevřenou, v mezeře zbytky dřeva; d. 370 mm, š. 10 mm.
9. Železná puklice štítu (obr. 4: 1) – pásová obdélníková, z bočního pohledu omegovitého tvaru, obloukovitá část má po obou stranách zesílené hrany, postranní křídla jsou opatřena drobnými otvory, uvnitř puklice zbytky dřeva; d. 230 mm, š. 95 mm, v. 75 mm.

Antropologie

Jedná se o pohřeb mladého dospělého jedince (*adultus I*, tedy ve věku 20–29 let). Zachovalost kosterních pozůstatků je velmi špatná, z kostí jsou dochovány velmi drobné zlomky. Antropologické hodnocení bylo omezeno pouze na výčet dochovaných kostí a stanovení dožitého věku na základě abraze korunek zubů. Dochovány jsou drobné neurčitelné zlomky lebeční klenby, fragmenty zubů a jejich kořenů, bradová část dolní čelisti a levá kloubní hlavice, tři silně abradovaná těla krčních obratlů, neurčitelné zlomky obratlových těl a obratlových oblouků, fragmenty levé pažní kosti. Dolní končetiny byly dochovány pouze jako tmavší stíny v podloží.

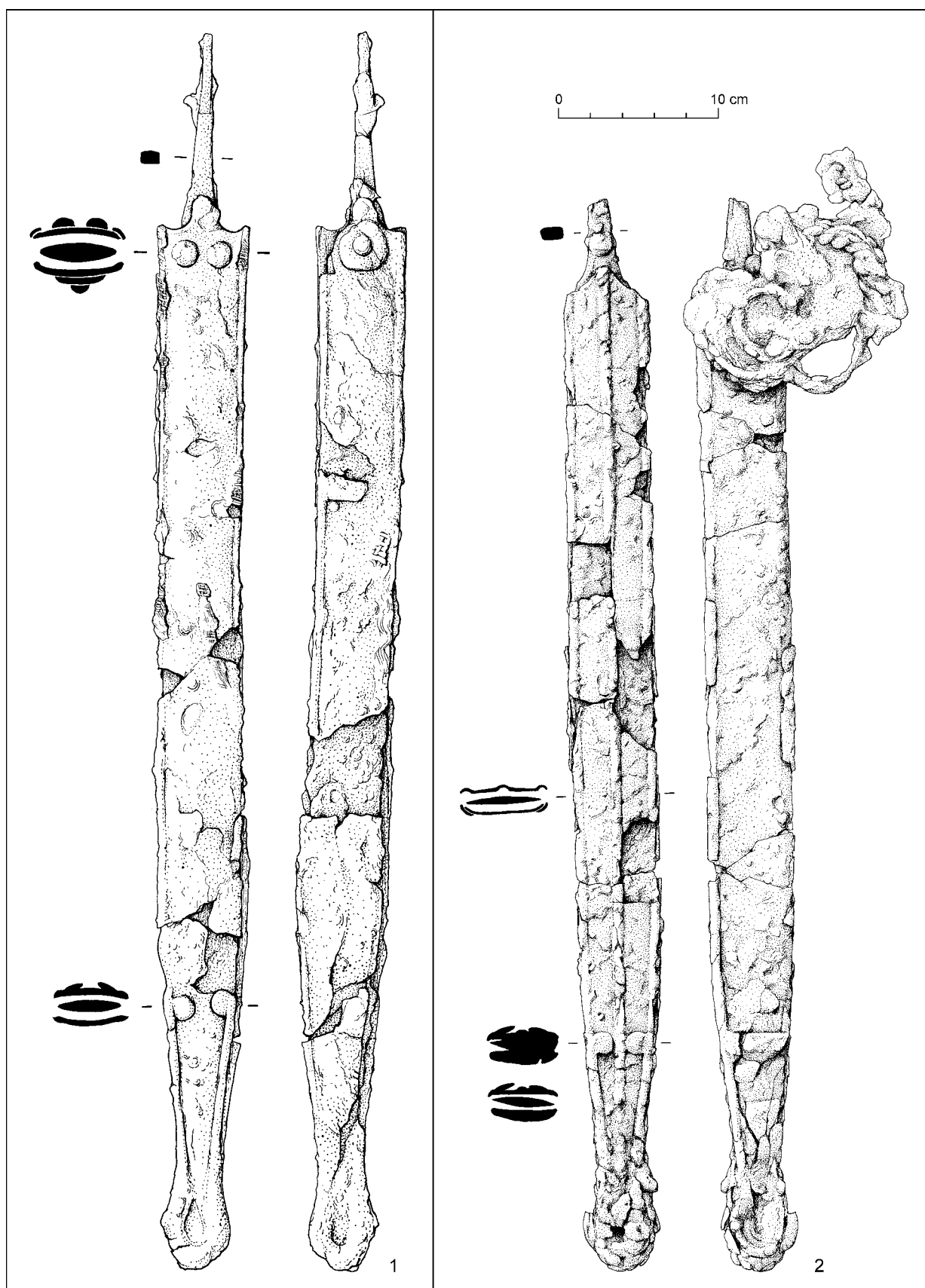
Z patologií byly zaznamenány pouze korunkové zubní kazy na druhých horních třenových zubech a prvních a druhých horních stoličkách na obou stranách (Víšková 2012).

Meč

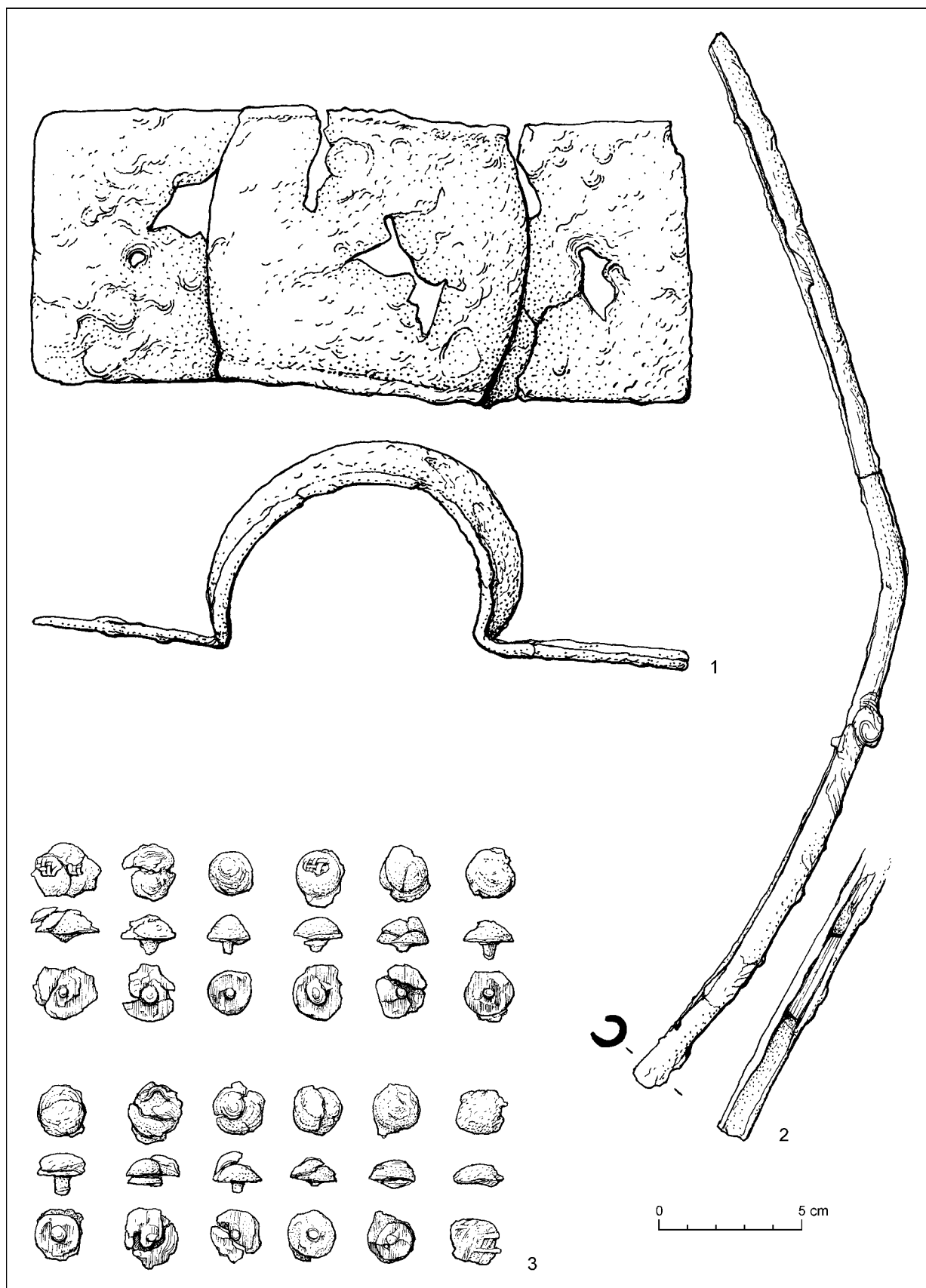
Čepel dvousečného meče je zasunuta v plechové pochvě (obr. 3: 1). Na přední straně v místě dvou vystupujících nýtů s hřibovitou hlavicí je ústí pochvy po obou stranách symetricky obloukovitě vykrojeno, opačný konec pochvy je opatřen polokruhovitým nákončím. Zadní strana pochvy je nahoře vybavena kruhovou ataší. Pod ní musela být původně ještě jedna ataše a obě byly propojeny závěsným poutkem. V horní třetině délky čepele je zbytek příčného raménka obdélního tvaru. Na několika místech, hlavně na hranách pochvy, jsou zachovány zbytky textilu (podrobněji viz níže). Celkem šest oboustranných nýtů nalezených v oblasti rukojeti (jílce) sloužilo původně k upevnění organického obložení rukojeti (viz níže). Pochva je složena ze dvou nečleněných plechů (t. j. bez žebra), které jsou vzájemně spojeny, i když to nelze říci s jistotou, patrně lištou po celém obvodu pochvy.

Klasifikaci⁵ laténských mečů provedl T. Lejars (1994), který na základě nálezů ze svatyně Gournay-sur-Aronde ve Francii vydělil celkem sedm typů. Námi zkoumaný meč patří zřejmě k prvním třem (typ 1–3). Jejich pochva se vyznačuje masivním okrajovým kováním po obvodu a především polokruhovitě

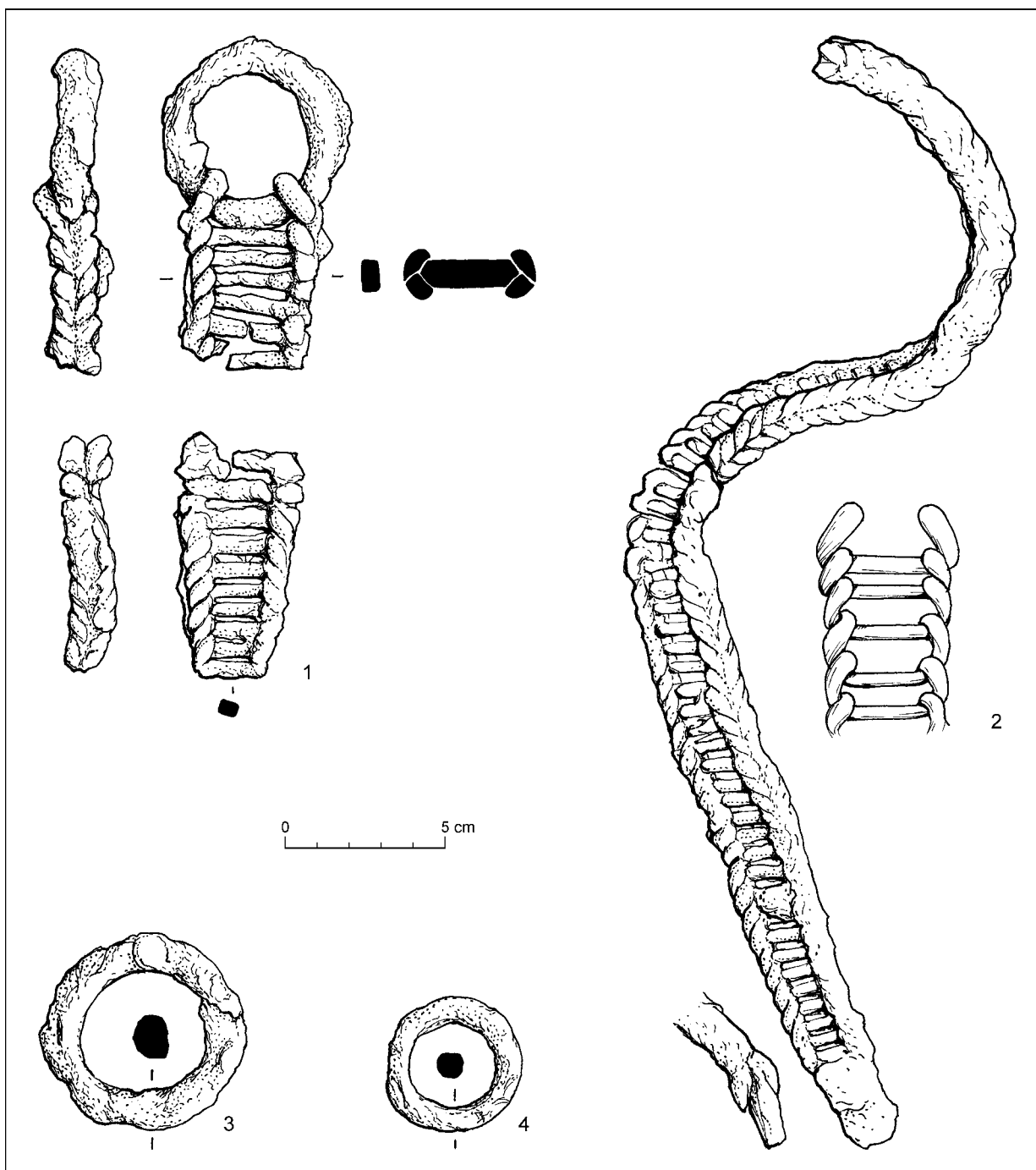
⁵ Tyto charakteristiky (t. j. nečleněný plech pochvy a jejich spojení lištou, šest nýtů na rukojeti) nám umožňují zařadit meč také do skupiny II, kterou vymezil J. Waldhauser (1978, 7, obr. 10B) na základě nálezů mečů z pohřebiště Jenišův Újezd.

Obr. 3. 1 – Praha-Bubeneč – „Podbaba“, hrob 53 (k. ú. Bubeneč); 2 – Praha-Jiviny, hrob 1 (k. ú. Ruzyně). Železné meče. Kresba M. Černý.

Obr. 4. Praha-Bubeneč – „Podbaba“, hrob 53 (k. ú. Bubeneč). 1 – štítová puklice; 2 – okrajové kování štítu; 3 – nýty z oblasti rukojeti meče. Železo, zbytky dřeva. Kresba M. Černý.

Obr. 5. Praha-Bubeneč – „Podbaba“, hrob 53 (k. ú. Bubeneč). Řetězový opasek, železo. Kresba M. Černý.

tvarovaným litým nákončím. Masivního charakteru bývá také závěsné poutko, často s kruhovými atáškami. Všechny tři typy patří do stupně LTB2, přičemž nejstarší jsou meče s kruhovým nákončím (Panke-Schneider 2013, 83–85, obr. 38–40). V českém prostředí jsou meče s těmito znaky datovány rovněž do stupně LTB2 (především Jenišův Újezd; Waldhauser 1978b, obr. 50; 52; Waldhauser 1987, obr. 3). Obecně lze říci, že se tvar nákonců v LTB–C1 vyvíjí od polokruhového tvaru (či tvaru medailonu) k srdčitému (Venclová 2008, 104).

Dochovaná šestice oboustranných nýtů má hlavičky kulovitého (hřibovitého) tvaru. Dnes je tyčinka, která spojovala obě strany nýtů rozlomená, takže máme k dispozici celkem dvanáct hlaviček (obr. 4: 3). Nýty nacházíme v oblasti rukojetí také na jiných pohřebištích. Na některých lokalitách lze celkem

dobře rekonstruovat, jakým způsobem nýty sloužily k uchycení organického obložení rukojeti. Např. na lokalitě Kutná Hora-Karlov⁶ lze podle umístění ještě zachovaných nýtů přímo na mečích (a podle rentgenových snímků) nebo jejich rozložení přímo v hrobě v oblasti rukojeti soudit, že organické obložení ve spodní části rukojeti upevňovala trojice nýtů rozmístěných do tvaru trojúhelníku (hroby 15, 25 a 38: Valentová/Sankot 2011, 354, obr. 17: 5; 27a: 9; 38a: 4). Obdobně byly umístěny, jen v opačném směru, také nýty v horní části rukojeti, jak naznačují některé nálezy (obr. 9: 3; např. de Navarro 1972, tab. CXVI: 3; Lejars 1994, 47, tab. 4) nebo rentgenové snímky této části (Valentová/Sankot 2011, tab. 1: 1). Dobrou představu o podobě jílce s nýty nám poskytuje např. meč z kostrového hrobu na pohřebišti Kirkburn v Yorkshire, který je datován na počátek 3. století. Z celkového počtu sedm nýtů s kulovitou hlavicí jsou tři rozmístěny ve spodní části rukojeti nad pochvou a čtyři nýty na opačném konci rukojeti (Allen 2008, 23; James/Rigby 1997, 40, obr. 45). Celá rukojeť, připomínající tvarem protáhlé písmeno X, tak odpovídá plným litým a antropomorfně tvarovaným rukojetím u krátkých tzv. velitelských mečů⁷ (Čížmář 1996, např. obr. 2; 6). Obdobným způsobem tedy byly patrně rozmístěny nýty na rukojeti meče z Bubenče.

Na zadní straně hlaviček nýtů z Bubenče jsou zachovány zbytky dřeva. Je dobře patrná také jeho struktura ve formě svislých drobných linií (obr. 4: 3). Dřevo analyzováno nebylo, ale o jakou dřevinu se mohlo jednat, nám mohou napovědět některé nálezy. Analýza zbytků dřeva z oblasti rukojeti s nýty v hrobě 38 na pohřebišti Kutná Hora-Karlov ukázala, že k výrobě byla užita vrbovitá dřevina, t. j. čeled' *Salicaceae* (Valentová/Sankot 2011, 354).

Opasek

K upevnění meče kolem pasu sloužil železný řetězový opasek, resp. závěs k zavěšení meče, jehož součástí byly také tři kruhy (obr. 5). Pokud bychom delší část řetězu narovnali, dosahoval by délky asi 450 mm (obr. 5: 2). Ačkoli laténské opaskové řetězy nebyly dosud systematicky zhodnoceny, našemu typu (tzv. *Fuchsschwanzkette*⁸) byla věnována krátká studie (Schönfelder 1998). Řetěz byl vyroben specifickou technikou proplétání osmičkovitých článků, tzv. *Fuchsschwanztechnik*⁹. Postup výroby byl následující: poté, co byl kruhový článek (spojený svařením) zploštěn do osmičky a přehnut do tvaru „V“, byl takto vzniklými poutky provlečen další stejně tvarovaný prvek (obr. 7: 1–4). Konkrétně řetěz z našeho hrobu patří k složitějšímu typu (tzv. *klassische* nebo *doppelten Fuchsschwanzketten*), kdy jsou jedním poutkem provlečeny dva články (obr. 7: 5; Schönfelder 1998, 79, obr. 1).

Oproti normálnímu řetězu z kruhových článků, který je na výrobu po technické stránce složitější, je výroba řetězu našeho typu jednodušší. Zatímco při výrobě prvního typu se musí každý článek samostatně průběžně pájet nebo nýtovat, u našeho typu stačí sériově vyrobit velké množství kruhů, které se pak spojují pouze ohýbáním a provlékáním, t. j. bez použití tradiční pájecí nebo nýtovací techniky (Schönfelder 1998, 79).

Samotná technika, kterou jsou řetězy vyrobeny, je ve střední Evropě cizí a pochází z oblasti Středomoří. Zde byla užívána v uměleckém řemesle především v souvislosti s výrobou šperků (nejčastěji náhrdelníků) z drahého kovu (např. Higgins 1980, 16, obr. 3; Ogden 1992, 47–49, obr. 32: b, d). Převzetí této středomořské šperkařské techniky lze ve střední Evropě sledovat již v časném latěnu, složitější typy řetězů pak lze předpokládat v mladších úsecích laténského období.¹⁰

Na druhé straně tu máme řetězy zhotovené stejnou technikou, které jsou ale zpravidla pouze ze železa¹¹ a sloužily jen jako závěsy laténských mečů. Závěsy se objevují jen krátkodobě v období keltských

⁶ Většina nýtů má průměr hlavic kolem 12 mm a délka nýtů dosahuje 18–20 mm.

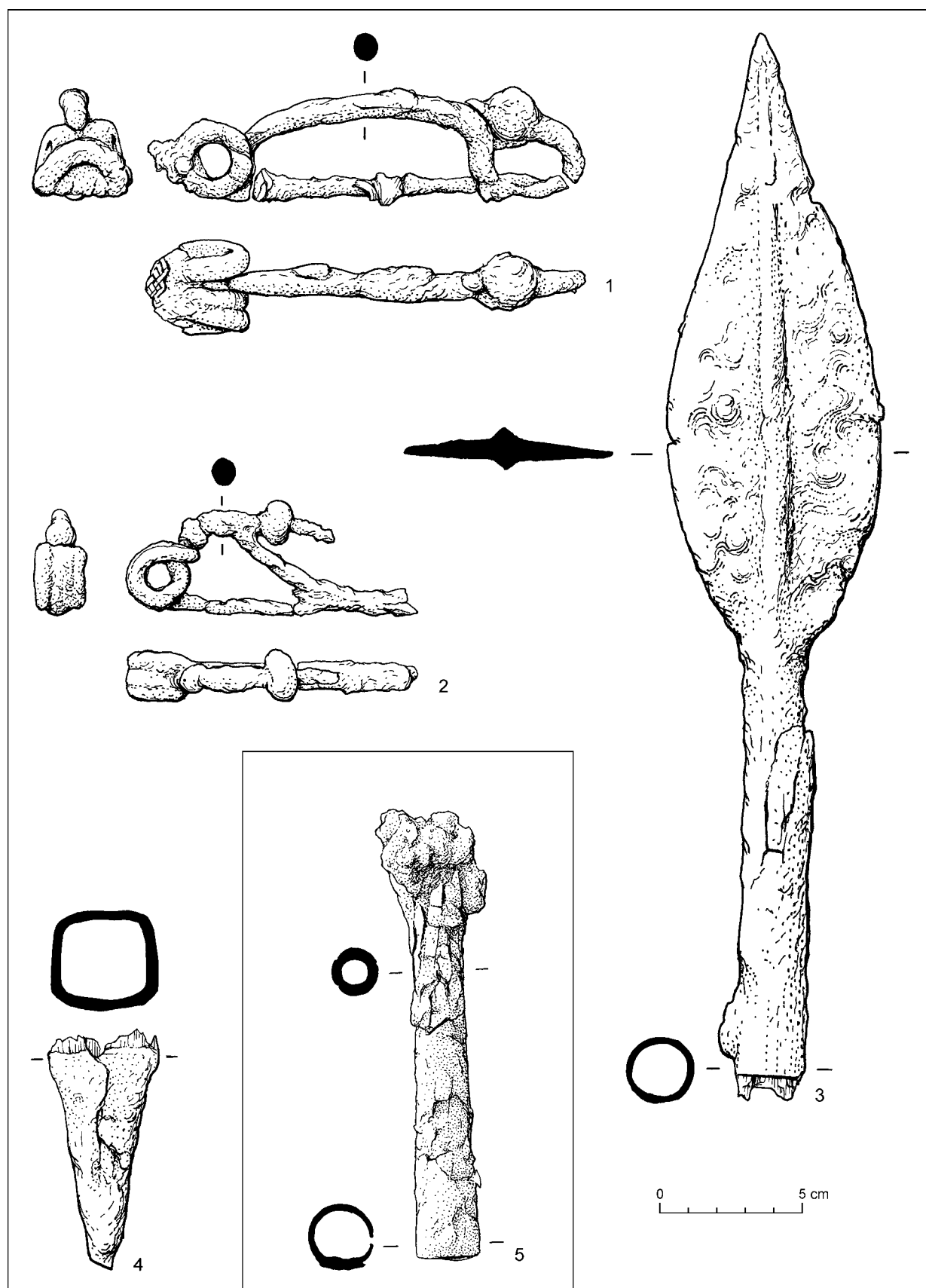
⁷ Vrchol jejich rukojeti bývá doplněn kuličkou nebo antropomorfní či pseudoantropomorfní hlavičkou.

⁸ Volně přeloženo: řetěz tvaru liščího ohonu.

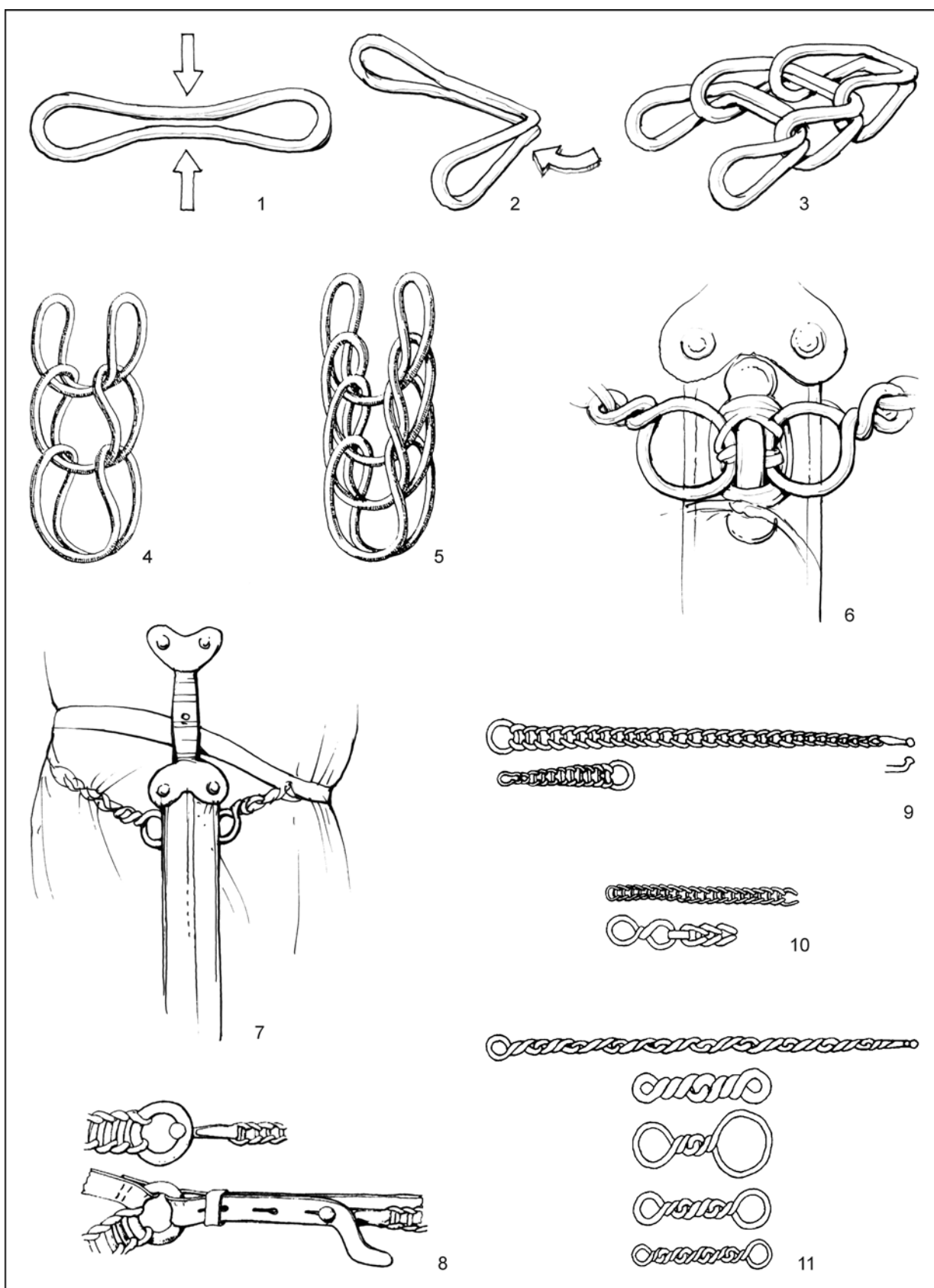
⁹ Ve francouzštině je technika označována jako „*en échelle*“ (přeloženo volně: ve tvaru žebříku), v angličtině jako „*loop-in-loop*“ nebo „*link-in-link*“ (přeloženo volně: spojovaný provlékáním smyčky smyčkou).

¹⁰ S prvními jednoduchými řetězy vyrobenými touto technikou se setkáváme již ve starém Řecku, kde byly zhotoveny především ze zlata a stříbra (Schliemannův poklad z Troji, šachtové hroby v Mykénách a j.). Ve střední Evropě pocházejí nejstarší doklady této techniky z doby halštatské, jsou však považovány za etruské importy. Další nálezy především stříbrných řetízků z bohatých hrobů souvisí již s Kelty (Schönfelder 1998, 79–83). Jedná se především o řetízky k picímu rohu z Kleinaspergle (Německo, časný latén) a stříbrný řetízek s dutým plechovým přívěskem z Pottenbrunn/Ratzersdorf (Rakousko; LTb2), který je zdoben typickými keltskými motivy (Schönfelder 1998, 81, obr. 2). Oba nálezy naznačují převzetí této techniky do domácího prostředí. V neposlední řadě je velký počet řetízků ze stříbra znám také z konce doby laténské a augustovského období, které často doplňují a propojují dvojici stříbrných spon (Schönfelder 1998, 81).

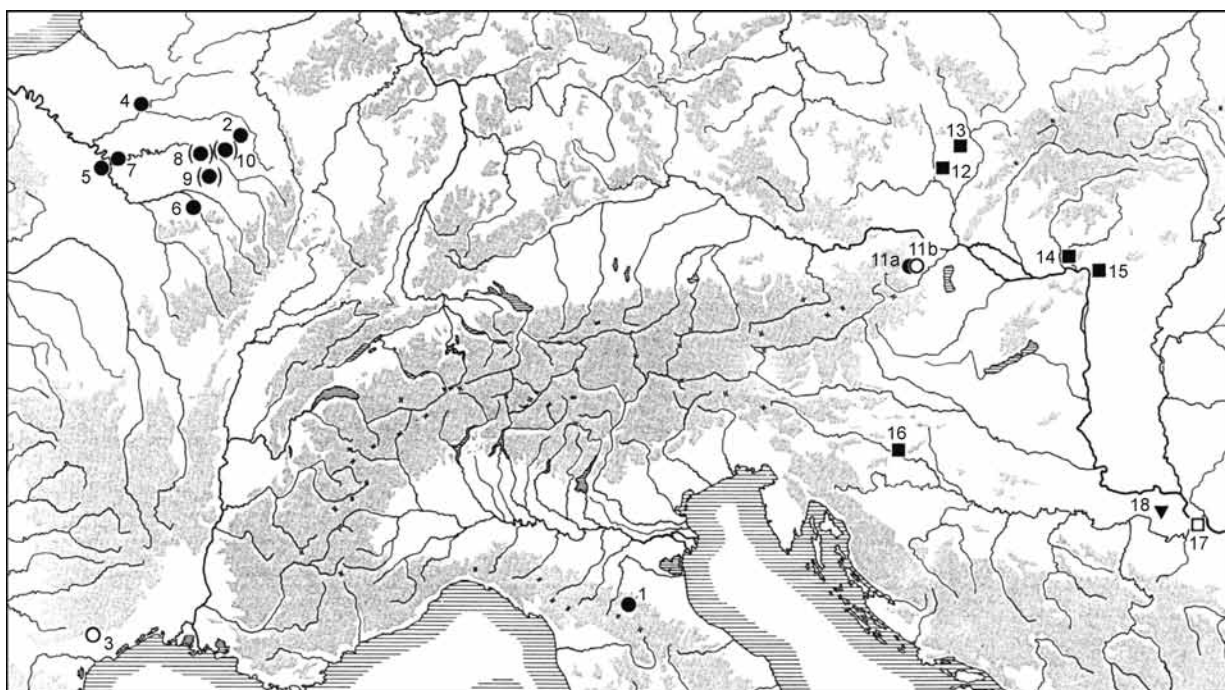
¹¹ Výjimkou jsou bronzové exempláře z lokalit Ensérune a Belgrad-Karaburma.

Obr. 6. 1–4 – Praha-Bubeneč – „Podbaba“, hrob 53 (k. ú. Bubeneč); 5 – Praha-Jiviny, hrob 1 (k. ú. Ruzyně). Železo, zbytky dřeva a textilu. Kresba M. Černý.

Obr. 7. 1–5 – postup výroby řetězu; 6–8 – způsob uchycení řetězu k pochvě a možnosti nošení meče (podle Higgins 1980; Waldhauser 1999, kresba podle Mathieu 2005); 9 – řetězový opasek „západního typu“; 10 – řetězový opasek „východního typu“; 11 – řetězový opasek z dvakrát kroucených článků (podle Schönfelder 1998).

Obr. 8. Rozšíření řetězových opasků zhotovených technikou provlékání osmičkovitých článků (tzv. *Fuchsschwanztechnik*). 1 – Monte Bibele, hrob 120 (Prov. Bologna); 2 – Aure „Les Rouliers“ hrob 20 (Dép. Ardennes); 3 – Ensérune, hrob 163 (Dép. Hérault); 4 – Gournay (Dép. Oise); 5 – Rungis (Dép. Val-de-Marne); 6 – Saint-Benoît-sur-Seine, hrob 8; 7 – Saint-Maur-des-Fossés, hrob 1 (Dép. Val-de-Marne); 8 – okolí Villevenard (Dép. Marne); 9 – Champagne; 10 – Musée municipal v Suippes (Dép. Marne); 11a – Guntramsdorf (Dolní Rakousko); 11b – Guntramsdorf (Dolní Rakousko), exemplář zvláštního typu; 12 – Blučina, hrob 5 (okr. Brno-venkov); 13 – Pustiměřské Prusy, hrob 6; 14 – Malé Kosihi, hrob 31; 15 – Kosd (Kom. Nógrád); 16 – Břežice, hrob 41 (Slovinsko); 17 – Belgrad-Karaburma, hrob 66 (Jugoslávie); 18 – Ruma/Pašikovac (Jugoslávie; podle *Schönfelder* 1998). Legenda: ● – řetězy „západní varianty“, železo, (v závorce: naleziště neznámé); ○ – řetězy „západní varianty“ z dvojité proplétaných článků (*doppelte Fuchsschwanztechnik*), železo a bronz; ■ – řetězy „východní varianty“, železo; □ – řetězy „východní“ varianty, bronz; ▼ – zvláštní případ.

výbojů a v malém počtu. Jsou rozšířeny zejména ve dvou oblastech: v severovýchodní Francii a v části Podunají. Ojedinele se objevují také v Srbsku, Dolním Rakousku a Itálii (obr. 8; *Schönfelder* 1998, 83, obr. 5, zde také katalog lokalit s příslušnou literaturou).

Propojení se středomořským světem je zvláště patrné u několika málo lokalit nacházejících se v jižní části Evropy, tedy právě v Srbsku, jižní Francii a Itálii.¹²

Na základě způsobu provedení lze rozpoznat západní a východní variantu. Na západě (Francie, Itálie) se články jedním směrem postupně zužují a závěsy jsou dvoudílné, kratší část je vybavena na širším konci kruhem a na opačném zpravidla menším osmičkovitým zakončením. Delší část byla zakončena hákovitou záponou (obr. 7: 9; *Schönfelder* 1998, obr. 6: 7). Naopak na východě v Podunají jsou všechny články zpravidla stejně široké, celý řetěz je vyroben vcelku a opatřen rovněž osmičkovitým zakončením, které je však na rozdíl od předchozí varianty vyrobeno z mnohem silnějšího, někdy krouceného drátu (obr. 7: 10; *Schönfelder* 1998, 83, 84, obr. 6: 8).

Závěs meče z pražského hrobu 53 tedy náleží k dvoudílné západní variantě, kde se články jedním směrem postupně zužují. Osmičkovitá část a zápona (zachován pouze náběh) však nejsou na našem exempláři bohužel dochovány (obr. 5). Nejbližší analogie závěsů západního typu máme k dispozici z dolnorakouské lokality Guntramsdorf (dva exempláře, z toho jeden zvláštního typu) a italského Monte Bibele. Jejich největší koncentrace se však projevuje především v severovýchodní Francii, v povodí Marne a Seiny, tedy v oblasti Champagne (obr. 8). Mnohem blíže k naší lokalitě jsou nálezy východní, avšak odlišné varianty, které se nacházejí na Moravě, Slovensku a v Maďarsku.¹³

¹² Ensérune (Francie, Dép. Hérault), Monte Bibele (Itálie, Prov. Bologna), Beograd-Karaburma a Ruma/Pašikovac (Srbsko).

¹³ Např. Blučina, hrob 5 (okr. Brno-Venkov) a Pustiměřské Prusy, hrob 6 (okr. Vyškov), Malé Kosihi, hrob 31 (okr. Nové Zámky) a Kosd (Nógrád).

Zemřelí vybavení těmito závěsy obou variant jsou vesměs bojovníci s kompletní bojovnickou výbavou zahrnující štít, kopí a meč, často zdobený motivy draků. Bojovník z italského Monte Bibele vlastnil navíc ještě zdobenou přilbu. V roce 1998 bylo z Evropy známo kolem 20 nalezišť s těmito řetězy, z toho jen deset hrobových celků. Nověji nálezy řetězů vymapoval D. Repka (2015, 63–67, obr. 24–26; označuje je jako řetězy s žebříkovitých článků). Katalog nálezů z roku 1998 od M. Schönfeldera rozšířil ve své práci o pět nových lokalit. Jen ve dvou případech se však jedná o západní variantu (Ribemont-sur-Ancre a dép. Marne), v ostatních jde o řetězy východní varianty¹⁴, které nejsou středem našeho zájmu. Hrob z Prahy-Bubenče tedy tento seznam ještě rozšiřuje. Většinu hrobů můžeme datovat do stupně LTB2 (Panke-Schneider 2013, 99; Schönfelder 1998, 84, obr. 5).¹⁵ V nejnovější literatuře jsou tyto opasky označeny jako typ 3a (Panke-Schneider 2013, 98, 99), ve starší typologii figurují také pod jinými označeními.¹⁶

Jistou indicii, jakým způsobem byl řetěz upevněn k pochvě nám poskytuje např. hrob 1 ze Saint-Maur-des-Fossés (Val-de-Marne, Francie; Lejars 1994, 47, tab. 4). Kruh z řetězu je, patrně rzí, přichycen přímo nad závěsným poutkem (obr. 9: 3). Podle rekonstrukcí a experimentů s nošením opasku a meče, které provedl F. Mathieu (2005, obr. 8: C; 13), poutko obklopovaly z každé strany dva kruhy a byly vzájemně propleteny a spojeny provazem (obr. 7: 6, 7). Tento způsob potvrzují některé nálezy s ještě přichycenými kruhy v oblasti poutka (Lejars 1994, 231). Další možné rekonstrukce fungování opasku nabízí také jiní badatelé (obr. 7: 8; Waldhauser 1999, 66, obr. E).

Spony

Přesnější časové zařazení hrobu umožňují především dvě železné spony. První větší spínadlo má dlouhý obdélníkový lučík a masivní kuličku na krátké nožce, která je zpětně zahnutá. Vinutí s horní třetivou (t. j. třetiva probíhá před vinutím) má tři závit. Na třetivě je zachován zbytek tkaniny (obr. 6: 1). Druhá spona je spojené konstrukce s výrazně delší, i když ne zcela zachovalou, zpětně zahnutou nožkou. Na vinutí o spodní třetivě (třetiva probíhá pod lučíkem) lze napočítat přibližně 2–3 závit (obr. 6: 2).

Zatímco první spona s dlouhým obdélníkovým lučíkem a masivní kuličkou na patce patří do rámce stupně LTB2, patrně spíše do pozdní fáze LTB2b (Waldhauser 1978b, obr. 59: A10, A87; 1987, obr. 4: 63, 81), druhá spona spojené konstrukce s výrazně delší zpětně zahnutou nožkou je příznačná spíše pro stupeň LTC1 (Waldhauser 1978b, obr. 59: např. A81, A96; 1987, obr. 4: 100). Některé spony obou těchto období mají také poměrně masivní vinutí, stejně jako naše exempláře (Waldhauser 1978b, obr. 59: např. C80, C99). Díky sponám můžeme tedy hrob z Bubenče poměrně přesně datovat na konec stupně LTB2 nebo na začátek stupně LTC1, tedy přibližně do doby kolem poloviny 3. století př. n. l. (viz pozn. 2).

Kopí

Podle poměrně masivního a těžkého hrotu listovitého tvaru s žebrem uprostřed (obr. 6: 3) lze tuto zbraň považovat za kopí. Jen obtížně by bylo možno zbraň s takovým hrotem vrhat na větší vzdálenost (např. jako oštěp). Poměrně dlouhá násada a konvexně tvarovaný listovitý hrot, jehož nejvyšší šířku lze sledovat zhruba uprostřed listu, umožňují nálezu zařadit patrně k typu 1 nebo 2 podle A. Rapina (Brunaux/Rapin 1988, obr. 66). Ten se těmito zbraním systematicky věnoval na základě nálezů ze svatyně Gournay-sur-Aronde ve Francii a klasifikoval několik typů a variant. Menší velikostí (asi do 400 mm) a charakterem se kopí blíží k typu 1 (hrot však dosahuje na rozdíl od našeho exempláře maximální šířky ve spodní třetině), zároveň však má znaky typu 2 (konvexní tvar listu s max. šířkou uprostřed). Nejnověji se analýzou laténských hrobů se zbraněmi v Evropě zabývala T. Panke-Schneider (2013)¹⁷, která zjistila, že kopí klasického tvaru typu 1 nejsou chronologicky ohraničena a objevují se ve všech fázích doby laténské. Kopí typu 2 se vyskytují v hrobech stupňů LTB2–C1. Sama autorka však připouští, že existují exempláře, které do dosud známé typologie příliš nezapadají (Panke-Schneider 2013, 103–106, obr. 49).

Kopí bývala pravděpodobně vyšší než jejich nositel (odhaduje se většinou kolem 2 m). Protože bylo kopí někdy delší než hrobová jáma, byl hrot ohnut nebo byla zbraň zlomena (Waldhauser 1978b, 123), jak to máme doloženo právě v Bubenči.

¹⁴ Vác; Budapešť-Csepel; Remetea Mare.

¹⁵ V některých případech lze uvažovat také o dataci do LTB2–C1 (Repka 2015, 63–64, tabula 6, obr. 26).

¹⁶ Typ 3 (Mathieu 2005, 24, obr. 2: A1), typ 7 a 8 (Schönfelder 1998, obr. 6), typ 6 (Rapin 1987, 537).

¹⁷ Z Evropy je známo 182 exemplářů typu 1 (z toho 111 s mečem) a 176 typu 2 (z toho 120 s mečem; Panke-Schneider 2013, 104–106, pozn. 690, 695).

Botka kopí¹⁸

Tato část, která má tvar dutého jehlanu se čtvercovou podstavou (obr. 6: 4), zesilovala spodní část dřevce kopí a chránila ho před rozštípnutím, zejména při zapichování do země. Botka sloužila také jistě při boji: zaraženým kopím namířeným proti nepřítelům mohl bojovník lépe odolat jejich náporu nebo samotnou botkou mohl způsobit zranění. Zbytky dřeva dochované v duté tulejce naznačují, že spodní část dřevce se rozšiřovala v čtvercový tvar. Zdá se, že typy s dutou tulejí¹⁹ nejsou chronologicky průkazné, na rozdíl od botek s trnem, které jsou považovány za středoláténské (Panke-Schneider 2013, 110).

Analýza zbytků dřeva²⁰

Ačkoli se zbytky dřev nacházely také na štítové puklici a v kování štítu, xylotomická analýza byla provedena jen na zbytcích dřev ležících volně nad botkou kopí (obr. 2: 7). Vzorky byly vybrány ze zeminy bez využití plavení. Pomocí světelného mikroskopu bylo analyzováno celkem 30 zlomků nezuhebnatelného dřeva. Všechny zlomky patřily jasanu (*Fraxinus*; Kočárová 2014). Ratiště kopí bylo tedy zhotoveno z jasanového dřeva, zbytky dřeva vyčnívající přímo z botky a násady kopí tedy musí přirozeně náležet rovněž jasanu. Toto dřevo je díky svým vhodným vlastnostem (tvrdost a velká pružnost) již od pravěku užíváno k výrobě ratišť a rukojetí zbraní. Ratiště kopí z jasanového dřeva užívali také staří Řekové (vč. Sparťanů). Dlouhé, rovné vlákno jasanu umožňovalo rozřezat kmen poraženého stromu na delší a rovnější kusy. Díky těmto vlastnostem bylo dřevo lehké a pevné (Sekunda 2008, 25).

Štít

Ze štítu se nám dochovalo okrajové železné kování a především železná puklice. Okrajové kování spodní části štítu má obloukovitý tvar (obr. 4: 2).²¹ Kování je tvořeno plechem stočeným do trubičky s jednou stranou otevřenou (takto objímalo dřevo vlastního štítu). Na základě zbytku uvízlého dřeva v mezeře a podle šířky této mezery můžeme sílu vlastního štítu odhadnout na asi 5–7 mm, což není mnoho. Podobnou sílu však (5 mm) vykazovalo také např. dřevo dochované v okrajovém kování (průměr 6–7 mm) z hrobu 14 na pohřebišti Kutná Hora-Karlov (Valentová/Sankot 2011, 364–365, obr. 16: 5). Nevelkou sílu štítů lze podle okrajových kování (o síle asi 7–11 mm) předpokládat také v jiných hrobech na této lokalitě. Podle J. Waldhausera (1978b, 124) síla keltských štítů kolísala od 11 mm ve středu štítu, až po asi 3–4 mm na okrajích. Jistou indicii, že keltské štíty nemusely být příliš silné a účinné, ukazuje také zmínka G. J. Caesara.²² Při bojích s Helvétii totiž popisuje, že jediným hodem římského oštěpu bývalo proraženo a spojeno hned několik keltských štítů. Hlavní funkce okrajových kování spočívala v tom, že chránila dřevo štítu před úderem protivníka a před rozštípnutím. Většina kování pochází z hrobů s meči.²³ To je dáno zejména hroby staršího období, kdy meč a štít byly poměrně běžnou součástí hrobové výbavy, na rozdíl od doby mladší.²⁴ S okrajovými kováními se setkáváme často v kombinaci s pásovou puklicí (Panke-Schneider 2013, 124).²⁵

Střed štítu zpevňovala pásová obdélníková puklice (obr. 4: 1), která má z bočního pohledu omegovitý tvar. Obloukovitá část má po obou stranách zesílené hrany. Postranní křídla jsou opatřena drobnými otvory, které sloužily k upevnění puklice pomocí nýtů ke dřevu štítu (nýty se však nedochovaly). Toto dřevo je na vnitřní straně puklice, v místě přechodu obloukovité části k postrannímu křídlu, dokonce zachováno. Štítová puklice patří k typu 2 podle T. Panke-Schneider (2013, 115–116, obr. 51) neboli k typu 1

¹⁸ Zabýval se jimi A. Rapin (Brunaux/Rapin 1988, 104–107).

¹⁹ Z Evropy je známo 135 exemplářů ve formě tulejky, z toho 92 pochází z hrobů s meči (Panke-Schneider 2013, 110, pozn. 739).

²⁰ Především děkujeme Mgr. P. Kočarovi a Mgr. R. Kočarové (Archeologický ústav AV ČR v Praze), kteří analýzu provedli.

²¹ Mírné zalomení uprostřed mohlo být způsobeno snad až druhotně, možná i chybným restaurováním nálezů. Na fotografiích náleзовé situace se totiž kování jeví jako obloukovité bez zalomení.

²² Zápisky o válce galské, kniha I, kap. 25, překlad I. Bureš, Praha 1964.

²³ Z Evropy je evidováno 127 hrobů s dochovanými kováními štítu (Panke-Schneider 2013, 124).

²⁴ Zastoupení kování štítu v různých obdobích, stupeň LTB2: 52 hrobů, LTB/C: 47 hrobů, LTC: 24 hrobů, LTC/D–D: pět hrobů (Panke-Schneider 2013, pozn. 871). Uvedené výsledky však může zkreslovat výrazná absence dokladů pohřbívání od stupně LTC2.

²⁵ Celkem ve 36 případech (Panke-Schneider 2013, pozn. 873).

podle A. Rapina (*Brunaux/Rapin 1988*, obr. 39).²⁶ Typ můžeme charakterizovat jako puklice střední velikosti²⁷ s pravouhlými křídly. Podle délky křídel, tvaru a velikosti nýtů lze rozpoznat tři varianty (typ 2a–c). Naše puklice svými proporcemi nejvíce odpovídá druhé variantě (typ 2b) se středně dlouhými křídly a patrně i středně velkými nýty. Varianta představuje velice ustálený tvar vyskytující se od stupně LTB2 a během celého stupně LTC, tedy v dosti širokém časovém rozmezí. Většina jich však patří staršímu období tohoto rozmezí. Toto datování dobře odpovídá např. také výsledkům českých a slovenských badatelů, kteří kladou výskyt pásových puklic tohoto tvaru (obecně typ 2, resp. Rapin 1) do stupňů LTB2–C1 (*Bujna 1982*, obr. 5; *Waldhauser 1978b*, tab. 38: LTB2b–C1b; 1987, obr. 3).

Podle umístění okrajového kování (obr. 2: 9) a puklice (obr. 2: 6) v hrobě z Bubenče můžeme odvodit velikost štítu, méně už tvar. Vzdálenost od středu puklice k okrajovému kování činí 65 cm, výšku celého štítu lze tedy odhadnout na asi 130 cm. Tvar štítu byl patrně protáhlé oválný.²⁸ Přítomnost pouze segmentu kování štítu (často nahoře a dole) není v keltských hrobech výjimkou (*Waldhauser 1978b*, obr. 51). Mělo to patrně dvě příčiny, buď takové zpevnění na exponovaných místech bylo dostačující, nebo do hrobu byla z úsporných důvodů dána jen část štítu (aby se vešel do rakve atd.). Námi zkoumaný štít, kterým byl bojovník téměř celý překryt, by tedy patřil do skupiny velkých štítů dosahujících značné výšky (100–170 cm)²⁹. Také někteří antičtí autoři³⁰ popisují keltské štíty dosahující výšky mužské postavy (*Waldhauser 1978b*, 124).

Analýza zbytků dřeva ze štítu z Bubenče, bohužel z důvodu již nakonzervovaných železných předmětů, provedena nebyla (dřevo je uchyceno v okrajovém kování a na puklici). Víme však, že ve střední Evropě byly k jejich výrobě užívány různé dřeviny a tvrdší druhy dřevin, lípa, dub, javor, olše a bříza (*Waldhauser 1978b*, 124). Je doložena také vrba.³¹

Zbytky textilu

Na reversu i aversu pochvy meče se dochovaly zbytky tkanin s poměrně dobře viditelnou vazbou (obr. 3: 1). Můžeme ji identifikovat jako vazbu plátňovou z nití spřádaných napravo (t. j. příže torze Z). Zatímco na přední straně pochvy je patrná tkanina jemnější vazby (síla nití 0,8–1,5 mm), na opačné straně zaujme textilie mnohem hrubšího charakteru (síla nití kolem 3 mm), kde je nit téměř čtyřikrát silnější. Zbytky textilu můžeme sledovat také na některých nýtech (obr. 4: 3). Textilní zbytky jsou na pochvě dochovány především na okrajích (hranách). Pozůstatky nacházející se na okraji předmětu, resp. na obou jeho stranách naznačují, že zbraň mohla být zabalena do kusu tkaniny, jak uvádějí a předpokládají někteří odborníci na textil (*Belanová-Štolcová 2009*, 38). Zbytek tkaniny v plátňové vazbě (síla nití přibližně 2 mm) je zachován také na těživě větší spony a zbytek organické hmoty je patrný také na jehle (obr. 6: 1).

Nejčastěji užívanou vazbou ve starší době laténské byla právě jednoduchá plátňová vazba z nití krocených napravo (t. j. příže torze Z), které byly spřádané z vlny nebo lnu. Lze možná uvažovat také o konopí. Složitější keprová vazba se objevuje celkem vzácně (*Sankot/von Kurzynski 1994*, 542). Většina textilních zbytků pochází především z velkého pohřebiště Jenišův Újezd (*Waldhauser 1978a*, 225–230). V některých případech zde bylo také zaznamenáno více vrstev textilií nad sebou. Na pochvách mečů se často nacházely zbytky hrubších látek, tkané v plátňové vazbě z vlny (hrubší tkanina se vyskytla také na zadní straně naší pochvy, zatímco na přední straně byla jemnější). Naopak jemnější tkaniny se objevily častěji na součástech oděvu, jako jsou spony, náramky, nánožníky aj. (*Sankot/von Kurzynski 1994*, 543).

²⁶ Z celé Evropy pochází překvapivě poměrně malý počet puklic klasifikovaných jako typ 2 (celkem 38), z toho jich je ještě méně známo z hrobů s meči (celkem 7; *Panke-Schneider 2013*, pozn. 776).

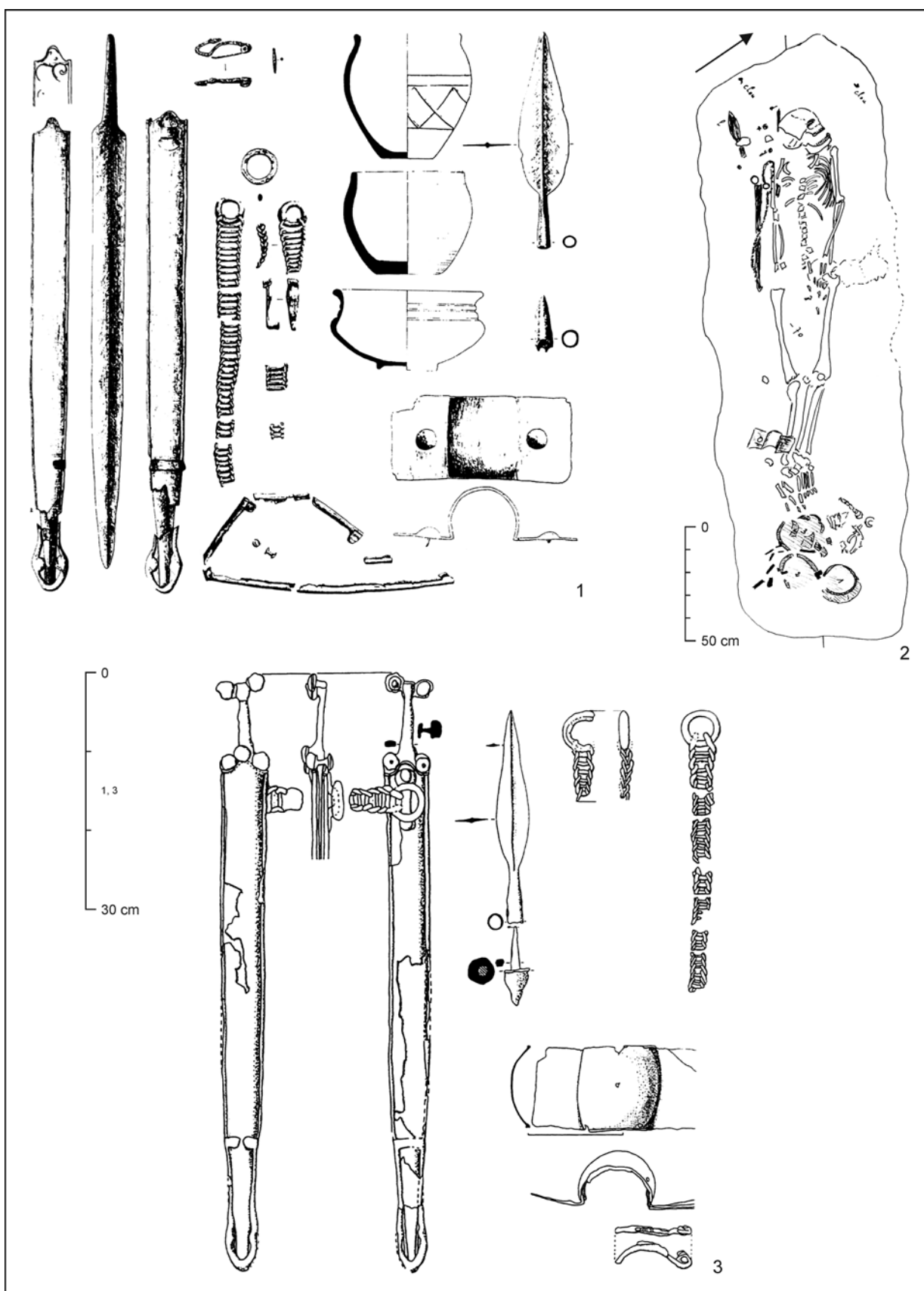
²⁷ „Střední velikostí“ je myšleno, že dutý prostor zadní části puklice odpovídá velikosti pěsti a každé z křídel je přibližně stejně dlouhé jako polovina plechu vypouklé části (*Panke-Schneider 2013*, 115, pozn. 775).

²⁸ Zajímavý doklad o konstrukci organické části štítů nám poskytuje nález z Egypta, kde jsou příhodné podmínky pro zachování. Štít keltského typu, objevený okolo r. 1900 v oáze Kasr el Harit ve Fajumu, je vyroben překližkovou technikou – tedy z několika vrstev plochých prken (či dýh), které jsou navzájem spojeny (sklizeny). Na zaoblených koncích jsou prkna zvláště široká, patrně z důvodu větší pevnosti a aby se předešlo rozštípnutí. Štít byl vyroben z březového dřeva (*Kimig 1940*, tab. 23; obr. 1). Ačkoli je štít odlišný od těch nalézáných v Evropě (je prohnutý stejně jako štíty, které užívaly Římané) poskytuje nám dobrou představu o užití technik a materiálů. Překližková technika je patrně také naznačena na štítu, který drží plastika galského bojovníka z Mondragonu (*Brunaux/Rapin 1988*, 14, obr. 3: C).

²⁹ Např. Letky 124 cm, Komjatice 135 cm, Velká Maňa 170 cm (*Waldhauser 1978b*, tab. 37).

³⁰ Diodoros Sicilský, *Bibliothéké* (kniha V, kap. 30, odst. 2) a Strabon z Amasie, *Geógrafika* (V, 4, 3).

³¹ Na lokalitě Kutná Hora-Karlov byly v hrobech 30 a 38 štíty podle zbytků v okrajových kováních vyrobeny z vrbovité dřeviny (čeleď *Salicaceae*; *Valentová/Sankot 2011*, 364, 365).

Obr. 9. 1–2 – Aure, Les Rouliers“, hrob 20 (Dép. Ardennes); 3 – Saint-Maur-des-Fossés, hrob 1 (Val-de-Marne; podle Lejars 1994; Rozoy 1987).

Archeobotanika

V sedimentu hrobové výplně bylo po proplavení nalezeno celkem 58 rostlinných makrozbytků náležících 21 druhům. Jednalo se o zmineralizovaná, vysušená, plně nebo částečně zuhelnatělá semena a plody. Mezi nejvýznamnější nálezy patří zuhelnatělé diaspory kulturních plodin, semeno čočky (*Lens culinaris*), dvě obilky prosa (*Panicum miliaceum*) a sedm obilek pšenice dvouzrnky (*Triticum dicoccum*). Velmi zajímavý je nález tří semen chmele otáčivého (*Humulus lupulus*), jedno semeno bylo vysušené, jedno částečně zuhelnatělé a vysušené a jedno bylo zuhelnatělé. Dále byly nalezeny diaspory plevelů a rumištních rostlin, rmen rolní (*Anthemis arvensis*) – mineralizovaný plod, kozlíček zubatý (*Valerianella dentata*) – zuhelnatělý plod, svízel pochybný (*Galium spurium*) – zuhelnatělý plod, rdesno ptačí (*Polygonum aviculare* agg.) – zuhelnatělý plod, merlíky (*Chenopodium album* agg., *Ch. hybridum*) – zuhelnatělá i nezuhelnatělá semena, lilek černý (*Solanum nigrum*) – vysušené semeno a blín černý (*Hyoscyamus niger*) – zuhelnatělé semeno. Co se týče porovnání fosilního makrozbytkového spektra z jednotlivých oblastí (hlava, trup, nohy, pod kostrou), tak rozdíly v prostorovém zastoupení konkrétních druhů nejsou statisticky významné. Vedle rostlinných makrozbytků bylo nalezeno dvacet fragmentů zmineralizované textilie (Žáčková 2014, zde také fotografie vybraných makrozbytků).

Podle zastoupení jednotlivých druhů a počtu makrozbytků lze odhadnout, ale nemůžeme to říci jistě, že se pohřeb mohl konat na přelomu léta a podzimu (předpokládáme-li, že hrob byl po vyhloubení a pohřbení ostatků exponován vnějším vlivům po krátké časové období). Nasvědčují tomu zejména nezuhelnatělé, mineralizované rostlinné makrozbytky, rmen rolní (*Anthemis arvensis*), chmel (*Humulus lupulus*) a některé nezuhelnatělé mineralizované merlíky (*Chenopodium album* agg., *Ch. hybridum*). Pod kostrou byly nalezeny také krovky dvou jedinců hrobařika obecného (*Nicrophorus vespillo*), který klade larvy do uhynulých rozkládajících se těl. To opět nasvědčuje tomu, že pohřeb mohl proběhnout ve vegetačním období.

Interpretace a chronologie

Téměř přímé analogie k hrobu 53 z Prahy-Bubenče, co se složení výbavy týče, nalézáme ve dvou hrobech v severovýchodní Francii. Jedná se o hrob 20 na lokalitě Aure „Les Rouliers“ (Dép. Ardennes³²; obr. 9: 1, 2) a hrob 1 ze Saint-Maur-des-Fossés (Val-de-Marne³³; obr. 9: 3). Oba pohřby obsahovaly analogický závěs meče se třemi kruhy, pásovou puklici, kopí s botkou a po jedné sponě (jedna z nich se zpět zahnutou nožkou). Zejména ale zaujmou velice podobné meče s pochvami bez středového žebra. Meč z Aure má velice obdobné vykrojení ústí pochvy, ale především úplně shodnou délku (650 mm) a šířku (55 mm) pochvy stejně jako námi zkoumaný meč z Bubenče. Délka celého meče zasunutého v pochvě je u meče z Aure a Prahy také shodná (780 mm, u obou je také 120 mm dlouhý trn rukojeti). Ačkoli druhý meč ze Saint-Maur-des-Fossés byl o deset centimetrů delší, poskytuje nám dobrou představu o tom, jak vypadala rukojeť s nýty, které jsou rozmístěny do tvaru X (obr. 9: 3).

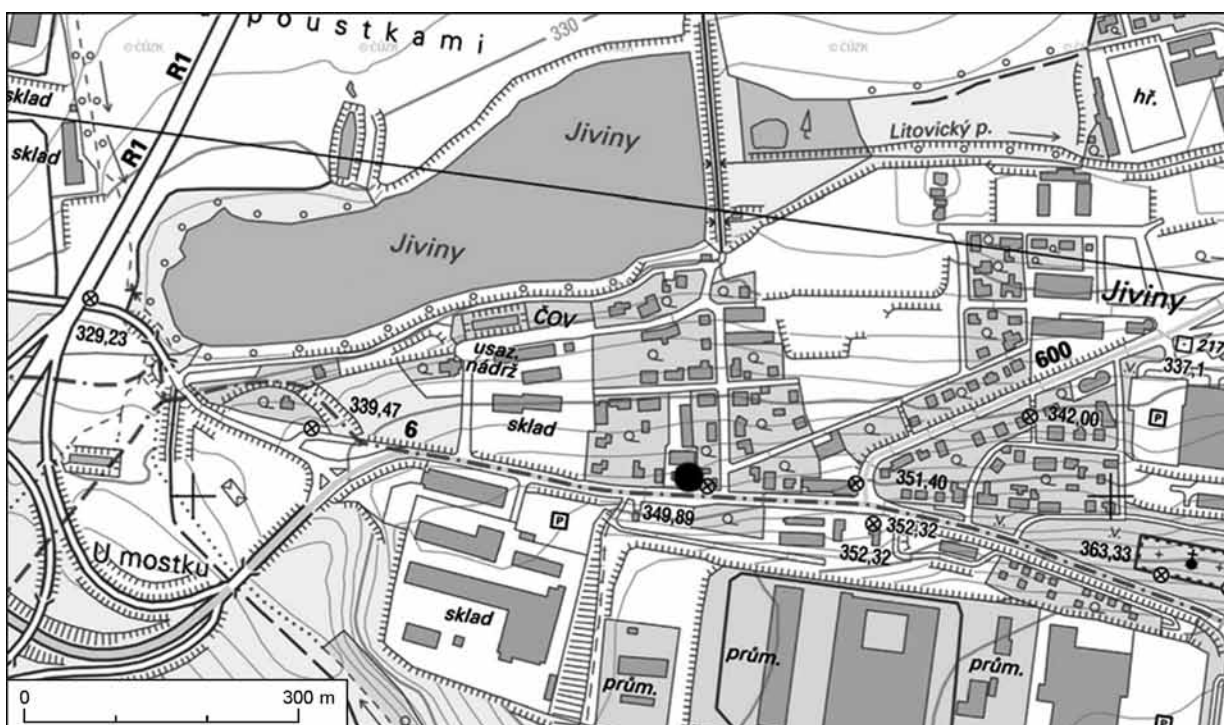
Z výše provedené analýzy předmětů vyplývá, že hrob z Prahy-Bubenče patří do stupňů LTB2–C1. Meč vykazuje znaky příznačné pro stupeň LTB2 (Waldhauser 1978b, obr. 50; 52; 1987, obr. 3). Kopí a štítová puklice jsou pro chronologii méně vhodné nálezy, můžeme jen obecně říci, že štítová pásová puklice se objevuje od stupně B2 a během celého stupně C1. Většinu hrobů s řetězovými opasky vyrobenými technikou provlékání článků (tzv. *Fuchsschwanzkette*) lze datovat do stupně LTB2. O časovém zařazení hrobu však nejlépe vypovídají spony. Ty naznačují, že hrob může náležet buď ještě do pozdní fáze stupně LTB2 (t. j. LTB2b), nebo také už mladšímu období (LTC1), tedy do doby před polovinou 3. století př. n. l. (kolem r. 280–250). Toto datování velice dobře koresponduje také s časovým zařazením nálezů ve Francii, do doby kolem roku 280–260/250, resp. na počátek stupně LTC1 jsou v chronologicko-typologických tabulkách datovány shodné předměty³⁴, které jsou přítomny také v našem hrobě (Lejars 1994, tab. na s. 56).

Ve světle výše uváděných vzdálených analogických nálezů (zejména Champagne; obr. 8) lze uvažovat, že bojovník pohřbený v Praze-Bubenči mohl pocházet ze severovýchodní Francie, kde se pojednávané řetězové opasky vyskytují ve větším počtu než jinde v Evropě (podrobněji viz závěr).

³² Brunaux/Lambot 1987, obr. 23; Lejars 1994, 46, tab. 1.

³³ Leconte 1990–1991; Lejars 1994, 47, tab. 4.

³⁴ Spona s protáhlým lučíkem a masivní kuličkou na krátké nožce, spona spojené konstrukce, pásová puklice a řetěz našeho typu.

Obr. 10. Praha-Jiviny (k. ú. Ruzyně). Lokalizace hrobu 1. SAS ČR, veřejný přístup.

PRAHA-JIVINY

Okolnosti výzkumu³⁵

Druhý laténský kostrový hrob byl objeven při záchranném archeologickém výzkumu, který proběhl v srpnu roku 2008 pod vedením Mgr. P. Huštáka v Praze 6 na katastrálním území Ruzyně, v místní části Jiviny. Výzkum na lokalitě označené jako „Polyfunkční areál Jiviny/Karlovarská“ byl vyvolán plánovanou výstavbou tří bytových domů a přilehlých komunikací. Zkoumaná plocha (parc. č. 1135, 1136, 1151, 1152) je z jihu ohraničena ulicí Karlovarskou, na východě ulicí Na Jivinách a ze severu ulicí Pod Karlovarskou silnicí (obr. 10). Samotný hrob byl situován ve východní části parcely č. 1135/1 (Hušták 2009).

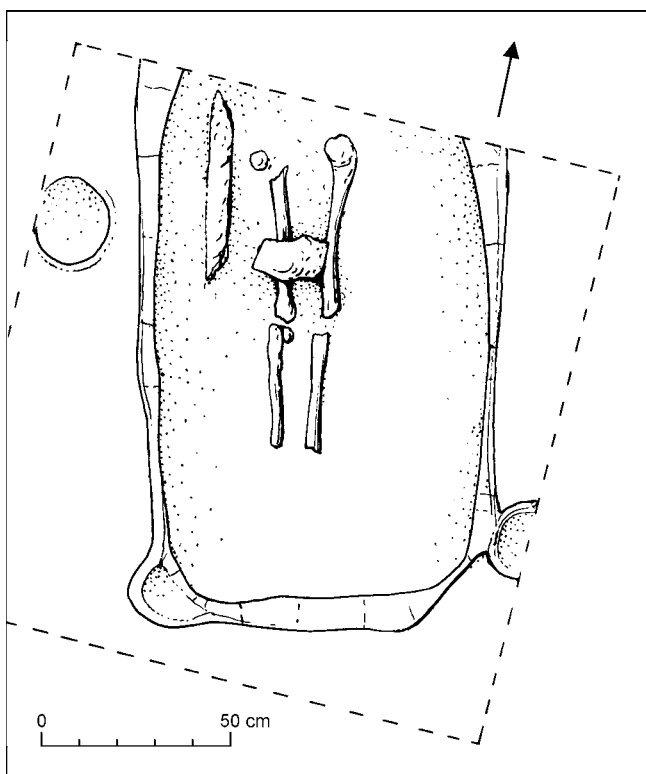
Popis nálezové situace

Hrob 1 (objekt 557) se nacházel v samém jihovýchodním rohu zkoumané plochy. Pohřeb byl narušen starším stavebním zásahem a byl objeven až po rozšíření stavební jámy. Z tohoto důvodu se nám dochoval nálezový inventář jen ze spodní poloviny hrobu. Dochovaná část jámy obdélníkového tvaru, orientovaná ve směru S-J, měla rozměry 1,2 m x 0,9 m a dosahovala hloubky až 0,8 m. Zemřelý byl orientován hlavou k severu, s mírnou odchylkou k východu. Meč byl umístěn po pravém boku. Podél hrobové jámy byly zachyceny kúlové jámy (obr. 11), interpretované autorem výzkumu jako konstrukce hrobové komory (Hušták 2009, 15). Z důvodu narušení značné části hrobu můžeme v horní polovině těla další předměty výbavy (např. spony, náramky a j.) pouze tušit (Hušták 2009, 19).

Antropologie

Dochovány jsou pouze zlomky dlouhých kostí dolních končetin a drobné fragmenty pánve a bederních obratlů. Podle přítomnosti meče lze soudit, že se jednalo o muže (Kubálek 2009).

³⁵ Za užitečné a cenné informace děkujeme Mgr. P. Huštákovi a Bc. H. Šváchovi.

Obr. 11. Praha-Jiviny (k. ú. Ruzyně). Situace hrobu 1 (objekt 557).

poutko, často s kruhovými atašemi (Panke-Schneider 2013, 83–85, obr. 38–40). Tato část je bohužel skryta pod rzi. Zbraň je tak zřejmě starší než exemplář z Bubenče. V českém prostředí jsou meče s těmito znaky datovány přibližně do stupně LTB1–B2 (především Jenišův Újezd; Waldhauser 1978b, obr. 50; 52; 1987, obr. 3). Na druhou stranu jsou obdobně tvarované meče (středové žebro a masivnější nákončí) v některých hrobových kontextech datovány pouze a jen do stupně LTB2 (např. Mannersdorf: Rams 2011, obr. 132: 230/12; 133: 225/8; 177).

Opasek

Horní část meče se zbytky řetězového závěsu byla po odkrytí původně považována za puklici štítu (Hušták 2009). Teprve po rozplavení této části, která byla kompletně obalena hlínou, bylo zjištěno, že se o puklici nejedná (Kříž 2010).

Ačkoli zbytek ze závěsu meče není příliš dobře čitelný (obr. 3: 2), můžeme ho přesto ve shluku písku a rzi identifikovat patrně jako řetěz tvořený z dvakrát kroucených článků (obr. 7: 11). Několik centimetrů pod řetězem jsou patrné také větší kruhy, které sloužily k vlastnímu uchycení pochvy meče k řetězu (obr. 7: 6). Výroba tohoto typu byla poměrně náročná. Články byly nejprve spojeny (např. pájením) a pak teprve krouceny. Oproti předchozímu typu (t. j. *Fusschwanzkette*) z bubeněckého hrobu jsou však tyto

Seznam nálezů³⁶

1. Železný meč (obr. 3: 2) – dvousečná čepel v plechové pochvě se středovým žebrem, d. 690 mm, š. 55 mm, inv. č. 483 324.
2. Železný opasek – řetězový opasek v horní části meče je rzi spojen s pochvou, inv. č. A 483 318.
3. Železné kopí (obr. 6: 5) – dochována pouze ná sada kruhového průřezu, d. fragmentu 160 mm, průměr násady 23 mm, inv. č. A 483 316.

Meč³⁷

Dvousečná čepel je obklopena plechovou pochvou (obr. 3: 2), která je na rozdíl od předchozí zbraně z Prahy-Bubenče na přední straně členěna středovým žebrem. Její okraje jsou rovněž zesíleny. Obě strany jsou spojeny tak, že přední plech je zahnut dolů a obklopuje plech zadní. Klasifikaci³⁸ laténských mečů provedl T. Lejars (1994) a vydělil celkem sedm typů. Meč z Jiviny patří zřejmě k prvním třem typům (typ 1–3, všechny patří do LTB2), ale podle tvaru pochvy by mohl být zástupcem starších exemplářů, naznačuje to zejména středové žebro, celková masivnost pochvy a především výrazné polokruhové nákončí. Masivního charakteru bývá také závěsné

³⁶ Celý inventář hrobu je uložen v Muzeu hlavního města Prahy pod inv. č. A 483 316–324.

³⁷ Na železné čepeli meče byla provedena difrakční rentgenová analýza (XRD = X-Ray Diffraction: metoda umožňuje určit strukturu molekul: polohy atomů a jejich vazby v krystalové mřížce). Byl analyzován v rámci projektu, který si kládí za cíl zjistit, jak se mění struktura kovových předmětů působením času a okolní teploty. Jelikož byl meč uložen v zemi za relativně stálých teplotních podmínek a nebyl vystaven vysokým teplotám, byl vhodným kandidátem. Byly analyzovány také předměty z jiných období (např. doby bronzové, halštatské a středověku). Bylo zjištěno, že rekrytalizace struktury materiálu může za normální okolní teploty probíhat rychleji, než se obvykle předpokládá. Provedené analýzy přispívají k vývoji současných technik pro sledování degradace materiálů (Fiala et al. 2013, 54, 55, obr. 3c).

³⁸ Právě středové žebro na pochvě je jedním ze znaků charakterizujících skupinu I, kterou vymezil J. Waldhauser (1978, 7, obr. 10A) na základě nálezů mečů z pohřebiště Jenišův Újezd. Pro skupinu je také typické spojení plechů, přední plech je zahnut dolů a obklopuje plech zadní.

z dvakrát kroucených článků mnohem běžnější (Schönfelder 1998, 86–87, obr. 6: 10). Z celé Evropy je známo přes sto exemplářů.

Přestože M. Schönfelder (1998, 86–87) datuje výskyt těchto opasek do závěru stupně LTB, resp. LTB2, podle novější analýzy provedené na dobře datovatelných hrobech³⁹ z celé Evropy patří pohřby s těmito opasky častěji do stupně LTC1 než do LTB2 (Panke-Schneider 2013, 99, pozn. 661). Podobně jsou datovány také v Čechách (LTB2b–C1a: Waldhauser 1978b, obr. 52; 1987, obr. 3). V jejich rozšíření sledujeme výraznější těžiště na východě keltské Evropy. Řada z nich se nachází v hrobech bez mečů a nejedná se o hroby bojovníků, nýbrž o hroby ženské. Část těchto opasek byla tedy také součástí ženského oděvu. V nejnovější literatuře figurují tyto závěsy pod označením typ 3b (Panke-Schneider 2013, 98, 99), přičemž o neustálené typologii svědčí různá klasifikace u jiných badatelů.⁴⁰

Kopí

Bohužel máme k dispozici jen těžko identifikovatelný fragment (obr. 6: 5). Dochována je zejména poměrně dlouhá násada kruhového průřezu, která se směrem dolů rozšiřuje. Nahoře je patrný náběh na vlastní list kopí.

Interpretace a chronologie

Otázkou je, zda lze kúlové jámy zachycené podél hrobové jámy (obr. 11: 1) opravdu interpretovat jako součást konstrukce hrobové komory (Hušták 2009, 15). Na českých pohřebištích bývají takové pozůstatky totiž zachyceny jen opravdu velice zřídka (Waldhauser 1987, 50). Pokud se podařilo takovou situaci prozkoumat, kúlové jámy se však nacházely uvnitř hrobu⁴¹, zatímco v našem případě jsou vně hrobové jámy.

Vycházíme-li z českých hrobových kontextů, meč na první pohled vykazuje znaky (středové žebro, polokruhové nákončí) příznačné spíše pro starší období: stupně LTB1–B2 (Waldhauser 1978b, obr. 52; 1987, obr. 3). Naopak někde jsou obdobně tvarované meče v některých hrobových kontextech datovány výhradně jen do stupně LTB2 (např. Mannesdorf: Ramsel 2011, obr. 132: 230/12; 133: 225/8; 177). Naopak řetězový opasek se podle datovatelných souborů hlásí spíše do stupně LTC1. Proto bychom snad mohli na meč nahlížet jako na „starožitnost“, může jít ale také o přežívání starších prvků do mladších období (podrobněji viz závěr).

ZÁVĚR

Oba nalezené hroby nejsou jen novými lokalitami na mapě Prahy z doby keltského osídlení, ale především doplňují naše znalosti o výzbroji a výstroji tehdejší doby. Přestože hrob z Jivín nebyl vybaven tak bohatě jako hrob z Bubenče, můžeme po náročném restaurování obdivovat plechovou pochvu meče, která je členěna středovým žebrem a jinými prvky. Podle meče a zejména řetězového opasku, který je špatně dochován, můžeme hrob datovat patrně do stupňů LTB2–C1.

Mnohem více informací nám poskytl hrob z Bubenče. Pozoruhodné bylo již umístění kopí v hrobě, hrot byl po pravé straně lebky, zatímco botka u levé nohy. Ratiště zbraně tedy muselo být rozlomeno (nebylo uloženo šikmo). Kromě meče, kopí a štítu vydal hrob řetězový opasek vyrobený technikou provlákání osmičkovitých článků (tzv. *Fuchsswanztechnik*). Řetěz naznačuje, že zdejší pohřbený mohl mít něco společného se vzdálenou keltskou Francií (Galií), kde se tyto opasky vyskytují ve větším počtu než kdekoli jinde v Evropě.

Kontakt mezi českou kotlinou a Galií je doložen také na základě jiných předmětů (mince, součásti oděvu jako spony, nákrčníky, ale např. také skleněné korálky a náramky a j.). Přímo s oblastí severovýchodní Francie souvisí také meč z Jenišova Újezda s pochvou zdobenou esovitými motivy. V této oblasti Galie můžeme na čtyřech lokalitách nalézt pochvy s analogickou výzdobou (Pierrevelcin 2012, 128–131, obr. 48, mapa 35). Pochází odtud také velké množství nákrčníků, z nichž se jich několik málo dostalo také do Čech (Pierrevelcin 2012, mapa 17; 18).

³⁹ Do stupně LTC1 lze datovat 26 hrobů, zatímco do LTB2 pouze 12 hrobů.

⁴⁰ Typ 2c (Mathieu 2005, 24, obr. 2:A4, B3–B5), typ 10 (Schönfelder 1998, obr. 6).

⁴¹ Např. Radovesice, hrob 21, 23 (Waldhauser 1987, obr. 32; 33).

D. Repka (2015, 53, obr. 19: 9), který ve své práci pátral po archeologických dokladech historických událostí v Karpatské kotlině, považuje nalezené předměty západokeltského původu⁴² v kotlině, mezi nimi i řetězy našeho typu, za doklad přítomnosti bojovníků ze západní Evropy. Nálezy dává do souvislosti s keltským tažením do Makedonie a Řecka v letech 280–279/278 př. n. l. Písemné zprávy totiž naznačují, že se tohoto tažení účastnili bojovníci ze západních oblastí⁴³ (Repka 2015, 38, 39, obr. 11).⁴⁴

Když tedy uvážíme značnou mobilitu Keltů (uváděnou v antických pramenech a jak je vidět částečně doloženou zřejmě i archeologicky), především bojovníků sloužících jako žoldnéřů daleko na Předním východě či v Africe (Ellis 1996), nelze vyloučit, že válečník pohřbený v Bubenči mohl pocházet ze severovýchodní Francie.

Archeobotanická analýza naznačuje, že bojovník objevený v Bubenči mohl být pohřben na přelomu léta a podzimu, ale není to zcela jednoznačné. Pro vyhodnocení bohužel chybí publikované analýzy z laténských hrobů.

Meče v obou hrobech vykazují znaky příznačné pro LTB2, meč z Jivin může být i starší (snad LTB1). Hrob z Bubenče lze přitom podle spon datovat spíše do období mladšího (LTB2b–C1) a hrob z Jivin podle řetězového opasku rovněž (spíše LTC1). Na druhou stranu např. ve Francii jsou tyto „starší“ meče a „mladší“ opasky v hrobech datovaných do stupňů LTB2–C1 zřejmě častěji pohromadě (např. Brunaux/Lambot 1987, obr. 23; 31; Lejars 1994, obr. na str. 41, 43, 46–47). Pomineme-li možnost, že meč, resp. pochva z Jivin představuje „starožitnost“, půjde pravděpodobněji o přežívání starších prvků do mladších období. Hypotézu o starožitnostech ale může podporovat postřeh J. Filipa (1956, 161, 162). Uvádí, že některé pochvy, které se svým vzhledem nákončí hlásí ke staršímu období (5.–4. století), se objevují dokonce ještě ve 2. nebo na počátku 1. století př. n. l. Ještě v těchto obdobích tedy probíhal oběh starších mečů. Situaci také komplikují exempláře, které napodobují nebo jen připomínají starší prvky a svádí tak ke staršímu datování.⁴⁵ Je proto třeba přihlížet k celému nálezovému souboru, z kterého konkrétní meč pochází.

Závěrem si dovolíme zmínit zprávu antického dějepisce Diodora Sicilského.⁴⁶ Ten uvádí, že Keltové používají při boji kromě dlouhých a širokých kopí také štíty vysoké jako muž a dlouhé meče, které nosí zavěšené u pravého boku na bronzových nebo železných řetězech.⁴⁷ Výbava bojovníka z Bubenče tedy celkem dobře odpovídá písemným pramenům (shoduje se i nošení meče u pravého boku) a ukazuje, že si archeologie a historie přeci jen občas rozumí.

LITERATURA

Allen 2008
Belanová-Štolcová 2009

Brunaux/Lambot 1987
Brunaux/Rapin 1988
Bujna 1982

Čižmář 1996

S. Allen: *Keltští válečníci*. Oxford 2008.

T. Belanová-Štolcová: Analýza textilních zvyšků z Holubic a Křenovic. In: J. Čižmářová: *Keltská pohřebiště z Holubic a Křenovic*. Pravěk. Supplementum 19. Brno 2009, 36–44.
J. L. Brunaux/B. Lambot: *Guerre et armement chez les gaulois (450–52 av. J. C.)*. Paris 1987.
J. L. Brunaux/A. Rapin: *Gournay II. Boucliers et Lances – Dépôts et Trophées*. Paris 1988.
J. Bujna: Spiegelung der Sozialstruktur auf latènezeitlichen Gräberfeldern im Karpantenbecken. *Památky archeologické* 73, 1982, 312–431.

M. Čižmář: Pseudoanthropomorphe Schwerter aus keltischen Gräberfeldern in Mähren. *Časopis Moravského muzea* 81, 1996, 111–124.

⁴² Vyjmenovává značné množství nálezů (mimo jiné i výzdobných motivů), které mají původ v západní Evropě.

⁴³ Dokládají to např. jména náčelníků jako je Belgus (lat.; od kmene Belgů sídlících na území dnešní Belgie) nebo Brennus (lat.; objevující se v pramenech jako vůdce Senonů sídlících v Galii), ale také jméno kmene Tektosagů (jejich původní sídla jsou v oblasti dnešní Toulouse v jižní Francii).

⁴⁴ V Karpatské kotlině také sleduje ve stupni LTB2 na kontinuálně užívaných nekropolích nárůst počtu hrobů s kompletní výzbrojí (Repka 2015, 96–99, tabula 21, Graf 2), naopak ve stupni LTB2/C1–LTC1 zjišťuje úbytek bojovnických hrobů. Tyto skutečnosti nejspíše odrážejí přesuny keltských vojenských skupin v těchto obdobích. Mimo jiné sem přibližně časově zapadá i hrob z Bubenče (LTB2b–C1, asi 280–250).

⁴⁵ O nejistotě v chronologii těchto mečů vypovídá také různé datování u zahraničních badatelů, např. ve Francii: LTC1 (Brunaux/Lambot 1987, 122–123, obr. 7–8), přechodné období mezi „starým a středním laténem“ (Brunaux/Lambot 1987, 124–125, obr. 12–14), některé hroby jsou datovány do širokého časového rozmezí např. hrob z Aure do LTB1–C1 (Brunaux/Lambot 1987, obr. 23).

⁴⁶ Bibliothéké, kniha V, kap. 30, odst. 2.

⁴⁷ Použit překlad z knihy P. B. Ellise (1996, 23).

- Ellis 1996
 Filip 1956
 Fiala et al. 2013
 Higgins 1980
 Hušták 2009
 James/Rigby 1997
 Kimmig 1940
 Kočárová 2014
 Kříž 2010
 Kubálek 2009
 Lejars 1994
 Leconte 1990–1991
 Mathieu 2005
 de Navarro 1972
 Ogden 1992
 Panke-Schneider 2013
 Pierrevelcin 2012
 Ramsl 2011
 Rapin 1987
 Repka 2015
 Rozoy 1987
 Sankot/von Kurzynski 1994
 Sekunda 2008
 Schönfelder 1998
 Valentová/Sankot 2011
 Venclová 2008
 Višková 2012
 Waldhauser 1978a
 Waldhauser 1978b
 Waldhauser 1987
 Waldhauser 1999
 Žáčková 2014
- P. B. Ellis: *Keltové. První tisíciletí keltských dějin. 1000 př. Kr.–51 po Kr.* Praha 1996.
 J. Filip: *Keltové ve střední Evropě.* Praha 1956.
 J. Fiala/J. Pavelka/J. Kříž/M. Hložek/P. Hušták: Changes in the internal structure of bronze and iron over time at ambient temperature. *Advances in Materials. Science Publishing Group* 2/4, 2013, 53–48. <http://www.sciencepublishinggroup.com/journal/paperinfo.aspx?journalid=129&doi=10.11648/j.am.20130204.12> [2014-02-03]
 R. Higgins: *Greek and Roman Jewellery.* London 1980.
 P. Hušták: *Polyfunkční areál Pod Karlovarskou silnicí. Nálezová zpráva, č. akce 176* (archiv Labrys, o. p. s). Praha 2009. Nepublikované.
 S. James/V. Rigby: *Britain and the Celtic Iron Age.* London 1997.
 W. Kimmig: Ein Keltenschild aus Ägypten. *Germania* 24, 1940, 106–111.
 R. Kočárová: *Praha 6 – Bubeneč, Podbaba. Ulice Pod Paťankou (č. parc. 2161/1). Zpráva o xylotomické analýze.* Plzeň 2014. Nepublikované.
 J. Kříž: *Konzervace laténského meče. Konzervátorská zpráva, č. akce 176* (archiv Labrys, o. p. s). Plzeň 2010. Nepublikované.
 P. Kubálek: *Základní zpracování lidských pohřbů z výzkumu v roce 2008 v Praze-Ruzyni. Akce Polyfunkční dům. Antropologická zpráva, č. akce 176* (archiv Labrys, o. p. s). Praha 2009. Nepublikované.
 T. Lejars: *Gournay III. Les fourreaux d'épée. Le sanctuaire de Gournay-sur-Aronde et l'armement des Celtes de La Tène moyenne.* Paris 1994.
 L. Leconte: Les nécropoles laténiennes de Saint-Maur-des-Fossés (Val-de-Marne). *Antiquités Nationales* 22/23, 1990/1991, 43–80.
 F. Mathieu: Nouvelles propositions sur la suspension des épées laténiennes. *Instrumentum* 22, 2005, 24–29.
 J. M. de Navarro: *The finds from the site of La Tène. I. Scabbards and the swords found in them 1–2.* London 1972.
 J. Ogden: *Ancient Jewellery.* Berkeley/Los Angeles 1992.
 T. Panke-Schneider: *Gräber mit Waffengabe der Mittel- und Spätlatènezeit in Kontinental-europa.* Mainz 2013.
 G. Pierrevelcin: *Des relations entre le Bohême et la Gaule du IVe au Ier siècle avant J.-C.* Praha 2012.
 P. C. Ramsl: *Das latènezeitliche Gräberfeld von Mannersdorf am Leithagebirge, Flur Reinthal Süd, Niederösterreich.* Wien 2011.
 A. Rapin: Le système de suspension des fourreaux d'épées laténiens au IIIe siècle av. J.-C.: Innovations techniques et reconstitution des éléments périssables. In: D. Vitali (Hrsg.): *Celti ed Etruschi nell' Italia centro-settentrionale dal V secolo a. C. alla romanizzazione.* Atti del Colloquio internazionale. Bologne, 12.–14. avril 1985. Bologna 1987, 529–539.
 D. Repka: *Odras historických udalostí staršej doby laténskej v hrobevej výbave na keltských pohrebiskách v Karpatskej kotline.* Nitra 2015.
 J.-G. Rozoy: *Les Celtes en Champagne. Les Ardennes au second Age du Fer: le Mont Troté les Rouliers.* Charleville-Mézières/Remis 1987.
 P. Sankot/K. von Kurzynski: Textilfunde aus latènezeitlichen Gräberfeldern in Böhmen. In: C. Dobiat (Hrsg.): *Festschrift für Otto-Herman Frey zum 65. Geburtstag.* Marburger Studien zur Vor- und Frühgeschichte 16. Marburg 1994, 535–547.
 N. Sekunda: *Spartské vojsko.* Praha 2008.
 M. Schönfelder: Zu Fuchsschwanzketten in der Latènezeit. *Archäologisches Korrespondenzblatt* 28, 1998, 79–93.
 J. Valentová/P. Sankot: Das Latènezeitliche Gräberfeld Kutná Hora-Karlov (okr. Kutná Hora/CZ). Eine Rettungsgrabung aus den Jahren 1988–1989. *Jahrbuch des Römisch-germanischen Zentralmuseums Mainz* 58, 2011, 279–401.
 N. Venclová (ed.): *Archeologie pravěkých Čech 7. Doba laténská.* Praha 2008.
 M. Višková: *Základní antropologické zpracování souboru lidských kostí. Tramvajová trať Podbaba. Antropologická zpráva, č. akce 1017* (archiv Labrys, o. p. s). Praha 2012. Nepublikované.
 J. Waldhauser: *Das keltische Gräberfeld bei Jenišův Újezd in Böhmen I.* Teplice 1978.
 J. Waldhauser: *Das keltische Gräberfeld bei Jenišův Újezd in Böhmen II.* Teplice 1978.
 J. Waldhauser: Keltische Gräberfelder in Böhmen. Dobrá Voda und Letky sowie Radovesice, Stránce und Tuchomyšl. *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 68, 1987, 25–179.
 J. Waldhauser: *Jak se kopou keltské hroby. Laténská pohřebiště ze 4.–3. století v Čechách.* Praha 1999.
 P. Žáčková: *Laténský kostrový hrob. Analýza rostlinných makrozbytků.* Odborná zpráva, č. akce 1017 (archiv Labrys, o. p. s). Praha 2014. Nepublikované.

New Warrior Graves of La Tène Period from Prague

Martin Černý – Milan Kuchařík – Marcela Horáková –
Pavla Žáčková

Summary

The article deals with two inhumation graves of warriors from La Tène Period which were discovered in 2008 and 2011 in Prague-Jiviny (cadaster Ruzyně) and Praha-Bubeneč – „Podbaba“ (cadaster Bubeneč). More interesting of them is the grave 53 from Bubeneč (Fig. 1) which contained a complete weaponry of a warrior (a sword, a spear and a shield), including two brooches (Fig. 2). In this grave, bone remains were preserved very poorly, but according to teeth the grave belonged to a young adult (*adultus I*). The spear was placed in an unusual way – the spearhead was found at the right side of the skull, while the opposite part of spear shoe was by the left foot (Fig. 2: 1, 8). Thus, the spear must have been broken and deposited into the grave in two parts.

The scabbard of the double-edged iron sword is smooth on both sides and finished with a medalion-shaped chape (Fig. 3: 1). In the area of grip of the sword (Fig. 2: 3) were situated six double-faced rivets which attached the organic (wooden) facing of grip (Fig. 4: 3). According to analogies can be assumed that originally arranged to shape of an elongated X. Very interesting find is belt chain (Fig. 5) which served for suspending of the sword from the waist. It was made using a specific method (so called *Fuchsschwanztechnik*) which has its origin in the Mediterranean world. Chains of this type appear mainly in celtic graves of north-eastern France (Fig. 8). Chains appear only briefly in stage LTB2, only rarely and especially in graves equipped with a complete equipment of warrior. From the whole Europe is known only ten graves with these chains. Thus, the Prague grave extends this list significantly. In Bohemia it is probably a unique exemplar. The shape of spearhead and shield umbo can't be precisely dated. By means of xylotomical analysis the wooden rests found in the place of the spear shoe (i. e. from the shaft) were defined as coming from ash tree (*Fraxinus*). According to the placement of the edge-fitting and the umbo, can be estimated that the original height of the shield was ca. 130 cm. Almost direct analogies to grave 53, considering the equipment, can be found in two graves in north-eastern France – grave 20 in Aure „Les Rouliers“ (Dép. Ardennes; Fig. 9: 1–2) and grave 1 in Saint-Maur-des-Fossés (Val-de-Marne; Fig. 9: 3). Based mainly on the brooches the Bubeneč grave can be dated to the stage LTB2b (Fig. 6: 1) or the beginning of the stage LTC1 (Fig. 6: 2).

After floating the archaeobotanical analysis showed that in the grave were found 58 macro-botanical material (mineralized, dried out and partly carbonized seeds and fruits). The presence and number of some (mainly mineralized) macro-botanical rests (*Anthemis arvensis*, *Humulus lupulus*, *Chenopodium album* agg., *Ch. hybridum*) indicate that the burial could have taken place at the turn of the summer and the autumn, although it can't be stated for sure. Under the skeleton were found wing-cases of two burying beetles (*Nicrophorus vespillo*) which lay maggots into corpses. Again, this indicates that the burial took place in the vegetative period.

The second inhumation grave from Praha-Jiviny (Fig. 10) was disturbed by former building works (Fig. 11). Only finds and bones from the lower part of this grave have survived: a double-edged sword with a chain, a fragment of a spear and only long bones of the lower limbs and little fragments of pelvis and lumbar vertebra. In contrast to the previous sword from Bubeneč, this scabbard has a rib (Fig. 3: 2). In a cluster of rust is visible a belt chain which can be probably identified as a chain made of twice twisted links (Fig. 7: 11). Most graves with this belt-type belong to the stage LTC1, while in the stage LTB2 it is less common. These chains are far more common (more than 100 exemplars are known in Europe) but also more difficultly made than the type from Bubeneč. While the links of the chain from Jiviny had to be welded one by one (and only then twisted), the links of the type from Bubeneč could have been all welded before they were linked together (by means of loop-in-loop technique).

Both swords have features (a massive cast chape) which occur by swords in LTB2, sword from Jiviny can be older (perhaps LTB1). On the other side, the belt chains and brooches can be dated these graves into younger periods (end of stage LTB2 and C1). The sword from Jiviny could be considered perhaps „antiquities“, but more likely they indicate a long continuation of older elements into a younger period. Both graves can be dated to the 3rd century BC, to middle La Tène Period (stages LTB2–C1).

Fig. 1. Prague-Bubeneč – „Podbaba“ (cadaster of Bubeneč). Localization of grave 53. SAS ČR, open access.

Fig. 2. Prague-Bubeneč – „Podbaba“ (cadaster of Bubeneč). Situation of grave 53. 1 – spearhead; 2 – brooch; 3 – rivets; 4 – sword; 5 – belt chain; 6 – umbo; 7 – rest of shaft of spear; 8 – spear shoe; 9 – edge-fitting of shield.

Fig. 3. 1 – Prague-Bubeneč – „Podbaba“, grave 53 (cadaster of Bubeneč); 2 – Prague-Jiviny, grave 1 (cadaster of Ruzyně). Iron Swords. Drawn by M. Černý.

Fig. 4. Prague-Bubeneč – „Podbaba“, grave 53 (cadaster of Bubeneč). 1 – umbo; 2 – edge-fitting of shield; 3 – rivets (situated in area of grip of the sword). Iron, rest of wood. Drawn by M. Černý.

Fig. 5. Prague-Bubeneč – „Podbaba“, grave 53 (cadaster of Bubeneč). Belt chain, iron. Drawn by M. Černý.

Fig. 6. 1–4 – Prague-Bubeneč – „Podbaba“, grave 53 (cadaster of Bubeneč); 5 – Prague-Jiviny, grave 1 (cadaster of Ruzyně). Iron, rest of wood and textile. Drawn by M. Černý.

Fig. 7. 1–5 – production technique of chain; 6–8 – way of attachment of chain to scabbard and suspending of sword from the waist (after Higgins 1980; Waldhauser 1999, drawn after Mathieu 2005); 9 – belt chain of „western type“; 10 – belt chain of „eastern type“; 11 – belt chain made of twice twisted links (after Schönfelder 1998).

Fig. 8. Distribution of belt chain made with specific loop-in loop method (so called *Fuchsschwanztechnik*). 1 – Monte Bibele, grave 120 (Prov. Bologna); 2 – Aure „Les Rouliers“, gr. 20 (Dép. Ardennes); 3 – Ensérune, grave 163 (Dép. Hérault); 4 – Gournay (Dép. Oise); 5 – Rungis (Dép. Val-de-Marne); 6 – Saint-Benoît-sur-Seine, grave 8; 7 – Saint-Maur-des-Fossés, grave 1 (Dép. Val-de-Marne); 8 – vicinity Villevenard (Dép. Marne); 9 – Champagne; 10 – Musée municipal v Suippes (Dép. Marne); 11a – Guntramsdorf (Austria); 11b – Guntramsdorf (Austria), exemplar of unusual type; 12 – Blučina, grave 5; 13 – Pustiměřské Prusy, grave 6; 14 – Malé Kosihy, grave 31; 15 – Kosd (Kom. Nógrád); 16 – Břežice, grave 41 (Slovenia); 17 – Belgrad-Karaburma, grave 66 (Yugoslavia); 18 – Ruma/Pašikovac (Yugoslavia; after Schönfelder 1998). Legend: ● – chains of „western type“, iron, (in brackets: site unknown); ○ – chains of „western type“ from twice intertwined links (*doppelte Fuchsschwanztechnik*), iron and bronze; ■ – chains of „eastern type“, iron; □ – chains of „eastern type“, bronze; ▼ – unusual exemplar.

Fig. 9. 1–2 – Aure, Les Rouliers“, grave 20 (Dép. Ardennes); 3 – Saint-Maur-des-Fossés, grave 1 (Val-de-Marne; after Lejars 1994; Rozoy 1987).

Fig. 10. Prague-Jiviny (k. ú. Ruzyně). Localization of grave 1. SAS ČR, open access.

Fig. 11. Prague-Jiviny (cadaster Ruzyně). Situation of grave 1 (object 557).

Translated by Martin Černý and Karolína Krejčířiková

Mgr. Martin Černý
Labrys o. p. s.
Hloubětínská 16/11
CZ – 198 00 Praha 9 – Hloubětín
cerny@labrys.cz

Mgr. Marcela Horáková (antropologie)
Labrys o. p. s.
Hloubětínská 16/11
CZ – 198 00 Praha 9 – Hloubětín
viskova@labrys.cz

Mgr. Milan Kuchařík
Labrys o. p. s.
Hloubětínská 16/11
CZ – 198 00 Praha 9 – Hloubětín
kucharik@labrys.cz

Mgr. Pavla Žáčková (archeobotanika, paleoekologie)
Labrys o. p. s.
Hloubětínská 16/11
CZ – 198 00 Praha 9 – Hloubětín
zackova@labrys.cz

THE REMARKABLE BURIAL OF A FEMALE WITH SIGNS OF MEDICAL CARE AT THE CEMETERY OF PALÁRIKOVO¹

Anna Gardelková-Vrtelová – Peter C. RamsI

Key words: Slovakia, Nitra Region, Cemetery, La Tène period, Female Grave, Medical Object

The material presented in this study comes from one of the most interesting funerary complexes in the Palárikovo cemetery. Objects used for medical purposes are not frequent find from the La Tène period. This study explores social standing indicated by the variability in the burial rite. Is there a connection between this object and the social status of the buried individual (richness of the grave)? The object of Palárikovo represents the first findings from the Carpathian Basin.

INTRODUCTION

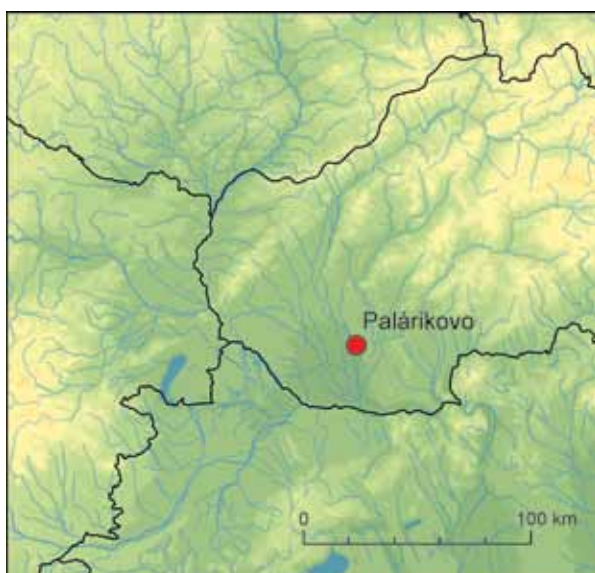

Fig. 1. Location of the site (Central Europe).

The cemetery of Palárikovo (Fig. 1) is located some 7 km from the village of the same name. Several Celtic sites have been discovered in the village (for example, the second Celtic cemetery on Kopcová remíza. From the position Palárikovo I-Dolné Križovany, located 1.5 km to the north-east). We will focus on a large cemetery excavated at the Dolný Kerestrúr or Dolné Križovany site, in the area of former tobacco dryers and the local agricultural cooperative. In the past, the village of Palárikovo was called Slovenský Meder. The village Palárikovo is located in the district of Nové Zámky, one of the largest districts in Slovakia. The southeastern boundary of the district is formed by the Danube and Ipel' rivers. The district belongs to the Nitra Region.

In our attempt to interpret the circular shaped object from grave 35, we depart from the picture of the find situation as original documentation by Emil Rejholec. With high probability, the woman

¹ This study was supported by research project 1/0243/17 of the Scientific Grant Agency of the Slovak Republic and SASPRO project „Male identities in La Tène period cemeteries“.

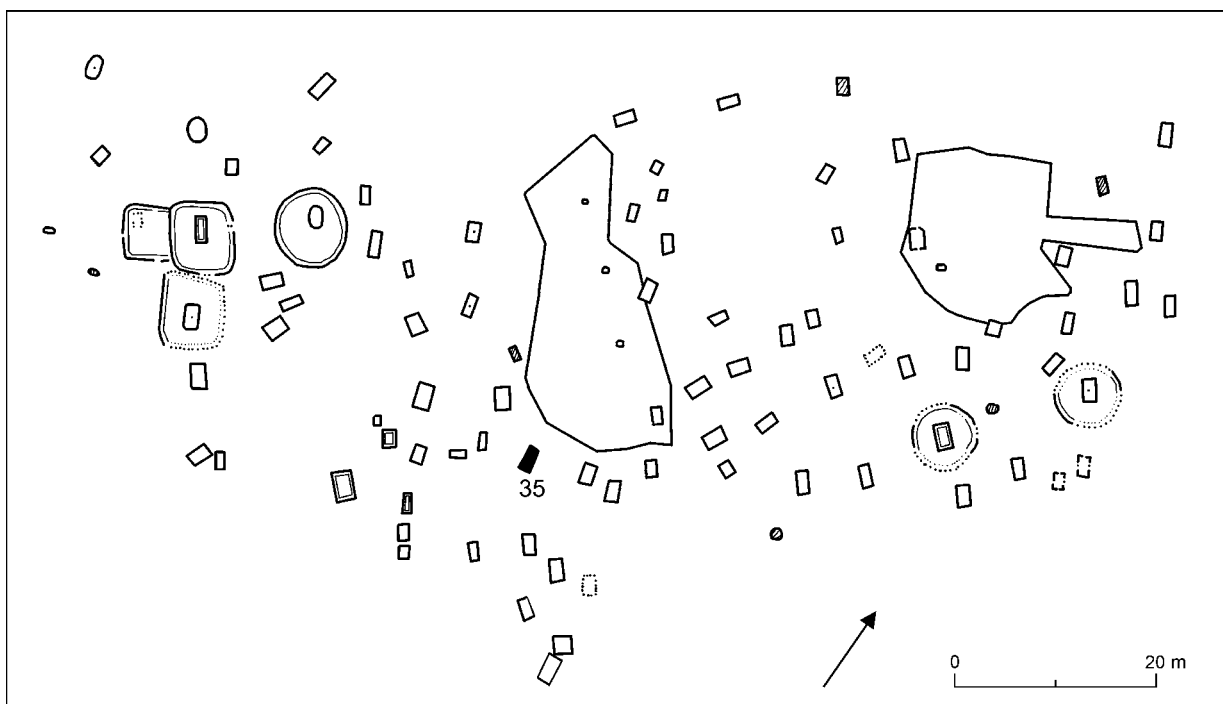

Fig. 2. Palárikovo. Plan of cemetery. Graphics A. Gardelková-Vrtelová (*Benadik/Rejholec 1974; Benadik 1975a, fig. 1*).

buried in the grave was a member of a higher social class of the Celtic society. The object was recorded in only one grave at Palárikovo.

THE SITE (AND THE SURROUNDING ARCHAEOLOGICAL LANDSCAPE)

The analysed La Tène period cemetery is located at the northwest edge of the town of Palárikovo. A total of 95 graves (inhumation and cremation) were uncovered here in 1969–1973 over an area of nearly 1 ha (*Benadik 1975a, 22, 23; 1975b*). The large number of its graves ranks the La Tène burial ground Palárikovo among the largest Celtic cemeteries in Slovakia. The first find from the site date back to the year 1969, when the first archaeological site inspection was also conducted by the teacher Jozef Šilhavík from Nové Zámky. Rescue excavations started in 1970 under the supervision of Blažej Benadik from the Slovak Academy of Sciences, Institute of Archaeology in Nitra. In cooperation with Emil Rejholec (an excavation technician), 32 graves were excavated and documented during the first stage of the excavations. During the following campaigns 1971–1974, the number of graves increased by another 63 tombs. The excavated area reached 1 ha in total, with all graves dated to the La Tène sub periods LTB2–LTC.

In terms of broader geographic relationships, the locality is situated in the landscape of the Danube lowland, the Danubian plain, which is characterized by a minimum of rugged terrain (*Lukniš a kol. 1972, 126*). A long channel runs through the village. The cadastral municipality has an area of 5129 ha, and the land is flat with an altitude of 110–121 m above sea level. The area has good soil quality for agricultural use and is located on the alluvial terrace of the river. There are wide and wet terrains called „salt marshes“. Despite this, the cadastre of Palárikovo holds a total of five sand dunes, the relief of which originated in the Quaternary Period (*Nemeš 2012, 224*).

Next to the described burial ground, the La Tène settlement Palárikovo I was also discovered on the land of K. Vitek (*Szabó 1997, 38*). In this village, another La Tène necropolis was also registered at a place called Kopcová remíza, this cemetery was named Palárikovo II and is located approximately 1.5 kilometres northeast of the first cemetery. It is the highest point (119.07 m above sea level) of the slightly elevated dunes south of railway line 130 in the direction of Bratislava-Budapest (*Paulík/Zachar 1975, 283*).

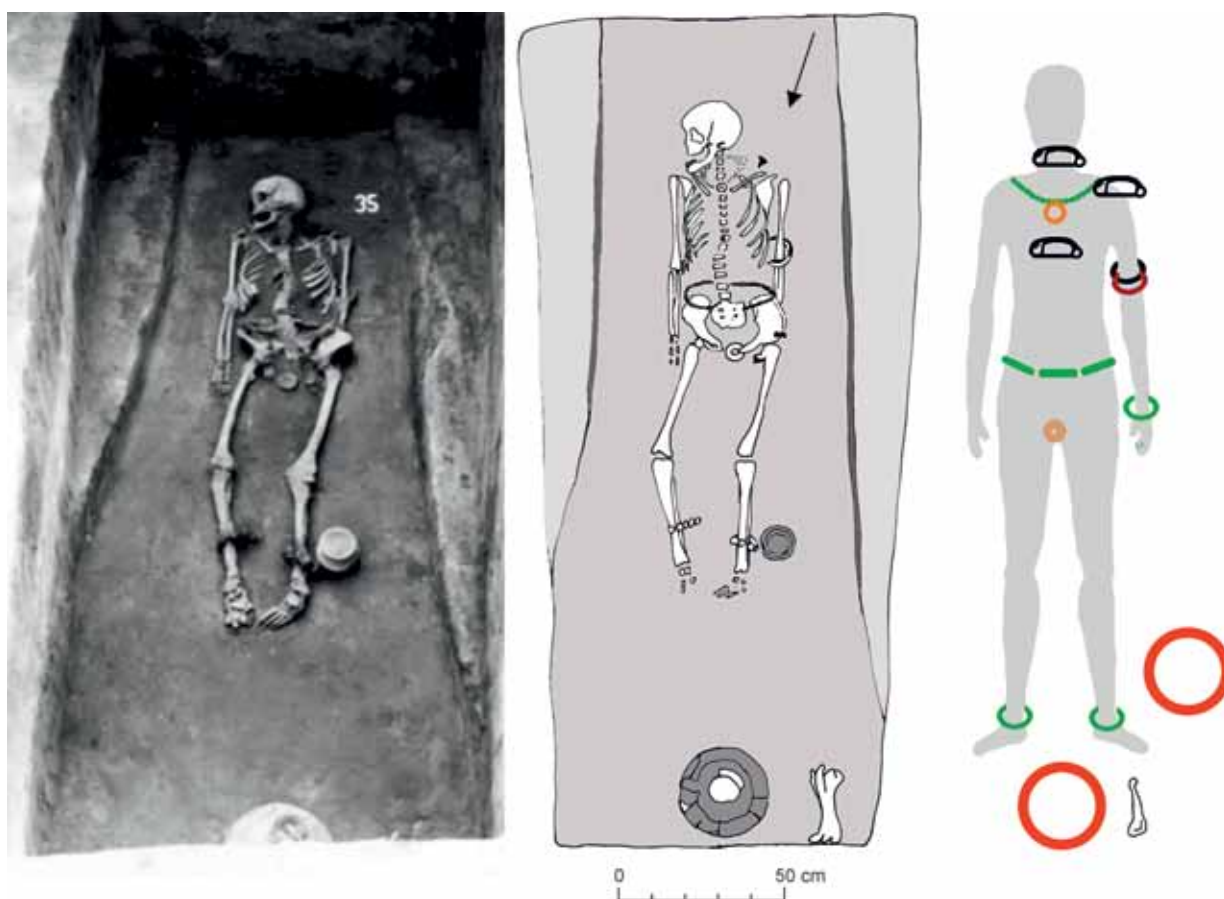

Fig. 3. Palárikovo. Photo, Plan and schematically graphic of grave 35. Red – ceramic vessels; green – bronze; black – iron; orange – amber; brown – clay ring; dark red – spropelite. Photo E. Rejholec (archive AU SAV), Plan E. Rejholec (archive AU SAV and A. Gardelková-Vrtelová – plan) and P. C. Ramsl, Graphic P. C. Ramsl.

The archaeological sections of the Palárikovo I site can be described as follows: on top of the surface a thin layer of topsoil, beneath a layer of sand, respectively yellow clay-sandy subsoil. At the foothills of raised (higher) areas the topsoil raises from 30 to 70 cm and can be described as sandy clay soil of a dark colour (Benadik/Janek 1976, 5). A different situation occurred on the parcel of K. Vitek, where the humus layer reached 80 cm. The humus layer gradually floated down the hill to a depth of 250 cm (Benadik/Rejholec 1974, 1). Apparently this was a sand dune, which are from the village of Palárikovo towards Nové Zámky and Moča (Šomšák et al. 2002). Some other La Tène cemeteries from Slovakia have also been situated on a sand dune, for example in Horný Jatov, Hurbanovo or Holiare (Benadik/Vlček/Ambros 1957, 11, 44).

Although the significant area of the cemetery named Palárikovo I was excavated (Fig. 2), the area beneath the drying building (in the northeast part of the site) could not be investigated. An experimental garden was built at this place in the past destroying the finds below it. The neighbouring parcel of Karol Anel was also investigated (Benadik 1975b, 23).

Grave 35, position and evidence

Grave 35/71 was discovered in the third trench in the southern part of the necropolis (Fig. 3). Graves 33/71 and 34/71 were also discovered in this section.

A woman, 50 to 60 years (Jakab 2016, 106) of age was buried in grave 35 in Palárikovo. The woman's remains were resting at the bottom of a 175 cm, deep grave pit lined with wooden planks (under two visible grey bands). The grave pit became visible only at the level of -160 cm. The dimensions were 260 x 100 to 120 x 175 cm (bottom of the grave pit). The shape of the pit was rectangular, and

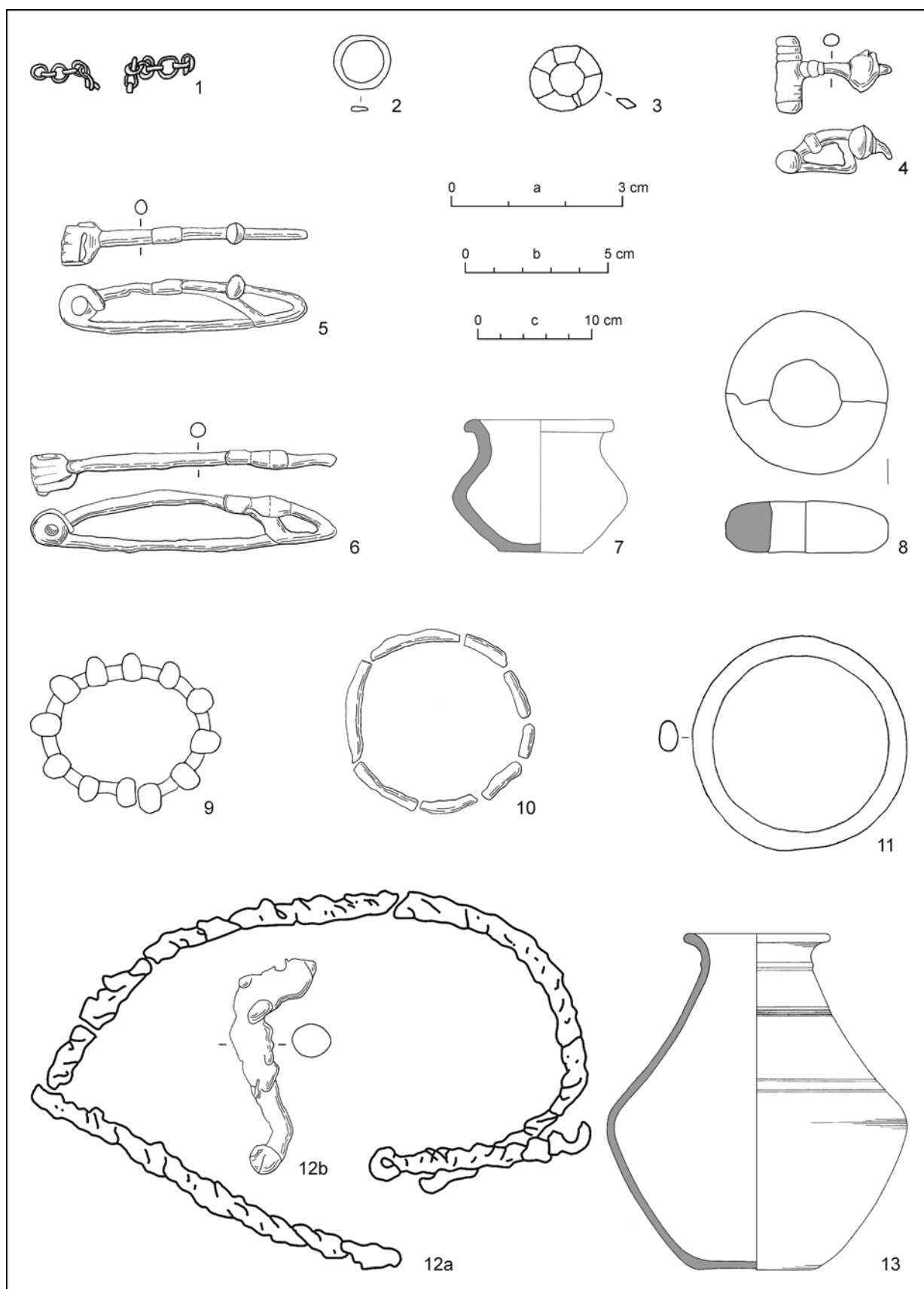

Fig. 4. Palárikovo. Grave goods from grave 35. Graphics A. Gardelková-Vrtelová, J. Gajdošíková, P. C. Rams. Scale: a – 1; b – 2-12b; c – 12a, 13.

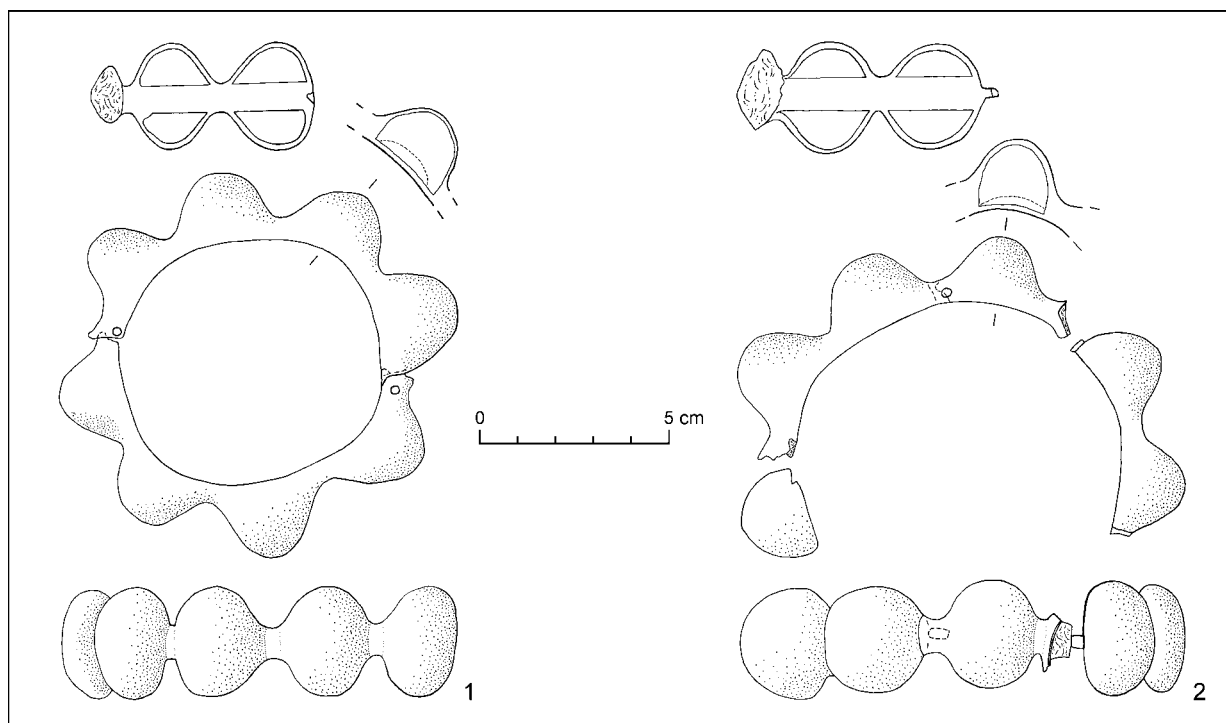

Fig. 5. Palárikovo. Grave goods from grave 35. Graphics A. Gardelková-Vrtelová, J. Gajdošíková, P. C. Ramsel.

the bottom was flat (*Benadik/Rejholec* 1974). The wooden panelling on the long the sides of the grave pit (at the Palárikovo necropolis) reached a height of 5–15 cm. Maturus females were buried in graves prepared in this manner.

The skeleton of an adult female (*Jakab* 2016, 106) was deposited in a bent position on its back, with the left hand under the left side of the pelvis. Both legs were slightly bent at the knees, the right one more than the left. The skeleton as well as the burial pit were oriented NNW-SSE (*Benadik/Rejholec* 1974).

The height of the female skeletons was calculated by the anthropologist at 151.4 cm. Among pathological changes the premature loss of molars and second premolars was interesting (*Jakab* 2016, 106).

Grave inventory

1. Bronze necklace (chain) – found at the cervical vertebrae, a chain of loosely closed oval sections of circular cross-section. The original length was 12.0 to 13.0 cm, The length of each section from 0.3 to 0.4 cm (Fig. 4: 1).
2. Amber pendant ring – found at the cervical vertebrae, probably placed at the necklace. The cross section is lenticular, the outer diameter is 3.2 cm (Fig. 4: 3).
3. Iron fibula – deposited in the area of the skull. Middle La Tène construction. The brooch has a slightly curved bow and nodular formed foot, inner cord and two windings. Length 8.5 cm, LTC (Fig. 4: 5).
4. Iron fibula – located next to the left collarbone. Middle La Tène construction. Brooch with high arched bow and a large ball as foot decoration, which is attached to the top of the bow by a clasp: the winding consists of 10 turns. Outer chord, length of 4.3 cm. According to *J. Bujna* (2005), this brooch belongs to type EF-H/L1-B, which dates to LTB2/C1 (Fig. 4: 4).
5. Iron fibula – lying between the ribs. Middle La Tène construction. Brooch with a slightly arched bow and a foot clasped to it; winding with two threads, inner chord. Length 10.5 cm. According to *J. Bujna* (2005), it is a type EF-C9-A, which dates to LTB2c (Fig. 4: 6).
6. Iron bracelet – discovered on the left upper arm bone. The artefact is formed from a twisted bar with a circular cross-section of 0.5 cm outer diameter about of c 7.0 cm. Using the systém of *J. Bujna* (2011), this upper bracelet can be classified as an ER-U type, dated to LTB2/C1 (Fig. 4: 10).
7. Sapropelite bracelet – placed on the upper arm. It has oval cross-section with an outer diameter of 7.5 cm. It is an early variety of type SR-ER-2 (Fig. 4: 11; *Bujna* 2011).
8. Iron chain belt – located at the waist, double twisted iron segments, one short and one long part with a simple hook. The preserved length was 57.0 cm. Imprints of textiles were visible on the fragment. Belts constructed of bronze

rings connected by iron brackets were found in Palárikovo in two burials (grave 35 and 48). This type of belt is fit with a bronze circle hook finished in the shape of an animal head (often a horse; *Repka 2015, 88*). But a belt ending of this type was not found in the Palárikovo cemetery. Similar belts are known from the cemeteries of Bajč-Vlkanovo (*Benadik 1960, 399, 421, 442*) and Vác (*Hellebrandt 1999, 134*). *J. Bujna (2011, 95, 137)* date them to LTB2c (Fig. 4: 12a); hook (Fig. 4: 12b).

9. Bronze bracelet – found on the wrist of the left hand with an outer diameter of 6.0 cm. Cast open ring with massive knots and stamp-shaped ends. This bracelet could be assigned to the BR-D4 type, which can be dated to LTB2c/C1 (Fig. 4: 9; *Bujna 2011*).
10. Bronze ring – discovered on the finger phalanges of the left hand. Its diameter was 2.3 to 2.5 cm. This is a late type of BR-J5 saddle ring dated to LT B2/C1–C1a (Fig. 4: 2; *Bujna 2011*).
11. Ring shaped object – lying between the bones of the pelvis. It was made of burned clay with a circular cross section. Its internal diameter is 2.2 cm, outside 5.8 cm. The weight is 57.2 grams (Fig. 4: 8; 6).
- 12.–13. Bronze hollow-cast ankle rings – the foot rings with hollow cast buckles were located at the right and left leg. The buckles were filled with clay. The external diameter was 10.5 cm, the height of the individual buckles up to 1.8 cm, width 3.8 cm. *J. Bujna (2011)* labelled this type of foot ring BR-F3-A, dated to LT B2/C1–C1a (Fig. 5: 1, 2). Measurements with a spectrometer were performed of both bronze rings and produced the following values: Sn (10.19 and 19.07), Cu (86.68 and 66.46), to a small extent also lead Pb (0.942 and 4.93).
14. Ceramic pot – an open-mouth pot was placed next to the left tibia. The surface has a grey-brown colour. Its height is 9.0 cm, diameter of the mouth 9.5 cm, bottom diameter 5.7 cm. The artefact was made on a fast-rotating potter's wheel (Fig. 4: 7).
15. Ceramic vessel – located at the end of the legs (northern part of the grave pit). Bottle-shaped. The vase was decorated at the top with a relief ring around the perimeter, and, above the neck it is divided by two shallow grooves. The height is 28.5 cm, the diameter of mouth is 13.0 cm and the bottom diameter 10.0 cm (Fig. 4: 13).
16. Animal bones – the remains of bovine bones (*Bos taurus* L.) were placed in the northwest corner of the grave pit, i. e. the right humerus of a mature individual. The bone dimensions are almost identical to those of the humerus from grave 34, so it is possible that they are from a single individual (*Ambros 1977*).

The clay ring (no. 11) at the pelvis and it's probable medical meaning

A clay ring of this dimension and in this particular position is very unusual in La Tène period cemeteries and in all prehistoric burials in Europe. But there are several burials in which an artefact of this kind has been found (Table 1).

Some examples have been recognized especially in southwest Germany and eastern France. The question remains is how to interpret such an artefact.

Starting with the burial of Stuttgart-Mühlhausen Viesenhäuser Hof, Diane Scherzler published an important paper about this topic (*Scherzler 1998*). As she mentioned in her article, knowledge of medical supplies and the health status of prehistoric populations, in this special case, the Iron Age

Table 1. Iron Age burials with clayrings.

Site	District	Country	Grave No.	Dating	Literatur
Abenheim	Worms	Ger	–	Early LT	<i>Koehl 1904, 350</i>
Bargen	Konstanz	Ger	E/6	LT A	<i>Wamser 1972, 74 ff.</i>
Böblingen, Stadtwald	Böblingen	Ger	16_2	Ha D (?)	<i>Zürn 1979, 66, 91, fig. 37</i>
Bürstadt	Bergstraße	Ger	VII/1	Ha C/D–LT A	<i>Rech/Prüssing 1973, 101, fig. 3g</i>
Dannstadt	Ludwigshafen	Ger	133	Ha D	<i>Kilian 1974, 37f., fig. 29, 30</i>
Haguenau	Bas-Rhin	F	7/IV	Late Ha	<i>Schaefer 1930, 56–58, fig. 51c</i>
Heidolsheim	Bas-Rhin	F	–	Early LT	<i>Forrer 1912, 321–323, fig. 232.I</i>
Königsheim	Tuttlingen	Ger	–	Late Ha (?)	<i>Zürn 1987, tab. 432/16</i>
La Veuve	Marne	F	–	Marnien I/LT Ia	<i>Schmit 1926, 56–58</i>
Palárikovo	Nové Zámky	SK	35	LT B2/C1–C1a	–
Stuttgart-Mühlhausen	Stuttgart	Ger	8	Ha D/LT A	unpubl., <i>Scherzler 1998, 294, Anm. 310</i>
Villeneuve-Renneville	Marne	F	39	LT Ia	<i>Bretz-Mahler 1971, tab. 175, 1</i>

Fig. 6. Palárikovo. Photo of the clay ring 11. Photo A. Gardelková-Vrtelová.

population, is very limited. From an archaeological perspective, interest in medical topics in prehistory has grown in the recent decades, as can be seen in several studies and projects about diet (e. g. *Richards 2006*) and medical care in ancient times (*Künzl 1979–1981*) or the study course for „Forensic Science“ at the Medical University of Vienna, for example (*Müller 2017*).

Buried women in childbearing age have often been a topic of interest in prehistoric research (*Ramsel 2011, 250; Rebay-Salisbury 2015*). In German-speaking archaeology, buried women that show signs of dying during childbirth were often part of the „Sonderbestattungen“ (*Pauli 1975; Schwidetzky 1965*).

Looking at Iron Age cemeteries, most of the cases (with such rings in the pelvis position) have been found in eastern France and west Germany (*Scherzler 1998, fig. 1*). The first case in the Carpathian Basin is from Palárikovo (Fig. 6).

Medical aspect

Due to massive physical stress due to several births, the female sex organs can be lowered or also discharged through the pelvic floor. One of the therapeutic possibilities for avoiding this is to use a ring-shaped pessary (*Scherzler 1998, 270–275*).

It is therefore possible that these ring-shaped artefacts were used as pessaries in a medical way. A distant analogy can be seen in the diaphragms of today's modern gynaecology.

When originally assessing the burial ground it was identified as a clay whorl placed in the lap of the deceased. In the territory of Slovakia, earthen whorls were found in the pelvis at two locations:

- a) Palárikovo cemetery (aforementioned grave 35; *Benadik/Rejholec 1974*);
- b) Hurbanovo-Bacherov major cemetery (grave 9; *Benadik/Vlček/Ambros 1957, 64*).

Both objects (from burials at Palárikovo and Hurbanovo-Bacherov major) were found in the pelvic area. However, their shape was different. The clay object from Hurbanovo-Bacherov major had a conical shape and smaller dimensions (outside diameter of 34 mm). Therefore, medical use can be ruled out.

The clay object from Palárikovo had an annular shape, and its dimensions (outer diameter 58 mm, inner diameter 22 mm, weight 57.2 g) was closer to analogous objects published by *D. Scherzler (1998)*. Moreover the surface of the object from Palárikovo was smooth.

These objects, used as medical devices, have a ring shape with smooth undecorated surface. The outer diameter is 55–86 mm and their weight is about 100 g (*Scherzler 1998*).

The position of woman 35, spatial analysis, ring costume, social identity and gender role

Aforementioned grave 35 is located in the central part of the cemetery (Fig. 7). Next to it were grave 8 (female, *senilis*), grave 9 (male, 40–50 years), grave 33 (male, 40–50 years) and grave 34 (child, 7 years). Hence, our described person is also mostly surrounded by persons of a mature age.

Persons in a similar category as the individual in grave 35, i. e. female and at least *maturus*, with anklets (and with a „rich grave“ inventory) are grave 8, 20, 36, 38, 53, 62a, 67, 74a and 78 (Fig. 7). Rich grave goods were also seen in graves 43 and 58, but without bracelets. A special case may be grave 62a which is defined as male by *J. Jakab (Jakab 2016, 106)*.

The term „rich“ should be used carefully, as it is very relative in archaeology. All societies have different ways of showing some kind of „richness“ in burials, and sometimes a person with very high social rank is also buried in a very „poor“ way.

As is well known and mentioned above, we must use the term „rich“ in a very careful way, because death rites show a processual character – with the occurrence of death – that involves not only the dead but also the whole community in an often long-lasting process of transition (Veit 2008, 26).

The dead corpse is only the lifeless image of the living person, so grave goods are mere indications of the former practical function that they performed (Veit 2008, 26). Nevertheless, grave goods are closely related to the deceased. More specifically, the grave goods belong to the worldly property of the dead and are identified, in the imagination of the burying community, with the deceased person. The grave goods may be traces of the burial rites, participating in its conspicuous qualities or documenting its identity (Jung 2008, 274).

As such, there are three participants in the burial rite: the deceased, the family and the local society (Brather 2008, 153). The deceased individual may be characterized by their status and prestige. The family is very interested in emphasizing the social rank and prestige of the deceased through the adequacy of ritual, and thus reflect on itself. The local society, of which the family is a member, requires the expectations of public ceremony (Fig. 8). The excavated image is often an idealized view that does not reflect social reality but a retrospective view of the identity of the deceased. Therefore it can be seen as the result of a transition process.

Upper arm bracelets seems to have a special meaning in the ring costumes of La Tène burials. The mentioned rings (as in grave 35) are also seen in grave 20 (iron and bronze), 62A (glass), 74a (iron) and probably 78 (bronze) from Palárikovo. As shown in several publications (Bujna 2005; Furman 2012; 2014; Ramsel 2012), these artefacts are part of some female ring ornament would fit with M. Furman's type 9–2 of (Furman 2009, 110). Returning to the women with advanced age and rich grave inventories at the Palárikovo cemetery the following is a ranking of this group (Ramsel 2011, 239 ff.):

1. anklets, wrist bracelets and (maybe) necklace: grave 36;
2. anklets and bracelets on both wrists: grave 8, 36, 53, 78;
3. anklets and left wrist bracelets and left upper arm bracelets: grave 20, 35, 62A, 74A;
4. anklets wrist bracelets on both sides and a left side upper arm bracelet: grave 78.

As seen in the La Tène period cemeteries in Slovakia (Bujna 2005), in „Celtic“ Europe (Furman 2009) as well as at Mannersdorf (Ramsel 2011), the discovered ornaments (anklets and bracelets) can be described as follows:

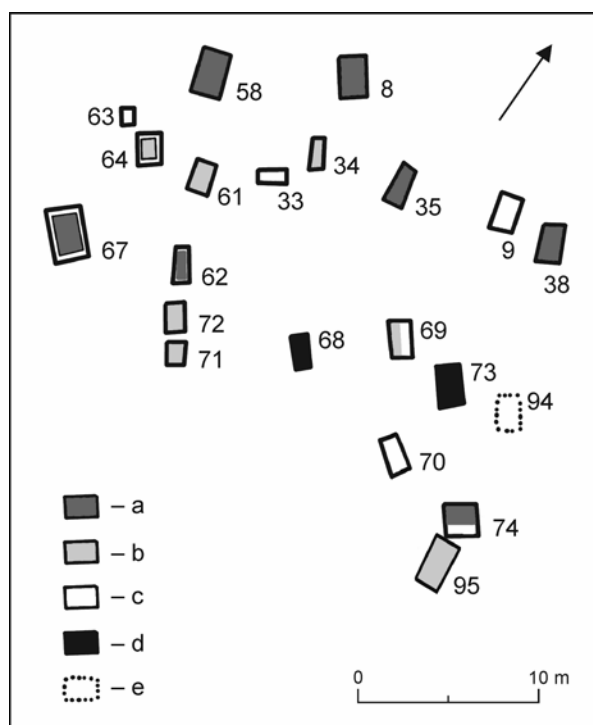

Fig. 7. Palárikovo. Plan of a segment of the cemetery with grave 35 and the mentioned graves. Graphics P. C. Ramsel, A. Gardelková-Vrtelová (after Benadik 1975, fig. 1). Legend: a – female, maturus, rich; b – children; c – sex not definable, non female; d – without bracelets and anklets; e – uncertain grave.

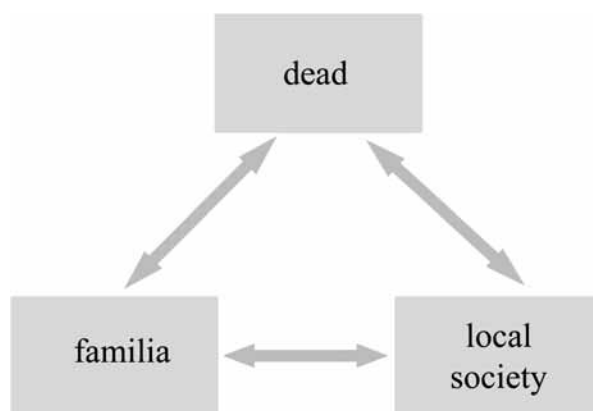

Fig. 8. Burial-triangle, the relationship between the dead, the family and the local society (P. C. Ramsel, after Brather 2008, 153).

Grave 35 with a necklace chain, two hollow cast anklets, two upper arm bracelets, one left wrist bracelet and a finger ring is mentioned as group BR-F3, type A by J. Bujna (2005, fig. 39) or, as mentioned, model 9–2 by M. Furman (2009, fig. 34).

Upper arm bracelets

In graves in which biological males are buried, upper arm bracelets occur but may be rather rare. Remaining here are „special cases“ like Glauberg, tumulus 1, tomb 1 (Herrmann 2002, 100) or its comparable counterpart, the statue (Herrmann 2002, 106) with at least 3 bracelets or Pottenbrunn, tomb 562 (Ramsel 2002, tab. 64) wearing one iron upper arm bracelet with three small pendent rings. In graves with females, upper arm rings appear in La Tène B made of bronze at the left side as in Pottenbrunn, grave 1003 (Ramsel 2002, tab. 79) or in Brno-Chřilice, grave 7 (Čížmářová 2012, 255), or Casalecchio di Reno, grave 39 (Ortalli 1991, fig. 14: 1) and Svatobořice (Ludikovský 1964, fig. 13). Later, in La Tène C, this ring ornament, as a combination of glass, saponite and iron/bronze rings, can be seen as a common development (Bujna 2005; Furman 2009). At this point it is appropriate to ask about the social roles the deceased had been played in their society.

The first approach should be, as mentioned above, the age class of the buried. Age is the one identity that changes over the lifetime of an individual. The role of material culture in the development of age categories is related to other identities such, as gender and status (Lucy 2005, 44). It should be noted that not all societies make the same divisions in life-stages and do not use all of them. In our case, we have a group of women in the *maturus* and *senilis* age groups. As also seen at other cemeteries (Ramsel 2011), women of this age have (most of the time) a high status with rich ring ornaments. Because they survived the delivery of children (as can also be seen by this specific ring-artefact), women in the La Tène period seem to be raised to a higher status. Moreover, there were no other signs (e. g. male markers) in grave 35, that the buried individual had a special gender-role inside the society.

CONCLUSION

Grave 35 from the La Tène Period of Palárikovo in western Slovakia has been chosen for pre-publication because of its exceptional grave goods. A clay ring with a diameter of 5.8 cm seems to be a so-called pessary, a medical-therapeutic aid for gynaecological problems. The position of the woman over the age of 50 was also discussed, her status was determined by her advanced age and rich ornaments.

The woman from grave 35 stands out for her unusual grave goods. The exceptionality of this burial is shown by several factors. The status symbols and social position identified based on statistical methods include all kinds of prestigious items, not only the clay ring, but also other grave goods such as a chain belt, amber artefacts or the addition of animal bones (*Bos taurus*). Statistical analysis (the results are in the dissertation work of the first author) has shown that objects, especially those made of saponites and amber are in direct connection with the richness of the burial and the presence of a clay ring (medical object).

As demonstrated by our article, it is important to devote attention to the place of discovery of small objects and their subsequent interpretation and evaluation using modern methods and analogies.

Translated by the authors

LITERATURE

Ambros 1977 Benadik 1960 Benadik 1975a Benadik 1975b	C. Ambros: Zvieracie zvyšky z laténskych hrobov v Hurbanove Bohatej. <i>Slovenská archeológia</i> 25, 1977, 77, 78. B. Benadik: Keltské pohrebisko v Bajč-Vlkanove. <i>Slovenská archeológia</i> 8, 1960, 393–435. B. Benadik: Keltské pohrebisko v Palárikove. <i>AVANS v roku 1974, 1975</i>, 22–25. B. Benadik: Besonders angelegte Gräber auf latènezeitlichen Gräberfeldern der Slowakei und ihre gesellschaftliche Bedeutung. Ausgrabung des Gräberfeldes in Palárikovo und sein Charakter. <i>Alba Regia</i> 14, 1975, 97–106.

- Benadik/Rejholec 1974 B. Benadik/E. Rejholec: *Palárikovo* 1971. Výskumná správa 6968/74. Dokumentácia AÚ SAV v Nitre. Nitra 1974. Unpublished.
- Benadik/Janek 1976 B. Benadik/D. Janek: *Palárikovo* 1973. Výskumná správa 7645/76. Dokumentácia AÚ SAV v Nitre. Nitra 1976. Unpublished.
- Benadik/Vlček/Ambros 1957 B. Benadik/E. Vlček/C. Ambros: *Keltské pohrebiská na juhozápadnom Slovensku*. Bratislava 1957.
- Brather 2008 S. Brather: Bestattungsrituale zur Merowingerzeit – Frühe Mittelalterliche Reihengräber und der Umgang mit dem Tod. In: Chr. Kümmel/B. Schweizer/U. Veit (Hrsg.): *Körperinszenierung – Objektsammlung – Monumentalisierung. Totenritual und Grabbau in frühen Gesellschaften*. Tübinger Archäologische Taschenbücher 6. Münster 2008, 151–177.
- Bujna 2005 J. Bujna: *Kruhový šperk z laténských ženských hrobov na Slovensku*. Nitra 2005.
- Bujna 2011 J. Bujna: *Opasky ženského odevu z doby laténskej*. Nitra 2011.
- Čižmářová 2012 J. Čižmářová: Brno-Chrlice. In: S. Siever/O. H. Urban/P. C. Ramsel (eds.): *Lexikon zur Keltischen Archäologie*. Mitteilungen der Prähistorischen Kommission. Wien 2012, 254, 255.
- Furman 2009 M. Furman: *Kruhový šperk ako prameň archeologicky postihnuteľného kroja, distribučných aktivít a mobility keltských komunit v stredodunajskom priestore*. Nitra 2009.
- Furman 2012 M. Furman: The annular Ring forms in female fashion in the East Celtic region and its impact in the West Celtic and Cisalpine areas. In: Ph. Barral/J. P. Guillaumont/M. J. Roulière-Lambert/M. Saracino/D. Vitali (eds.): *Les Celtes et le Nord de l'Italie Premier et Second Âges du fer. Actes du XXXVIe colloque international de l'AFEAF Vérone*, 17–20 mai 2012. Dijon 2012, 251–258.
- Furman 2014 M. Furman: A Central European Form of La Tène Ornament: Rings with Three and Four Large Hollow Knobs from Slovakia. In: S. Berecki (ed.): *Iron Age Crafts and Craftsmen in the Carpathian Basin*. Cluj 2014, 183–190.
- Hellebrandt 1999 M. Hellebrandt: *Corpus of Celtic Finds in Hungary III. Celtic finds from Northern Hungary*. Budapest 1999.
- Herrmann 2002 J. Herrmann: Der Glauberg – Fürstensitz, Fürstengräber und Heiligtum. In: *Das Rätsel der Kelten vom Glauberg. Katalog*. Stuttgart 2002, 90–107.
- Jakab 2016 J. Jakab: Antropologická analýza birituálneho laténskeho pohrebiska v Palárikove. *Študijné zvesti AÚ SAV* 60, 2016, 97–147.
- Jung 2008 M. Jung: Zur Überdeterminiertheit von Grabausstattungen – eine Exemplifikation anhand des späthallstattzeitlichen Grabbefundes von Eberdingen-Hochdorf. In: Ch. Kümmel/B. Schweizer/U. Veit (Hrsg.): *Körperinszenierung – Objektsammlung – Monumentalisierung*. Tübinger Archäologische Taschenbücher 6. Münster 2008, 271–286.
- Kilian 1974 L. Kilian: Untersuchungen aus dem Mehrperiodengräberfeld von Dannstadt, Kreis Ludwigshafen. *Mitteilungen des Historischen Vereins Pfalz* 71, 1974, 11–52.
- Koehl 1904 K. Koehl: Abenheim. *Westdeutsche Zeitschrift für Geschichte und Kunst* 23, 1904, 350.
- Künzl 1979–1981 E. Künzl: Medizinische Instrumente aus dem römischen Altertum im Städtischen Museum Worms. *Der Wormsgau* 13, 1979–1981, 49–63.
- Ludikovský 1964 K. Ludikovský: Akeramický horizont bohatých hrobů žen na Moravě. *Památky archeologické* 55, 1964, 321–349.
- Lucy 2005 S. Lucy: The archaeology of age. In: M. Díaz-Andreu/S. Lucy/S. Babić/D. N. Edwards (eds.): *The Archaeology of Identity*. London – New York 2005, 43–66.
- Lukniš a kol. 1972 M. Lukniš a kol.: *Slovensko. Príroda*. Bratislava 1972.
- Müller 2017 M. Müller: MedUniWien. ac. at. <https://www.meduniwien.ac.at/hp/postgraduate/universitaetslehrgaenge/master-studien-msc-mph/forensische-wissenschaften/> [2017-11-06]
- Nemeš 2012 J. Nemeš: Pohnuté osudy troch obcí v časoch tureckej nadvlády. Sonda do dejín katastra Palárikova. *Acta Historica Neosoliensia* 15, 2012, 223–253.
- Ortalli 1991 J. Ortalli: La necropoli celtica della zona „A“ die Casalecchio die Reno (Bologna). In: J.-J. Charpy (dir.): *L'Europe celtique du Ve au IIIe siècle avant J.-C.* Epernay 1991, 189–238.
- Pauli 1975 J. Pauli: *Keltischer Volksglaube*. Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 28. München 1975.
- Paulík/Zachar 1975 J. Paulík/L. Zachar: Kultový objekt a hroby z doby laténskej v Palárikove. *Slovenská archeológia* 23, 1975, 283–327.
- Ramsel 2002 P. C. Ramsel: *Das eisenzeitliche Gräberfeld von Pottenbrunn*. Fundberichte aus Österreich Materialhefte A 11. Wien 2002.
- Ramsel 2011 P. C. Ramsel: *Das latènezeitliche Gräberfeld von Mannersdorf am Leithagebirge*. Mitteilungen der Prähistorischen Kommission 74. Wien 2011.

- Ramsl 2012 P. C. Ramsl: The relationship between Austrian and Northern Italian sites in the Iron Age. In: Ph. Barral/J. P. Guillaumont/M. J. Roulière-Lamber/M. Saracino/D. Vitali (eds.): *Les Celtes et le Nord de l'Italie Premier et Second Âges du fer*. Actes du XXXVIe colloque international de l'AFEAF Vérone, 17–20 mai 2012. Dijon 2012, 179–188.
- Rebay-Salisbury 2015 K. Rebay-Salisbury: The social status of motherhood in Bronze Age Europe. *The European Archaeologist* 45, 2015, 45–46.
- Rech/Prüssing 1973 M. Rech/P. Prüssing: Ein hallstatt-/latènezeitliches Gräberfeld bei Bürstadt, Kreis Bergstraße. *Fundberichte aus Hessen* 13, 1973, 97–125.
- Repka 2015 D. Repka: Odras historických udalostí staršej doby laténskej v hrobovej výbave na keltských pohrebiskách v karpatskej kotline. Nitra 2015.
- Richards 2006 M. Richards: Diet in the Iron Age cemetery population at Wetwang Slack, East Yorkshire, UK: carbon and nitrogen stable isotope evidence. *Journal of Archaeological Science* 33/5, 2006, 653–662.
- Schaefer 1930 F. A. Schaefer: *Les Tertres funéraires préhistoriques dans la Forêt de Haguenau II. Les Tumulus de l'Age du Fer*. Haguenau 1930.
- Scherzler 1998 D. Scherzler: Der tönerne Ring vom Viesenhäuser Hof. Ein Hinweis auf medizinische Versorgung in der Vorrömischen Eisenzeit? *Fundberichte aus Baden-Württemberg* 22, 1998, 237–294.
- Schmit 1926 E. Schmit: Découverte d'un Pessaire dans une Sépulture d'un cimetière à facies Hallstattien-Champenois à La Veuve (Marne). *Bulletin de la Société Archéologique Champenoise* 20, 1926, 56–58.
- Schwidetzky 1965 I. Schwidetzky: Sonderbestattungen und ihre paläodemographische Bedeutung. *Homo* 16, 1965, 230–247.
- Šomšák et al. 2002 L. Šomšák et al.: *Vypracovanie fytoecologickej mapy ľavostrannej inundácie Dunaja v úseku Dobrohošť. Sap, Sprievodná správa*. Konzultačná skupina Podzemná voda. Bratislava 2002.
- Szabó 1997 M. Szabó: *Kultúrna minulosť Palárikova*. Nové Zámky 1997.
- Veit 2008 U. Veit: Zur Einführung. In: Ch. Kümmel/B. Schweizer/U. Veit (Hrsg.): *Körperinszenierung – Objektsammlung – Monumentalisierung*. Tübinger Archäologische Taschenbücher 6. Münster 2008, 17–30.
- Wamser 1972 L. Wamser: *Mauenheim und Bagen – Zwei Grabhügelfelder der Hallstatt- und Frühlatènezeit aus dem nördlichen Hegau*. Dissertation Freiburg im Breisgau 1972.
- Zürn 1979 H. Zürn: Grabhügel bei Böblingen. *Fundberichte aus Baden-Württemberg* 4, 1979, 54–117.
- Zürn 1987 H. Zürn: *Hallstattzeitliche Grabfunde in Württemberg und Hohenzollern*. Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg 25. Stuttgart 1987.

Pozoruhodný ženský hrob z Palárikova so známami lekárskeho zaopatrenia

Anna Gardelková-Vrtelová – Peter C. Rams l

Súhrn

V príspevku sa venujeme analýze vybraných zložiek hrobovej výbavy hrobového celku 35 na keltskom pohrebisku v Palárikove. Početnosť a skladba predmetov pohrebného inventára jednoznačne poukazujú na príslušnosť pochovanej k vyššej vrstve vtedajšej spoločnosti.

Pri dne obdĺžnikovej hrobovej jamy, ktorá dosahovala značné rozmery (260 x 100–120 x 175 cm), sa zachovali zreteľné stopy po pôvodnom vydrevení. Pochovaná žena, uložená v natiahnutej polohe na chrbte a s ľavou rukou pod panvou (obr. 3), patrila podľa antropologického posudku J. Jakaba do vekovej kategórie maturus II.

Hrobová výbava (obr. 4; 5) obsahovala vysoký počet šperkov a súčastí odevu (tri spony, bronzový prsteň a nákrčník, jantarový prívesok na retiazke, náramky zhotovené zo železa, bronzu a sapropelitu, bronzové puklicové nánožné kruhy,

Acknowledges: David Gaul (Prague) for correcting the English. The first author, Anna Gardelková-Vrtelová, while working at this paper, was supported by project 1/0243/17 of the Scientific Grant Agency of the Slovak Republic. Peter C. Rams l (second author) is head of the SASPRO project 1340/03/03 as a Marie Curie Fellow (financed by SAS, Marie Curie Actions and FP7 from the European Union) at the Slovak Academy of Sciences in Nitra.

železný reťazový opasok), dve keramické nádoby (hrniec, váza) a nezvyčajný malý hlinený krúžok. V severozápadnom kúte jamy sa nachádzali kosti hovädzieho dobytká (*Bos taurus* L.).

Hlinený krúžok, vyzdvihnutý z oblasti panvy (obr. 6), sa vyznačuje prstencovitým tvarom (vonkajší priemer 58 mm, vnútorný 22 mm) a dôkladne vyhladeným povrchom. Autori sa pri interpretácii tohto artefaktu prikláňajú k názoru, že ide o medicínsky predmet, pesar. Na podporu svojho tvrdenia uvádzajú viaceré priame analógie z nálezísk v juhozápadnom Nemecku (napr. Stuttgart-Mühlhausen. Viesenhäuser Hof, hrob 8) a vo východnom Francúzsku (podrobný prehľad, tabeľa 1). Všetky tieto lekársko-terapeutické pomôcky majú tvar vyhladeného krúžku s vonkajším priemerom 55–86 mm.

Krúžok z bohatého ženského hrobu 35 predstavuje prvý nález tohto druhu z doby laténskej v Karpatskej kotline. Z keltských pohrebísk na území Slovenska je evidovaný ďalší nález hlineného krúžku v oblasti panvy na lokalite Hurbanovo-Bacherov majer. Krúžok z hrobu 9 v Hurbanove sa však od medicínskych pomôcok odlišuje kónickým tvarom, menšími rozmermi (vonkajší priemer 34 mm) a neupraveným povrchom.

Obr. 1. Lokalizácia náleziska (stredná Európa).

Obr. 2. Palárikovo. Celkový plán pohrebiska. Grafická úprava A. Gardelková-Vrtelová (Benadik/Rejholec 1974; Benadik 1975a, obr. 1.).

Obr. 3. Palárikovo. Fotografická a kresbová dokumentácia, schematický náčrt hrobu 35. Červená – keramické nádoby; zelená – bronz; čierna – železo; oranžová – jantár; hnedá – hlinený krúžok; bordová – sapropelit. Foto E. Rejholec (archív AÚ SAV), plán E. Rejholec (archív AÚ SAV) a P. C. Rams, grafická úprava P. C. Rams.

Obr. 4. Palárikovo. Nálezy z hrobu 35. Grafická úprava A. Gardelková-Vrtelová, J. Gajdošíková, P. C. Rams. Mierka: a – 1; b – 2–12b; c – 12a, 13.

Obr. 5. Palárikovo. Nálezy z hrobu 35. Grafická úprava A. Gardelková-Vrtelová, J. Gajdošíková, P. C. Rams.

Obr. 6. Palárikovo. Fotografia hlineného krúžku 11. Foto A. Gardelková-Vrtelová.

Obr. 7. Palárikovo. Plán pohrebiska s vyznačením hrobu 35 a ďalších v texte uvádzaných hrobových celkov. Grafická úprava P. C. Rams, A. Gardelková-Vrtelová (podľa Benadik 1975, obr. 1). Legenda: a – žena, maturus, bohatá; b – dieťa; c – neurčené pohlavie, zrejme sa nejedná o ženu; d – bez náramkov a nánovníkov; e – neisté hroby.

Obr. 8. Pohrebný trojuholník, vzťahy medzi smrťou, rodinou a miestnou spoločnosťou. Grafická úprava P. C. Rams (podľa Brather 2008, 153).

Tabeľa 1. Hrobové celky z doby železnej s výskytom hlinených krúžkov.

Mgr. Anna Gardelková-Vrtelová, PhD.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK – 949 21 Nitra
annagardelkova@gmail.com

Privatdozent, Mag. phil, Dr. phil. Peter C. Rams
Marie Curie Fellow, SASPRO 1340/03/03
Akademická 2
SK – 949 21 Nitra

Universität Wien
Institut für Urgeschichte und Historische Archäologie
Franz-Klein-Gasse 1
A – 1190 Wien
peter.ramsl@univie.ac.at

KOVÁNÍ JHA DOBY ŘÍMSKÉ V ČECHÁCH¹

Zdeněk Beneš

Key words: yoke-fittings, horse/oxen harness, Roman Period, transport routes

The Roman Period yoke fittings from Bohemia

This paper summarizes the current research of findings of yoke-fittings (guide rings) during the Roman Period in Bohemia. The paper is focused on the question of their use during the proto-history in Central and Northern Europe and subsequently deals with a reconstruction of horse/oxen harness in Roman provinces. Furthermore, the distribution of these artefacts in the context of Central European Barbaricum is also discussed.

ÚVOD

Předměty importované z římských provincií do barbarika s sebou téměř vždy nesou určitý aspekt výjimečnosti. Jedná-li se o předměty z drahých kovů, případně výrobky považované za vybavení domácnosti vyšší společenské třídy, nadto esteticky velmi zajímavé, pak zpravidla nepochybujeme o tom, že po nich v barbariku existovala jistá míra poptávky, zvláště v okruhu barbarských elit. Máme na mysli jisté honosnější kovové nádoby, skleněné výrobky, luxusní šperk, případně militaria vysoké technologické kvality. Existuje však nepočtený soubor předmětů, který je sice bez výhrad považován za výrobek provinciální, v barbariku velmi vzácný, přesto nepovažovaný za doklad elity. Jde kupříkladu o předměty čistě účelné, nikoli nezbytně nutné pro prokazování vyššího společenského statusu.

Na tomto místě se věnujeme kováním, která patří mezi součásti souborů kování koňského (případně hovězího) postroje spojeného se zapřažením zvířat do potahu vozů.

KOVÁNÍ JHA V ČESKÝCH NÁLEZECH

V současnosti jsou z území Čech známy dva exempláře kování jha, konkrétně tzv. vodící kroužky uzdy (tradičně označované v německé literatuře jako *Zügelring*, *Zügelführungsring*, případně pouze *Führungsring*²), které můžeme bez překážek řadit do doby římské. V obou případech jde o objevy z nedávné doby, ačkoli u každého z nich za zcela jiných okolností.³

Nález ze Svitav-Předměstí, okr. Svitavy

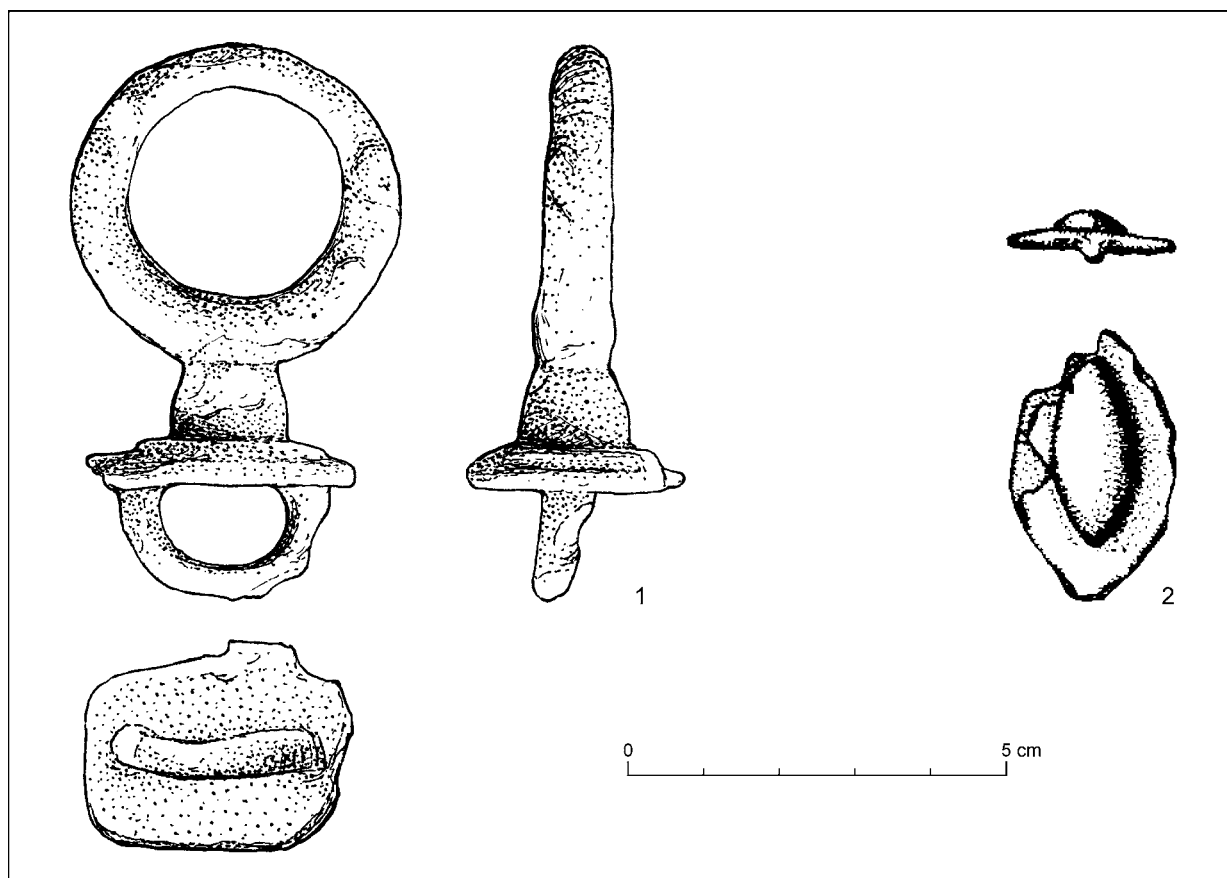
Prvním pojednávaným kováním je bronzový (či z jiné slitiny mědi vyrobený) předmět, nalezený detektorem kovů v poloze „V podhájí“ na lokalitě Svitavy-Předměstí (obr. 1: 1).⁴ V roce 2010 jej ve svahu nad příležitostným horním tokem Studeného potoka nalezl hledač s detektorem kovů a zprostředkovaně jej předal do Regionálního muzea ve Vysokém Mýtě (Vích 2014, obr. 3: 3, kat. č. 19). Jde o ojedinělý nález a dosud nemáme bližší informace o případném souvisejícím osídlení z doby římské v místě

¹ Článek odezněl jako příspěvek na IX. protohistorické konferenci konané v Bratislavě v roce 2013.

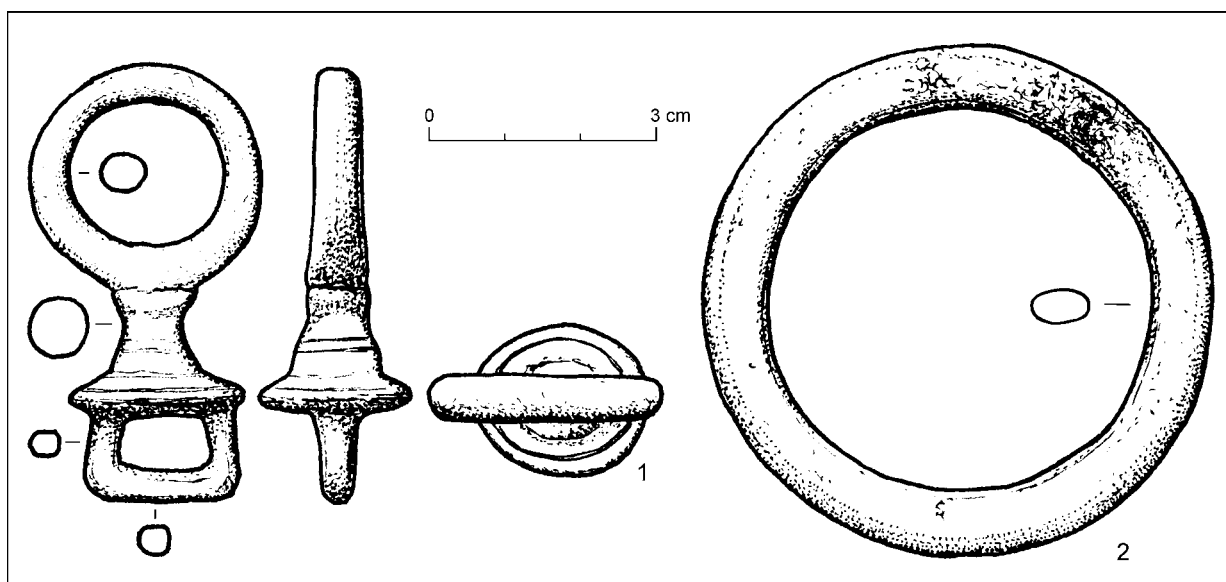
² M. Schönfelder se přiklání k neutrálnějšímu označení *Führungsring*, neboť tyto kroužky slouží ve skutečnosti nikoli k vedení uzdy (*der Zügel*), nýbrž opratí (*die Leine*). Tradiční výraz *Zügelring* je tedy nesprávný (Schönfelder 2002, 224).

³ Jejich podrobný popis viz Katalog 1.

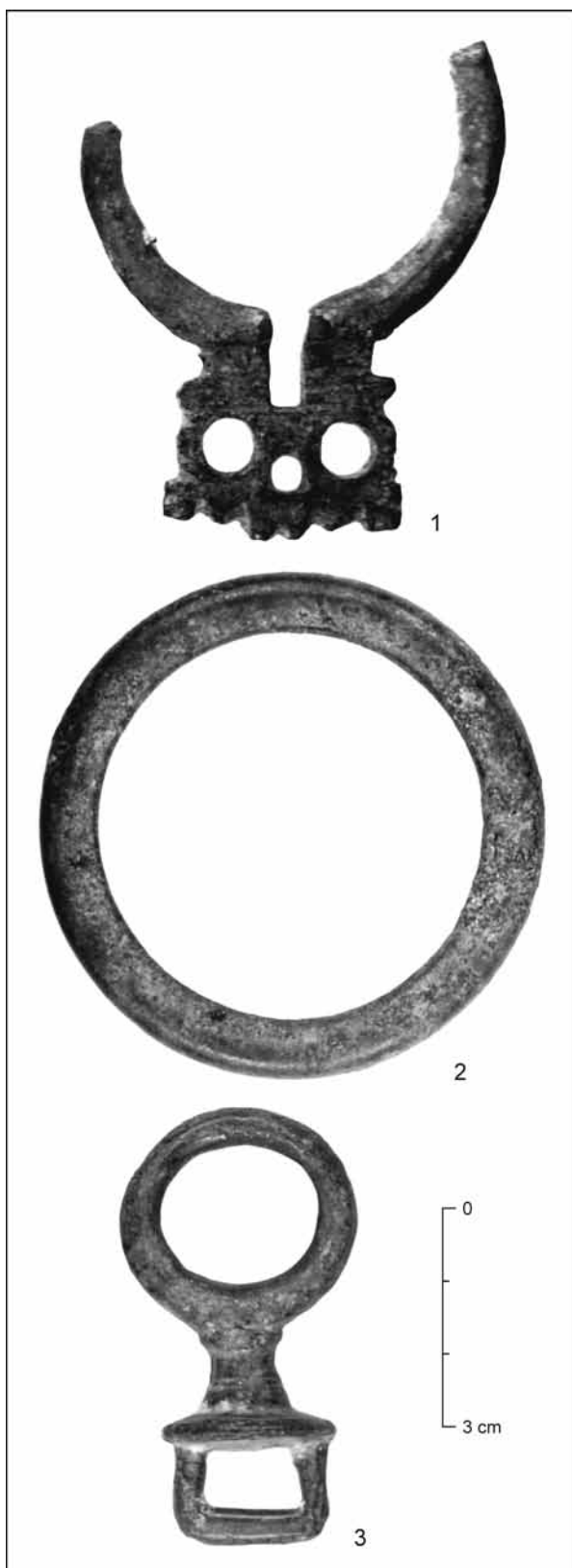
⁴ Za ochotné poskytnutí předmětu k uveřejnění bych na tomto místě rád poděkoval PhDr. D. Víchovi z Regionálního muzea ve Vysokém Mýtě.

Obr. 1. Svitavy-Předměstí, okr. Svitavy, poloha „V podhájí“. 1 – vodící kroužek jha; 2 – mandlovité kování (podle Vích 2014, obr. 3: 3; 4: 9). Kresba: 1 – M. Černý; 2 – M. Pleska (upraveno autorem).

Obr. 2. Nebovidy, okr. Kolín, poloha „Žádušní pole“. Kresba dochovaných předmětů z hrobu 1. 1 – vodící kroužek jha; 2 – bronzový kruh. Kresba: autor.

Obr. 3. Nebovidy, okr. Kolín, poloha „Zádušní pole“. Fotografie vybraných bronzových předmětů z hrobu 1. 1 – bronzová kruhová spona; 2 – bronzový kruh; 3 – vodící kroužek jha (podle Dvořák 1941, 11; upraveno autorem a doplněno měřítkem).

či blízkém okolí. Stranou však nemůže stanout jen nevelká vzdálenost (asi 5 km východním směrem) od horního toku řeky Loučné, která je považována za určitý „komunikační prostor“ mezi Čechami a Moravou nejen v době římské (Vích 2010). Rovněž neujde naší pozornosti, že nejbližší zmapované osídlení z doby římské se koncentruje na středním toku Loučné na jedné straně (Vích 2010, obr. 4; 5) a v severní části Malé Hané na straně druhé (Vích 2008, obr. 9). Prostor Svitav se pak nachází zhruba uprostřed mezi těmito dvěma koncentracemi.

Drobné mandlovité kování ze Svitav-Předměstí, okr. Svitavy

Předmět (obr. 1: 2) byl nalezen ve stejné poloze (na stejném poli) jako vodící kroužek jha, nicméně až na jaře 2011, bez zjevné souvislosti s prvním nálezem.⁵ Drobné kování podlouhlého tvaru je ve středové části vypouklé. Jeden hroditý konec nese stopu nýtu, zatímco část na druhé straně, kde předpokládáme podobnou aplikaci, je odlomena, patrně jako důsledek pobytu v ornici (Vích 2014, obr. 4: 9, kat. č. 20).

Kování je bez větších pochyb součástí vojenského kování koňského postroje. S ne zcela totožnými, avšak dostačujícími analogiemi, se setkáváme v celé délce středoevropského limitu. Uvést můžeme například kování z hornogermánsko-raetské části limitu (Gschwind 1998, 113–116, obr. 1: 15, 16; Oldenstein 1976, 137–141, tab. 34: 269–272; 35: 287; Schleiermacher 2000, 171, tab. 10: 6, 7, 11, 12). J. Oldenstein (1976, 137–141) vyděluje z těchto tvarů jednak tzv. vulvovitá kování se středovou rýhou a dále mandlovitá kování bez středové rýhy. Jejich časové zařazení můžeme sledovat zhruba od konce 2. století až po 3. století. Co se jejich interpretace týče, je možné o symbolice těchto motivů uvažovat v relacích ochranných symbolů (Oldenstein 1976, 139–141).

Nález z Nebovid, okr. Kolín

Druhý exemplář (obr. 2: 1; 3: 3) je součástí souboru předmětů, získaných v meziválečných letech MUDr. F. Dvořákem pro sbírky muzea v Kolíně, jehož byl kustodem. Jde o předměty pocházející z katastru obce Nebovidy na Kolínsku, k nimž bohužel chybí podrobný popis

⁵ I tento předmět byl k publikaci laskavě poskytnut PhDr. D. Víchem z Regionálního muzea ve Vysokém Mýtě.

nálezových okolností.⁶ Předpokládá se, že text pojednávající o okolnostech Dvořákových výzkumů byl zničen během pobytu MUDr. F. Dvořáka v nacistickém vězení, z něhož již nevyšel živ (podrobněji např. Sedláček 1982, 24). V souboru lze identifikovat hrobové nálezy z časně, starší i pozdní doby římské až doby stěhování národů, jakož i předměty charakteristické pro sídlištní prostředí mladší a pozdní doby římské (Beneš/Horník/Kašpárek 2011). Lze pokládat za velké štěstí, že předmět, který byl autorem tohoto příspěvku v nedávné době určen jako vodící kroužek opratí, se stal součástí statě popisující obsah jednoho z žárových hrobů z pohřebiště nacházejícího se v severovýchodním cípu „Zádušního pole“.⁷ V roce 1922 zde F. Dvořák vykopal celkem 18 žárových hrobů a na černobílé fotografii (obr. 3) uveřejnil celkem tři bronzové předměty pocházející z hrobu 1. K tomuto hrobu uvádí: „První hrob obsahoval hrncovitou popelnici hrubé práce, naplněnou polospálenými kostmi dospělého individua slabší konstrukce. K pohřbu bylo přidáno osm velmi zajímavých bronz. milodarů, shodných s předměty nalezenými na známém hradě u Stradonic.“ (Dvořák 1941, 11, obr. 3). Vrátime-li se pohledem na otištěnou fotografii se třemi předměty, pak shledáme, že vodící kroužek je na ní vyobrazen vpravo⁸ a uprostřed se nachází velký bronzový kruh, který se rovněž dochoval až do současnosti. Předmět na levé straně fotografie (obr. 3: 1) však ve sbírce kolínského muzea nalezen nebyl (přínejmenším ne v rámci souboru z Nebovid). Na první pohled je patrné, že je poškozen (část je odlomena). Dle struktury jeho povrchu je možné říci, že byl zhotoven z bronzu, případně jiné slitiny mědi a jeho vzhled naznačuje, že jde o provinciální výrobek. Byl určen jako provinciální kruhová spona.

Kruhová spona z Nebovid, okr. Kolín

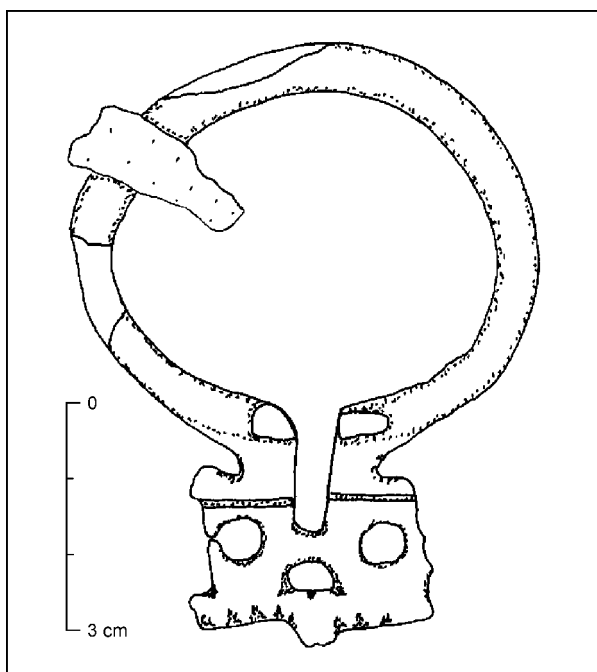
Ve starších studiích se setkáváme s různými označeními tohoto typu předmětu – bývá považován za přezku (Böhme 1972, 46; Jobst 1975, 126; Oldenstein 1976, 218), případně za uzavřenou kruhovou sponu s nástavcem (*Ringfibel mit Ansatz*). Na základě podrobného studia těchto předmětů v Panonii od I. Sellyové se zdá, že jde skutečně spíše o šatní spínadla (Sellye 1990, 36–47, tab. I). Jejich výskyt je ostatně silně omezen právě na tuto provincii. V barbariku se až na vzácné výjimky nevyskytuje vůbec a jen výjimečně se s nimi setkáváme v přilehlých oblastech – můžeme jmenovat příklady z Dacie (Cociș 2004, 129, 130, tab. CXI: 1568–1572), Norica (Jobst 1975, 125–127, tab. 51–53; Sedlmayer 1995, 75, 76, tab. 20: 150, 151), Raetie (Pröttel 2002, 101–103, tab. 5: 62) a hornogermánsko-raetského limitu (Böhme 1972, 46, tab. 31: 1232, 1233). V rámci Panonie lze vydělit i určitá území, kde se jejich doklady koncentrují; kromě Intercisy a Brigetia to je především Savaria, na základě nálezů polotovarů (a rentgenemisní analýzy) považovaná dokonce za produkční centrum tohoto typu spínadla (Sellye 1990, 27–32). Typologicky můžeme exemplář z fotografie zařadit do skupiny Sellye VII (Sellye 1990, tab. 4), resp. Jobst 35B/Böhme 51d/Cociș 27b. Formálně je pak nejbližší rozměrnějším typům Sellye VII 14 a 15 s prolamovaným lichoběžníkovitým, respektive pravoúhlým výběžkem (Sellye 1990, 75, 76, tab. 4: 14, 15). Datace kruhových spon s nástavcem je obecně kladena do rozmezí od 2. poloviny 3. století do průběhu 4. století (Sellye 1990, 26, 27, 75, 76), ačkoli jednodušší typ Sellye I/Siscia a některé další se v několika případech podařilo datovat přesněji do 1. poloviny 4. století (Pröttel 2002, 103; Sedlmayer 1995, 75). Někteří badatelé se snažili na základě jejich výskytu v limitních oblastech přiřadit tyto spony armádnímu prostředí, kde měly fungovat jako spínadla vojenských plášťů (Cociș 2004, 130; Pröttel 2002, 103, obr. 4).

Lze pouze litovat, že F. Dvořák nezveřejnil úplný popis hrobového inventáře, případně nepořídil fotodokumentaci dalších zmíněných milodarů, tj. urny a pěti zbývajících bronzových předmětů. Není tedy jasné, jakým způsobem by mohly být shodné s nálezy na stradonickém oppidu. Naopak, je zřejmé, že podle kruhové spony se musí jednat o hrob datovaný nejdříve do 2. poloviny 3. století. Je možné, že mezi ně patří některé předměty dochované dodnes v kolínském muzeu jako součást souboru z Nebovid a dokumentované v nedávné době kolektivem autorů (Beneš/Horník/Kašpárek 2011, např. obr. 5: 7, 8). Jejich příslušnost k hrobu 1 z polohy „Zádušního pole“ však s největší pravděpodobností již nebude možné

⁶ Kromě F. Dvořákem publikovaných textů v odborném i běžném tisku je možné čerpat z tzv. „Dvořákovy pozůstalosti“. Tak je nazýván obsah několika kartónových krabic, uložených v současnosti v knihovně Regionálního muzea v Kolíně, sestávající z Dvořákových zápisků, novinových výstřižků jeho článků, rozpracovaných studií, ale i textů osobní povahy. Za umožnění jeho studia děkuji RSDr. L. Jouzovi z Regionálního muzea v Kolíně.

⁷ Text je součástí článku (Dvořák 1941), který se dočkal vydání ve stejném roce, kdy byl MUDr. F. Dvořák zatčen gestapem. Jde o poslední Dvořákův text, který byl vydán ještě za jeho života.

⁸ Popis odpovídá v tomto příspěvku přetištěné Dvořákově fotografii. V původním jeho článku z roku 1941 je fotografie obrácena o 180°, tj. vzhůru nohama, což však neodpovídá správné orientaci vodícího kroužku. Fotografie byla tedy autorem tohoto příspěvku upravena.

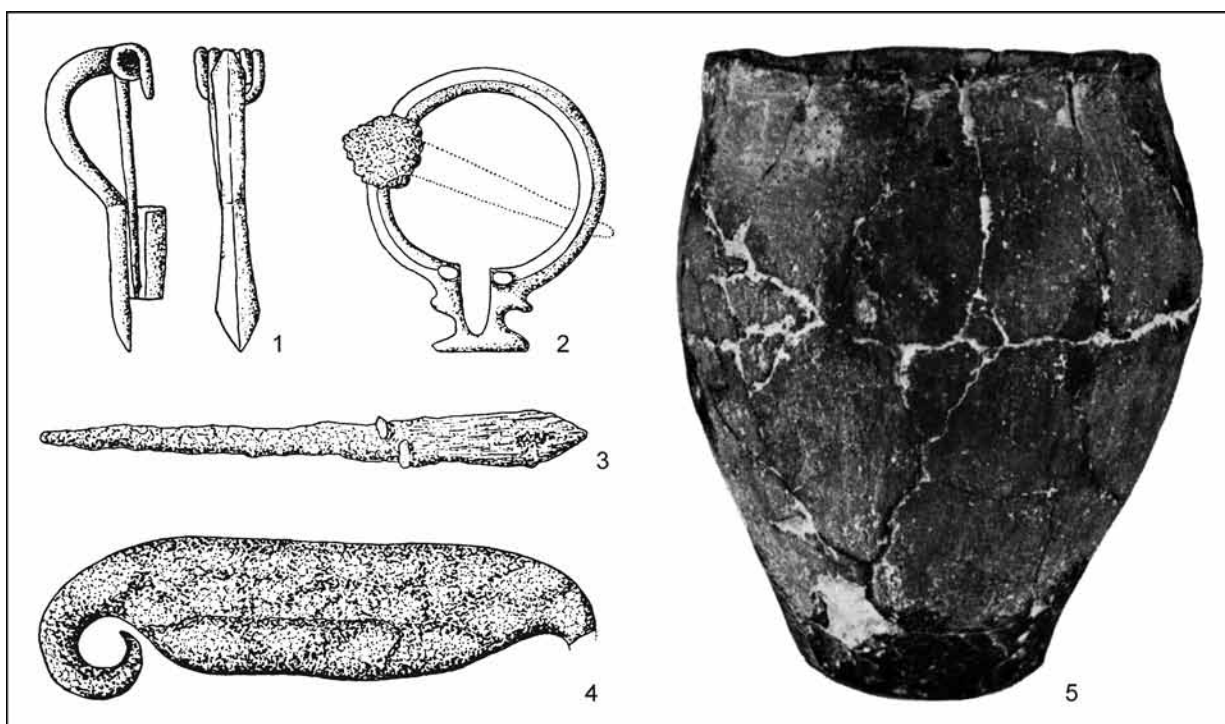

Obr. 4. Kruhová spona z Kaiserwald, k. ú. Dietersheim, Štýrsko (podle Heymans 1996, tab. 11: 37; upraveno autorem).

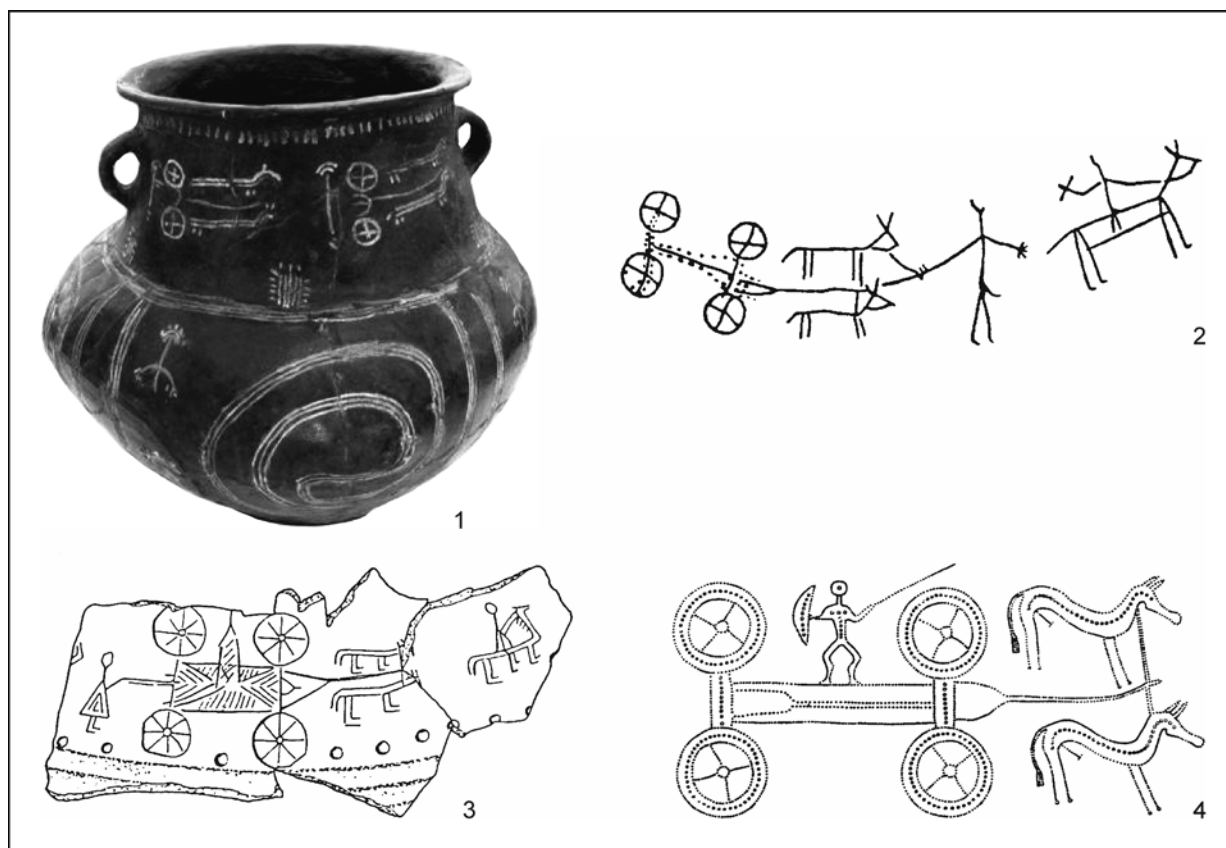
se problematikou tohoto souboru zabývala Z. Trnáčková (1961, 446), která na základě převažující hmotné náplně datovala hrob do rozmezí od konce 5. století do poloviny 6. století. Spona s klínovitou nožkou patří typu Schulze 176, jehož zástupce řadíme zhruba do poloviny 5. století (Schulze 1977, 101, tab. 12: 176). Zde její původ spatřuje také J. Tejral (1982, 87, 88), ačkoli uvažuje, že již v té době mohlo jít o starožitnost. Shoduje se

stanovit. Zcela analogický exemplář odpovídající nebovidské kruhové sponě pochází ze souboru nalezeného detektorem kovů v lokalitě Kaiserwald (katastrální území obce Dietersdorf) v rakouském Štýrsku (obr. 4; Heymans 1996, 151, tab. 11: 37). Nálezové okolnosti však neumožnily tento nález jakkoli přesněji datovat. Zřetelná vazba nebovidského souboru na jihovýchodní oblasti, především na provincie Panonii a Noricum, již byla dříve zmíněna (Beneš/Horník/Kašpárek 2011, 111–113), na příkladu kruhové spony je tento směr kontaktu potvrzen a zdůrazněn. Lze to říci i o kováních jha? Jak tyto dva pro české barbarikum cizorodé artefakty spolu mohou souviset?

Pozoruhodný je v této souvislosti starší moravský nález ze Slížan na Kroměřížsku, který představuje kostrový hrob vybavený bronzovou sponkou s klínovitou nožkou, železným šídlem, ocílkou a bronzovou kruhovou sponou a železným trnem (obr. 5). Zajímavá je poznámka vycházející z údajů v nálezové zprávě, že měla sloužit k uzavírání kapsáře, v němž se nacházely ostatní kovové předměty. Fakt, že hrob byl rovněž vybaven keramickou nádobou silně upomínající hrnce pražského typu, byl svého času předmětem četných diskusí dotýkajících se etnicity pohřbeného. Podrobněji

Obr. 5. Výbava kostrového hrobu ze Slížan, okr. Kroměříž (podle Trnáčková 1961, obr. 1; 2; sloučeno autorem).

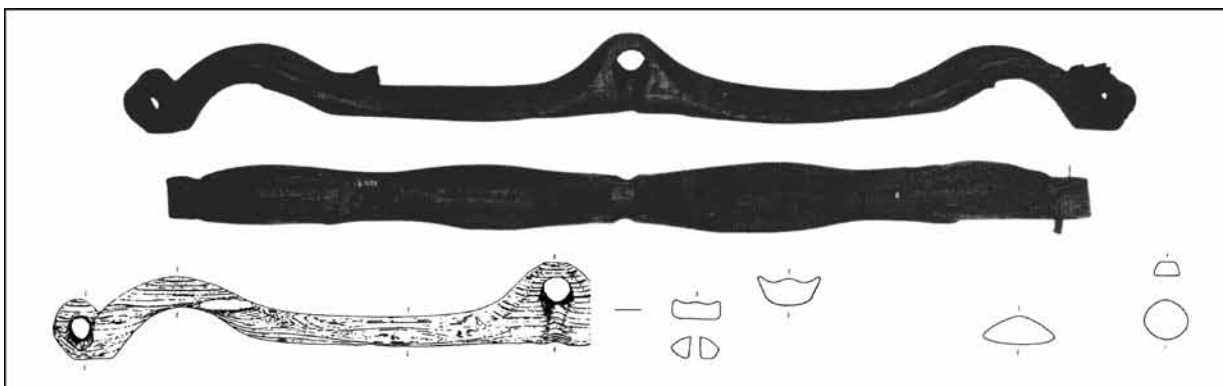
Obr. 6. Vyobrazení zápřahu z doby bronzové a železné. 1 – „sluneční amfora“ kultury Suciu de Sus (zdroj: <http://www.zemplinskemuzeum.sk/arheologia.php>); 2 – výzdoba obličejové urny pomořanské kultury (podle La Baume 1963, 13: 529); 3 – výzdoba keramické nádoby ze Šoproně (podle Dobiat 1982, obr. 9); 4 – vyobrazení na opěradle bronzového lehátka z Hochdorfu (podle Biel 1985, obr. 54).

však spolu s dalšími autory na dataci kruhové spony s výčnělkem ještě do 4. století (Tejral 1982, 120) a hliněnou hrncovitou nádobku jako předmět kultury pražského typu odmítá s argumentem, že i „přes jistou podobnost nelze přehlédnout některé rozdíly v materiálu, rozměrech i tvaru, který sám o sobě je velmi primitivní a nemusí mít vždy význam při rozlišování etnického činitele“ (Tejral 1982, 179). Je tedy kruhová spona ve slížanském kostrovém hrobě starožitnost? Barbarské (germánské) uzavřené kruhové spony podobného tvaru známe však ještě z konce 4. století (Koch 1985, 509, obr. 18). Kombinace spon ostatně skutečně odkazuje spíše do alamanského prostředí jihozápadního Německa na počátku doby stěhování národů (Koch 1974, 233). To jsou jistě zajímavé skutečnosti, zdá se však, že pro srovnání s nebovidským nálezem nejde o ideální soubor.

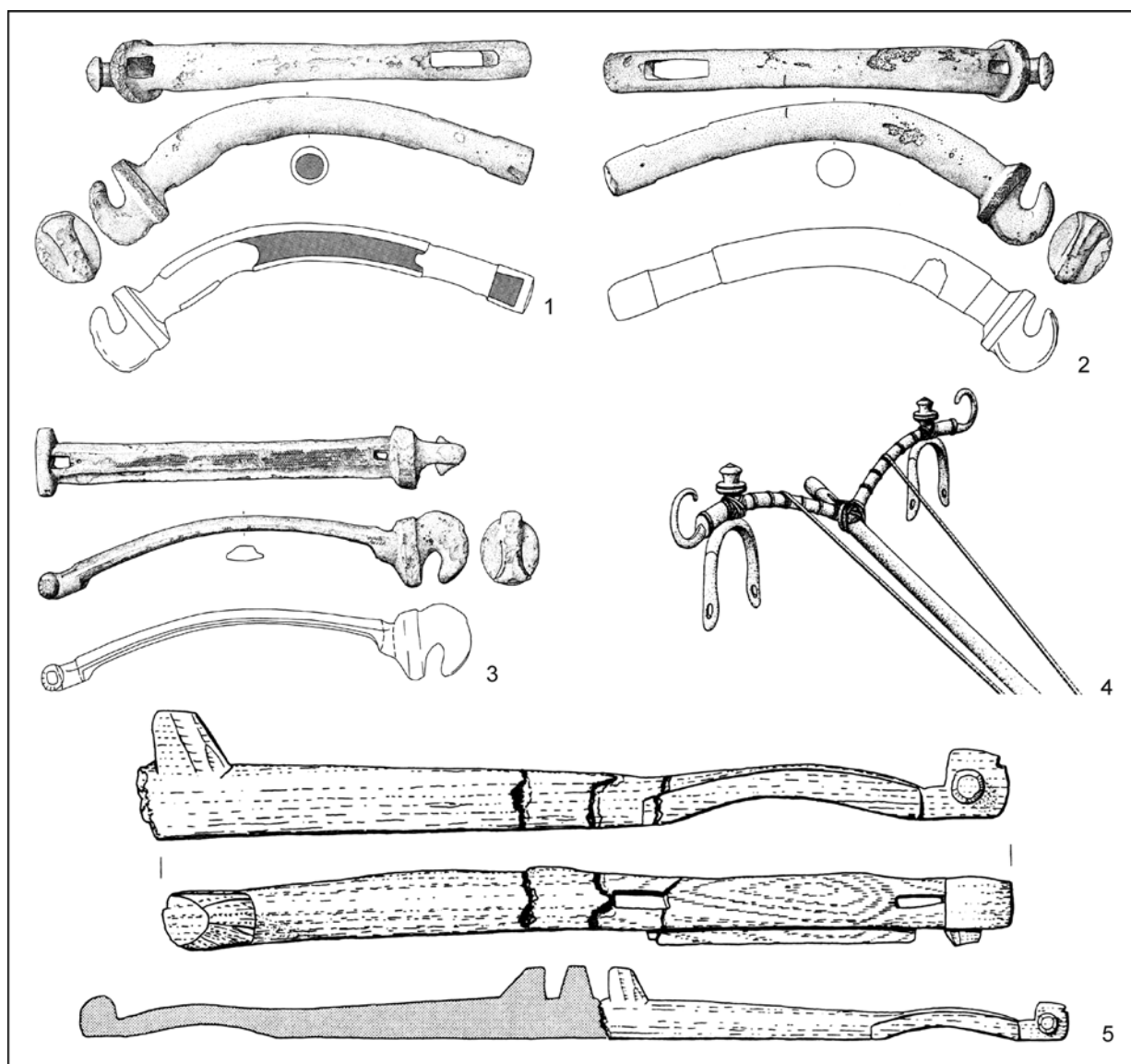
JHA V PRAVĚKU A V PROVINCIÁLNÍM PROSTŘEDÍ

Nyní však svou pozornost obraťme zpět k nálezům kování jha, tedy k hlavnímu tématu tohoto příspěvku. Jho je převážně dřevěná část postroje tažných zvířat umístěná buď na čele, nebo na šíji zvířete (definice např. Steuer 2001). Před zavedením samostatného chomoutu v raném středověku Evropy bylo upevnění na zvířeti zajištěno konkávním prohnutím jha svrchu a na spodní straně hrdla zvířete pak límcem zhotoveným často z organického materiálu. Jho bylo ve střední části pohyblivě spojeno s ojem vozu a fungovalo jako přenašeč tažné síly zvířete na konstrukci vozu.

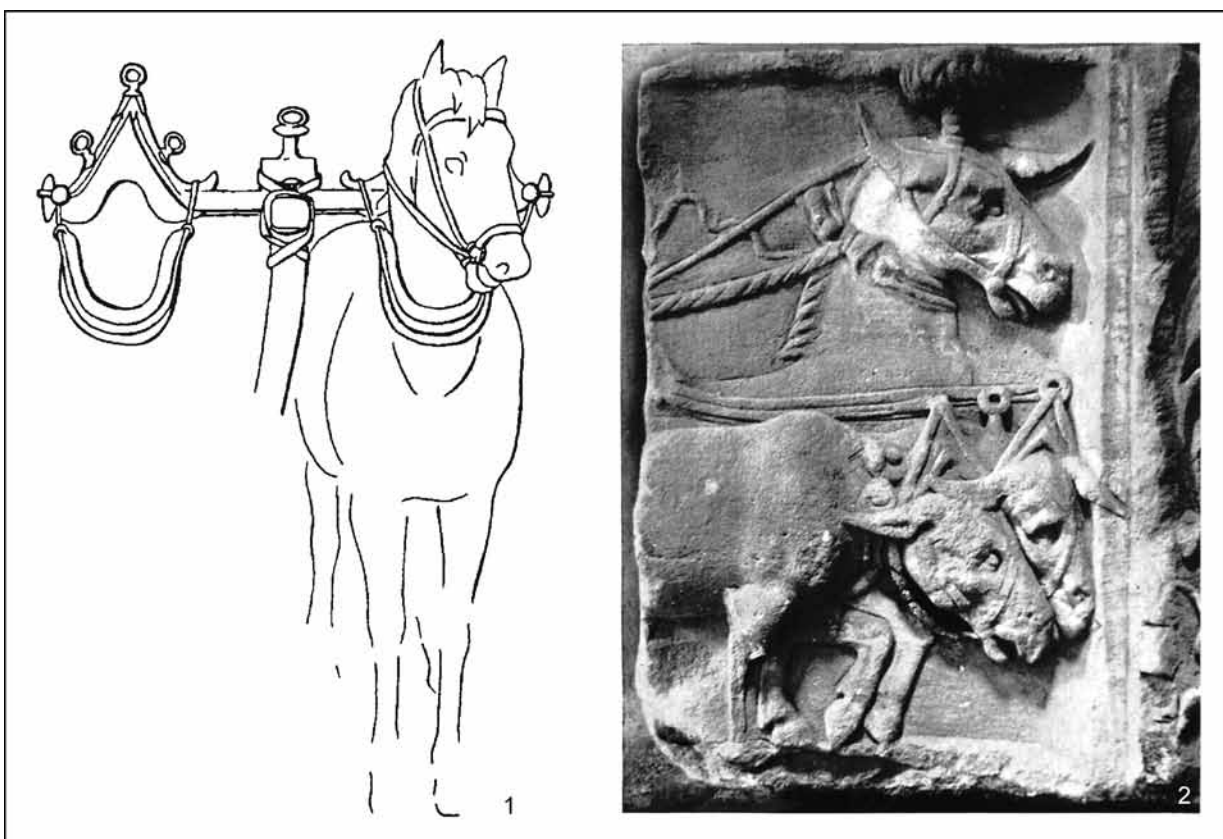
Princip zapřažení hovězího dobytka nebo koní se od neolitu po středověk příliš nezměnil. Vzhledem k poněkud odlišné stavbě těla a tempu pohybu bylo však zapřažení koní řešeno rozmanitými způsoby (Steuer 2001, 479, 480). Doklady způsobů řešení zapřažení můžeme sledovat jednak na obrazovém umění (obr. 6), ale rovněž na archeologických nálezích. Až do doby římské se v evropském pravěku setkáváme pouze s tzv. dvojitými jhy (*Doppeljoch*), tj. jhy pro dvě zvířata (Schönfelder 2002, 220). Je však třeba

Obr. 7. Dřevěné jho z Lundgaardshede/Bredmose (Dánsko), předřímská doba železná (podle Schönfelder 2002, obr. 137: 1; tab. 29).

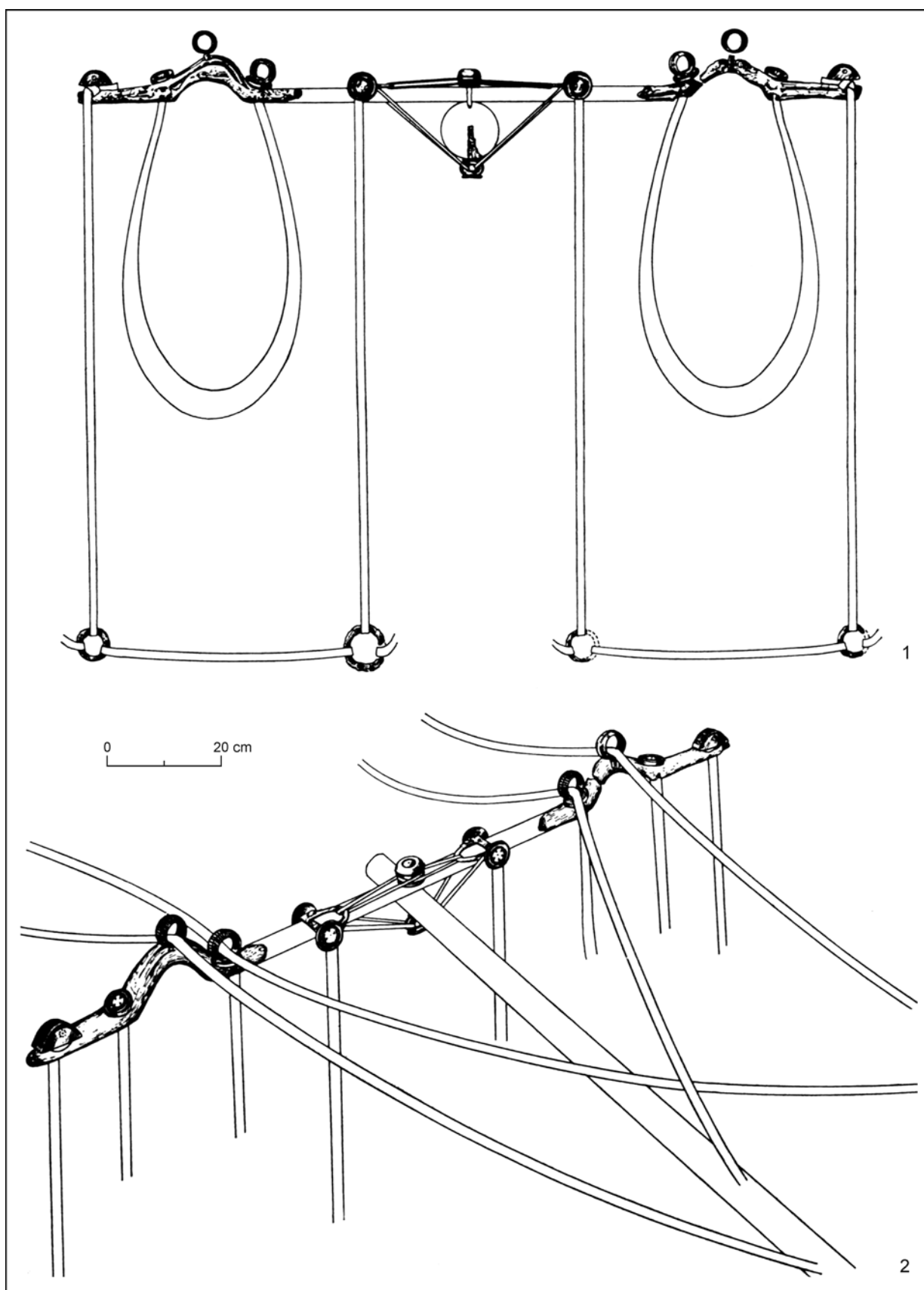
Obr. 8. Příklady dokladů jha a jeho kování ze starší doby bronzové. 1–3 – bronzová kování jha z Gallemose (Dánsko), 1. třetina 2. tisíciletí před n. l. (podle Randsborg 1992, obr. 1–3); 4 – detail vozu z hrobky Tutanchamona (Egypt), 14. století před n. l. (podle Littauer/Crouwel 1985; převzato z Randsborg 1992, obr. 9); 5 – dřevěné jho Lavagnone u Verony v Itálii (podle Perini 1983, převzato z Randsborg 1992, obr. 11).

Obr. 9. Tzv. západní (galo-římské) jho. 1 – rekonstrukce (podle Garbsch 1986, obr. 48); 2 – reliéf z Neumagen (podle Alföldi/Radnóti 1940, tab. XXXI).

zdůraznit, že jha a další součásti zapřažení bývají dochovány jen ve výjimečných případech – jednodu-
chá, prostá jha nemusela obsahovat skoro žádné kovové součásti. Většina nálezů celých jeh, která se do
současnosti dochovala v humidním prostředí, jsou dřevěné exempláře bez jediného kovového prvku
(Schönfelder 2002, 220). Pohyblivá fixace opratí pak byla řešena kupříkladu perforací konců jha, jak uka-
zuje jho z dánského Lundgaardshede/Bredmose (obr. 7). Druhým problémem je fakt, že jen vzácně jsou
jednotlivé kovové prvky jha a jeho upevnění dochovány ve funkčních souvislostech.

Doklady použití jha známe díky nálezu bronzových tyčinek se zahnutými konci považovaných za
součásti jha z dánského Gallemose již ze starší doby bronzové (obr. 8: 1–3; Randsborg 1992). Jejich inter-
pretace je založena na podobnosti se jhem dochovaným v jedné z pohřebních komor Tutanchamonovy
hrobky (obr. 8: 4). Zhruba podobně staré nálezy z Itálie (obr. 8: 5) a Švýcarska tuto dataci dále podpirají.
Bohatý zdroj dokladů záprahu zvířat v pravěku střední Evropy představují schematické figurální scény
na keramických nádobách. Příkladem může sloužit tzv. sluneční urna středobronzové kultury Suciu
de Sus z Velkých Raškovců (obr. 6: 1), rytiny čtyřkolých vozů s dvojspřežím na keramice z halštatských
mohyl v Šoproni (obr. 6: 3), případně výzdobné motivy na obličejových urnách pomořské kultury doby
železné (obr. 6: 2). Zhruba od pozdní doby bronzové jsou známy honosné pohřby se zbytky vozů a zá-
prahu dvojice koní, v době halštatské jsou to vozy čtyřkolé, v době laténské pak i dvojkoláky (Steuer 2001,
480, 481). Početné doklady takových spřežení v našem prostředí dokládají hroby na vozech středočeské
bylanské kultury, v některých případech s mimořádně bohatě zdobenými jhy (Dvořák 1938, obr. 17; 20; 21;
23; dále např. Koutecký 1968, 464, 465). Počínaje starší dobou železnou známe rovněž kroužky na vedení
uzdy/opratí pocházející buď přímo ze jha, nebo z břišního popruhu. Z doby laténské známe i celá jha,
dochovaná díky vhodným podmínkám jejich uložení (souhrnně např. Schönfelder 2002, obr. 136). Bron-
zové vodící kroužky pocházejí jak z hrobového kontextu, tak rovněž z rovinných sídlišť a v pozdní době
laténské z téměř každého středoevropského oppida (Schönfelder 2002, 227). Dokládají tak, že zapřahání
koní pod jho s kovovými prvky bylo poměrně obvyklé. Jha byla sice užívána i pro tah hovězího dobytka,
lehčí a zdobné typy jsou však předpokládány spíše pro koňský postroj (Steuer 2001, 481).

Obr. 10. Rekonstrukce jha z mohyly 2 na lokalitě Inota (Maďarsko). 1 – pohled z přední strany; 2 – pohled zezadu (podle Palágyi 1981, tab. XXV).

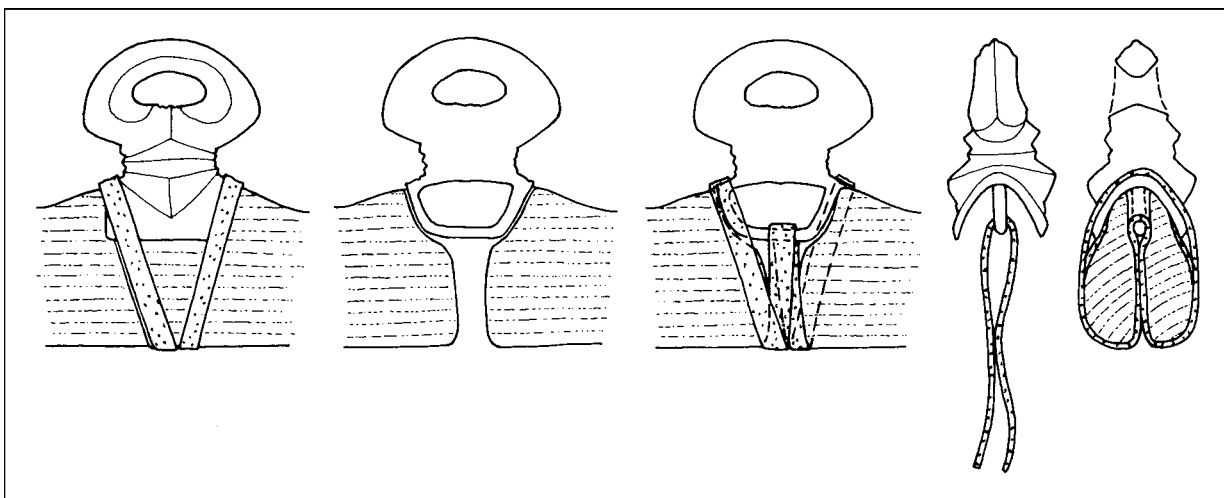
V době římské známe ve středoevropském prostoru kovové prvky jha pouze z provinciálního prostředí. Zdá se, že Germáni používali pro záprah koní a dobytka jednodušší, primitivnější typy, zcela z organických materiálů, o nichž nejsme schopni nic bližšího říci. Funkce a rozmístění kovových součástí jha v provinciálním prostředí byly rozpoznány až relativně později díky nálezům panonských hrobů s vozy a kompletními postroji; zmínit je třeba lokality jako Zsámbék (Alföldi/Radnóti 1940), Kozármisleny (Kiss 1989), Inota (Palágyi 1981) a další.⁹ Názornou ukázkou provinciálního jha představuje rekonstrukce jha z pohřbu pod mohylou z Inoty (obr. 10).

Provinciální jha lze rozdělit do dvou skupin. První tvoří jha západní, tzv. galo-římská, se zašpičatělými oblouky (obr. 9: 1). S tímto typem se můžeme setkat na četných reliéfech, např. v Neumagen (obr. 9: 2). Východní, panonský typ jha, se vyznačuje mírně zaoblenými oblouky. Reprezentují jej především jha z lokalit Enying a Inota (obr. 10). Protože se však západní typ jha objevuje i v panonských hrobech, objevuje se názor, že vztah mezi oběma typy v Panonii je chronologického rázu. Západní typ se zde pro-sazuje zhruba na konci 2. století a do té doby se zde setkáváme s původním, jednodušším typem, ačkoli je třeba říci, že tato otázka dosud není zcela vyjasněna (Palágyi 2000, 535, 540).

VODÍČÍ KROUŽKY – FORMÁLNÍ ANALÝZA

Ze srovnání vodících kroužků z obou českých nálezů (z Nebovid i Svitav-Předměstí) jsou zřejmé především podobnosti: oba předměty patří do 3. skupiny kruhů k vedení uzdy podle Alföldiho a Radnótiho, tj. kroužků se třmínkovým upevněním (*Zügelringe mit steigbügelförmiger Montierung*). Tento typ je nejrozšířenější a vyskytuje se na území celé Římské říše (Alföldi/Radnóti 1940, 316). Nejzjevnější odlišností mezi oběma nálezy je velikostní rozdíl, nález ze Svitav-Předměstí je vyšší o 16 mm a širší o 13 mm. Dalším rozdílem je tvar třmenu (průvlečky) ve spodní části předmětu pod zesílenou základnou. Nález z Nebovid vykazuje obdélníkový tvar třmenu, svitavský exemplář pak polokruhový. Dobře tak odpovídají dělení kruhů na vedení uzdy podle J. Garbsche (1986, 66, obr. 54; 55) pro raetské území, nebovidský nález zapadá do kategorie krátkých kruhů (ovšem bez středového krčku) s hranatým třmenem (*kurze Ringe mit eckiger Öse*) a svitavský mezi středně velké kruhy s kruhovou osou (*mittelgroße Ringe mit runder Öse*). Zajímavým rozdílem, který snad vyplývá z tvaru třmenu, je tvar základny těchto předmětů. Zatímco u nebovidského exempláře s hranatým třmenem je při pohledu shora základna oválná, u svitavského je tomu přesně naopak. Kruh z Nebovid pak vykazuje poněkud propracovanější úpravu krčku mezi základnou a samotným kruhem pro uzdu, krček se uprostřed zvolna zaškrcuje a nese výzdobné oběžné rýhy vytvořené soustružením. Krček nálezu ze Svitav je pak mnohem prostší, v poměru ke zbytku předmětu kratší a mírně konvexní.

Jak vyplývá z rekonstrukcí některých souborů jeh (obr. 10), pro vedení opratí sloužila svrchní kruhová část, zatímco spodní třmen byl zapuštěn v těle jha z organického materiálu (obr. 11). Estetický efekt

Obr. 11. Rekonstrukce ukotvení vodícího kroužku v těle jha (podle Schönfelder 2002, obr. 137: 3).

⁹ Přehled především v Palágyi 2000.

tak mohla vytvářet především střední část předmětu, profilovaný krček. Tento typ předmětu se od doby železné sice vzhledově mírně proměnil, funkčně však zůstal stejný (Schönfelder 2002, obr. 138–150). Protože jde o relativně jednoduché typy, není možné podrobit je detailnější chronologické analýze. Díky přítomnosti nebovidského exempláře v hrobě s kruhovou panonskou sponou je však možné datovat jej jen zhruba do pozdní doby římské. Nemůžeme však s jistotou říci, zda byl původně součástí západního nebo východního typu jha, nehledě k okolnosti, že sám tento předmět se nacházel v hrobovém kontextu, který ani neumožňuje hádat, zda bylo se zemřelým do hrobu uloženo více předmětů spojených s kováním jha či obecně koňským postrojem (s výjimkou zmíněného bronzového kruhu). J. Garbsch sice zmiňuje, že tato kování se nemusela nacházet pouze na jhu samotném, nýbrž mohla být také součástí chomoutu (Garbsch 1986, 66), dle jiného názoru však samotná přítomnost průvleček pod základnou těchto vodících kroužků dokládá, že byly upevněny na jhu, nikoli na chomoutu (Joachim 1969, 107).

Formálně se nebovidskému exempláři nejvíce podobají kroužky z panonského hrobu v Sárszentmiklós (Palágyi 2000, obr. 5b), případně některé kusy ze souboru vodících kruhů z hrobu v Enying (Palágyi 2003, 28, 29), datovaného do 2.–3. století. Svitavský kruh zase nachází nejbližší formální analogie v bronzovém kování z bavorské lokality Bad Reichenhall (Garbsch 1986, 66, 67, kat. č. 55). Nedisponujeme však zatím dostatečnými znalostmi typologie těchto součástí jha, případně znalostí určitých výrobních okruhů na to, abychom byli schopni české exempláře spojovat s jejich podunajskými protějšky.

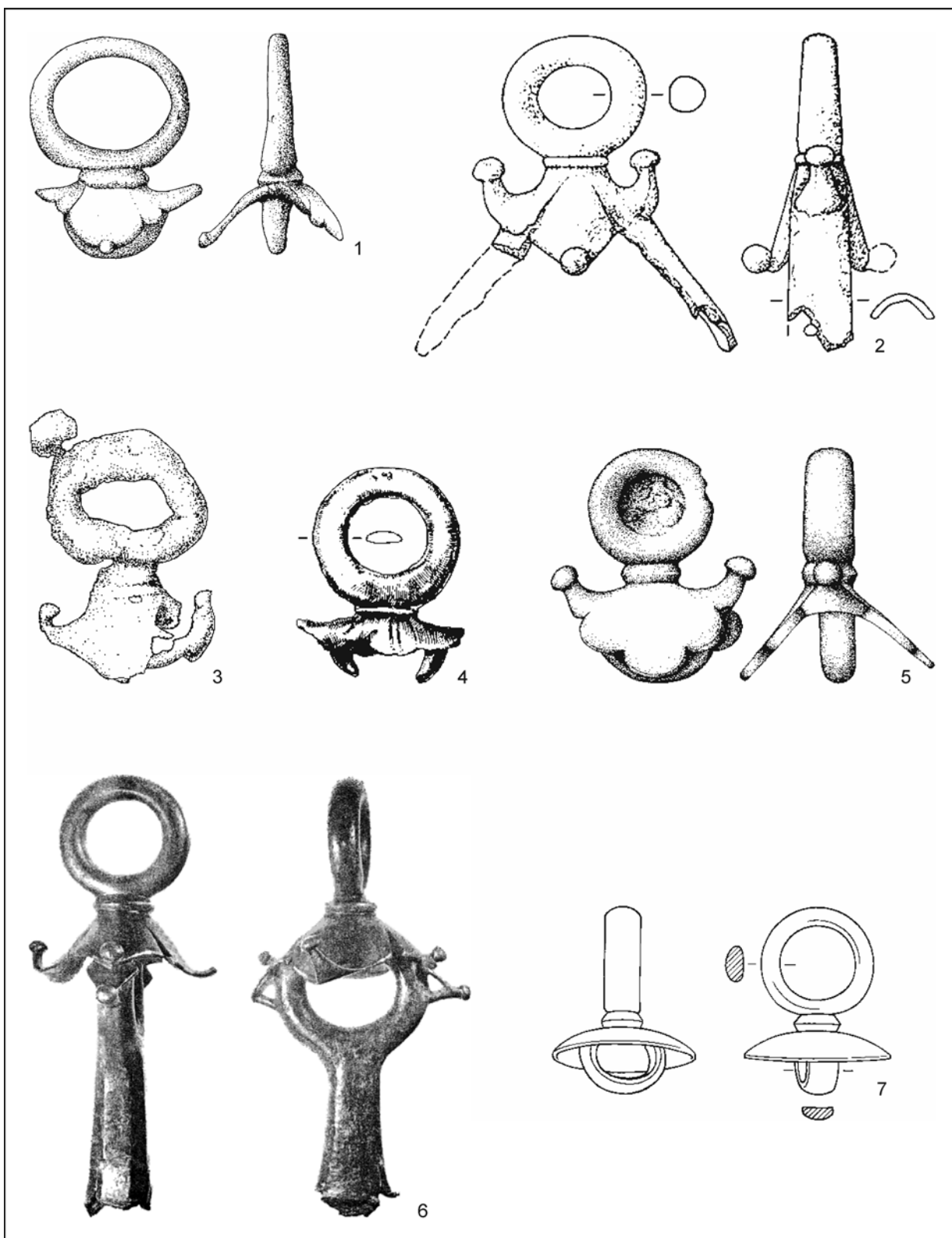
VODÍCÍ KROUŽKY VE STŘEDOEVROPSKÉM BARBARIKU

Ač patří nálezy vodících kroužků římského jha v barbariku k úkazům ojedinělým, přesto takové doklady známe například na území Německa.¹⁰ Seznam doložených nálezů shrnuje Katalog 2 na konci tohoto textu (obr. 12). Na jeho základě pak byla sestavena distribuční mapa (obr. 13), která zahrnuje rovněž vodící kroužky z českého území. Na základě morfologických znaků jsme se pokusili rozdělit je na dvě skupiny. První, početnější, sestává z kroužků s ozdobně vykrajovanou podstavnou destičkou s nahoru vyhnutými a kuličkou zakončenými oddenky. Protože jsou početnější hlavně na rýnském limitu (např. Schleiermacher 2000, tab. 4), nazýváme je pracovně „západním typem“. Příмым dokladem západního typu jha je však bez pochybností pouze vodící kroužek z Ergersheimu (obr. 12: 2), jenž je vybaven protaženými rameny, která původně nasedala na zahrocený oblouk jha (obr. 9: 2; srov. reliéf z Neumagen). Rovněž pro exemplář z durynské lokality Römhild, jenž je tvořen dvěma na sobě posazenými kruhy, z nichž oba jsou navzájem kolmo obráceny, hledá G. Stoi (1980, 266) původ na hornogermánském limitu. Oproti tomu jednodušší kroužky vyznačující se vyšším krčkem oddělujícím kruh od podstavny destičky, jaké reprezentují právě české nálezy a s výhradou (protože nemá vyvinutý krček) i exemplář z vestfálského Sieker (dnes městská část Bielefeldu), můžeme hledat spíše ve středním Podunají. Nazýváme jej zde proto „východním typem“. Nicméně je třeba mít na zřeteli, že toto dělení je pouze pracovní a pravděpodobně dočasné, zvláště již zmiňovaný kroužek z vestsálské lokality Sieker nachází analogický exemplář v Saint-Ulrich v Lotrinsku (Lutz 1972, 73, obr. 28) a i proto nemusí nutně souviset s východním okruhem.

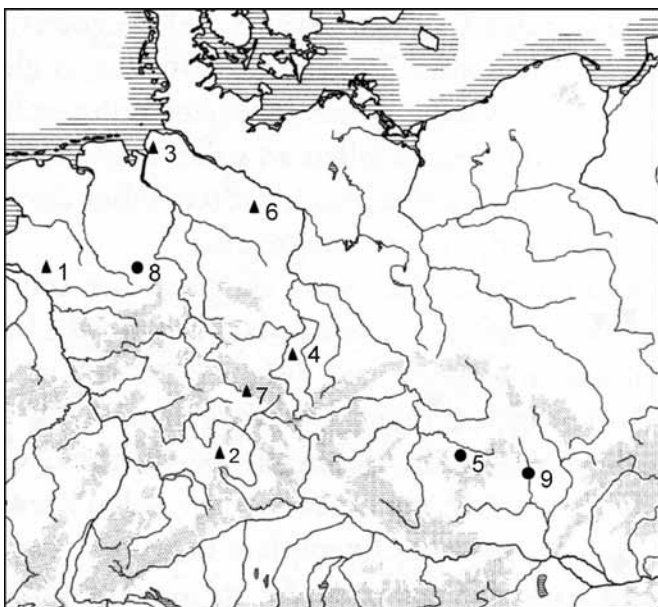
Interpretace nálezů součástí římského jha v barbariku se samozřejmě potýká s množstvím otazníků. Prvním problémem je nemožnost tyto nálezy přesněji datovat; z morfologického hlediska často umožňují pouze rámcové zařazení do doby římské, případně jejího mladšího úseku. Na základě různých validních kontextů je většina exemplářů řazena do 2.–3. století. Je to doba zintenzivnění kontaktů mezi Germány a Římem, a to zvláště válečného charakteru (Bleckmann 2009; Eck 2013, 28–30). Těžko si lze představit, že by samotný vodící kroužek jha sloužil jako kořist, snad pouze jako předmět určený k přetavení. Germánská jha nepotřebovala nutně takové kovové prvky. Pravděpodobnější je samotná přítomnost povozů římského původu, ať už používaných Germány, nebo provinciálním uživatelem. Celkem čtyři exempláře pocházejí ze sídlištního kontextu a lze si velmi dobře představit, že mohou souviset s komunikací mezi provinciemi a barbarikem, ať již obchodního či válečného charakteru.¹¹ Celkem tři kruhy jsou ojedinělými nálezy bez výraznějšího sídelního zázemí. To je markantní zvláště u svitavského kruhu, neboť Svitavská brázda nepatří mezi tradiční sídelní komory a sídlištní nálezy doby římské v ní dosud nebyly prokázány (Vích 2014, 129). Rovněž poloha nálezů kování z Römhild je zajímavá s ohledem na tradiční

¹⁰ Rešerše literatury ve východní a severní části barbarika provedena nebyla a je tak otázkou, zda by tyto oblasti umožnily rekonstruovat podobný obraz.

¹¹ Jako příklad může sloužit nedávno zkoumané bojiště u Harzhornu v Dolním Sasku (Berger et al. 2013).

Obr. 12. Provinciální vodící kroužky ve středoevropském barbariku. 1– Borken, Kr. Borken (podle CRFB 2009, tab. 50: 3a–c); 2 – Ergersheim, Kr. Neustadt a. d. Aisch-Bad Windsheim (podle Koch 1997, obr. 2: 1); 3 – Feddersen Wierde, Kr. Cuxhaven (podle CRFB 2002, tab. 121: 1); 4 – Rockenthin, Kr. Salzwedel (podle CRFB 2006, tab. 110: 5); 5 – Großjena, Kr. Naumburg (podle CRFB 2006, tab. 110: 6); 6 – Römhild, Kr. Meiningen (podle Stoi 1980, tab. 37); 7 – Sieker, Kr. Stadt Bielefeld (podle CRFB 2009, tab. 50: 1).

Obr. 13. Výskyt provinciálních vodících kroužků ve středoevropském barbariku (číslování odpovídá pořadí v Katalogu 2).

2002, 251, pozn. 781). I při vědomí toho, že neznáme totožnost zbývajících bronzových milodarů, o nichž hovoří MUDr. Dvořák (viz výše), můžeme kování jha a bronzový kruh označit jako milodar *pars pro toto*, kdy je celek (v tomto případě celé jho, případně spřežení nebo vůz) nahrazen jednou či více jeho malými součástmi. Proč však byla osoba s takovou výbavou uložena na běžném germánském žárovém pohřebišti, jaký byl důvod takového složení milodarů a jaký vztah panoval mezi pohřbeným a provinciálním (nejspíše panonským) prostředím, to jsou otázky v této chvíli jen obtížně řešitelné.

ZÁVĚR

V příspěvku byly analyzovány dosavadní nálezy vodících kroužků provinciálních jeh pocházejících z území Čech. Exemplář ze Svitav-Předměstí, společně s kováním mandlovitého tvaru, je pravděpodobně dokladem dopravní komunikace mezi Moravou a Čechami, která je v tomto regionu doložena nejen pro dobu římskou, nýbrž i pro celou řadu dalších pravěkých i raně historických období (Vích 2014, 129, 130). Oproti tomu kruh z Nebovid je jedním z velmi vzácných dokladů použití kování jha jako milodaru v žárových hrobech na germánských nekropolích v barbariku. Provinciální charakter jeho výbavy navíc dokresluje i do současnosti nedochovaná panonská kruhová spona, zaznamenaná pouze na archivním snímku.

Analýzou dostupných pramenů archeologických i ikonografických jsme se zacílili na problematiku jha a spřežení jak v barbariku, tak i ve středoevropských římských provinciích. Je třeba říci, že nejde o téma, jemuž by byla věnována zvláště velká pozornost a prameny k jeho poznání jsou sice relativně přehledné, nicméně neumožňují zatím hlubší poznání kupříkladu výrobních okruhů drobných bronzových kování jha či koňských postrojů. Relativní nesoulad mezi četností dokladů provinciálních kování jha a absencí jejich barbarských protějšků není způsoben tím, že by v barbariku nebylo užíváno volského či koňského potahu vozů, ale spíše skutečností, že barbarská jha byla zhotovována zcela z organických materiálů, bez nutnosti používání kovových součástí. Nečetné důkazy tohoto tvrzení shledáváme v nálezech dřevěných jeh z prostředí vhodného k jejich dochování (La Tène ve Švýcarsku, Ezinge v Nizozemí, Lundgaardshede/Bredmose v Dánsku, atd.).

Nálezy kování jeh v barbariku jsou nejpravděpodobněji výsledkem nikoli cíleného importu, jako je kupříkladu luxusní stolní náčiní nebo drobný šperk, nýbrž určitých komunikačních aktivit mezi Germány a provinciálním prostředím, ať již mírového nebo válečného charakteru, jež se stupňují ke konci 2. a během 3. století.

dopravní spojení mezi středním Pomoháním a Durynskem (Stoi 1980, 267, 268).

Samostatnou interpretaci si jistě zaslouží nálezy vodících kroužků z hrobových kontextů. Jedná se celkem o dva exempláře, které ze středoevropského barbarika můžeme takto posoudit. Bohužel, o nález z lokality Rockenthin nelze říci více, než že jde o nález již z doby kolem roku 1860 a prošel mnohými rukama, než se dostal do odborné literatury. O okolnostech jeho nálezů není více známo. Jediným analyzovatelným nálezem je tedy exemplář ze žárového hrobu z Nebovid. Kromě bronzového kruhu a panonské kruhové spony nemáme dalších podkladů k jeho datování nebo interpretaci hrobové výbavy. Účel bronzového kruhu jako součásti koňského postroje, případně kování jha, posiluje právě přítomnost vodícího kroužku. Je třeba vyloučit jeho použití jako kruhu udidla, oxidy mědi jsou pro savce toxické, a tak se slitiny mědi pro výrobu zubadla samotného, ale i pro postranní kruhy, neužívaly (Schönfelder

KATALOG 1

Nebovidy (okr. Kolín; uloženo v Regionálním muzeu Kolín)

1. Kruh k vedení opratí. Svrchní část tvořena kruhem oválného průřezu (5 x 6 mm) a pr. 3 cm, spodní část je tvořena horizontálně situovanou oválnou destičkou s rozměry 2,3 x 2 cm. Zespodu je na ni napojen svislý rámeček zhruba obdélného průřezu (4 x 4 mm) s rozměry 2,1 x 1,2 cm. Střední část je tvořena krčkem, jenž se uprostřed mírně zužuje a je kruhového průřezu (13 až 7,5 mm). Krček i horizontální destička jsou zdobeny soustruženými oběžnými kružnicemi. Bronz. Rozměry: v. 5,8 cm, pr. 3,1 x 2 cm, váha 36 g. Inv. č. 10493 (obr. 2: 3; 4: 1).
2. Velký kruh. V průřezu je nepravidelně oválný (8 x 5 mm), na vnitřní straně zašpičatělý. Na vnitřní straně nevýrazné (výrobní?, stopy po užívání?) hránění. Bronz. Rozměry: pr. 6,7 cm, váha 60 g. Inv. č. 10494 (obr. 2: 2; 4: 2).

Svitavy-Předměstí (okr. Svítavy; uloženo v Regionálním muzeu Litomyšl)

3. Kruh k vedení opratí. Svrchní část je tvořena kruhem kruhového příčného průřezu přecházející přes vývalkovité zesílení v obdélníkovitou členěnou destičku, která svojí plochou nasedá na tělo jha. Z báze destičky vybíhá poutko umožňující fixaci pomocí řemene. Náznaky vývalkovitého členění kruhu a polokruhovitěho poutka představují s velkou pravděpodobností doklad mechanického opotřebení a poškození vlivem dlouhodobého pobytu v ornici. Bronz. Rozměry: v. 7,4 cm, š. 4,4 x 2,9 cm, váha 93 g. Zatím bez inv. č. (obr. 1: 1).
4. Mandlovité kování s vypouklou střední částí, mírně poškozené. Na zadní straně stopy po jednom odlomeném nýtku. Bronz. Rozměry: v. 3,5 cm, š. 2,1 cm, tl. 5 mm, váha 5,3 g. Zatím bez inv. č. (obr. 1: 2).

KATALOG 2

1. Borken, Kr. Borken
Sídlištní nález. Mírně poškozený kruh k vedení opratí s růžky a vykrajovaným límcem.
Datace: ?
Lit.: CRFB 2009, XI-04-3/5.26, tab. 50: 3a–c.
2. Ergersheim, Kr. Neustadt a. d. Aisch-Bad Windsheim
Sídlištní nález pomocí povrchových sběrů. Kruh k vedení opratí s ozdobnými, kulovitě zakončenými růžky a bočními raménky, kruh usazený původně na zahroceném oblouku západního typu jha.
Datace: zhruba 2. století.
Lit.: Koch 1997, obr. 2: 1.
3. Feddersen Wierde, Kr. Cuxhaven
Sídlištní nález. Žárem poškozený kruh k vedení opratí s ozdobnými, kulovitě zakončenými růžky.
Datace: 2.–3. století.
Lit.: CRFB 2002, XXI-02-14/3.51, tab. 121: 1.
4. Großjena, Kr. Naumburg
Ojedinelý nález. Kruh k vedení opratí s ozdobnými, kulovitě zakončenými růžky a vykrajovaným límcem.
Datace: pozdní doba římská („späten RGK“).
Lit.: CRFB 2006, VIII-11-5/1.62, tab. 110: 6.
5. Nebovidy (viz Katalog 1)
6. Rockenthin, Kr. Salzwedel
Obsah žárového hrobu. Poškozený kruh k vedení opratí s náznakem ozdobných růžků.
Datace: ?
Lit.: CRFB 2006, VII-10-15/1.12, tab. 110: 5.
7. Römhild, Kr. Meiningen
Ojedinelý nález. Dva na sobě postavené kruhy obrácené kolmo na sebe, usazené na vysoké bronzové stopce s železným jádrem s ozdobnými, kulovitě zakončenými růžky.
Datace: na základě sběrové keramiky do konce 2. až průběhu 3. století.
Lit.: Stoi 1980, tab. 37.
8. Sieker, Kr. Stadt Bielefeld
Sídlištní nález. Kruh k vedení opratí s jednoduchým límcem a spodním třmenem, jenž je vůči svrchnímu kruhu pootočen o 90°.
Datace: 2.–3. století.
Lit.: CRFB 2009, X-01-1/23.19, tab. 50: 1.
9. Svítavy-Předměstí (viz Katalog 1).

Použitá zkratky: inv. č. – inventární číslo
š. – šířka

kat. č. – katalogové číslo
tl. – tloušťka

pr. – průměr
v. – výška

LITERATURA

- Alföldi/Radnóti 1940 A. Alföldi/A. Radnóti: Zügelringe und Zierbeschläge von römischen Jochen und Kummerten aus Pannonien. In: *Serta Hoffilleriana*. Zagreb 1940, 309–314.
- Beneš/Hornik/Kašpárek 2011 Z. Beneš/P. Hornik/F. Kašpárek: Rozrušený soubor z pohřebiště a sídliště z Nebovid, okr. Kolín. In: E. Droberjar (ed.): *Archeologie barbarů 2010. Hroby a pohřebiště Germánů mezi Labem a Dunajem*. Studia Archaeologica Suebica 1. Olomouc 2011, 103–116.
- Berger et al. 2013 F. Berger/F. Bittmann/M. Geschwinde/P. Lönne/M. Meyer/G. Moosbauer: Die römisch-germanische Auseinandersetzung am Harzhorn (Ldkr. Northeim, Niedersachsen). *Germania* 88, 2013, 313–402.
- Biel 1985 J. Biel: *Das Keltenfürst von Hochdorf*. Stuttgart 1985.
- Bleckmann 2009 B. Bleckmann: Die germanische Bedrohung im 3. Jahrhundert n. Chr. Die Bildung neuer Großstämme im Lichte der schriftlichen Quellen. In: *2000 Jahre Varusschlacht. Konflikt*. Stuttgart – Kalkriese 2009, 192–202.
- Böhme 1972 A. Böhme: Die Fibeln der Kastele Saalburg und Zugmantel. *Saalburg Jahrbuch* 29, 1972, 5–112.
- Cociș 2004 S. Cociș: *Fibule din Dacia Romană – The Brooches from Roman Dacia*. Bibliotheca Ephemeris Napocensis 3. Cluj-Napoca 2004.
- CRFB 2002 M. Erdrich: *Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum*. Deutschland. Band 4. Hansestadt Bremen und Bundesland Niedersachsen. Bonn 2002.
- CRFB 2006 M. Becker/J. Bemmman/R. Laser/R. Leineweber/B. Schmidt/E. Schmidt-Thielbeer/J. Wetzel: *Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum*. Deutschland. Band 6. Land Sachsen-Anhalt. Bonn 2006.
- CRFB 2009 S. Berke: *Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum*. Deutschland. Band 7. Land Nordrhein-Westfalen, Landesteile Westfalen und Lippe. Bonn 2009.
- Dobiat 1982 C. Dobiat: Menschendarstellungen auf ostalpinen Hallstattkeramik. Eine Bestandsaufnahme. *Acta archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 34, 1982, 279–322.
- Dvořák 1938 F. Dvořák: *Knížecí pohřby na vozech ze starší doby železné*. Praehistorica 1. Praha 1938.
- Dvořák 1941 F. Dvořák: Nález z doby císařství římského a z doby stěhování národů na Kolínsku. In: *Ročenka města Kolína a okresu*. Kolín 1941, 5–17.
- Eck 2013 W. Eck: Roms Germanenpolitik vom 1. bis 3. Jahrhundert n. Chr. Von der Dominanz zur Schwäche. In: G. Rasbach (Hrsg.): *Westgermanische Bodenfunde*. Akten des Kolloquiums anlässlich des 100. Geburtstages von Rafael von Uslar am 5. und 6. Dezember 2008. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte 18. Bonn 2013, 21–30.
- Garbsch 1986 J. Garbsch: Mann und Roß und Wagen. Transport und Verkehr im antiken Bayern. In: *Ausstellungskataloge der Prähistorischen Staatssammlung* 13. München 1986.
- Gschwind 1998 M. Gschwind: Pferdegeschirrbeschläge der zweiten Hälfte des 3. Jahrhunderts aus Abusina/Eining. *Saalburg Jahrbuch* 49, 1998, 112–138.
- Heymans 1996 H. Heymans: Römerzeitliche Fibeln und Bronzen aus dem Kaiserwald, dem Bereich um Graz und aus der Weststeiermark in der Sammlung Stadthofer. *Fundberichte aus Österreich* 35, 1996, 141–164.
- Joachim 1969 H.-E. Joachim: Unbekannte Wagengräber der Mittel- bis Spätlatènezeit aus dem Rheinland. In: O.-H. Frey (Hrsg.): *Marburger Beiträge zur Archäologie der Kelten. Festschrift für Wolfgang Dehn zum 60. Geburtstag am 6. Juli 1969*. Fundberichte aus Hessen Beiheft 1. Bonn 1969, 84–111.
- Jobst 1975 W. Jobst: *Die römischen Fibeln aus Lauriacum*. Forschungen in Lauriacum 10. Linz 1975.
- Kiss 1989 A. Kiss: *Das römerzeitliche Wagengrab von Kozármisleny* (Ungarn, Kom. Baranya). Régészeti füzetek. Ser. II No. 25, Budapest 1989.
- Koch 1974 R. Koch: Spätkaiserzeitliche Fibeln aus Südwestdeutschland. In: G. Kossack/G. Ulbert (Hrsg.): *Studien zur vor- und frühgeschichtlichen Archäologie*. Festschrift für Joachim Werner zum 65. Geburtstag. Teil I. Allgemeines, Vorgeschichte, Römerzeit. Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte. Ergänzungsband 1/I. München 1974, 227–246.
- Koch 1985 R. Koch: Die Tracht der Alamannen in der Spätantike. In: H. Temporini/W. Haase (Hrsg.): *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt II*, Prinzipat 12/3. Berlin – New York 1985, 456–545.

- Koch 1997 J. K. Koch: Ein Jochbeschlagn aus Ergersheim, Lkr. Neustadt a.d. Aisch-Bad Windsheim. Römisches außerhalb des Imperiums. *Beiträge zur Archäologie in Mittelfranken* 3, 1997, 162–171.
- Koutecký 1968 D. Koutecký: Velké hroby, jejich konstrukce, pohřební ritus a sociální struktura obyvatelstva bylanské kultury. *Památky archeologické* 59, 1968, 400–487.
- La Baume 1963 W. La Baume: *Die Pommerellischen Gesichtsurnen*. Kataloge vor- und frühgeschichtlicher Altertümer 17. Mainz 1963.
- Littauer/Crouwel 1985 M. A. Littauer/J. H. Crouwel: *Chariots and Related Equipment from the Tomb of Tut'Ankhamun*. Tut'ankhamun's Tomb Series VII. Oxford 1985.
- Lutz 1972 M. Lutz: Le domaine gallo-romain de Saint-Ulrich (Moselle) II. *Gallia* 30, 1972, 41–82.
- Oldenstein 1976 K. Oldenstein: Zur Ausrüstung römischer Auxiliareinheit. Studien zu Beschlägen und Zierat an der Ausrüstung der römischen Auxiliareinheiten des obergermanisch-raetischen Limesgebiet aus dem zweiten und dritten Jahrhundert n. Chr. *Bericht der Römisch-germanischen Kommission* 57, 1976, 49–284.
- Palágyi 1981 S. K. Palágyi: Die römischen Hügelgräber von Inota. *Alba Regia* 19, 1981, 7–93.
- Palágyi 2000 S. K. Palágyi: Joche aus Pannonien. *Kölner Jahrbuch* 33, 2000, 535–544.
- Palágyi 2003 S. K. Palágyi: *Római kori lószerszám-és járomveretek a Veszprémi Laczkó Desző Múzeum gyűjteményéből – Römerzeitliche Pferdegeschirr- und Jochbeschläge der Museums „Laczkó Desző“ von Veszprém*. Veszprém 2003.
- Perini 1983 R. Perini: Der frühbronzezeitliche Pflug von Lavagnone. *Archäologisches Korrespondenzblatt* 13, 1983, 187–195.
- Pröttel 2002 P. M. Pröttel: *Die spätrömischen Metallfunde. Römische Kleinfunde aus Burghöfe 2*. Frühgeschichtliche und Provinzialrömische Archäologie Materialien und Forschungen 6. Rahden/Westf. 2002, 85–140.
- Randsborg 1992 K. Randsborg: A Chariot from the Early Second Millenium BC in Denmark? *Acta Archaeologica* 62, 1992, 109–122.
- Sedláček 1982 Z. Sedláček: Osudy Dvořákovy archeologické sbírky. *Práce muzea v Kolíně* 2, 1982, 21–37.
- Sedlmayer 1995 H. Sedlmayer: *Die römischen Fibeln von Wels. Quellen und Darstellungen zur Geschichte von Wels*. Sonderreihe zum Jahrbuch des Musealvereines Wels 4. Wels 1995.
- Sellye 1990 I. Sellye: Ringfibeln mit Ansatz aus Pannonien. *Savaria* 19, 1990, 17–106.
- Schleiermacher 2000 W. Schleiermacher: Römisches Pferdegeschirr aus den Kastellen Saalburg, Zugmantel und Feldberg. *Saalburg Jahrbuch* 50, 2000, 167–193.
- Schönfelder 2002 M. Schönfelder: *Das spätkeltische Wagengrab von Boé (Dép. Lot-Et-Garonne)*. Studien zu Wagen und Wagengräbern der jüngeren Latènezeit. Römisch-Germanisches Zentralmuseum Monographien 54. Mainz 2002.
- Schulze 1977 M. Schulze: *Die spätkaiserzeitlichen Armbrustfibeln mit festem Nadelhalter* (Gruppe Almgren VI, 2). *Antiquitas*, Reihe 3, Band 19. Bonn 1977.
- Steuer 2001 H. Steuer: Kummel. In: H. Beck/D. Geuenich/H. Steuer: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 17. Berlin – New York 2001, 478–482.
- Stoi 1980 G. Stoi: Ein bronzenener Jochaufsatz der römischen Kaiserzeit von Römheld, Kr. Meiningen. *Ausgrabungen und Funde* 25, 1980, 263–268.
- Tejral 1982 J. Tejral: *Morava na sklonku antiky*. Praha 1982.
- Trnáčková 1961 Z. Trnáčková: K datování kostrového hrobu ze Slížan na Moravě. *Památky archeologické* 52, 1961, 442–449.
- Vích 2008 D. Vích: Nálezy doby římské v jižní části Malé Hané. In: E. Droberjar/B. Komoróczy/D. Vachútová (ed.): *Barbarská sídliště. Chronologické, ekonomické a historické aspekty jejich vývoje ve světle nových archeologických výzkumů*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 37. Brno 2008, 147–160.
- Vích 2010 D. Vích: Nálezy doby římské na středním toku řeky Loučné. In: J. Beljak/G. Brezinová/V. Varsik (ed.): *Archeológia barbarov 2009*. Hospodárstvo Germánov. Sídliiskové a ekonomické štruktúry od neskorej doby laténskej po včasný stredovek. *Archaeologica Slovaca Monographiae* X. Nitra 2010, 713–727.
- Vích 2014 D. Vích: Pravěk Svitavské brázdy a okolí. In: J. Čizmarová/N. Venclová/G. Brezinová (ed.): *Moravské křižovatky. Střední Podunají mezi pravěkem a historií*. Brno 2014, 117–132.

The Roman Period yoke Fittings from Bohemia

Zdeněk Beneš

Summary

Despite the fact that the yoke fittings are not the common finds on the territory of "Germania libera", the number has recently grown due to the metal detector prospecting. The paper presents the finds of guide rings from provincial-type yokes (from the Czech Republic). The example from Svitavy-Předměstí together with an almond shaped fitting could be an evidence of the route between Bohemia and Moravia. This route had been in existence during the Roman period, moreover it have been used during different prehistoric periods (Vich 2014, 129, 130). On the other hand the guide ring from Nebovidy is an example of an uncommon use of a yoke fitting as a grave good for the cremation burial on the barbarian territory. On the provincial nature of the fitting indicates the lost Pannonian round-shape fibula, known only from the photo evidence.

The presented paper focuses on the problematic of the yoke horse harness both in Germania Magna and Roman provinces in Central Europe. It is necessary to mention, that the problematic of yokes hasn't been analyzed in detail yet. Though the data are relatively well summarized, it is still hard to identify the production areas of the small yoke and harness fittings. A relative discrepancy between the presence of the yoke finds on the provincial territory and their absence on the territory of Germania Magna was not caused by the fact that the ox or horse harness hadn't been used on the barbarian territory. It remains still very possible that the "barbarian" yokes were made from organic material without using metal components. There are several finds of the preserved wooden yokes, which comes from the environs suitable for the organic material preservation (La Tène in Switzerland, Ezinge in Netherlands, Lundgaardshede/Bredmose in Denmark, etc.).

The finds of yokes in Germania Magna could not have been a result of a direct import (as it is in case of tableware and small jewelers), it is more possible that it was an example of transport activities between German tribes and Roman provinces, whether it had peaceful or military character. This phenomenon intensified distinctly during the end of the 2nd and the 3rd centuries A. D.

Fig. 1. Svitavy-Předměstí, Svitavy region, "V podhájí". 1 – Guide ring; 2 – Almond shape fitting (Vich 2014, fig. 3: 3; 4: 9). Drawing: 1 – M. Černý; 2 – M. Pleska (modified by author).

Fig. 2. Nebovidy, Kolín region, "Zádušní pole". Drawing of extant objects from the grave 1. 1 – Guide ring; 2 – Bronze ring. Drawing by author.

Fig. 3. Nebovidy, Kolín region, "Zádušní pole". Photos of the selected bronze objects from the grave 1. 1 – Ring fibula; 2 – Bronze ring; 3 – Guided ring (after Dvořák 1941; modified by author and completed with scale).

Fig. 4. Ring Fibula from Kaiserwald, Dietersheim cadaster, Styria (after Heymans 1996, tab. 11: 37; modified by author).

Fig. 5. Grave goods from an inhumation burial, Slížany, Kroměříž region (after Trnáčková 1961, Fig. 1; 2; modified by author).

Fig. 6. Images of horse/oxen harness from the Bronze and Iron Age. 1 – "Solar amphora", culture Suci de Sus (after <http://www.zemplinskemuzeum.sk/arheologia.php>); 2 – Decoration of a face urn, Pomeranian culture (after La Baume 1965, 13: 529); 3 – Decoration of a ceramic vessel from Šopron (after Dobiat 1982, fig. 9); 4 – An image on a bronze chaise from Hochdorf (after Biel 1985, fig. 54).

Fig. 7. Wooden yoke from Lundgaardshede/Bredmose (Denmark), Pre-Roman period (after Schönfelder 2002, taken from Randsborg 1992, fig. 11).

Fig. 8. Examples of yokes and yoke fittings presence during the Early Bronze Age. 1–3 – Bronze yoke fittings from Gallemsø (Denmark), the 1st quarter of the 2nd millennium BC (after Randsborg 1992, fig. 1–3); 4 – Detail of the carriage from Tutanchamon's grave (Egypt) the 14th century BC (after Littauer/Crouwel 1985; taken from Randsborg 1992, fig. 9); 5 – A wooden yoke from Lavagnone near Verona (Italy), (after Perini 1983, taken from Randsborg 1992, fig. 11).

Fig. 9. So-called western (gallic-roman) yoke. 1 – Reconstruction (after Garbsch 1996, Abb. 48); 2 – A relief from Neumagen (after Alföldi/Radnóti 1940, tab. XXXI).

Fig. 10. A yoke reconstruction from a barrow No. 2, Inota (Hungary). 1 – The front view; 2 – The back view (after Palágyi 1981, tab. XXV).

Fig. 11. A reconstruction of an anchorage of guided ring into yoke (after Schönfelder 2002, fig. 137: 3).

Fig. 12. Provincial guided rings from the barbarian Germania. 1 – Borken, Kr. Borken (after CRFB 2009, tab. 50: 3a–c); 2 – Ergersheim, Kr. Neustadt a.d. Aisch-Bad Windsheim (after Koch 1997, fig. 2: 1); 3 – Feddersen Wierde,

Kr. Cuxhaven (after *CRFB* 2002, tab. 121: 1); 4 – Rockenthin, Kr. Salzwedel (after *CRFB* 2006, tab. 110: 5); 5 – Groß-jena, Kr. Naumburg (after *CRFB* 2006, tab. 110: 6); 6 – Römhild, Kr. Meiningen (after *Stoi* 1980, tab. 37); 7 – Sieker, Kr. Stadt Bielefeld (after *CRFB* 2009, tab. 50: 1).

Fig. 13. A presence of the provincial guide rings from the barbarian Germania (a numbering corresponds to the list in Catalog No. 2).

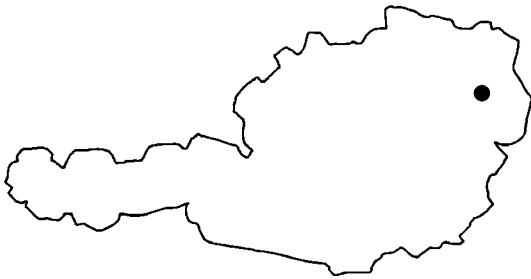
Translated by author

Mgr. Zdeněk Beneš
Ústav archeologické památkové péče středních Čech
Nad Olšínami 448/3
CZ – 100 00 Praha 10
zdenek.benes@uappsc.cz

DER KLANG DER SCHELLEN

Schellenfunde aus dem awarischen Gräberfeld von Vösendorf-Laxenburgerstraße, Österreich

Beate Maria Pomberger – Peter Stadler

Key words: Pellet Bells, Avars, Acoustics, Sound, Amulet, Horse-gear, Middle-Late Avar Period, Early Middle Ages, Musicarchaeology, Austria

The Pellet Bells' Sounds. Pellet bell finds from the Avar cemetery of Vösendorf-Laxenburgerstraße, Austria.

The Avar necropolis of Vösendorf is located near the strong frequented main road Laxenburgerstrasse, on a slight slope. It contains 443 burials from the middle Avar period until the very late Avar period. Beside objects which belonged to the costumes of the buried, weapons and pottery, some idiophones of metal – bells and pellet bells – were detected. The pellet bells were cast in bronze, made of iron or of bronze sheet. Small pebbles served as rattle balls. The metal rattles have to be classified to the group of vessel rattles after the classification of instruments of Hornbostel and Sachs. In the graves 9 and 532 they clearly belonged to the dead and were found near their hips. Probably the pellet bells served as sounding apotropaic amulets and were worn in small bags made of organic material, fastened on the belts. Researching other burials with pellet bells found in necropolis from Lower Austria, Hungary and Slovakia, we found out, that predominantly children and women had metal rattles and only a few men. The rattle from burial 525 might belong to the horse gear and not to the man. Bronze sheet pellet bells mostly are detected together with horse skeletons. The idiophone of burial 715, a horse man's burial with his horse, was part of the horse gear and decorated the strap on the front (headband). Two pellet bells could be examined acoustically and show very high sounds, low sound levels and low ranges. Pellet-bells appear from phase Middle Avar II on and were used until the very late Avar time.

EINLEITUNG

Bei einem Luftbildflug im Jahr 2001 wurde das awarische Gräberfeld bei Vösendorf, Niederösterreich, vom österreichischen Luftbildarchäologen Michael Doneus, Universität Wien und Ludwig Boltzmann Institute – Archaeological Prospection and Virtual Archaeology, entdeckt. Es liegt südlich von Wien neben der S1 (Laxenburgerstraße), einer stark frequentierten Hauptstraße, zwischen dem Liesingbach und dem Petersbach auf einem leichten Hügel, den Höhen von Vösendorf. Im Zuge der Grabungen der archäologischen Abteilung des österreichischen Bundesdenkmalamtes auf der Trasse der S1 wurden ein hallstattzeitliches Hügelgrab, eine Grube mit Menschenopfern aus der La-Tène-Kultur sowie 443 Gräbern aus der Awarenzeit ausgegraben (Sauer 2007, 9–11). Die Belegung des Gräberfeldes begann um 630 n. Chr. und reichte bis ca. 800 n. Chr. (Sauer 2007, 76–79). Neben Trachtbestandteilen, Waffen und Keramik befanden sich Glöckchen und einige Schellen unter den Funden.

DIE GRÄBER AUS VÖSENDORF-LAXENBURGERSTRASSE MIT SCHELLEN ALS GRABBEIGABE

Grab 9 besteht lediglich aus einem Grabschacht. Das Skelett des Bestatteten ist komplett vergangen. Im mittleren Bereich auf der rechten Seite der Grabachse wurde der Inhalt eines Ledersackerls entdeckt. Es handelt sich dabei um einen Feuerschläger aus Eisen, eine römische Ringfibel aus Bronze, einen bronzenen

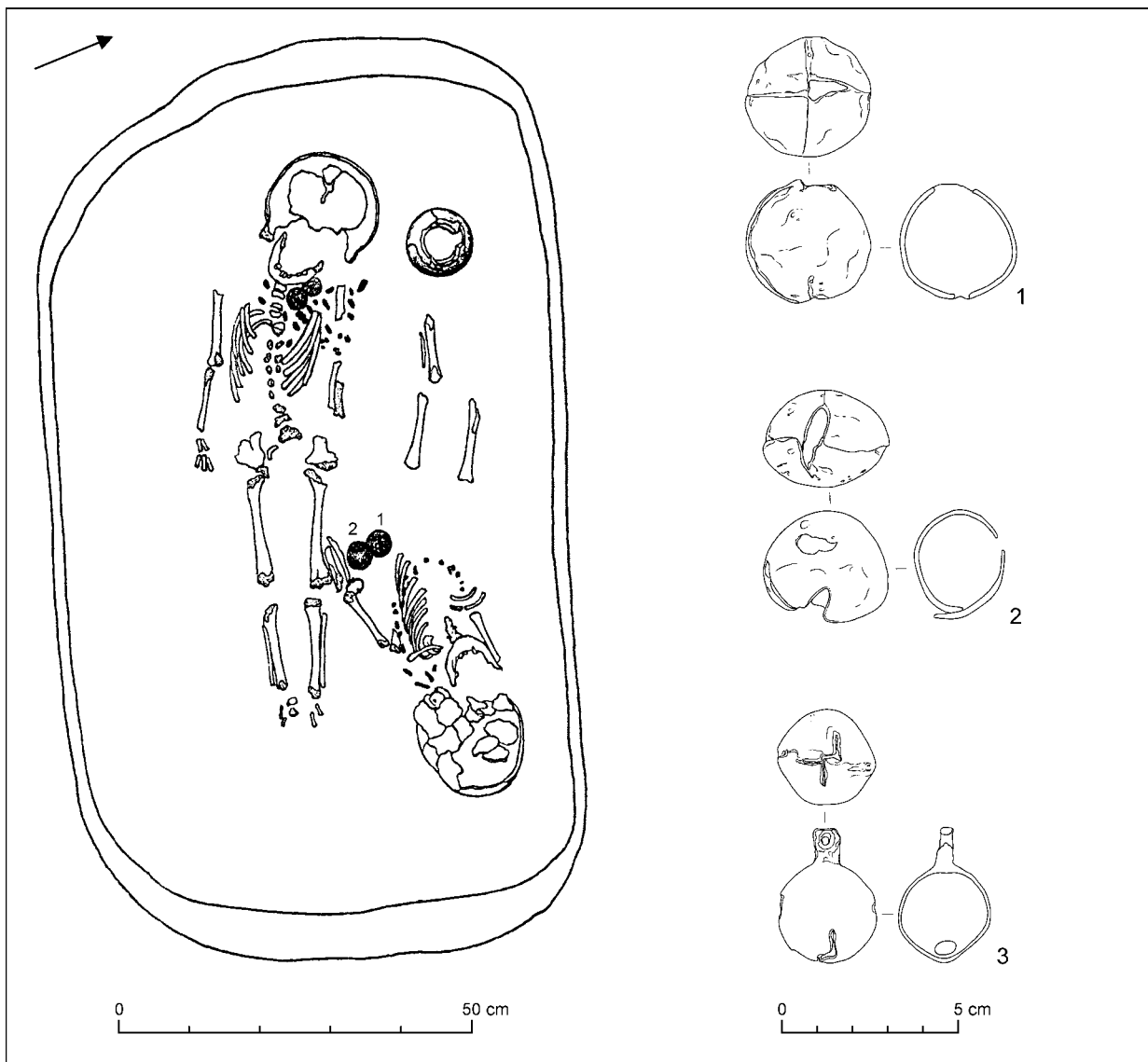

Abb. 1. Vösendorf. Grab 532. 1, 2 – Eisenschellen; 3 – Bronzeschelle aus Grab 9. Zeichnung J. M. Czubak, BDA.

Ring, einen weiteren Ring aus Eisen, zwei Bronzegegenstände, eine eiserne Gürtelschnalle und eine Schelle. Im unteren Bereich des Grabes befanden sich zwei Fragmente eines eisernen Objektes.¹ Die aus Bronze gegossene Schelle mit der Fundnummer 9_83 ist zur Gänze erhalten. Sie ist von kugelförmiger Gestalt und besitzt eine länglich-rechteckige Öse mit einem kleinen Loch. Ein kreuz-stufenförmiger Schallschlitz befindet sich am unteren Ende der Metallrassel, die zusätzlich noch zwei gegenständige Schalllöcher um den Bauchumfang aufweist. Als Rasselkörper dient ein kleiner Kieselstein. Die Schelle hat inklusive Öse eine Höhe von 3,8 cm, der Durchmesser misst 2,9 cm mal 2,7 cm und das Gewicht 24 g (Abb. 1: 2).

Im Grab 532 mit der Orientierung NWW-SOO wurde die Doppelbestattung zweier gegengleich orientierter Kinder entdeckt. Beide Kinder – es handelt sich dabei um Mädchen – gehören der Stufe Infans I an. Das eine Kind war mit einer Perlenkette und zwei bronzenen Mantelschließen im Halsbereich ausgestattet. Das andere Mädchen trug ebenfalls eine Perlenkette und einen Ohrring. Zwei kugelförmige Eisenschellen lagen im Bereich seines linken Ellenbogens. Zu Füßen des Skeletts stand ein Tontopf.² Beide Schellen dürften auf Grund ihrer Lage in einem Beutel aus Stoff oder Leder aufbewahrt worden

¹ Aus den Aufzeichnungen F. Sauers, Ausgräber, Österreichisches Bundesdenkmalamt.

² Aus den Aufzeichnungen F. Sauers, Ausgräber, Österreichisches Bundesdenkmalamt.

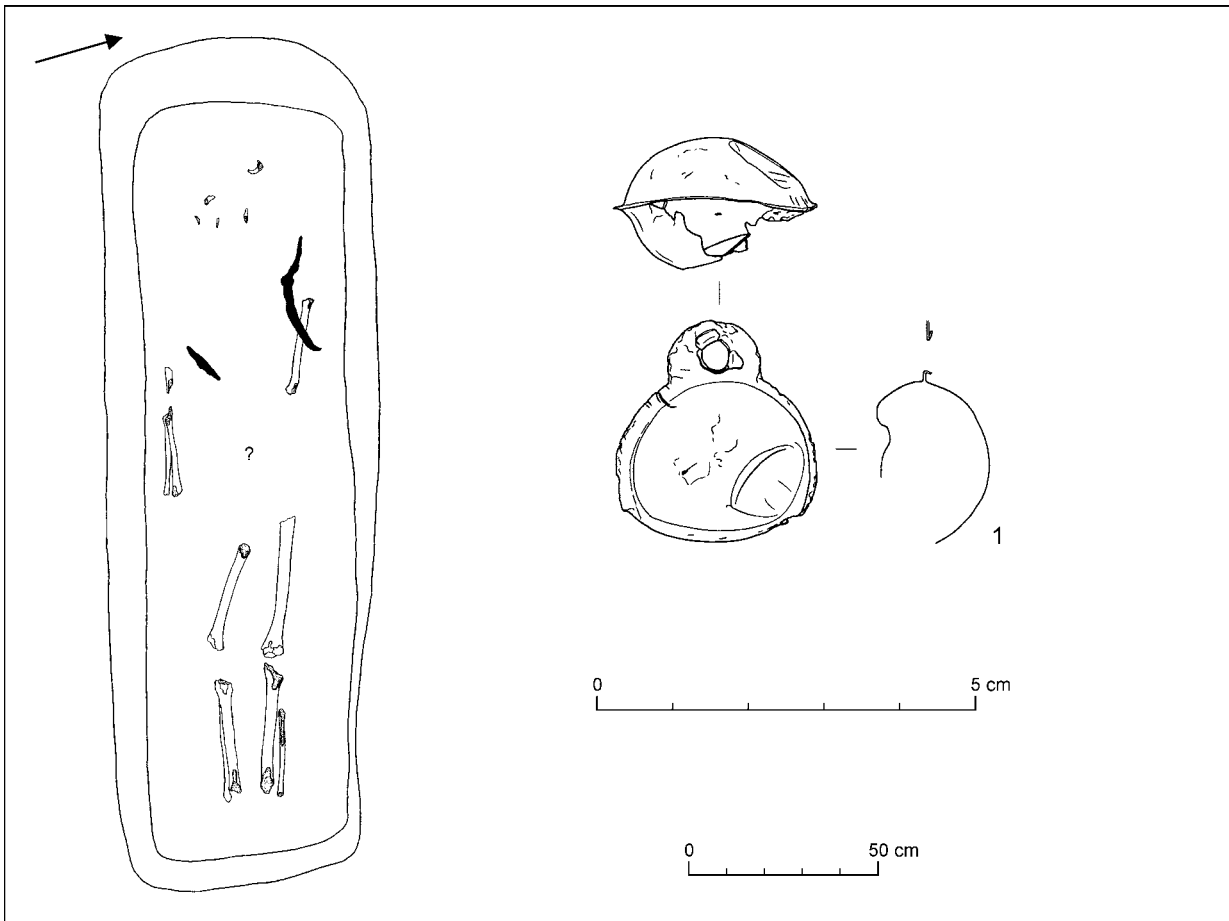

Abb. 2. Vösendorf. Grab 525. 1 – Schelle aus Bronzeblech. Zeichnung J. M. Czubak, BDA.

sein. Schelle 1 (Fundnummer 523_1643_A) besitzt eine leicht rund-ovale Form. Ein kreuzförmiger Schallschlitz sitzt am unteren Ende der Kugel. Am Scheitel wurde ein Loch mit einem spitzen Gegenstand erzeugt. Die Öse und der Rasselkörper der Schelle fehlen. Die Gesamthöhe der Schelle misst 3,2 cm, der Durchmesser 3,5 cm mal 3,1 cm und das erhaltene Gewicht 16 g. Die ursprünglich ebenso rund-ovale Schelle 2 (Fundnummer 532_1643_B) ist deformiert und unvollständig erhalten. Sie besitzt einen Kreuzschlitz und zwei gegenständige Schalllöcher um den Bauchumfang. Der Rasselkörper fehlt. Ihre Maße betragen 3 cm in der Höhe, 3,4 cm mal 2,7 cm im Durchmesser und das Gewicht 9 g (Abb. 1: 1).

Das Grab 525, welches ebenfalls NWW-SOO orientiert ist, barg das zu zwei Dritteln vergangene Skelett eines Mannes. In der Grabverfüllung befanden sich eine Eisensichel, ein einschneidiges Eisenmesser, das Fragment einer Kopfbuschhülle eines Pferdes aus Bronzeblech und eine deformierte, nicht vollständig erhaltene Schelle aus Bronzeblech. Die Maße der Schelle betragen 2,91 cm mal 2,69 cm im Durchmesser sowie 1,65 cm in der Höhe. Ihre Öse ist halbrund. Der Rasselkörper ist nicht erhalten (Tarcsay 2013, 110–111, 156, 157, Taf. XV: 598/2).³ Die genaue Position der Schelle ist unbekannt (Abb. 2) und daher nicht genau zuordenbar. Schellen aus Blech kommen aber häufig als klingende Bestückung an Stirn- und Keilriemen des Pferdezaumzeuges vor (Vlček 1956, 132–154). Der Bestattete selber könnte wohl aufgrund seiner Grabbeigaben möglicherweise zuerst Reiterkrieger und danach Bauer gewesen sein.

Im Grab 715 befanden sich die Bestattung eines Mannes und einer zehn Jahre alten Stute. Beide Skelette waren etwas disloziert, da der obere Bereich des Grabes gestört war. Der Kopf und Brustbereich des Toten waren mit Schädelknochen des Pferdes vermengt. Ein Säbel, ein Topf, Knochen von Schaf und Huhn sowie einige wenige bronzene Trachtgegenstände wurden dem Toten ins Grab mitgegeben. Das Pferd wurde mit seinem Zaumzeug bestattet (Tarcsay 2013, 110, 111, 158–167, Taf. XXV: 2330/D; XXVI),

³ Aus den Aufzeichnungen Franz Sauers, Ausgräber, Österreichisches Bundesdenkmalamt.

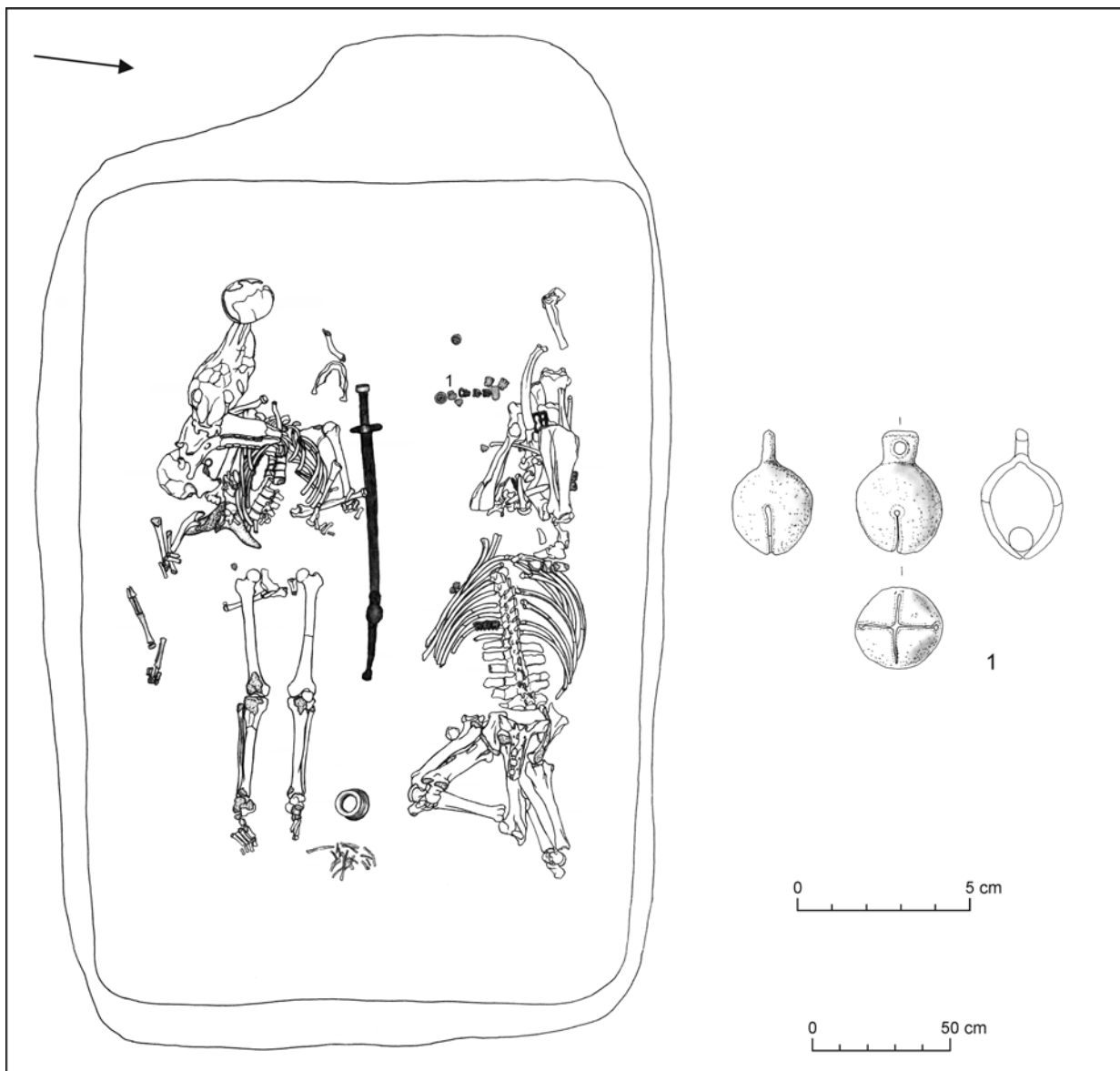

Abb. 3. Vösendorf. Grab 715. 1 – Schelle aus Bronze. Zeichnung J. M. Czubak, BDA; B. M. Pomberger (nach *Tarcsay* 2013).

wobei hier eine aus Bronze gegossene Schelle von Interesse ist, welche in der Gruppe des bronzenen Zierzaumzeuges wie Hutphalaren, Riemenzungen und eine Schnalle neben dem ursprünglichen Platz des Pferdekopfes aufgefunden wurde.⁴ Die Metallrassel (Fundnummer 715_2329) besitzt eine leicht rund-ovale Form mit einem Kreuzschallschlitz und einer trapezförmigen Öse. Ein kleiner Kieselstein dient als Rasselkörper (Abb. 3: 1). Die Schelle ist 3,2 cm hoch, hat einen Durchmesser von 2,3 cm mal 2,1 cm und ein Gewicht von 14 g.

TYPOLOGISCHE EINORDNUNG DER SCHELLEN

Gegossene Bronzeschellen, Eisenschellen und Schellen aus Bronzeblech, vereinzelt aus Weißblech, Silber aber auch vergoldete Bronzeschellen wurden in etlichen Bestattungen aus dem Awarenreich

⁴ Laut Auskunft und Beschriftung Franz Sauers, Ausgräber, Österreichisches Bundesdenkmalamt. G. Tarcsay hat sich hier möglicherweise geirrt.

entdeckt.⁵ Sie sind über das ganze Kaghanat verbreitet (*Stadler 2005b*)⁶ und lassen sich nach der Typologie von P. Stadler in 40 verschiedene Typen untergliedern (*Stadler 2005b*).⁷ Die Eisenschellen aus dem Kindergrab 532 gehören dem Typ „Rassel100130 – Rassel/Fe/Kreuzschlitz“ an. Die Bronzeblechschelle aus Grab 525 ist dem Typ „Rassel100070 – Rassel/Blech/ohne Schlitz/eckig“ zuzuteilen. Die Bronze-schelle aus Grab 9 und jene aus Grab 715 sind dem Typ „Rassel100350 – Rassel/Guß/Kreuzschlitz“ zuzuordnen.

SCHELLEN IN AWARISCHEN GRÄBERN UND IHRE LAGE

Schellen befanden sich in Gräbern mit Einzelbestattung, Doppelbestattungen und solchen mit Reiter und Pferd. Anhand etlicher Funde aus awarischen Nekropolen der Slowakei, Ungarns und Österreichs können die Lage und in Folge der mögliche Gebrauch von Metallrasseln im Leben der Awaren Aufschluss geben (Tab. 1; 2).

Kinder der Stufen Infans I und II, Jugendliche, Frauen aber auch vereinzelt Männer trugen Schellen. Jene wurden vorwiegend im Hüftbereich, bei der Hand, in der Nähe der Oberschenkel, im Bereich des Unterarmes, dem Kniebereich und dem Unterschenkelbereich entdeckt. Das Kind in Grab 51, Závod (*Hampel 1905*, 323, Taf. 248: 51/2; *Kiss/Somogyi 1984*, 166, 199, Tab. 90: 51/5) trug die Schelle um den Hals. Im Grab 220 von Pilismarót-Basaharc (*Fettich 1965*, 74, 73, Abb. 124: 4) lag die Schelle in Schulterhöhe des Kindes, was wohl darauf hinweist, dass sie ursprünglich um den Hals getragen wurde. Dazu sei ein interessanter Befund aus slawischer Zeit erwähnt: im Grab 181 aus Pottenbrunn lagen die sterblichen Überreste einer Frau, die eine Schelle am Brustkorb trug. Die österreichische Anthropologin Maria Teschler-Nicola konnte am Skelett die gefürchtete Krankheit Lepra nachweisen (*Teschler-Nicola/Gausterer 2014*, 106, 107). Offensichtlich sollte der Klangkörper andere Menschen vor der Kranken warnen oder er war ein gut behütetes apotropäisches Kleinod der Verstorbenen. Bei den Kleinkindern dürfte wohl nicht eine ansteckende Krankheit der Grund für die Tragweise gewesen sein, sondern praktische Gründe.

In Grab 15, Keszthely-Fenekpuszta (*Sós 1961*, 252, Taf. LVI: 8), wurde die Schelle über dem Kopf des Toten aufgefunden. Neben dem Kopf des Kindes aus der Mehrfachbestattung 438, Nové-Zámky I (*Čilinská 1966*, 5, 86, Taf. LXVI: 438/6), kam eine Metallrassel zu liegen. Die Schelle des Toten aus Grab 224, Nové-Zámky I (*Čilinská 1966*, 47, Taf. XLI: 224/5) befand sich bei dessen Füßen. Das Kleinkind aus Grab 130 Leobersdorf (*Daim 1987*, 259, 260, Taf. 117: B-119/3; *Grefen-Peters 1987*, 135) erhielt zwei Schellen: eine lag neben der Hüfte, die anderen zu Füßen des Kindes.

Eisenschellen mit Gewebespuren oder Abdrücken kennt man aus Grab 91 Komárno X Lodenica II (*Trugly 1993*, 191, 224, Taf. I: 1, 2), aus Grab 85 (*Kovrig 1975*, 169, Abb. 9: 85/20, 179, 194) Szob und Grab 1728 Zamárdi-Rétiföldek (*Bárdos/Garam 2014*, 45, 46, Abb. 22; Taf. 187: 5). Diese Textilreste aber auch die Lage mehrerer nebeneinander liegender Schellen weisen darauf hin, dass sie in Beutel getragen wurden, welche wahrscheinlich am Gürtel befestigt waren (*Garam 1995*, 78; *Trugly 1993*, 228). Eine ähnliche Lage der Schellen wurde in den Gräbern 18 (*Bárdos 1978*, 18, 24, 52, Taf. 9: 18), 36 (*Bárdos 1978*, 19, 20, 26, 55, Taf. 12: 36), 43 (*Bárdos 1978*, 20, 27, 56, Taf. 13: 43) und 48 (*Bárdos 1978*, 59, Taf. 16: 48) der Nekropole von Kaposvár Toponár 40-es órház festgestellt.

Aus dem Kindergrab A-342 des Gräberfeldes von Kölked-Feketekapu (*Kiss 1996*, 95, 269, 484) sowie dem Frauengrab 588 aus Tiszafüred (*Garam 1995*, 78, Taf. 104) liegen weitere Eisenschellen mit Textilabdrücken vor.

Andere Stücke baumelten wohl an Bändern oder Eisenketten von der Kleidergürtung herunter, wie bereits auch bei awarischen Glockenfunden in Gräbern nachgewiesen wurde (*Pomberger, in Vorbereitung*). Diese Tragweise ist in einem Mädchengrab aus Keszthely Städtisches Gräberfeld Brauereigarten (*Hampel 1905*, 180, Abb. d), Grab 342, Mödling-Goldene Stiege (*Daim, unpubl.* 188, Taf. 354: B/1), Grab 130 aus Leobersdorf (*Daim, unpubl.*; 1987, 263, Taf. 127: B-1; 128/4; *Grefen-Peters 1987*, 138) und Grab 91 aus Komárno X Lodenice II (*Trugly 1993*, 191, 224, Taf. I: 1, 2) nachgewiesen. Die Schellen waren in der Regel aus Bronze gegossen oder aus Eisen hergestellt. Ausnahmen bilden jene Schelle aus Silber aus Grab 77 von Gerjen (*Kiss/Somogyi 1984*, 109, 250, Taf. 48: 77/6), jene aus Weißblech aus Grab 208 Záhorská Bystrica, siehe Bratislava, Teil Záhorská Bystrica (*Kraskovská 1972*, 40, 100, 145, 164, Abb. 42: 2; 61: 1)

⁵ P. Stadlers Bilddatenbank Montelius.

⁶ Verbreitungskarten funktioneller Typen_Rasseln.

⁷ Verbreitungskarten archäologischer Typen_Rasseln.

Tab. 1. Schellen in Körpergräbern aus Österreich, Ungarn und der Slowakei und ihre Lage. Erstellung B. M. Pomberger und P. Stadler. Legende: M = Mann, anthropologisch bestimmt; m = Mann, anhand der Grabbeigaben bestimmtes Geschlecht; F = Frau, anthropologisch bestimmt; f = Frau, anhand der Grabbeigaben bestimmtes Geschlecht; K = Kind.

Fundort	Land	Komplex	Geschlecht	Alter	Anzahl	Schelle	Lage der Schelle	Datierung relativchronologisch	Datierung absolut	Zitat Datierung	Zitat Literatur
Alsópáhok	HU	Strf	f	–	1	?	?	?	?	?	<i>Erdélyi 1966</i> , obr. 14
Bölcske	HU	3_1890	–	–	1	1 Schelle	Keine Angaben	?	?	?	<i>Szelle 1891</i> , 248, 249
Bratislava- Záhorská Bystrica	SK	166	K	Infans	1	1 Bronzeschelle	Keine Angaben	SPA III	8.–9. Jh. A.D.	<i>Kraskovská 1972</i> , 109; <i>Zábojnik 2004</i> , 115	<i>Kraskovská 1972</i> , 35, 36, 100, 140, obr. 37: 2, 164, obr. 61: 2
Bratislava- Záhorská Bystrica	SK	208	F	–	1	1 Schelle Weißmetall	Keine Angaben	SPA III	8.–9. Jh. A.D.	<i>Kraskovská 1972</i> , 109; <i>Zábojnik 2004</i> , 115	<i>Kraskovská 1972</i> , 40, 100, 145, obr. 42: 2, 164 obr. 61: 1
Čierny Brod, Homokdomb	SK	3	m	–	1	1 Schelle	Keine Angaben	SPA III	8. Jh.	<i>Zábojnik 2004</i> , 87	<i>Točík 1992</i> , 12, 10, obr. 6: 12
Cikó	HU	567_J	f	–	1	1 Schelle Bz? Blech?	Keine Angaben	MA	630–680 A.D.	<i>Kiss/Somogyi 1984</i> , 195	<i>Kiss/Somogyi 1984</i> , 67, 245 43, tab. 4
Čunovo	SK	42	K	–	1	1 Bronzeschelle	Keine Angaben	?	?	?	<i>Hampel 1905</i> , 147
Čunovo	SK		–	–	1	1 Schelle	?	?	?	?	<i>Hampel 1905</i> , 399, 400, Fig. 1087
Devínska Nová Ves	SK	786	K + K	–	1	1 Bronzeschelle ?	Keine Angaben	MA II-SPA III	2. Hälfte 7.–8. Jh.	<i>Zábojnik 2009</i> , 81	<i>Eisner 1952</i> , 166, K, obr. 94: 2
Előszállás, Öreghegy	HU	36	–	–	1	1 Bronzeschelle	bei den Hüften	SPA	8./9. Jh.	Datierung Pomberger	<i>Marosi/Fettich 1936</i> , 29, 30, 7, kér: 1
Gátér, Vasútállomás	HU	119	K	–	1	1 Bronzeschelle	Keine Angaben	?	?	?	<i>Kada 1906</i> , 137
Gerjen	HU	77	–	–	1	1 Silberschelle	rechte Hand	SPA	8.–9. Jh. A.D.	<i>Kiss/Somogyi 1984</i> , 196 77/6	<i>Kiss/Somogyi 1984</i> , 109, 250, tab. 48:
Győr	HU	258	–	–	1	1 Eisenschelle	?	?	?	?	<i>Hampel 1905</i> , 826, Taf. 487: 11
Győr	HU	450	–	–	1	1 Eisenschelle	?	?	?	?	<i>Hampel 1905</i> , 837, Taf. 493: 450/2
Halimba, Belátó domb	HU	17	F	–	1	2 Eisenschellen	beim rechten Knie	MA-SPA	7.–8./9. Jh.	<i>Török 1994</i> , 43–45	<i>Török 1998</i> , 18, 109, 168, Taf. 2: 17/5
Halimba, Belátó domb	HU	81	K	Infans	1	2 Eisenschelle	im Beckenbereich	MA-SPA	7.–8./9. Jh.	<i>Török 1994</i> , 43–45	<i>Török 1998</i> , 25, 109, 175, Taf. 9: 81/1
Halimba, Belátó domb	HU	172	K	Infans	1	3 Eisenschellen	beim rechten Handgelenk	MA-SPA	7.–8./9. Jh.	<i>Török 1994</i> , 43–45	<i>Török 1998</i> , 33, 34, 109, 244, Taf. 77: 22–24, 185, Taf. 19: 172/2
Halimba, Belátó domb	HU	244	K	Infans	1	1 Eisenschelle	bei linker Hand	MA-SPA	7.–8./9. Jh.	<i>Török 1994</i> , 43–45	<i>Török 1998</i> , 41, 109, 194, Taf. 28: 244/1
Halimba, Belátó domb	HU	392	F	–	1	1 Eisenschelle	beim rechten Knie	MA-SPA	7.–8./9. Jh.	<i>Török 1994</i> , 43–45	<i>Török 1998</i> , 54, 109, 207, Taf. 41: 392/6
Halimba, Belátó domb	HU	393	K	Infans	1	1 Eisenschelle	zwischen den Schenkeln	MA-SPA	7.–8./9. Jh.	<i>Török 1994</i> , 43–45	<i>Török 1998</i> , 54, 109, 207, Taf. 41: 393/1

Tab. 1. Weiterführung.

Fundort	Land	Komplex	Geschlecht	Alter	Anzahl	Schelle	Lage der Schelle	Datierung relativchronologisch	Datierung absolut	Zitat Datierung	Zitat Literatur
Holiare	SK	146	F	–	1	1 Eisenschelle	Hüftbereich	MA II-SPA III	2. Hälfte 7.–8. Jh.	Zábojník 2009, 92	Točík 1968, 34, Taf. XLIV: 11
Holiare	SK	667	–	–	1	1 Bronzechelle	bei linkem Unterarm	MA II-SPA III	2. Hälfte 7.–8. Jh.	Zábojník 2009, 92	Točík 1968, 102, Taf. LXXXI: 21
Jánoshida	HU	105	K	–	1	1 Bronzeschelle	?	?	?	?	Erdélyi 1958, 21, 22, 53, táb. XXIII: 1.
Jaszapáti	HU	198	K	Infans	1	1 Eisenschelle	im linken Beckenbereich	MA II-SPA II	670/680–730 A.D.	Madaras 1994, 152, 153	Madaras 1994, 58, 216, Taf. XXIX: 198/1
Kaposvár	HU	18	–	–	1	1 Bronzeschelle – Fe	Beckenbereich	SPA III	8. Jh.	Bárdos 1978, 65	Bárdos 1978, 18, 24, 41, 52
Kaposvár	HU	36	K	–	1	Bz Fe	Beckenbereich in Behältnis	SPA III	8. Jh.	Bárdos 1978, 65	Bárdos 1978, 19, 20, 26, 41, 55
Kaposvár	HU	43	K	–	1	2 Bz Fe	Beckenbereich ?	SPA III	8. Jh.	Bárdos 1978, 65	Bárdos 1978, 20, 7, 41, 56
Kaposvár	HU	48	F	–	1	1 Bz Fe	?	SPA III	8. Jh.	Bárdos 1978, 65	Bárdos 1978, 21, 41, 59
Kaposvár, 61. sz. Út	HU	77	F	–	1	1 Bronzeschelle	?	SPA I-SPA II	letztes Drittel 7. Jh.– erstes Drittel 8. Jh.	Bárdos 1985, 43	Bárdos 1985, 19, 29, 40, táb. VI
Kaposvár, Toponár	HU	18	K	–	1	2 Bronzeschelle	linker Beckenbereich in Behältnis	SPA	8. Jh.	Bárdos 1978, 65	Bárdos 1978, 18, 24, Grab 18: 52/18
Kaposvár, Toponár	HU	36	K	–	1	3 Bronzeschelle	linker Beckenbereich in Behältnis	SPA	8. Jh.	Bárdos 1978, 65	Bárdos 1978, 19, 20, 26, Grab 36: 55/36
Kaposvár, Toponár	HU	43	K	–	1	2 Bronzeschellen	linker Beckenbereich in Behältnis	SPA	8. Jh.	Bárdos 1978, 65	Bárdos 1978, 20, 27, Grab 43: 56/43
Kaposvár, Toponár	HU	48	F	–	1	1 Bronzeschelle	linker Beckenbereich in Behältnis	SPA	8. Jh.	Bárdos 1978, 65	Bárdos 1978, Grab 48: 59/48
Keszthely	HU	Stfr	–	–	1	1 Schelle	?	?	?	?	Hampel 1905, 399, 400, Fig. 1088
Keszthely, Fenékpusztá	HU	15	M	Matur	1	1 Bronzeschelle	über Schädel	??	9./10. Jh.	Sós 1961, 297	Sós 1961, 252, Taf. LVI: 8
Keszthely, Fenékpusztá, Südmauer Befestigung	HU	15_1951	M	–	1	1 Bronzeschelle	?	SPA III	2. Hälfte 7. Jh.–8./9. Jh.	Müller 2010, 42	Müller 2010, 42, Taf. 21: 7, 34
Keszthely, Brauereigarten, Städtisches Grabfeld	HU	Stfr	F	Infans	1	1 Bronzeschelle an Eisenkette	Keine Angaben	?	?	?	Hampel 1905, 180, Abb. d
Kölked, Feketekapu	HU	342	K	Infans	1	1 Eisenschelle	Im Beckenbereich, Textilsuren	SPA	8./9. Jh. A.D.	Kiss 1996, 282	Kiss 1996, 95, 269, 484
Komárno, Lodenice	SK	65	K	–	1	2 Bronzeschellen vergoldet	bei rechter Hand	MA-SPA	ca. 7.–frühes 8. Jh.	Trugly 1987, 281, Abb. 15, 296; Zábojník 2004, 93	Trugly 1987, 263, 264, Abb. 7: 1, Taf. XIII: 19, 20

Tab. 1. Weiterführung.

Fundort	Land	Komplex	Geschlecht	Alter	Anzahl	Schelle	Lage der Schelle	Datierung relativchronologisch	Datierung absolut	Zitat Datierung	Zitat Literatur
Komárno, Lodenice	SK	86	K	–	1	1 Bronzeschelle	beim Becken rechts	MA-SPA	ca. 7.–frühes 8. Jh.	Trugly 1987, 281, Abb. 15, 296; <i>Zábojník</i> 2004, 93	Trugly 1987, 272, Taf. XXVI: 10
Komárno, Lodenice	SK	91	K	Infans II	1	2 Eisenschellen	bei linker Hand, mit zwei Eisenringen, Textilsuren auf Schelle	MA II-SPA III	650–800 A.D./ 7.–8. Jh.	Trugly 1993, 233; <i>Zábojník</i> 2004, 93	Trugly 1993, 191, 224, Taf. I: 1, 2.
Komárno, Lodenice	SK	110	K	Infans II	1	1 Eisenschelle	bei rechtem Knie, Grab gestört	MA II-SPA III	650–800 A.D./ 7.–8. Jh.	Trugly 1993, 233; <i>Zábojník</i> 2004, 93	Trugly 1993, 198, Abb. 15, 224, Taf. XVII: 14; LXVII: 5
Košice-Sebastovce Lapiše	SK	231	K K	infans I, infans II	1	1 Bronzeschelle	Keine Angaben	SPA	?–9. Jh.	<i>Zábojník</i> 2004, 96, 97	<i>Budinský-Kříčka/Točík</i> 1991, 49, 50, 117, Abb. 19, Taf. XXXII: 231/7
Leobersdorf	AT	92	K	Infans I	1	1 Eisenschelle	bei rechter Hüfte und Eisenmesser	SPA III	760–822 A.D.	<i>Daim</i> 1987	<i>Daim</i> 1987, 249, Taf. 93/A-92-2; Grefen-Peters 1987, 129, .
Leobersdorf	AT	119B	K	Infans II	1	1 Eisenschelle	bei rechter Hüfte	SPA III	760–822 A.D.	<i>Daim</i> 1987	<i>Daim</i> 1987, 259, 260, Taf. 117: B-119/3; <i>Grefen-Peters</i> 1987, 135
Leobersdorf	AT	130	K	Infans I	1	2 Eisenschellen	bei rechter Hüfte mit Eisenringen und neben rechtem Fuß	SPA III	760–822 A.D.	<i>Daim</i> 1987	<i>Daim</i> 1987, 263, Taf. 127/B-1, Taf. 128: 4; <i>Grefen-Peters</i> 1987, 138
Mándok	HU	Stf	–	–	1	1 Schelle	?	SPA IIIb	9. Jh.	Datierung Stadler	<i>Hampel</i> 1905, 399, 400, Fig. 1092
Ménfőcsanak, Eperőflek	HU	2156	K	Infans	1	1 Bronzeschelle	?	SPA	8./9. Jh.	<i>Nagy</i> 2008, 194	<i>Nagy</i> 2008, 196, 193: 1
Ménfőcsanak, Eperőflek	HU	2614	K	Infans	1	1 Bronzeschelle	?	SPA III	8./9. Jh.	<i>Nagy</i> 2008, 194	<i>Nagy</i> 2008, 196, 193: 2
Mödling, An der Goldenen Stiege	AT	342	–	–	1	1 Bronzeschelle	beim Becken rechts zwei Eisenringe mit einer Bronzeschelle	MA-SPA	7.–9. Jh.	Datierung Stadler	<i>Daim</i> unpubl. 188, Taf. 354: B/1
Nográd, Piliny	HU	57	K	–	1	2 Eisenschellen	Keine Angaben	?	?	?	<i>Hampel</i> 1905, 877, Taf. 523: 57/1, 2
Nográd, Piliny	HU	49	–	–	1	2 Bronzeschellen	Keine Angaben	?	?	?	<i>Hampel</i> 1905, 886, Taf. 530/49/8, 10
Nové Zámky	SK	175	K	–	1	1 Bronzeschelle	im rechten Beckenbereich	SPA III	Ende 7.–8. Jh. A.D.	<i>Zábojník</i> 2004, 102	<i>Čilinská</i> 1966, 37, Taf. XXVI: 175/7
Nové Zámky	SK	224	M	–	1	1 Schelle ? Eisen	rechter Fuß	SPA III	Ende 7.–8. Jh. A.D.	<i>Zábojník</i> 2004, 102	<i>Čilinská</i> 1966, 47, Taf. XLI: 224/5
Nové Zámky	SK	354	K	–	1	2 Schelle ? Eisen	beim rechten Beckenbereich	SPA III	Ende 7.–8. Jh. A.D.	<i>Zábojník</i> 2004, 102	<i>Čilinská</i> 1966, 70, Taf. LVI: 354/1
Nové Zámky	SK	386	F & 2K	–	1	1 Eisenschelle	Kind, linker Oberarm	SPA III	Ende 7.–8. Jh. A.D.	<i>Zábojník</i> 2004, 102	<i>Čilinská</i> 1966, 75, 76, Taf. LIX: 386/4
Nové Zámky	SK	438	K	Senil/ Matur/ infans	1	1 Bronzeschelle	neben Kopf des Kindes	SPA III	Ende 7.–8. Jh. A.D.	<i>Zábojník</i> 2004, 102	<i>Čilinská</i> 1966, 5, 86, Taf. LXVI: 438/6

Tab. 1. Weiterführung.

Fundort	Land	Komplex	Geschlecht	Alter	Anzahl	Schelle	Lage der Schelle	Datierung relativchronologisch	Datierung absolut	Zitat Datierung	Zitat Literatur
Nové Zámky	SK	509	K	–	1	1 Schelle ? Eisen	Grubenmitte	SPA III	Ende 7.–8. Jh. A.D.	Zábojník 2004, 102	Čilinská 1966, 99, Taf. LXXV: 509/1
Ordas	HU	5	–	–	1	1 Schelle	Keine Angaben	?	?	?	Hampel 1905, 100, Taf. 79: 2
Ordas	HU	Strf	–	–	1	1 Schelle	?	?	?	?	Hampel 1905, 399, 400, Fig. 1089
Orosháza-Bónum Orosháza-Bónum teglagyár	HU	175	K	–	1	1 Schelle		MA-SPA	7.–8. Jh.	Juhász 1995, 68	Juhász 1995, 57, 108, Taf. IX: XXVIII: 3
Orosháza-Bónum teglagyár	HU	175	K	–	1	1 Bronzeschelle	beim rechten Unterarmknochen	SPA III	2. Hälfte 7. Jh.–8./9. Jh.	Juhász 1995, 68	Juhász 1995, 31, 57, Taf. IX: XXVIII: 3
Pilismarót	HU	52	K	–	1	1 Eisenschelle	Keine Angaben	MA-SPA	2. Drittel 7. Jh.–8. Jh.	Kovrig 1975, 276, 277	Kovrig 1975, 257, Fig. 6: 1
Pilismarót- Basaharc	HU	220	K	Infans II	1	1 Bronzeschelle	in Höhe der Schulter	MA-SPA	8. Jh.	Fettich 1965, 95	Fettich 1965, 74, 73, Abb. 124: 4
Pilismarót, Öregek	HU	52	K	–	1	1 Eisenschelle	neben rechten Oberschenkel	MA II-SPA I	2. Hälfte 8. Jh.	Szabó 1975, Vol. 1, 278	Szabó 1975, Vol. 1, 257, 249, Fig. 6: 52
Pottenbrunn	AT	181	F	–	1	1 Bronzeschelle	Im Brustbereich	Slawisch	1. Hälfte 9. Jh.	Datierung Stadler	Windl, unpubl., Taf. 26/d/181/1
Prša	SK	33	F	–	1	1 Bronzeschelle	Keine Angaben	MA II-SPA III	Ende 7. Jh.–erstes Drittel 8. Jh.	Zábojník 2004, 106	Točlik 1963, 130, 183, tab. V: 28
Prša	SK	66	M	–	1	1 Bronzeschelle ?	Keine Angaben	SPA	2. Hälfte 7. Jh.–8./9. Jh.	Zábojník 2004, 106	Točlik 1963, 135, 186, tab.VIII: 8
Romonya	HU	92	K	–	1	1 Bronzeschelle	bei Gefäß	SPA	8.–9. Jh. A.D.	Kiss 1977, Vol. 2, 121	Kiss 1977, Vol. 2, 114, Pl. XLVIII: 92/2
Sály, Vizoldal	HU	6_1966	K	–	1	1 Bronzeschelle ?	?	SPA I-SPA II	letztes Drittel 7. Jh.– erstes Drittel 8. Jh.	Végh 1968, 69	Végh 1968, tab. XII: 8a, b
Solymár	HU	32	K	Infans	1	1 Bronzeschelle	beim rechten Oberarm	MA-SPA	7.–8./9. Jh.	Török 1994, 43–45	Török 1994, 12, 39, 75, Taf. XIV: 14
Szebény	HU	30	K	infans I	1	1 Bronzeschelle	Keine Angaben	MA-SPA	Mitte 7. Jh.–8./9. Jh.	Garam 1975, 108, 109	Garam 1975, 77, Fig. 4: 3
Szebény	HU	30	K	Infans I	1	1 Bronzeschelle	?	SPA III	9. Jh.	Garam 1975, Vol. 1, 110	Garam 1975, Vol. 1, 77, 55, Fig. 4: 30/3, 104
Szebény	HU	36	K	infans I	1	1 Bronzeschelle	Keine Angaben	MA-SPA	Mitte 7. Jh.–8./9. Jh.	Garam 1975, 108, 109	Garam 1975, 77
Szebény	HU	36	K	Infans I	1	1 Eisenschelle	?	SPA III	9. Jh.	Garam 1975, Vol. 1, 110	Garam 1975, Vol. 1, 77, 104
Szebény	HU	183	K	infans I	1	1 Bronzeschelle	Keine Angaben	MA-SPA	Mitte 7. Jh.–8./9. Jh.	Garam 1975, 108, 109	Garam 1975, 84, Fig. 14: 3
Szebény	HU	228	K	infans I	1	1 Bronzeschelle	Keine Angaben	MA-SPA	Mitte 7. Jh.–8./9. Jh.	Garam 1975, 108, 109	Garam 1975, 86, Fig. 17: 1
Szebény	HU	228	K	Infans I	1	1 Bronzeschelle	?	SPA III	9. Jh.	Garam 1975, Vol. 1, 110	Garam 1975, Vol. 1, 86, 68, Fig. 17: 228/1, 104
Szebény	HU	276	K	infans I	1	1 Bronzeschelle	Keine Angaben	MA-SPA	Mitte 7. Jh.–8./9. Jh.	Garam 1975, 108, 109	Garam 1975, 88, Fig. 19: 1

Tab. 1. Weiterführung.

Fundort	Land	Komplex	Geschlecht	Alter	Anzahl	Schelle	Lage der Schelle	Datierung relativ/chronologisch	Datierung absolut	Zitat Datierung	Zitat Literatur
Szebény	HU	276	K	Infans I	1	1 Bleischelle ?	?	SPA III	9. Jh.	Garam 1975, Vol. 1, 110	Garam 1975, Vol. 1, 70, fig. 19: 276/1, 104
Szeged, Kundomb	HU	18	M	–	1	1 Bronzeschelle	?	SPA III	2. Hälfte 8. Jh.s.	Salamon/Sebestyen 1995, 56–59	Salamon/Sebestyen 1995, 12, Pl. 3: 3
Szeged, Kundomb	HU	25	K	Infans II	1	2 Eisenschellen	?	SPA III	2. Hälfte 7. Jh.–8./9. Jh.	Salamon/Sebestyen 1995, 56–59	Salamon/Sebestyen 1995, 13, Pl. 4: 25/3, 4
Szeged, Kundomb	HU	218	K	–	1	1 Bronzeschelle	?	SPA III	2. Hälfte 8. Jh.s.	Salamon/Sebestyen 1995, 56–59	Salamon/Sebestyen 1995, 31, Pl. 28: 218/4
Székes Fejérvár	HU	Strf	–	–	1	1 Schelle	?	?	?	?	Hampel 1905, 399, 400, Fig. 1091
Székes Fejérvár, Démköhegy	HU	5	–	–	1	1 Bronzeschelle	?	?	?	?	Hampel 1905, 584, Taf. 396: 39
Szob	HU	85	K	Infans	1	1 Eisenschelle mit Textilspuren	Keine Angaben	SPA	Ende 7.–1. Hälfte 9. Jh.	Kovrig 1975, 200–204	Kovrig 1975, Vol. 1, 169, Fig. 9: 85/20
Szob	HU	99	K	Infans	1	1 Schelle	Keine Angaben	SPA	Ende 7.–1. Hälfte 9. Jh.	Kovrig 1975, 200–204	Kovrig 1975, Vol. 1, 179–181, 14, 171, Fig. 11: 99/2
Terehgy-Márfai Dógműt	HU	1	M	–	1	1 Bronzeschelle	bei Innenseite des rechten Oberschenkels	SPA I-SPA II	letztes Drittel 7. Jh.– erstes Drittel 8. Jh.	Kiss 1977, 150	Kiss 1977, 147, Pl. LIX: 1
Tiszafüred, Majoros halom	HU	87	F	–	1	1 Eisenschelle	bei linkem Oberhandknochen	MA II-SPA I	letztes Drittel 7. Jh.– erstes Drittel 9. Jh.	Garam 1995, 424, 425	Garam 1995, 19, Taf. 65
Tiszafüred, Majoros halom	HU	512	F	–	1	1 Bronzeschelle	zwischen den Knien	MA II	letztes Drittel 7. Jh.– erstes Drittel 9. Jh.	Garam 1995, 424, 425	Garam 1995, 69, Taf. 98
Tiszafüred, Majoros halom	HU	568	K	Infans I	1	1 Eisenschelle	neben linkem Unterschenkel	MA II-SPA I	letztes Drittel 7. Jh.– erstes Drittel 9. Jh.	Garam 1995, 424, 425	Garam 1995, 75, Taf. 103
Tiszafüred, Majoros halom	HU	588	F	–	1	1 Eisenschelle mit Textilabdrücken	außen am linken Unterarm	MA II	letztes Drittel 7. Jh.– erstes Drittel 9. Jh.	Garam 1995, 424, 425	Garam 1995, 78, Taf. 104
Tiszafüred, Majoros halom	HU	644	F	–	1	1 Eisenschelle	neben linkem Oberschenkel	SPA I-III	letztes Drittel 7. Jh.– erstes Drittel 9. Jh.	Garam 1995, 424, 425	Garam 1995, 83, Taf. 27, 109, 227
Tiszafüred, Majoros halom	HU	754	K	Infans II	1	1 Eisenschelle	Grabverfüllung, Grab gestört	SPA I-III	letztes Drittel 7. Jh.– erstes Drittel 9. Jh.	Garam 1995, 424, 425	Garam 1995, 93, Taf. 116
Tiszafüred, Majoros halom	HU	1043	K	Infans I	1	1 Eisenschelle	bei rechtem Oberarm	SPA ?	letztes Drittel 7. Jh.– erstes Drittel 9. Jh.	Garam 1995, 424, 425	Garam 1995, 123, Taf. 143
Tiszafüred, Majoros halom	HU	1165	F	–	1	1 Bronzeschelle mit Kiesel und Eisenmesser	neben linkem Oberschenkel	MA I-II	letztes Drittel 7. Jh.– erstes Drittel 9. Jh.	Garam 1995, 424, 425	Garam 1995, 137, Taf. 155, 244
Tiszafüred, Majoros halom	HU	1224	F	–	1	1 Bronzeschelle	bei linkem Oberhandknochen	MA II-SPA	letztes Drittel 7. Jh.– erstes Drittel 9. Jh.	Garam 1995, 424, 425	Garam 1995, 146, Taf. 162

Tab. 1. Weiterführung.

Fundort	Land	Komplex	Geschlecht	Alter	Anzahl	Schelle	Lage der Schelle	Datierung relativ/chronologisch	Datierung absolut	Zitat Datierung	Zitat Literatur
Tiszafüred, Majoros halom	HU	1260	K	Infans I	1	1 Eisenschelle mit Eisengerät zusammengerostet	bei linkem Oberschenkel	SPA I	letztes Drittel 7. Jh.– erstes Drittel 9. Jh.	<i>Garam 1995</i> , 424, 425	<i>Garam 1995</i> , 153, Taf. 168
Toponár, Fészerlak puszta	HU	47	–	–	1	1 Bronzeschelle	?	SPA I-SPA II	letztes Drittel 7. Jh.– erstes Drittel 8. Jh.	Datierung Stadler	<i>Szimonova 1978</i> , Abb. 2, 16
Toponár, Fészerlak puszta	HU	82	–	–	1	1 Bronzeschelle	?	SPA I-SPA II	letztes Drittel 7. Jh.– erstes Drittel 8. Jh.	Datierung Stadler	<i>Szimonova 1980</i> , Taf. 141: 3
Veszprém, Nemesvámos, Kapsa út	HU	13	f	–	1	1 Schelle	zwischen den Oberschenkeln	SPA IIIb	9. Jh.	<i>Perémi 2006</i> , 79	<i>Perémi 2006</i> , 70, 87, abr. 8: 13, 14; 21.
Vösendorf, Laxenburgerstraße	AT	9	M	–	1	1 Bronzeschelle	Hüfte?	Spätawarisch III	760–822 A.D.	<i>Sauer 2007</i> , 79	–
Vösendorf, Laxenburgerstraße	AT	532	F	Infans I	1	2 Eisenschellen	Linker Ellenbogen	Spätawarisch III	760–822 A.D.	<i>Sauer 2007</i> , 79	–
Wien 1110, Simmering, Csokorgasse	AT	31	K	–	1	2 Schellen	Im Beckenbereich	MA-SPA	7.–8. Jh.	<i>Strainz 1977</i> , 476	<i>Strainz 1977</i> , 478
Wien 1110, Simmering, Csokorgasse	AT	660	K	–	1	3 Schellen	Becken-Oberschenkel	MA-SPA	7.–8. Jh.	<i>Strainz 1977</i> , 476	<i>Strainz 1977</i> , 528
Wien 1110, Simmering, Csokorgasse	AT	691	K	–	1	Bronzeschellen	?	MA-SPA	7.–8. Jh.	<i>Strainz 1977</i> , 476	<i>Strainz 1977</i> , 530
Wien 1230, Liesing	AT	18	Adult	–	1	1 Bronzeschelle	beim rechten Darmbein	MA-SPA	8. Jh.	<i>Moßler 1975</i> , 95	<i>Moßler 1975</i> , 84, 85, Taf. V: 7
Zamárdi-Rétifőlek	HU	97a-b	M F	–	1	1 Bronzeschelle	zwischen den Knien der Frau	SPA	Ende 7 Jh.–825 A.D.	Datierung Stadler	<i>Bárdos/Garam 2009</i> , 24–26, Abb. 6, Taf. 12, 173: 1; 190: 6; 253: 1
Zamárdi-Rétifőlek	HU	498	K	infans II	1	1 Bronzeschelle	zwischen den Oberschenkeln	SPA	Ende 7 Jh.–825 A.D.	Datierung Stadler	<i>Bárdos/Garam 2009</i> , 74, Taf. 62: 1
Zamárdi-Rétifőlek	HU	792	F	Infans	1	1 Bronzeschelle	beim rechten Oberschenkel	SPA	Ende 7 Jh.–825 A.D.	Datierung Stadler	<i>Bárdos/Garam 2009</i> , 109, Taf. 97: 4
Zamárdi-Rétifőlek	HU	1172	K	Infans	1	1 Eisenschelle	?	SPA	Ende 7 Jh.–825 A.D.	Datierung Stadler	<i>Bárdos/Garam 2009</i> , 153, Taf. 133: 2
Zamárdi-Rétifőlek	HU	1273	K	Infans	1	1 Eisenschelle	beim rechten Bein	SPA	Ende 7 Jh.–825 A.D.	Datierung Stadler	<i>Bárdos/Garam 2009</i> , 163, Taf. 143: 2
Zamárdi-Rétifőlek	HU	1304	F	–	1	2 Eisenschellen	?	SPA	Ende 7 Jh.–825 A.D.	Datierung Stadler	<i>Bárdos/Garam 2009</i> , 169, Taf. 146: 6
Zamárdi-Rétifőlek	HU	1685	K	Infans	1	1 Bronzeschelle	bei Oberschenkelknochen	SPA	Ende 7 Jh.–825 A.D.	Datierung Stadler	<i>Bárdos/Garam 2014</i> , 39, Abb. 19, 40, Taf. 184: 2
Zamárdi-Rétifőlek	HU	1688	M	infans II	1	1 Bronzeschelle	in Graberde	SPA	Ende 7 Jh.–825 A.D.	Datierung Stadler	<i>Bárdos/Garam 2014</i> , 39, Abb. 19, 40, Taf. 184: 2

Tab. 1. Weiterführung.

Fundort	Land	Komplex	Geschlecht	Alter	Anzahl	Schelle	Lage der Schelle	Datierung relativ/chronologisch	Datierung absolut	Zitat Datierung	Zitat Literatur
Zamárdi-Rétiföldek	HU	1689	–	Infans II	1	1 Bronzeschelle	beim rechten Oberschenkel	SPA I-SPA III	Ende 7 Jh.–825 A.D.	Datierung Stadler	Bárdos/Garam 2014, 40, Taf. 185: 11
Zamárdi-Rétiföldek	HU	1711	F	–	1	1 Bronzeschelle	beim linken Oberschenkel	SPA I-SPA III	Ende 7 Jh.–825 A.D.	Datierung Stadler	Bárdos/Garam 2014, 43, Abb. 21, 44, Taf. 187: 9
Zamárdi-Rétiföldek	HU	1728	F	–	1	1 Eisenschelle	bei linken Knie, Textilsuren	SPA I-SPA III	Ende 7 Jh.–825 A.D.	Datierung Stadler	Bárdos/Garam 2014, 46, 45, Abb. 22, Taf. 187: 5
Zamárdi-Rétiföldek	HU	1832	F	–	1	1 Bronzeschelle	beim linken Knie	SPA I-SPA III	Ende 7 Jh.–825 A.D.	Datierung Stadler	Bárdos/Garam 2014, 57, Taf. 193: 2
Zamárdi-Rétiföldek	HU	1862	–	–	1	1 Bronzeschelle	?	SPA I-SPA III	Ende 7 Jh.–825 A.D.	Datierung Stadler	Bárdos/Garam 2014, 148, Taf. 251
Zamárdi-Rétiföldek	HU	1874	F	–	1	1 Bronzeschelle	beim linken Oberschenkel	SPA I-SPA III	Ende 7 Jh.–825 A.D.	Datierung Stadler	Bárdos/Garam 2014, 61, Taf. 196: 8
Zamárdi-Rétiföldek	HU	1878	F	infans I	1	1 Eisenschelle	im Beckenbereich	SPA I-SPA III	Ende 7 Jh.–825 A.D.	Datierung Stadler	Bárdos/Garam 2014, 62, 62, Abb. 28, Taf. 197: 8
Zamárdi-Rétiföldek	HU	1885	F	Infans II	1	1 Bronzeschelle	beim linken Oberschenkel	SPA I-SPA III	Ende 7 Jh.–825 A.D.	Datierung Stadler	Bárdos/Garam 2014, 63, 64, Abb. 29, Taf. 198: 4
Zamárdi-Rétiföldek	HU	1904	F	infans I	1	1 Bronzeschelle	?	SPA I-SPA III	Ende 7 Jh.–825 A.D.	Datierung Stadler	Bárdos/Garam 2014, 68, 69, Abb. 32, Taf. 202: 8
Zamárdi-Rétiföldek	HU	2099	F	–	1	1 Bronzeschelle	beim linken Oberschenkel	SPA I-SPA III	Ende 7 Jh.–825 A.D.	Datierung Stadler	Bárdos/Garam 2014, 99, Abb. 45, Taf. 221: 4
Zamárdi-Rétiföldek	HU	2125	F	–	1	1 Bronzeschelle	?	SPA I-SPA III	Ende 7 Jh.–825 A.D.	Datierung Stadler	Bárdos/Garam 2014, 102, 103, Abb. 47, Taf. 233/2
Zamárdi-Rétiföldek	HU	2275	F	–	1	1 Bronzeschelle	beim linken Knie	SPA I-SPA III	Ende 7 Jh.–825 A.D.	Datierung Stadler	Bárdos/Garam 2014, 122, Abb. 57, 123, Taf. 233: 13
Zamárdi-Rétiföldek	HU	2349	F	–	1	1 Bronzeschelle	beim linken Oberschenkel	SPA I-SPA III	Ende 7 Jh.–825 A.D.	Datierung Stadler	Bárdos/Garam 2014, 141, 142, Abb. 70, Taf. 245: 2
Zamárdi-Rétiföldek	HU	2352	F	–	1	1 Bronzeschelle	beim linken Beckenbereich	SPA I-SPA III	Ende 7 Jh.–825 A.D.	Datierung Stadler	Bárdos/Garam 2014, 142, Taf. 245: 5
Zamárdi-Rétiföldek	HU	2357	F	–	1	1 Bronzeschelle	beim linken Knie	SPA I-SPA III	Ende 7 Jh.–825 A.D.	Datierung Stadler	Bárdos/Garam 2014, 144–146, Abb. 72, Taf. 247: 127
Závod	HU	14	–	–	1	1 Bronzeschelle	?	SPA	8.–9. Jh. A.D.	Kiss/Somogyi 1984, 199, 200	Kiss/Somogyi 1984, 164, 199, táb. 86: 14/4
Závod	HU	51	F K	–	1	1 Bronzeschelle	um Hals des Kindes	SPA	8.–9. Jh. A.D.	Kiss/Somogyi 1984, 199, 200	Kiss/Somogyi 1984, 166, 199, táb. 90: 51/5
Závod	HU	51	K	–	1	1 Bronzeschelle	Keine Angaben	MA	630–680 A.D.	Kiss/Somogyi 1984, 200	Kiss/Somogyi 1984, 67, 292, táb. 90: 50/5
Závod	HU	51	–	Adult	1	1 Schelle	um den Hals	?	?	?	Hampel 1905, 323, Taf. 248: 51/2.
Závod	HU	Strf	–	–	1	1 Schelle	?	?	?	?	Hampel 1905, 399, 400, Fig. 1090.

Tab. 2. Schellen in Reitergräbern aus Österreich, Ungarn und der Slowakei mit Pferdebestattungen und Kopfbuschhülsen, sowie ihre Lage. Erstellung B. M. Pomberger und P. Stadler.

Fundort	Land	Komplex	Geschlecht	Alter	Anzahl	Schelle	Lage der Schelle	Datierung relativ-chronologisch	Datierung absolut	Zitat Datierung	Zitat Literatur
Bratislava-Záhorská Bystrica	SK	83	M	–	1	1 Bronzeschelle	?	SPA	Ende 8. Jh.	Kraskovská 1972, 109	Kraskovská 1972, 22–25, 100, 127, obr. 24; 3; 163, obr. 60; 4
Bratislava-Záhorská Bystrica	SK	92	–	–	1	1 Bronzeschelle	?	MA-SPA	7.–8. Jh.	Kraskovská 1967, 686	Kraskovská 1967, 685, obr. 230; 6
Devínska Nová Ves	SK	79	m	–	1	2 Bronzeschellen	Pferdezaum	MA II-SPA III	2. Hälfte 7.–8. Jh.	Zábojník 2009, 81	Eisner 1952, 24, 25, K, obr. 12; 1, 3
Devínska Nová Ves	SK	147	m	–	1	2 Bronzeschellen	Pferdezaum	MA II-SPA III	2. Hälfte 7.–8. Jh.	Zábojník 2009, 81	Eisner 1952, 47, 48, K, obr. 21; 2, 5
Devínska Nová Ves	SK	401	m	–	1	1 Bronzeschelle	Pferdezaum	MA II-SPA III	2. Hälfte 7.–8. Jh.	Zábojník 2009, 81	Eisner 1952, 91, 92, K, obr. 45; 15
Devínska Nová Ves	SK	412	m	–	1	1 Bronzeschelle	Pferdezaum	MA II-SPA III	2. Hälfte 7.–8. Jh.	Zábojník 2009, 81	Eisner 1952, 94, 95, K, obr. 47; 8
Devínska Nová Ves	SK	804	m	–	1	1 Bronzeschelle	Pferdezaum	MA II-SPA III	2. Hälfte 7.–8. Jh.	Zábojník 2009, 81	Eisner 1952, 170, 171, K, obr. 84; 14
Devínska Nová Ves	SK	842	m	–	1	2 Bronzeschellen	Pferdezaum	MA II-SPA III	2. Hälfte 7.–8. Jh.	Zábojník 2009, 81	Eisner 1952, 181, 182, 183, K, obr. 89; 10, 12
Dunapentele	HU	10	m	Matur	1	1 Bronzeschelle	?	SPA	8./9. Jh.	Datierung Pomberger	Marosi/Fettich 1936, 15, pl. V; 8
Kaposvár, Toponár	HU	57	M	–	1	5 Bleischellen Bz	?	SPA	8. Jh.	Bárdos 1978, 65	Bárdos 1978, 21, 28, Grab 57: 62/57, 63/57
Komárno, Hadovce	SK	24	M	Adult	1	1 Bleischelle Bz	auf Rücken des Pferdes	–	8.–9. Jh.	Čilinská 1982, 391, 392	Čilinská 1982, 360–362, Abb. 4; 11, Taf. XVI; 23
Komárno, J. Váradho ulica	SK	11	K	Infans II	1	1 Bronzeschelle	bei Gürtelbeschlägen im Hüftbereich des Kindes	–	8.–9. Jh.	Čilinská 1982, 391, 392	Čilinská 1982, 349–351, Abb. 1; 5, Taf. IV; 39
Komárno, J. Váradho ulica	SK	25	M	Adult	1	1 Bleischelle BZ	liegt im mittleren Bereich des gestörten Grabes	–	8.–9. Jh.	Čilinská 1982, 391, 392	Čilinská 1982, 355, 353, Abb. 2; 9, Taf. XI; 6
Komárno, Lodenice	SK	36	M	–	1	2 Bleischelle BZ	Schädelbereich des Pferdes	SPA IIIa	Ende 8. Jh.	Trugly 1987, 281, Abb. 15, 282; 1993, 233, Abb. 54	Trugly 1987, 258, Abb. 4; 5, 287, Taf. XL; 3; VII; 16; IX; 1, 2
Komárno, Lodenice	SK	71	M	–	1	1 Bleischelle BZ	im Beckenbereich des Manns bzw. beim Pferdeschädel/Grab gestört	SPA III	750–800 A.D.	Trugly 1987, 281, Abb. 15, 282; 1993, 233, Abb. 54	Trugly 1987, 265, 264, Abb. 7; 4, 287, Taf. XV; 18; XLI; 6
Komárno, Lodenice	SK	79	M	–	1	2 Bleischelle BZ	Schädelbereich des Pferdes	SPA III	Ende 8. Jh.	Trugly 1987, 281, Abb. 15, 282; 1993, 233, Abb. 54	Trugly 1987, 268–70, Abb. 9; I, 287, Taf. XLII; 3; XXII; 5, 6
Komárno, Lodenice	SK	101	M	Adult	1	1 Bronzeschelle	Im Schädelbereich des Pferdes	MA II-SPA I	Zweite Hälfte 7.–erstes Drittel 8. Jh.	Trugly 1993, 194, Abb. 8, Taf. V; 1; LXVII	Trugly 1993, 194, Abb. 8, Taf. V; 1; LXVII
Komárno, Lodenice	SK	107	M	Matur	1	4 Bronzeschellen	Im oberen Bereich der gestörten Pferdeskelettes	MA II-SPA I	Zweite Hälfte 7.–erstes Drittel 8. Jh.	Trugly 1993, 228, 233, Abb. 54; Zábojník 2004, 93	Trugly 1993, 96–197, Abb. 12, Taf. XII; 15–18, LX; 17–20
Komárno, Lodenice	SK	121	M	Matur	1	Bronzeschellen	Fragmente mehrere Schellen im Schädelbereich des Pferdes	MA II-SPA I	Zweite Hälfte 7.–erstes Drittel 8. Jh.	Trugly 1993, 228, 233, Abb. 54; Zábojník 2004, 93	Trugly 1993, 203, Abb. 23, Taf. XXIX; 15, 16, LXVIII; 5

Tab. 2. Weiterführung.

Fundort	Land	Komplex	Geschlecht	Alter	Anzahl	Schelle	Lage der Schelle	Datierung relativ/chronologisch	Datierung absolut	Zitat Datierung	Zitat Literatur
Komárno, Lodenice	SK	149	M	Adult	1	2 Eisenschellen	Schädelbereich des Pferdes	MA II-SPA I	Zweite Hälfte 7.– erstes Drittel 8. Jh.	<i>Trugly 1993</i> , 228, 233, Abb. 54; <i>Zábojník 2004</i> , 93	<i>Trugly 1993</i> , 215, Abb. 44, Taf. LI: 16, 17
Komárno, Lodenice	SK	153	M	Matur	1	1 Bronzeschelle vergoldet	Im Rumpfbereich des Pferdes	MA II-SPA I	Zweite Hälfte 7.– erstes Drittel 8. Jh.	<i>Trugly 1993</i> , 228, 233, Abb. 54; <i>Zábojník 2004</i> , 93	<i>Trugly 1993</i> , 216, 217, Abb. 47, Taf. LV: 10
Košice, Šebastovce Lapiše	SK	161	M	Senil/ Matur/ Infans	1	1 Bronzeschelle	Pferdeschädel	–	7.–frühes 8. Jh.	<i>Zábojník 2004</i> , 96, 97	<i>Budinský-Krička/Točík 1991</i> , 38, 152, Taf. XXII: 161/7
Mándok	HU	–	m	–	1	2 Schellen Bz	?	?	?	?	<i>Hampel 1905</i> , 550, Taf. 383: 18, 19
Marcelová, Žitavská Tůň	SK	1	m	–	1	1 Bronzeschelle	Beckenbereich des Mannes?	SPA III	8./9. Jh.	<i>Čilinská 1963</i> , 109	<i>Čilinská 1963</i> , 87, 88, 112, tab. II: 18
Marcelová, Žitavská Tůň	SK	10	M	Matur	1	15 Blechscheiden Bz	Grab völlig gestört	SPA	750–800 A.D.	<i>Budinský-Krička 1956</i> , 87, 88	<i>Budinský-Krička 1956</i> , 6–20, obr. 5, tab. XVII: 8–21; <i>Víteček 1956</i> , 134, Tab. 2
Marcelová, Žitavská Tůň	SK	31	M	Matur	1	1 Blechschele Bz	Grab völlig gestört	SPA	750–800 A.D.	<i>Budinský-Krička 1956</i> , 87, 88	<i>Budinský-Krička 1956</i> , 1–35, obr. 11, tab. XXXIII: 9; <i>Víteček 1956</i> , 134, Tab. 2
Oroszáza, Béke Tisz homokbánya	HU	97	K	Infans II	1	1 Blechschele BZ	am rechten Oberschenkelknochen		Ende 7 Jh.–825 A.D.	<i>Juhász 1995</i> , 68	<i>Juhász 1995</i> , 57, 48, Taf. XIX: 97/2
Pitvaros	HU	51	M	–	1	12 Blechscheiden Bz	Schädelbereich des Pferdes	SPA	SPA ?	?	<i>Bende 1998</i> , 196, 215, Abb. 5: 1–12
Szentes, Kaján	HU	276	M	–	1	1 Bronzeschelle	?	?	?	?	<i>Korek 1943</i> , 32, Taf. XXIV: 13
Szentes, Kaján	HU	407	M	–	1	1 Bronzeschelle	beim linken Becken	?	?	?	<i>Korek 1943</i> , 46, Abb.19, Taf. XXX: 27
Valalky- Všechsvátých	SK	42_1961	M	Adult II - matur I	1	1 Bronzeschelle	Schädelbereich des Pferdes	SS II-SS IV	700–825 A.D.	<i>Zábojník 2016</i> , 110	<i>Zábojník 2016</i> , 26, 27, 138, tab. XXVI; 142, XXX: 7/3
Valalky- Všechsvátých	SK	74_1962	M	–	1	1 Bronzeschelle	Beckenbereich des Mannes	SS II-SS IV	700–825 A.D.	<i>Zábojník 2016</i> , 110	<i>Zábojník 2016</i> , 131, 161, tab. XLIX; 162, L: 10
Valalky- Všechsvátých	SK	98_1984	M	–	1	3 Blechscheiden Bz, vergoldet	Schädelbereich des Pferdes	SS II-SS IV	700–825 A.D.	<i>Zábojník 2016</i> , 110	<i>Zábojník 2016</i> , 47, 48, 227, tab. CXV; 229, CXVII: 16/1–3
Vösendorf, Laxenburgerstraße	AT	525	M	Adult	1	1 Blechschele BZ	in Verfüllung	SPA III	760–822 A.D.	<i>Sauer 2007</i> , 79	<i>Tarcsay 2013</i> , 110, 156, 157, Taf. XVI: 1598-2
Vösendorf, Laxenburgerstraße	AT	715	M	Adult/ Matur	1	1 Bronzeschelle	Entweder bei Zierbeschlägen oder im Stirnbereich des Pferdes	SPA III	760–822 A.D.	<i>Sauer 2007</i> , 79	<i>Tarcsay 2013</i> , 110, 162–167, Taf. 23, 25/2330-D
Wien, Liesing	AT	6	m	–	1	2 Bronzescheiden	Grab gestört	MA-SPA	700–9. Jh.	<i>Mošler 1948</i> , 238	<i>Mošler 1948</i> , 225, 226, Abb. 64: 12, 228
Wien, Liesing	AT	7	m	–	1	2 Bronzescheiden	keine genauen Angaben	MA-SPA	700–9. Jh.	<i>Mošler 1948</i> , 238	<i>Mošler 1948</i> , 225, 226, Abb. 64: 17, 18, 228
Wien, Liesing	AT	8	m	–	1	1 Bronzescheiden	Pferdezaun	MA-SPA	700–9. Jh.	<i>Mošler 1948</i> , 238	<i>Mošler 1948</i> , 228–231, Abb. 65: 15

Phase	Abkürzung	Jahre AD 1	Jahre AD 2	Sequenzdaten 1	Sequenzdaten 2	Länge in SD	
Frühawarisch I	Fa I	568	600	0	90	90	keine Schellen
Frühawarisch II	Fa II	600	630	90	180	90	
Mittelawarisch Ia	Ma Ia	630	642	180	270	90	Schellen ?
Mittelawarisch Ib	Ma Ib	642	655	270	360	90	
Mittelawarisch IIa	Ma IIa	655	667	360	450	90	
Mittelawarisch IIb	Ma IIb	667	680	450	550	100	
Spätawarisch Ia	Spa Ia	680	700	550	625	75	
Spätawarisch Ib	Spa Ib	700	720	625	700	75	
Spätawarisch IIa	Spa IIa	720	740	700	775	75	
Spätawarisch IIb	Spa IIb	740	760	775	850	75	
Spätawarisch IIIa	Spa IIIa	760	780	850	925	75	
Spätawarisch IIIb	Spa IIIc	780	822	925	1000	75	

Abb. 4. Auftreten von Schellen in der Awarenzeit. Nach P. Stadler 2005a. Graphik B. M. Pomberger.

sowie vergoldete Bronzeschellen (Grab 65 Komárno IX Lodenice I; *Trugly* 1987, 263, 264, Abb. 7: 1; Taf. XIII: 19, 20). Eine andere Besonderheit sind Metallrasseln aus Bronze und Eisen (Gräber 18, 36, 43, 48 Kaposvár; *Bárdos* 1978, 52). Die Anzahl der Schellen betrug in der Regel ein bis zwei Stück, manchmal aber auch drei (Kaposvár Grab 36 Toponár 40-es őrház; *Bárdos* 1978, 19, 20, 26, 55, Taf. 12: 36) oder gar vier Stück (Kaposvár Grab 57; *Bárdos* 1978, 562, 563).

Befunde von 38 Gräbern mit Reiter und Pferd wurden bezüglich der Lage und des Gebrauchs der Schellen untersucht (Tab. 2). Vorwiegend Männer der Stufe Adultus und Maturus wurden gemeinsam mit Pferden bestattet, welche Schellen im Schädelbereich und im Bereich der Wirbelsäule aufwiesen. Bei extrem gestörten Gräbern kann die ursprüngliche Lage der Metallrasseln nur mehr vermutet werden.

Die Anzahl der Schellen betrug meist ein bis zwei, manchmal aber auch drei (Grab 98/84 Valaliky-Všehšvátých; *Zábojník/Béř* 2016, 47, 48, 223, 229, Tab. CXV; CXVII: 16/1–3), vier (Grab 107, Komárno IX, Lodenice I; *Trugly* 1993, 96–197, Abb. 12; Taf. XII: 15–18; LX: 17–20), fünf (Grab 57, Kaposvár Toponár 40-es őrház; *Bárdos* 1978, 21, 28, 62, 63, Taf. 20: 57), zwölf Stück (Grab 51 Pitvaros; *Bende* 1998, 196, 215, Abb. 5: 1–12) und 15 Schellen (Grab 10, Zitavská Tõň; *Budinský-Krička* 1956, 31–35, obr. 11; tab. XXXIII: 9). Die Metallrasseln wurden fallweise aus Bronze gegossen jedoch mehrfach aus Bronzeblech getrieben. Vergoldete Bronzeschellen sind aus Grab 153, Komárno IX Lodenice I (*Trugly* 1993, 216, 217, Abb. 47; Taf. LV: 10), und Grab 98/87 Valaliky-Všehšvátých (*Zábojník/Béř* 2016, 47, 48, 223, 229, Tab. CXV; CXVII: 16/1–3), bekannt. Eisenschellen wurden beim Schädel des Pferdes aus Bestattung 149 Komárno IX Lodenice I (*Trugly* 1993, 215, Abb. 44; Taf. LII: 16, 17), entdeckt.

Des Weiteren sind in einigen Gräbern die Schellen auf Grund ihrer Lage dem Toten und nicht dem Pferd zuzuordnen. Es handelt sich dabei um Grab 11, Komárno IV-J. Váradiho (*Čilinská* 1982, 349–351, Abb. 1: 5; Taf. IV: 39), vermutlich ein Knabe (Infans II), der eine Schelle im Hüftbereich trug, und um Grab 25 (*Čilinská* 1982, 355, 353, Abb. 2: 9; Taf. X: 6) der selbigen Nekropole, in dem die Schelle dem Mann und nicht dem Pferd angehörte. Grab 525, Vösendorf-Laxenburgerstrasse weist zwar kein Pferdeskelett, dafür aber eine Kopfbuschhülle sowie eine Blechschelle auf und ist wahrscheinlich als „Reitergrab“ zu werten. Der Knabe (Infans II) aus Grab 97 von Orosháza-Beke Tsz-homokbanya (*Juhász* 1995, 57, 48, Taf. XIX: 97/2) trug seine Bronzeblechschelle beim rechten Oberschenkel. In Grab 407, Szentes-Kaján, lag die Schelle im Beckenbereich des Toten (*Korek* 1943, 46, Abb. 19; Tab. XXX: 27). Ebensolches gilt für Grab 74/62, Valaliky-Všehšvátých (*Zábojník/Béř* 2016, 131, 161, 162, Tab. XLIX; L: 10) und Grab 1, Zitavská Tõň (*Čilinská* 1963, 87, 88, 112, Tab. II: 18). Die einzelne Schelle aus Grab 715, Vösendorf-Laxenburgerstrasse, die dem Pferd zugeordnet ist, wird wahrscheinlich auf der Mitte des Stirnriemens befestigt gewesen sein. Livia Bende hat für die Schellen der Pferdebestattung aus Grab 51 von Pitvaros eine Rekonstruktion vorgeschlagen, bei der alle Stücke auf dem Kopfgestell verteilt sind (*Bende* 1998, 224, Abb. 14). Vergoldete Bronzeschellen befanden sich in den Gräbern 153 von Komárno IX Lodenice I (*Trugly* 1993, 216, 217, Abb. 47; Taf. LV: 10) und Grab 98/84 aus Všehšvátých (*Zábojník/Béř* 2016, 47, 48, 223, 229, Tab. CXV; CXVII: 16/1–3).

Die Sitte sich mit Schellen zu schmücken und schützen beginnt offensichtlich ab der Phase Mittelawarisch II und hat ihren Höhepunkt aber eindeutig im Spätawarischen (Abb. 4; Tab. 1; 2).

EINORDNUNG DER SCHELLEN NACH DER INSTRUMENTENSYSTEMATIK VON HORBOSTEL UND SACHS

Schellen gehören nach der Systematik von Hornbostel und Sachs den Schüttelidiophonen bzw. Rasseln an. Da der Rasselkörper – ein kleiner Kieselstein oder eine Metallkugel – in einem „Gefäß“ nämlich dem Schellenmantel – eingeschlossen ist, spricht man von Gefäßrasseln (Systematik-Nr. 112.13; *Hornbostel/Sachs 1914*, 553–590; *MIMO 2011*). Ursprüngliche Idiophone dieser Art sind getrocknete Fruchtkapseln mit den Samen als Rasselkörper wie z. B. Kürbisse oder Nüsse. Gefäßrasseln wurden ab der Jungsteinzeit aus gebranntem Ton erzeugt. Ab der späten Bronzezeit wurden Gefäßrasseln aus Bronze gegossen (*Pomberger, in Vorbereitung*).

AKUSTISCHE MESSUNGEN

Die Schelle aus Grab 9 und jene aus Grab 715 besitzen noch ihre Rasselkörper. Von beiden Idiophonen wurden Tonaufnahmen gemacht und mittels des Audiovisualisierungsprogrammes Adobe Audition 3.0 Frequenzanalysen erstellt. Die Schelle aus Grab 9 hat als Grundton ein A8+13 Cent (A5+13 Cent⁸) sowie drei weitere markante Teiltöne. Unter dem Grundton ist auf der Spektralanalyse ein gewichtiger „Unterton“ – D#7+35 Cent (D#4+35 Cent) – zu erkennen (Abb. 5: 1; Tab. 3). Die andere Schelle hat als Grundton ein G7+19 Cent (G4+19 Cent). Darüber erklingen ebenfalls drei weitere Teiltöne. Sie besitzt aber keinen „Unterton“ (Abb. 5: 2; Tab. 3).

Die Schallpegelmessungen erfolgten im geschlossenen Raum bei einem Abstand von 17 cm vom Messgerät. Bei der Kalkulierung der Reichweite mittels des Tontechnikrechners sengpielaudio⁹ im freien Schallfeld wurde ein Umgebungsschallpegel von 40 dB angenommen. So erschallt die Schelle aus Grab 9 mit 52,6 dB und reicht 0,73 m weit (Abb. 5: 3; Tab. 4). Jene Schelle aus Grab 715 weist einen Schallpegel von 63,5 dB auf und ist bei den gegebenen Konditionen 2,54 m weit zu hören (Abb. 5: 4; Tab. 4).

Da beide Schellen kleine Resonanzkörper besitzen, haben sie hohe Klänge und geringe Lautstärken bzw. Reichweiten. Der Obertonreichtum ist wohl auf das Material Bronze zurückzuführen. Es kann sich dabei nicht um Musikinstrumente handeln, sondern eher um klingende, apotropäische Amulette, wobei die Schelle aus Grab 715 wohlklingender klingt.¹⁰

Tab. 3. Ergebnisse der Frequenzanalysen. Erstellung B. M. Pomberger.

Schellen Vösendorf, Laxenburgerstrasse					
Schelle	Unterton	Grundton	1. Teilton	2. Teilton	3. Teilton
Grab 9/FN. 83 Bronze	2511 Hz (D7 + 35 Cent)	7096,7 Hz (A8 + 13 Cent)	8303 Hz	10100 Hz	12610 Hz
Grab 715/FN. 2329 Bronze	–	3092 Hz (G7 + 19 Cent)	5019 Hz	6667 Hz	8058 Hz

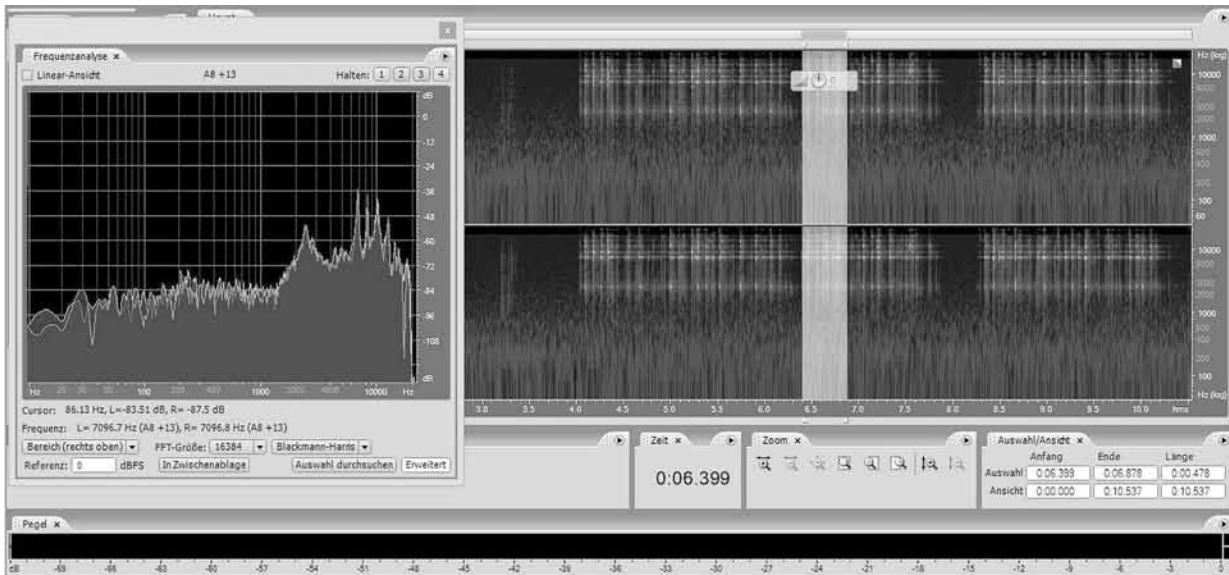
Tab. 4. Schallpegel und errechnete Reichweite bei einem Umgebungsschallpegel von 40 dB im freien Schallfeld. Erstellung B. M. Pomberger.

Schellen Vösendorf, Laxenburgerstrasse		
Schelle	Schallpegel	Reichweite
Grab 9/FN. 83 Bronze	52,6 dB	0,73 m
Grab 715/FN. 2329 Bronze	63,5 dB	2,54 m

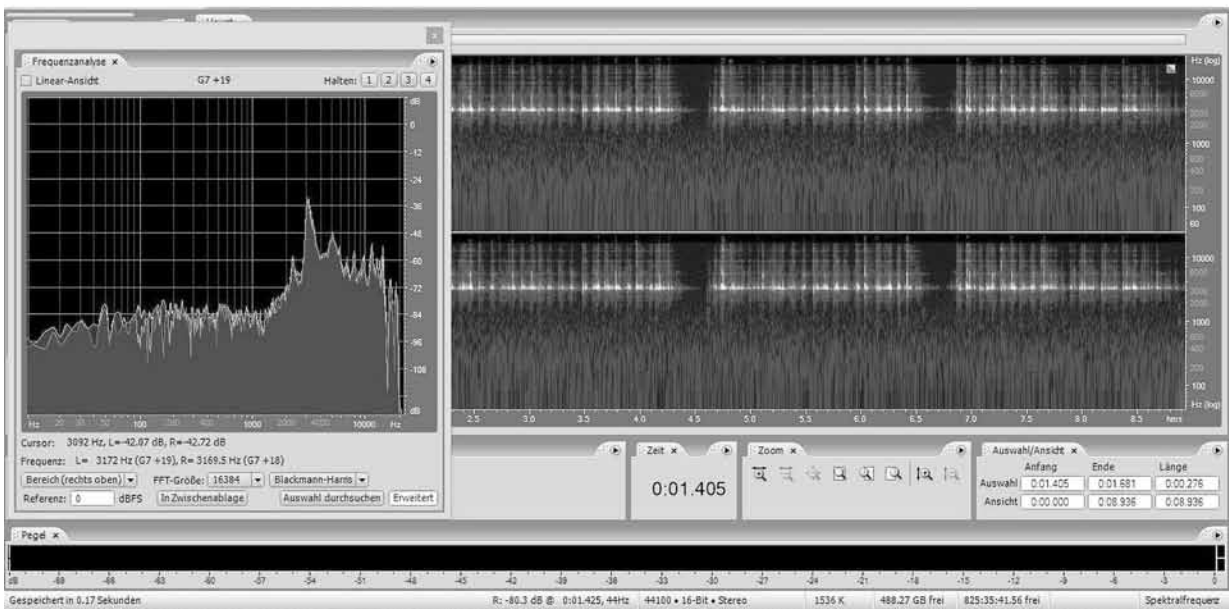
⁸ In Europa übliches Benennung der Töne.

⁹ <http://sengpielaudio.com/Rechner-entfernung.htm> [2017-02-06].

¹⁰ Die Originaltöne beider Schellen sind auf einem Musikvideo auf der Internetplattform Youtube unter: <https://www.youtube.com/watch?v=ayZunkOkusc&feature=youtu.be>

1

2

Berechnung der Entfernung r_2 , bei dem der Schallpegel L_2 zu finden ist.		
Schallpegel L_1 bei Bezugs-Entfernung r_1	Bezugs-Entfernung r_1 von der Schallquelle	Suche nach r_2
52.6 dB SPL	0.17 m	
Schallpegel L_2 bei anderer Entfernung r_2	Andere Entfernung r_2 von der Schallquelle	Entfernungsänderung $\Delta r = r_2 - r_1$
40 dB SPL	0.73 m	
	Berechnen	Rücksetzen

3

Berechnung der Entfernung r_2 , bei dem der Schallpegel L_2 zu finden ist.		
Schallpegel L_1 bei Bezugs-Entfernung r_1	Bezugs-Entfernung r_1 von der Schallquelle	Suche nach r_2
63.5 dB SPL	0.17 m	
Schallpegel L_2 bei anderer Entfernung r_2	Andere Entfernung r_2 von der Schallquelle	Entfernungsänderung $\Delta r = r_2 - r_1$
40 dB SPL	2.54 m	
	Berechnen	Rücksetzen

4

Abb. 5. 1 – Frequenzanalyse Schelle aus Grab 9; 2 – Frequenzanalyse Schelle aus Grab 715; 3 – Reichweite Schelle aus Grab 9; 4 – Reichweite Schelle aus Grab 715. Erstellung der Graphik B. M. Pomberger.

Tonaufnahmen frühmittelalterlicher Metallrasseln sind extrem rar. D. Staššiková-Štukovská und M. Smetanka haben für ihre Musik-CD „Signálne a hudobné nástroje“ die Klänge zweier Schellen aus dem awarischen Kaghanat und dem großmährischen Reich – Funde aus der Slowakei – aufgenommen (Staššiková-Štukovská/Smetanka 2015, Nr. 25). Auf der 1984 erschienen Schallplatte „Fornnordiska klan-ger – The Sounds of Prehistoric Scandinavia“ – produziert von der schwedischen Musikarchäologin Cajs S. Lund – befindet sich eine Aufnahme von Eisenschellen, die nach den Originalen aus dem Wikingergrab von Raglunda, Köping in Västmanland, Schweden, rekonstruiert wurden (Lund 1991, track 27).

KLINGENDES APOTROPÄISCHES AMULETT UND SCHMUCKSTÜCK

Die Vorstellung und Sitte sich mit Klängen gegen unsichtbare Mächte und Unheil zu schützen, reicht weit in die Urgeschichte zurück. Im Artikel „Geschützt vor bösen Geistern?“ wird versucht, auf die Hintergründe dieser Imagination einzugehen (Pomberger, in Vorbereitung). Schellen in solchen Funktionen treten bereits in der Endphase der Spätbronzezeit im Schwarzmeergebiet und in der Folge in Mitteleuropa auf. Hier wurden sie vor allem von Frauen bis zum Ende der Phase HaD1 und zwar um den Hals getragen (Pomberger, im Druck). Die Gepflogenheit sich mit kleinen Glocken am Halsband zu schmücken fand im ersten Jahrtausend bei den Ägyptern (Hickmann 1956, 208–276) und wohl auch den Griechen (Villing 2002, 223–296) Geschmack. Die Römer übernahmen diesen Brauch, wie etliche Grabfunde beweisen (Pomberger 2016, 230–294). Ebenso wurden römische Lieblingstiere wie Pferde, Maultiere und Hunde mit Glocken geschmückt (Kramer 2015, 64–75). In der Völkerwanderungszeit und dem frühen Frühmittelalter dürfte diese Sitte weitgehend abhandengekommen sein. Woher die Awaren die Schellen übernommen haben, ist unklar, da diese erst in der mittelarawischen Phase II vorkommen.

LITERATUR

- Bakay 1973 K. Bakay: Az avarok időrendjéről. Újabb avar temetők a balaton környékén. *Somogyi Múzeumok Közleményei* 1, 1973, 5–86.
- Bárdos 1978 E. Bárdos: Avar temető Kaposvár határában. *Somogyi Múzeumok Közleményei* 3, 1978, 13–65.
- Bárdos 1985 E. Bárdos: IX. Századi temető Kaposvár határában. *Somogyi Múzeumok Közleményei* 7. Kaposvár 1985.
- Bárdos/Garam 2009 E. Bárdos/É. Garam: *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Zamárdi-Rétiföldek*. Monumenta Avarorum Archaeologica 9. Budapest 2009.
- Bárdos/Garam 2014 E. Bárdos/É. Garam: *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Zamárdi-Rétiföldek*. Monumenta Avarorum Archaeologica 10. Budapest 2014.
- Bende 1998 L. Bende: A pitvarosi késő avar temető 51. sírja (Adatok a késő avar kori lószerszámok díszítéséhez). Das Grab 51 im spätawarenzeitlichen Gräberfeld von Pitvaros (Beiträge zur Verzierung der spätawarenzeitlichen Pferdegeschirre). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve Studia Archaeologica* 4, 1998, 195–230.
- Budinský-Krička 1956 V. Budinský-Krička: Pohrebisko z neskorej doby avarskej v Žitavskej Tôni na Slovensku. (Ein Gräberfeld aus der späten Awarenzeit in Žitavská Tôň in der Slowakei). *Slovenská archeológia* 4, 1956, 5–131.
- Budinský-Krička/Točík 1991 V. Budinský-Krička/A. Točík: Šebastovce – Gräberfeld aus der Zeit des awarischen Reiches. *Katalog*. Nitra 1991.
- Čilinská 1963 Z. Čilinská: Slovansko-avarské pohrebisko v Žitavskej Tôni. *Slovenská archeológia* 11, 1963, 87–120.
- Čilinská 1966 Z. Čilinská: *Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky*. Archaeologica Slovaca Fontes Tomus 7. Bratislava 1966.
- Čilinská 1982 Z. Čilinská: Dve pohrebiská z 8.–9. storočia v Komárne. *Slovenská archeológia* 30, 1982, 347–393.
- Daim 1987 F. Daim: *Das awarische Gräberfeld von Leobersdorf, Niederösterreich*. Studien zur Archäologie der Awaren 3. Wien 1987.
- Daim, unpubl. F. Daim: *Mödling – an der goldenen Stiege*. Unpubliziert.

- Eisner 1952
 Erdélyi 1958
 Fettich 1965
 Garam 1975
 Garam 1995
 Grefen-Peters 1987
 Hampel 1905
 Hickmann 1956
 Hornbostel/Sachs 1914
 Jakab/Vodráková 1982
 Juhász 1995
 Kada 1906
 Keller/Bierbrauer 1965
 Kiss 1977
 Kiss 1996
 Kiss/Somogyi 1984
 Korek 1943
 Kovrig 1975
 Kramer 2015
 Kraskovská 1967
 Lund 1984
 Lund 1991
 Madaras 1994
 Marosi/Fettich 1936
 MIMO 2011
 Moßler 1948
 Moßler 1975
 Müller 2010
- J. Eisner: *Devínska Nová Ves. Slovanské pohřebiště*. Bratislava 1952.
 I. Erdélyi: *A jánoshidai avarkori temető. Das awarische Gräberfeld von Jánoshida*. Régészeti Füzetek 2. Budapest 1958.
 N. Fettich: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Pilismarót-Basaharc*. Studia Archaeologica III. Budapest 1965.
 É. Garam: The Szebény I–III Cemetery. In: I. Kovrig (Hrsg.): *Avar finds in the Hungarian National Museum 1*. Budapest 1975, 49–120.
 É. Garam: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Tiszafüred. Avar Cemeteries in the County Baranya. Cemeteries of the Avar Period (567–829) in Hungary 3*. Budapest 1995.
 S. Grefen-Peters: Das awarische Gräberfeld von Leobersdorf. Niederösterreich. Anthropologische und zoologische Auswertung. In: F. Daim (Hrsg.): *Das awarische Gräberfeld von Leobersdorf, Niederösterreich*. Studien zur Archäologie der Awaren 3. Band 2. Wien 1987, 79–323.
 J. Hampel: *Alterthümer des Frühen Mittelalters in Ungarn I–III*. Braunschweig 1905.
 H. Hickmann: Glocken. In: F. Blume (Hrsg.): *Musik in Geschichte und Gegenwart*. Band V. Stuttgart 1956, 208–276.
 E. M. Hornbostel/C. Sachs: Systematik der Musikinstrumente. Ein Versuch. *Zeitschrift für Ethnologie* 46, 1914, 553–590.
 J. Jakab/M. Vodráková: Antropológia kostier z. 8. storočia z pohrebísk v Komárne. *Slovenská archeológia* 30, 1982, 395–427.
 I. Juhász: *Awarenzeitliche Gräberfelder in der Gemarkung Orosháza*. Monumenta Avarorum Archaeologica 1. Budapest 1995.
 E. Kada: Gátéri (Kun-Kisszállázi) temető a régibb középkorból. *Archaeologiai Értesítő Új folyam* 26, 1906, 135–155, 207–221.
 E. Keller/V. Bierbrauer: Beiträge zum awarenzeitlichen Gräberfeld von Devínska Nová Ves. *Slovenská archeológia* 12, 1965, 377–397.
 A. Kiss: *Cemeteries of the Avar Period/567-829/in Hungary 2*. Budapest 1977.
 A. Kiss: *Das awarenzeitlich gepidische Gräberfeld von Kölked-Feketekapu A*. Studien zur Archäologie der Awaren 5. Innsbruck 1996.
 A. Kiss/P. Somogyi: *Tolna megyei avar temetőt. Awarische Gräberfelder im Komitat Tolna*. Dissertationes Pannonicae ex Instituto Archaeologico Universitatis ex Rolando Eötvös nominate Budapestinensis provenientes. Series III. Volume 2. Budapest 1984.
 J. Korek: A szentes-kajáni avarkori temető (Das awarische Gräberfeld zu Szentes-Kaján). *Dolgozatok a Szegedi Tudományegyetem Régiség. Tudományi Intézetéből* 19, 1943, 1–129.
 I. Kovrig: The Szob Cemetery. In: I. Kovrig (Hrsg.): *Avar finds in the Hungarian National Museum 1*. Budapest 1975, 157–208.
 K. Kramer: *Klänge der Unendlichkeit. Eine Reise durch die Kulturgeschichte der Glocken*. Kevelaer 2015.
 L. Kraskovská: Slovansko-avarské pohrebisko pri Záhorskej Bystrici na Slovensku. *Archeologické rozhledy* 19, 1967, 681–686.
 C. S. Lund: *Fornordiska klanger – The Sounds of Prehistoric Scandinavia*. Musica Sveciae. [LP]. Stockholm 1984.
 C. S. Lund: *Fornordiska klanger – The Sounds of Prehistoric Scandinavia*. Musica Sveciae. [CD-Rom]. Stockholm 1984.
 L. Madaras: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Jászapáti*. Das awarische Corpus Beihefte II. Debrecen – Budapest 1994.
 A. Marosi/N. Fettich: *Dunapentelei avar sírleletek. Trouvailles avars de Dunapentele*. Archaeologia Hungarica 18. Budapest 1936.
 MIMO: Revision of the Hornbostel-Sachs Classification of Musical Instruments by the MIMO Consortium. <http://www.mimo-international.com/documents/Hornbostel%20Sachs.pdf> [2017-09-15]
 G. Moßler: Ein frühgeschichtliches Gräberfeld in Wien-Liesing. *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien* 37, 1948, 216–238.
 G. Moßler: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Wien-Liesing. *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* 105, 1975, 79–95.
 R. Müller: *Das Gräberfeld vor der Südmauer der Befestigung von Kesthely-Fenekpuszta. Castellum Pannonicum Pelsonense 1*. Budapest – Leipzig – Kesthely – Rahden 2010.

- Nagy 2008 A. Nagy: Das spätawarische Gräberfeld von Ménfőcsanak-Eperföldek. *A Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Kiállításvezetője* 3, 2008, 183–198.
- Perémi 2006 Á. Perémi: Újabb avar kori leletek Veszprém megyében II. A Nemesvámos-Kapsa utcai avar kori sirok. *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 24, 2006, 67–93.
- Pomberger 2016 B. M. Pomberger: *Wiederentdeckte Klänge. Musikinstrumente und Klangobjekte vom Neolithikum bis zur römischen Kaiserzeit im mittleren Donauraum*. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 280. Bonn 2016.
- Pomberger, im Druck B. M. Pomberger: *Bronzebommeln und Schellen – eine klangliche Errungenschaft aus der Spätbronze- und frühen Eisenzeit*. Festschrift für Etela Studeníková. *Studia archaeologica Brunensia*, im Druck.
- Pomberger, in Vorbereitung B. M. Pomberger: Sicher vor Dämonen? Musikarchäologische Forschungen zu Glocken in awarischen Gräbern. *Archäologia Austriaca*, in Vorbereitung.
- Salamon/Sebestyén 1995 Á. Salamon/K. Cs Sebestyén: *The Szeged-Kundob Cemetery*. Das awarische Corpus Beihefte IV, Debrecen-Budapest 1995, 8–108.
- Sauer 2007 F. Sauer: *Die Archäologischen Grabungen auf der Trasse der S1. Fundstelle Vösendorf Laxenburgerstrasse*. Bad Vöslau 2007.
- Sós 1961 Á. Cs. Sós: Das frühmittelalterliche Gräberfeld von Keszthely-Fenékpuszta. *Acta Archaeologica Hungarica* 13, 1961, 247–306.
- Stadler 2005a P. Stadler: *Quantitative Studien zur Archäologie der Awaren I*. Mitteilungen der Prähistorischen Kommission Band 60. Wien 2005.
- Stadler 2005b P. Stadler: Installer for “Quantitative Avars”, more than 5.000 chronological and functional types with thumbnails and distribution maps. https://www.academia.edu/12068114/Stadler_Peter_2005_2004_Installer_for_Quantitative_Avars_more_than_5.000_chronological_and_functional_types_with_thumbnails_and_distribution_maps
- Staššiková-Štukovská/Smetanka 2015 D. Staššiková-Štukovská/M. Smetanka: *Signálne a hudobné nástroje ... slovom, obrazom, zvukom a hudobne*. Vlastivedné múzeum v Hanušoviach nad Topľou 2015 (CD).
- Streinz 1977 L. Streinz: 11-Csokorgasse. *Fundberichte aus Österreich* 16, 1977, 475–531.
- Szabó 1975 J. G. Szabó: The Pilismarót Cemetery. In: I. Kovrig 1975 (Hrsg.): *Avar finds in the Hungarian National Museum 1*. Budapest 1975, 241–282.
- Szelle 1891 Z. Szelle: Régészeti ásatások a bölcskei népvándorláskori tetetőben. *Archaeologiai Értesítő* XI, 1891, 239–249.
- Szimonova 1978 E. Szimonova: Rezultati issledovanja pozdneavarskogo mogilnika v Feserlak. *Slovenská archeológia* 26, 1978, 268–272.
- Szimonova 1980 E. Szimonova: Ausgrabungen in Kaposvár-Fészerlak. *Mitteilungen der Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 8/9, 93–95, 235.
- Tarcsay 2013 G. Tarcsay: *Die Reiterbestattungen des awarischen Gräberfeldes von Vösendorf*. Diplomarbeit (Universität in Wien). Wien 2013. Unpubliziert.
- Teschler-Nicola/Gausterer 2014 M. Teschler-Nicola/Ch. Gausterer: Erster Nachweis von Lepra im frühmittelalterlichen Österreich. *Universum Magazin* 6, 2014, 106, 107.
- Točík 1963 A. Točík: Pohrebisko a sídlisko z doby avarskej ríše v Prši I. Gräberfeld und Siedlung aus der Zeit des Awarischen Reiches. *Slovenská archeológia* 11, 1963, 121–198.
- Točík 1968 A. Točík: *Slawisch-awarisches Gräberfeld in Holiare*. *Archaeologica Slovaca Catalogi* 2. Nitra 1968.
- Točík 1992 A. Točík: Materiály k dejinám južného Slovenska v 7.–14. storočí. *Študijné zvesti AU SAV* 28, 1992, 5–248.
- Török 1994 G. Török: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Solymár*. Das awarische Corpus Beihefte 1. Debrecen – Budapest 1994.
- Török 1998 G. Török: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Halimba*. Das awarische Corpus Beihefte 5. Debrecen – Budapest 1998.
- Trugly 1987 A. Trugly: Gräberfeld aus der Zeit des awarischen Reiches bei der Schiffschwerft in Komárno. *Slovenská archeológia* 35, 1987, 251–344.
- Trugly 1993 A. Trugly: Gräberfeld aus der Zeit des awarischen Reiches bei der Schiffschwerft in Komárno II. *Slovenská archeológia* 41, 1993, 191–307.
- Végh 1968 K. Végh: Avarkori leletek a miskolci múzeumban. Awarische Funde im Museum von Miskolc. *A Hermán Ottó Múzeum Évkönyve* 7, 1968, 47–90.
- Villing 2002 A. Villing: For Whom Did the Bell Toll in Ancient Greece? Archaic and Classical Greek Bells at Sparta and Beyond. *The Annual of the British School at Athens* 97, 2002, 223–296.

- Vlček 1956 E. Vlček: Antropologický materiál zo Žitavskej Tône. *Slovenská archeológia* 4, 1956, 132–154.
- Windl, unpubl. H. Windl, unpubl.: *Das slawische Gräberfeld von Pottenbrunn*. Unpubliziert.
- Zábojník 2004 J. Zábojník: *Slovensko a avarský kaganát*. Studia Archaeologica et Medievallia 6. Bratislava 2004.
- Zábojník 2009 J. Zábojník: *Slovensko a avarský kaganát*. 2. vydanie. Studia Archaeologica et Medievallia 9. Bratislava 2009.
- Zábojník/Béreš 2016 J. Zábojník/J. Béreš: *Pohrebisko z obdobia avarského kaganátu vo Valalikoch-Všechsvätých*. Archaeologica Slovaca Monographiae Tomus 26. Nitra 2016.

Internet:

<http://sengpielaudio.com/Rechner-entfernung.htm> [2017-02-06]

<https://www.youtube.com/watch?v=ayZunkOkusc> [2017-02-06]

Zvuk rolničiek

Nálezy rolničiek z avarského pohrebiska vo Vösendorf-Laxenburgerstraße, Rakúsko

Beate Maria Pomberger – Peter Stadler

Súhrn

Od mladšej fázy stredného stupňa obdobia Avarského kaganátu sa u Avarov rozšíril zvyk používať rolničky ako zvučiace apotropajné amulety. Mali ich pri sebe v schránke, na retiazke alebo na šnúrke, ktorá bola pripevnená k opasku. V niektorých prípadoch sa nosili aj na krku. Nosili ich prevažne deti a ženy, zriedkavo aj muži. Rolničky mali ochrannú a zároveň ozdobnú funkciu aj v prípade koňov, pričom boli prišívane na čelový remeň ohlávky. Rolničky nosené ľuďmi sa odlievali z bronzu alebo zhotovovali zo železa, vo zvláštnych prípadoch mohli byť aj zo striebra, pocínovaného plechu alebo pozláteného bronzu. Vo vnútri rolničiek sa nachádzali drobné kamienky. Ich nárazmi o steny vznikali zvuky. Ozdobné rolničky na koňoch mohli byť vylisované z bronzového plechu alebo odliate z bronzu, občas sa vyskytli pozlátené exempláre. Ich veľkosť sa pohybuje medzi 2,7–3,4 cm, zachovaná hmotnosť je 9–24 g. Keďže ide o drobné rolničky, majú vysoké zvuky. Akustické výskumy predmetov z hrobov 9 a 715 z avarského pohrebiska Vösendorf-Laxenburgerstraße ukazujú, že ich základné tóny majú hodnoty 3092 Hz a 7096 Hz, teda podľa stredoeurópskeho chápania a pomenovania oktáv v 4. a 5. oktáve. S nepatrnou hladinou zvuku (nesprávne označovanou ako „hlasitosť“) 63,5 dB, resp. 52,5 dB, ich možno pri okolí hladiny zvuku 40 dB počuť do vzdialenosti 0,73–2,54 m.

Aby sa zistil pôvod „módy rolničiek“ a ich skutočný začiatok používania u Avarov, budú potrebné ďalšie rozsiahle štúdie vzťahujúce sa na rolničky vyskytujúce sa počas celej doby existencie Avarskej ríše a jej susedov. Je zrejmé, že budúce akustické výskumy, zamerané na veľký počet rolničiek nepochybne poskytnú presnejšie údaje o „apotropajných“ zvukoch. Prispejú tak k poznaniu „zvukového“ prostredia každodenného života Avarov. Kompletnú idiografickú typológiu a prípadný typologický rad rolničiek z územia celej Avarskej ríše, využijúc všetky staré a nové pramene, možno uskutočniť až v rámci širokého výskumného projektu.

Autori ďakujú F. Sauerovi, ktorý poskytol predmety vydávajúce zvuk z pohrebiska Vösendorf-Laxenburgerstraße na preskúmanie, ako aj svoje poznámky, nákresy nálezových situácií a nálezov.

Obr. 1. Vösendorf. Hrob 532. 1, 2 – železné rolničky; 3 – bronzová rolnička z hrobu 9. Kresba M. Czubak, BDA.

Obr. 2. Vösendorf. Hrob 525. 1 – Rolnička z bronzového plechu. Kresba J. M. Czubak, BDA.

Obr. 3. Vösendorf. Hrob 715. 1 – Bronzová rolnička. Kresba J. M. Czubak, BDA; B. M. Pomberger (podľa Tarcsay 2013).

Obr. 4. Výskyt rolničiek v období Avarského kaganátu (podľa P. Stadler 2005). Grafika B. M. Pomberger.

Obr. 5. 1 – frekvenčná analýza rolničky z hrobu 9; 2 – frekvenčná analýza rolničky z hrobu 715; 3 – dosah rolničky z hrobu 9; 4 – dosah rolničky z hrobu 715. Grafika B. M. Pomberger.

Tabela 1. Rolníčky a ich poloha v kostrových hroboch z Rakúska, Maďarska a Slovenska. Vypracovali B. M. Pomberger a P. Stadler. Legenda: M = muž, antropologicky určený; m = muž, pohlavie určené na základe hrobových príloh; F = žena, antropologicky určená; f = žena, pohlavie určené na základe hrobových príloh; K = dieťa.

Tabela 2. Rolníčky v jazdeckých hroboch z Rakúska, Maďarska a Slovenska s koňmi, ktorých ohlávky boli doplnené o držiaky chocholov, ako aj ich poloha. Vypracovali B. M. Pomberger a P. Stadler.

Tabela 3. Výsledky frekvenčných analýz. Vypracovala B. M. Pomberger.

Tabela 4. Hladina zvuku a vypočítaný dosah pri okolí hladiny zvuku s hodnotou 40 dB vo voľnom zvukovom poli. Vypracovala B. M. Pomberger.

Preklad doc. PhDr. Jozef Zábajník, CSc.

Mag. Dr. Beate Maria Pomberger
Institut für Urgeschichte und historische Archäologien
Universität Wien
Franz Klein-Gasse 1
A – 1190 Wien
beate.maria.pomberger@univie.ac.at

OR PD Dipl. Ing. DDr. Peter Stadler
Prähistorische Abteilung
Naturhistorisches Museum Wien
Burgring 7
A – 1010 Wien
peter.stadler@univie.ac.at

VYUŽITIE KRAJINY STREDNÉHO LIPTOVA V PRAVEKU A VČASNEJ DOBE DEJINNEJ¹

Lucia Benediková – Karol Pieta

Key words: Central Liptov region, Liptovské Matiašovce, Liptovský Trnovec, landscape, prehistory, early historical period, historical route

Landscape use in Central Liptov region in prehistory and early historical period

The paper presents the summary and evaluation of up-to-date known archaeological sources from the cadastres of Liptovské Matiašovce and Liptovský Trnovec in the Central Liptov region. The microregion stands for the valid model of the prehistorical and early historical settlement of the Liptov Basin and in certain form also of whole Northern Slovakia. Only the convincing structure from the La Tène stage of the Púchov culture could not have been testified on studied territory.

ÚVOD

V rokoch 2003–2015 sa v regióne Liptova uskutočnilo viacero terénnych aktivít Archeologického ústavu SAV v Nitre, ktoré boli súčasťou riešenia niekoľkých výskumných projektov (obr. 1).

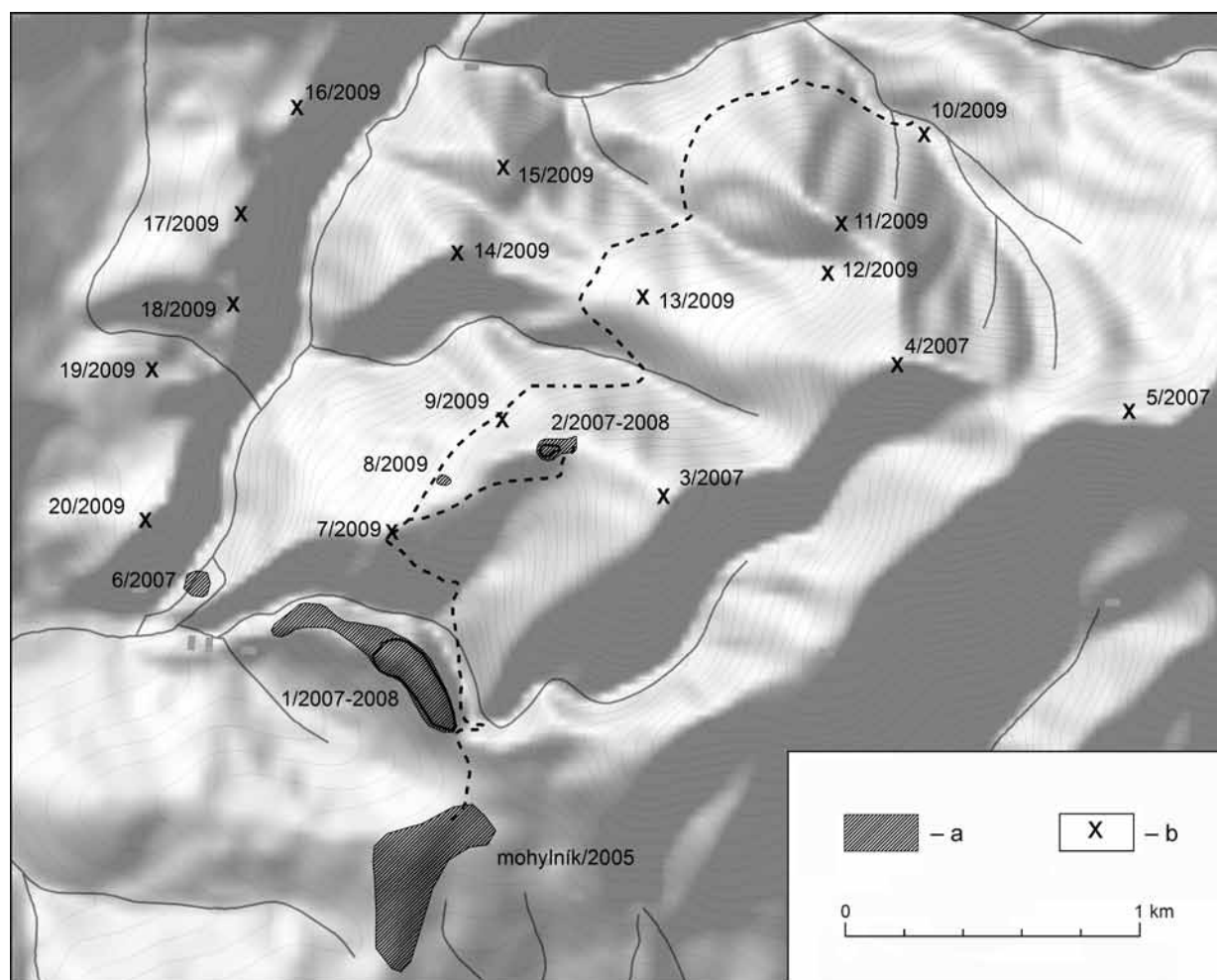
Terénne výskumy (rôzneho charakteru a intenzity) v katastroch obcí Liptovský Trnovec a Liptovské Matiašovce (obidva okr. Liptovský Mikuláš), intenzívne realizované autormi článku najmä v rokoch 2005–2010, jednak nadviazali na staršie poznatky z mikroregiónu, jednak priniesli nové fakty a otvorili viaceré nové otázky, týkajúce sa využitia krajiny v praveku a v (včasno) historickom období v mikroregióne stredného Liptova (obr. 2).

PRÍRODNÉ PROSTREDIE SKÚMANÉHO MIKROREGIÓNU²

Katastre obcí Liptovské Matiašovce a Liptovský Trnovec sa rozprestierajú severne od toku rieky Váh. Skúmané polohy s doloženým osídlením ležia v geomorfologickej jednotke Fatransko-tatranská oblasť. Polohy Hrádok/kóta 683 m a Priehonisko/Konislava/Konislavy v Liptovskom Trnenci, ako aj Bochničky v Liptovských Matiašovciach sa nachádzajú v celku Podtatranská kotlina, v podcelku Liptovská kotlina a v časti Matiašovské háje. Poloha Liptovský Trnovec, Ravence/Blatné/Kamenisté patrí do oblasti Podtatranská kotlina, podcelok Liptovská kotlina, časť Liptovské Nivy; polohy Špígľe a intravilán v Liptovskom Trnenci do oblasti Podtatranská kotlina, podcelok Liptovská kotlina, časť Smrečianska pahorkatina. Liptovské Matiašovce, polohy kóta 950 m/Nad Konislavou, Dúpnica, Nad Občasnou vyvierackou, Podmeštrová a Pod Mníškom sú v celku Podtatranská kotlina, v podcelku Liptovská kotlina a v časti Chočské podhorie; polohy 2/2007–2008 a 8/2009 v celku Tatry, Západné Tatry, v časti Sivý vrch (*Atlas krajiny* 2002, 88). Geologické podložie tvoria horniny vrchnej kriedy a paleogénu vnútorných Karpát (Liptovský Trnovec-Hrádok/kóta 683 m, Špígľe, intravilán, Ravence/Blatné/Kamenisté; Liptovské Matiašovce-Bochničky)

¹ Práca vznikla v rámci grantových projektov APVV-14-0842, VEGA 2/0001/18 (66,6 %) a 1/0399/18 (33,3 %).

² Prírodné prostredie sa uvádza len pre polohy so zistenými archeologickými reáliami, nie pre archeologicky negatívne polohy.

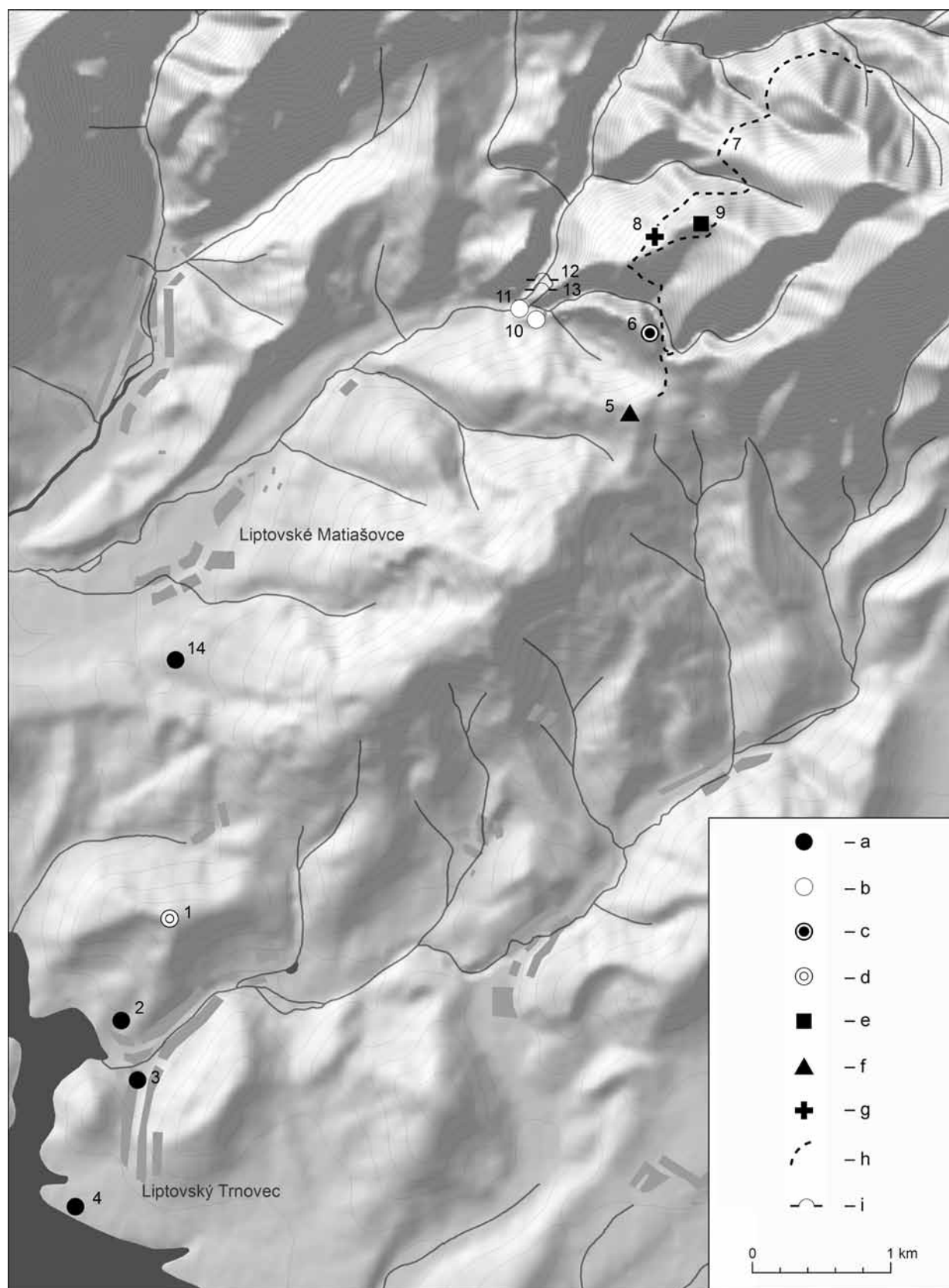

Obr. 1. Polohy skúmané v katastroch obcí Liptovské Matiašovce a Liptovský Trnovec v rokoch 2005–2010. Vyhotovenie mapy L. Benediková, M. Bartík (podľa Benediková 2009a; 2009b; 2010a–2010n; Benediková/Pieta 2005; Pieta/Benediková 2009). Legenda: a – archeologické lokality; b – archeologicky negatívne polohy.

a horniny mezozoika vnútorných Karpát (ostatné polohy; *Atlas krajiny* 2002, 74–76). Z hľadiska inžiniersko-geologickej rajonizácie leží väčšina polôh v rajóne predkvartérnych hornín, konkrétne v rajóne vápencovo-dolomitických hornín (Sv). Poloha Priehonisko/Konislava/Konislavy v Liptovskom Trnenci je v rajóne flyšoidných hornín (Sf). Polohy Hrádok/kóta 683 m, Špígľe, intravilán a Ravence/Blatné/Kamenisté v Liptovskom Trnenci ležia na kvartérnych sedimentoch, konkrétne v rajóne deluviálnych sedimentov (D). Liptovské Matiašovce, poloha Bochníčky, sa nachádza na rozhraní jednotiek Sf a D (*Atlas krajiny* 2002, 82, 83). Kvartérny pokryv tvorí rozhranie ostatných, bližšie geneticky nerozlíšených sedimentov a deluviálnych sedimentov (*Atlas krajiny* 2002, 84).

Z geomorfologického hľadiska ide o vysočinový podhôľny reliéf, resp. o rozhranie reliéfu kotlinových pahorkatín a vysočinového podhôľneho reliéfu (Liptovský Trnovec-Priehonisko/Konislava/Konislavy; Liptovské Matiašovce, kóta 950 m/Nad Konislavou) a o reliéf kotlinových pahorkatín (Liptovský Trnovec-Hrádok/kóta 683 m, Špígľe, intravilán, Ravence/Blatné/Kamenisté; Liptovské Matiašovce-Bochníčky; *Atlas krajiny* 2002, 86). Z morfológico-morfometrického hľadiska je to silne členitá veľhornatina (Liptovský Trnovec, polohy severozápadný výbežok Opálenice/2/2007–2009 a 8/2009), stredne členitá pahorkatina (Liptovský Trnovec-Hrádok/kóta 683 m, Špígľe; Liptovské Matiašovce-Bochníčky), mierne členitá pahorkatina (Liptovský Trnovec, intravilán, Ravence/Blatné/Kamenisté) a silne členitá vrchovina (ostatné polohy; *Atlas krajiny* 2002, 90, 91).

Klimaticky sa polohy nachádzajú v mierne chladnom okrsku (C1). Len Ravence/Blatné/Kamenisté ležia v dolinovom/kotlinovom okrsku, ktorý je mierne teplý a vlhký s chladnou až studenou zimou (M5;

Obr. 2. Archeologické lokality v katastroch obcí Liptovské Matiašovce a Liptovský Trnovec. Čísla lokalít zodpovedajú číslam lokalít v texte. Vyhodenie mapy L. Benediková, K. Pieta, M. Bartík. Legenda: a – sídlisko; b – výšinné sídlisko; c – hradisko; d – výšinné sídlisko (?)/opevnenie (?); e – refúgium (?) /iné opevnenie; f – mohyla/mohylník; g – ojedinelý nález; h – historická cesta; i – jaskyňa/sídlisko.

Atlas krajiny 2002, 95). Pôdny pokryv tvoria rendziny a kambizeme rendzinové so sprievodnými pôdami (R1; polohy 2/2007–2008 a 8/2009 v Liptovskom Trnenci, polohy Dúpnica a Nad Občasnou vyvieračkou v Liptovských Matiašovciach), resp. ich rozhranie s kambizemami pseudoglejovými nasýtenými a sprievodnými pôdami (K5; poloha Priehonisko/Konislava/Konislavy v Liptovskom Trnenci, polohy kóta 950 m/Nad Konislavou, Podmeštrová a Pod Mníškom v Liptovských Matiašovciach), pararendziny kambizemné a kambizeme rendzinové (N2; polohy Hrádok/kóta 683 m, Špígľe, intravilán a Ravence/Blatné/Kamenisté v Liptovskom Trnenci) a fluvizeme kultizemné (F1; Liptovské Matiašovce-Bochničky; *Atlas krajiny* 2002, 106–107). V rámci fyto geograficko-vegetačného členenia sa skúmané lokality nachádzajú v nešpecifikovanej ihličnatej zóne (*Atlas krajiny* 2002, 113).

Potenciálnu prirodzenú vegetáciu pre jednotlivé polohy predstavujú bukové lesy na vápencových a dolomitových podložiach (Fc; Liptovský Trnovec, polohy 2/2007–2008 a 8/2009; Liptovské Matiašovce-Dúpnica, Nad Občasnou vyvieračkou, Podmeštrová a Pod Mníškom), rozhranie bukových a jedľovo-bukových lesov (F, A) a bukových lesov na vápencových a dolomitových podložiach (Fc; Liptovský Trnovec-Priehonisko/Konislava/Konislavy, Liptovské Matiašovce-kóta 950 m/Nad Konislavou), bukové a jedľovo-bukové lesy (F, A; Liptovské Matiašovce-Bochničky) a zmiešané listnato-ihličnaté lesy v severných karpatských kotlinách (Ct; Liptovský Trnovec-Hrádok/kóta 683 m, Špígľe, intravilán, Ravence/Blatné/Kamenisté; *Atlas krajiny* 2002, 114–115).

Základné údaje o lokalitách – pramene³

1. Liptovský Trnovec-Hrádok/kóta 683 m

Súradnice (S-JTSK): x: –1186845,34952; y: –385197,268601.

Druh náleziska: výšinné sídlisko (?)/opevnenie (?).

Nadmorská výška: 683 m.

Opis archeologickej lokality: Podľa starších správ bližšie nedefinované nálezisko, vraj so stopami opevnenia, ktoré sa postupne zničilo orbou (*Furman* 2016a, 162, s literatúrou). Na najvyššom bode hrádka sa spomínajú kopy kameňov, zväčša pieskovcov, ktoré môžu byť pozostatkom opevnenia, postupne rozobratého pri orbe niekdajších úzkych políčk. Z polohy pochádzajú bronzové predmety (závesky z doby bronzovej, bronzový „palcát“), črepy (badenská kultúra?), zlomky mlynských kameňov (*Furman* 2016a, 162).

Terénne výskumné aktivity: archívne prieskumy a nálezy.

Datovanie: pravek – eneolit? (badenská kultúra?), doba bronzová?, doba laténska? (púchovská kultúra?).

Literatúra: *Furman* 2016a, 162–165, s literatúrou.

Obrazová príloha: obr. 2; 11.

2. Liptovský Trnovec-Špígľe

Súradnice (S-JTSK): x: –1187584,34283; y: –385548,868804.

Druh náleziska: sídlisko.

Nadmorská výška: 570–575 m.

Opis archeologickej lokality: Známe sú len neodborne vyzdvihnuté nálezy z intravilánu obce.

Terénne výskumné aktivity: amatérske prieskumy 70. roky 20. stor. (výskum); K. Pieta, Š. Hritz 1995 (prieskum). Na základe informácie obecného úradu Liptovského Trnovca uskutočnili v roku 1995 K. Pieta a Š. Hritz prieskum v polohe Špígľe (*Pieta/Hritz* 1996).

Datovanie: stredovek (15.–16. stor.), novovek.

Literatúra: *Pieta/Hritz* 1996.

Obrazová príloha: obr. 2; 15.

3. Liptovský Trnovec, intravilán

Súradnice (S-JTSK): x: –1188051,38626; y: –385440,918588.

Druh náleziska: sídlisko.

Nadmorská výška: 565–570 m.

³ Mnohé nepublikované poznatky o prezentovaných opevnených lokalitách/výšinných sídliskách využil v nedávno vydannej publikácii M. Furmana (2016a), ktorý čerpal z informácií sprostredkovaných autormi tohto článku.

Opis archeologickej lokality: Stopy osídlenia v intraviláne obce zachytené vo forme základov kamennej stavby a s nimi azda súvisiacej keramiky zo 14.–16. stor. (Furman 2016b, 73).

Terénne výskumné aktivity: M. Furman 2015 (obhliadka).

V roku 2015 bol pri výkone štátnej správy náhodne zistený archeologický materiál v základoch stavby rodinného domu v intraviláne Liptovského Trnovca (Furman 2016b, 73). V profile výkopu boli zdokumentované fragmenty základov neznámej stavby s rozmermi 620 x 420 cm so šírkou muriva 70–80 cm (Furman 2016b, 73). Na halde sa nachádzala keramika, ktorá možno súvisí so zisteným základom, datovaná do 14.–16. stor. (Furman 2016b, 73).

Datovanie: stredovek (14.–16. stor.).

Literatúra: Furman 2016b, 71–74.

Obrazová príloha: obr. 2; 15.

4. Liptovský Trnovec-Ravence/Blatné/Kamenisté

Súradnice (S-JTSK): x: –1188934,916; y: –385879,7931

Druh náleziska: sídlisko.

Nadmorská výška: 567–575 m.

Opis archeologickej lokality: Sídlisko zo strednej a mladšej doby bronzovej, kultúrne patriace lužickej kultúre (Kvietok 2016; Przybyła/Beljak 2010, 275). Na odkrytej ploche boli objavené sídliskové objekty, prevažne zahĺbené, rôznych veľkostí a tvarov (oválne, okrúhle, s nepravidelným pôdorysom), rady kolových jám však dokladajú aj prítomnosť nadzemných kolových stavieb (Przybyła/Beljak 2010, 276, 280). Okrem sídliskových objektov boli objavené aj tri žiarové hroby, reprezentované len spodnými časťami v nich uložených nádob (Kvietok 2016, 168). V praveku slúžila aj cesta so zachovanými vyjazdenými koľajami, ktorá predstavovala komunikačný koridor, okolo ktorého zrejme vznikla osada. Po opustení sa začala zanášať a nebola viac používaná (Kvietok 2016, 169). Z archeologických artefaktov prevládala keramika. Zo sídliska tiež pochádzajú zvyšky mazanice, výnimočným nálezom bol bronzový náramok (Przybyła/Beljak 2010, 275, 280). Náramok patrí najstaršej fáze využívania sídliska v stupni BC1–BC2, najstaršia skupina keramiky na sídlisku sa dá datovať do stupňa BB2 (BC1), resp. BC2, mladšia fáza sídliska patrí stupňu Mikušovce (mladší BD–začiatok HA1; Przybyła/Beljak 2010, 285, 289, 292, 301).

Terénne výskumné aktivity: J. Beljak 2008 (výskum); M. Kvietok 2016, 2017 (výskum).

Záchranný archeologický výskum v súvislosti s výstavbou zrubových domov v prázdninovom rezorte v Liptovskom Trnenci realizoval v roku 2008 Archeologický ústav SAV formou rezov a plošného odkryvu v miestach zistenia archeologických nálezov (Przybyła/Beljak 2010, 273). V roku 2016 sa uskutočnil záchranný archeologický výskum v línii inžinierskych sietí neďaleko areálu „Holiday resort Liptovská Mara“ v polohe Ravence. Výskum realizovala firma Archeovýskum, s. r. o., následne sa realizátor výskumu vymenil a vo výskume pokračovalo Stredoslovenské múzeum v Banskej Bystrici (Kvietok 2016, 13). V roku 2017 nadväzovala na výskum západne od plôch preskúmaných v predchádzajúcich sezónach firma Midland Adventures, s. r. o. (M. Kvietok, ústna informácia).

Datovanie: doba bronzová stredná–mladšia (BB2/BC1, resp. BC2–začiatok HA1; lužická kultúra).

Literatúra: Kvietok 2016; Przybyła/Beljak 2010, 273–308, s literatúrou.

Obrazová príloha: obr. 2; 12.

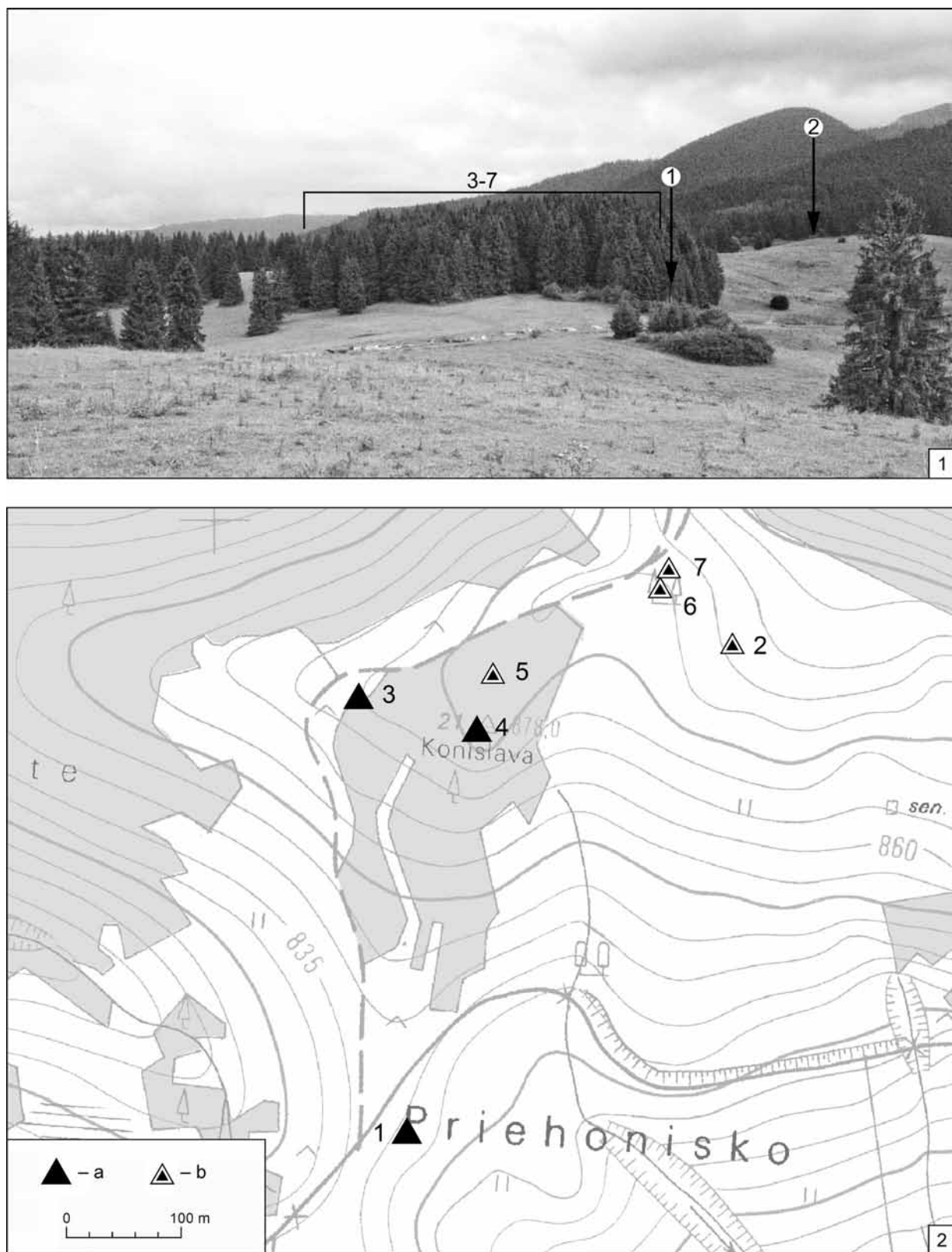
5. Liptovský Trnovec-Priehonisko/Konislava/Konislavy

Súradnice (S-JTSK): x: –1183175,955; y: –381858,909.

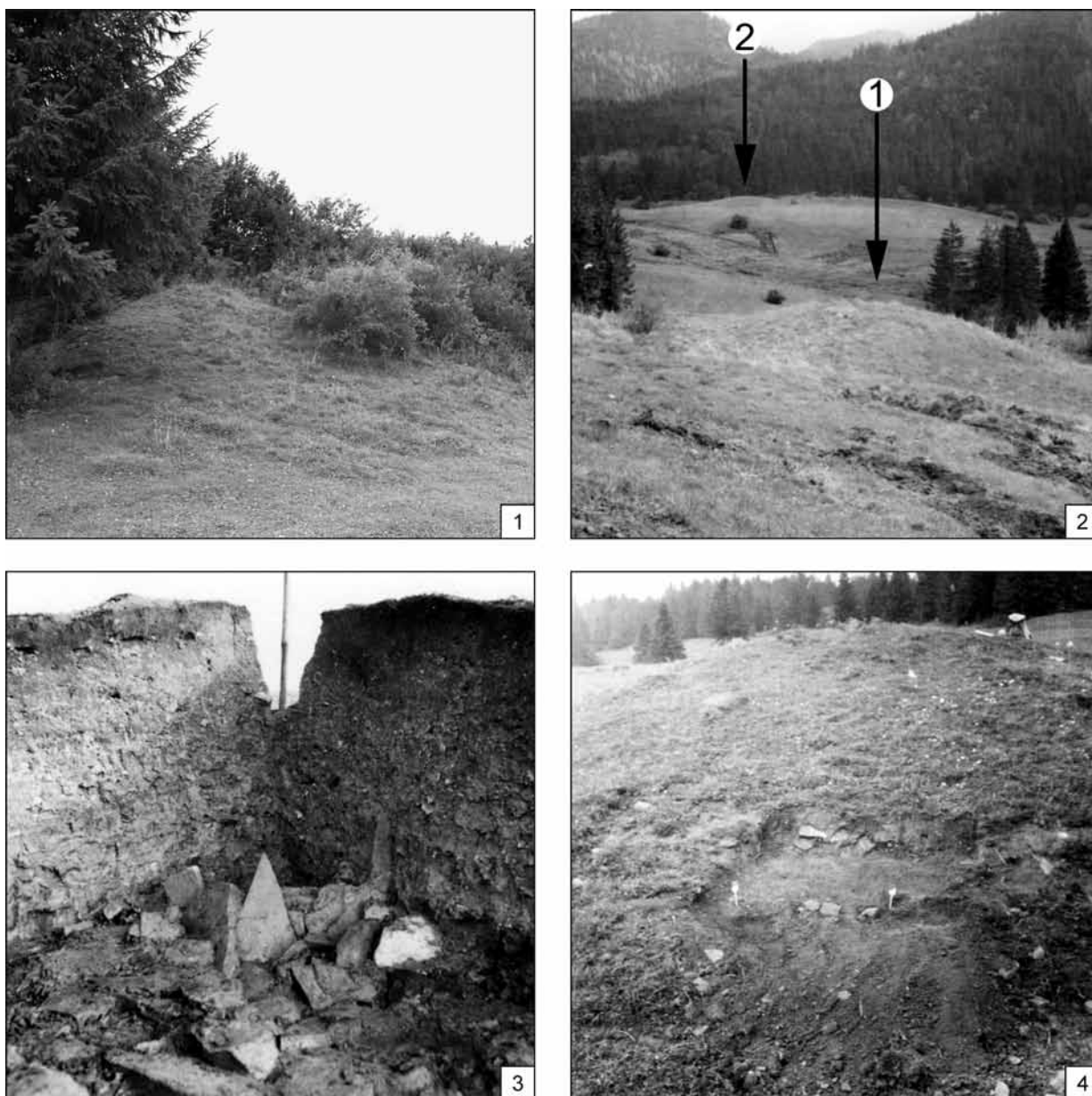
Druh náleziska: mohyla/mohylník.

Nadmorská výška: 830–890 m.

Opis archeologickej lokality: Poloha Priehonisko, známa aj ako Konislava/Konislavy, leží v nevýraznom sedle, kde sa rozvetvujú lúčne a lesné cesty vedúce od Váhu v širšom priestore katastra Liptovského Trnovca a Pavlovej Vsi na východ do horského masívu Opálenie a Babiak (nad Jaloveckou dolinou) a na západ k ústiu doliny Suchého potoka, kadiaľ dnes vedie cesta smerom na Zuberec a ďalej do Poľska. Sedlo leží vo výške približne 880 m n. m. a z východnej strany ho lemuje krátky nevysoký hrebeň, zbrázdený viacerými žľabmi, približne medzi kótami 834 m a 878 m na mapách 1 : 10 000. Po oboch stranách, ale najmä na východe, je viacero močarísk.

Obr. 3. Liptovský Trnovec-Priehonisko/Konislava/Konislavy. 1 – pohľad na lokalitu v roku 2005 s označením polohy jednotlivých mohýl; 2 – plán mohýlníka (podklad M 1 : 10 000 26-43-04). Opis mohýl pozri v texte. Foto K. Pieta; vyhotovenie mapy L. Benediková, M. Bartík. Legenda: a – mohyla; b – mohyla (?).

Obr. 4. Liptovský Trnovec-Priehonisko/Konislava/Konislavy, mohyla 1 („Kotlíček“). 1 – mohyla 1 v roku 2005; 2 – pohľad na mohylu 1 a útvar 2 („Bubon“) v roku 1984; 3 – centrálny skrinkový hrob mohyly 1 počas výskumu v roku 1968; 4 – žiarové hroby v plášti mohyly 1. Foto K. Pieta.

Na miernom svahu na juh až juhovýchod orientovaného hrebeňa na lúke a v riedkom lesíku sa nachádza sedem mohylovitých útvarov (obr. 3; 4).

Pod južným vyústením hrebeňa leží mohyla 1 (zvaná „Kotlíček“) s priemerom bázy násypu na povrchu približne 20 m (obr. 3; 4; pozri nižšie).

Ako mohyla (?) 2 bola pôvodne označená aj markantná vyvýšenina (zvaná „Bubon“), lemovaná z troch strán močiarom, z ktorého vyteká potok. Nachádza sa blízko hlavného hrebeňa, ktorý je zároveň vodorozhraním. Vyvýšenina je kužeľovitého tvaru, len na severozápade je väčšmi plochá a oválna (obr. 3; 1; 4; 2). Pahorok vytvára dojem umelého násypu veľkých rozmerov, ktorý v siluete terénu pôsobí ako cudzorodý prvok. V spodnej časti „plášťa“ na juhozápadnej strane sú badateľné stopy menšieho starého výkopu (ryhy). Pri výkope melioračných rýh v 80. rokoch 20. stor. sa v blízkosti útvaru „Bubon“ narušili objekty, z ktorých pochádzajú zvyšky ohnísk, mazanica, zvieracie kosti a hrubšia, často prepálená keramika. Tá sa nachádzala aj severovýchodne a východne od „Bubna“. Hypoteticky sa uvažovalo aj o vale na hrane terénu západne od tejto polohy (Pieta 1984).

Pri ďalšej obhliadke v roku 2001 sa v porušenom teréne násypu našli črepy a mazanica, čo opäť spochybnilo interpretáciu „Bubna“ ako mohyly (Pieta 2001). Na trnoveckých lúkach bola aj v roku 2013 pri obhliadke vykopaných rýh pre vodovodné potrubie nájdená praveká keramika, okruhliak, mazanica a zlomky železných predmetov (Šimková 2014, 17, 18). Na základe týchto pozorovaní sa dá uvažovať, že pahorok „Bubon“ je hrádkom, resp. inou formou sídliskového útvaru (porov. aj Furman 2016a, 163; Uhlár 1952).

Mohyla 3 (zvaná „Kontroverzia/Kontraverzia“) bola navrhovaná priamo v sedle na severozápadnom okraji hrebeňa Priehonisko. Leží tesne pri ceste v hustom poraste okraja lesa. Násyp dosahuje výšku 3–4 m, je symetrický, strmý, dobre zachovaný, pokrytý stromami a kríkmi. Na severnej strane je viditeľný nedokončený pokus V. Hanuliaka o zisťovací rez v 70. rokoch minulého stor. (Pieta 2001).

Mohyla 4 leží na vrchole hrebeňa a na nej je osadená kóta 878 m. Ďalej na sever po úzkom nevýraznom hrebene sa nachádza mohyla (?) 5.

Pokračovanie hrebeňa je ďalej na sever (po východozápadnej osi na úrovni mohyly? 2) lokálne prerušené, nasleduje jeho krátke pokračovanie a ukončenie. V teréne sú viditeľné ďalšie dva problematické mohylovité (?) útvary 6 a 7. Lokalita je datovaná na základe preskúmanej mohyly 1.

Terénne výskumné aktivity: K. Pieta 1968 (výskum); K. Pieta 1984, 2001 (prieskum); K. Pieta, L. Benediková 2005 (prieskum); J. Tirpák 2005 (geofyzikálny prieskum); L. Benediková, M. Bartík, J. Al-Shemali 2005 (geodetické zameranie); Z. Šimková 2013 (prieskum).

Po archeologickom výskume mohyly 1 („Kotlíček“), vyvolanom deštrukčnými aktivitami miestnych obyvateľov v roku 1968, sa ďalšie výskumné aktivity na lokalite realizovali formou prieskumov a obhliadok v rokoch 1984 a 2001 (Pieta 1984; 2001). Prieskum, geodetické zameranie a geofyzikálny prieskum v polohe Priehonisko/Konislava/Konislavy v Liptovskom Trnenci v roku 2005 sa sústredil na mapovanie známych a rekognoskáciu prípadných nových mohylových útvarov na známom mohylníku v tejto polohe. Okrem troch dávnejšie známych mohylových násypov boli pri prieskume zistené a zdokumentované štyri ďalšie mohylovité útvary (4–7), z ktorých tri (5–7) sa za mohyly dajú považovať len s rezervou (niektoré z nich boli zachytené aj pri starších prieskumných aktivitách; Pieta 2001). Násypy v teréne topograficky zameral M. Bartík a J. Al-Shemali. Útvary 3–5 boli preverené geofyzikálnym prieskumom, ale výsledky magnetometrických a georadarových meraní sú nejednoznačné (Tirpák 2005).

• Výskum mohyly 1 („Kotlíček“)⁴

Mohyla sa nachádza v polohe Priehonisko/Konislava/Konislavy v otvorenom teréne a je zďaleka dobre viditeľná (obr. 3; 4), preto sa už v polovici minulého storočia dostala do pozornosti laickej verejnosti. Na nálezisko upozornila keramika, ktorú pri prekopávaní „Kotlíčka“ v roku 1956 našiel a do Liptovského múzea odovzdal J. Holý z Liptovského Trnovca (Pieta 1970, 118).

V roku 1968 sa skupina občanov z Liptovského Trnovca pokúsila rozrušiť južnú a severozápadnú časť násypu pomocou pluhu. Po náleze keramiky sa pokúsili prerezať stred pláštá 40 cm širokým rezom, ktorým sa dostali do hĺbky približne 60–70 cm. Po upozornení miestneho občana Holého, ktorý priniesol do Liptovského múzea nájdené črepy, sa napriek ťaživej situácii dní sovietskej okupácie Československa prikročilo k záchrannému výskumu mohyly, ktorého sa okrem K. Pietu zúčastnil v rôznom rozsahu aj L. Veličák a študenti nultého ročníka archeológie O. Ožďáni a M. Slivka. Posledný menovaný ešte ako technický pracovník Archeologického ústavu SAV viedol terénne práce, ktoré sa za ťažkých materiálnych, klimatických a pracovných podmienok realizovali v dňoch 3.–13. 9. 1968.

Pri prvej obhliadke miesta sa zistilo vážne poškodenie pláštá mohyly, ktorej zachovaný priemer bol približne 20 m. Odkryv sa zameral na narušenú severovýchodnú a južnú časť. V južnej časti násypu sa podarilo identifikovať skupinky nedohorených zvieracích kostí, viaceré črepy a čepeľ z obsidiánu. Z tohto miesta pochádzali aj keramické zlomky z doby halštatskej, ktoré pozbieral a odovzdal J. Holý.

Na severozápadnej strane sa vytýčila sonda I/68 (2 x 15 m), ktorá pokryla zdevastovaný úsek a neskôr sa rozšírila o sondu II/68 s rozmermi 2,5 x 11 m. Tá zasahovala až k stredu mohyly. Plocha sa postupne prehĺbovala na úroveň dláždenia na podlaží. Okrajové kamene boli väčších rozmerov, ukladané na hranu. Podľa pozorovaní v odkrytej časti a z náčrtov terénnej situácie malo dláždenie podobu súvislého kruhu s priemerom asi 9–10 m. V ďalšej etape sa odkryla celá štvrtina mohyly (obr. 4: 3).

Opisy nálezových situácií v pôvodnej dokumentácii nejestvujú, preto sme boli odkázaní len na fotodokumentáciu a náčrty v denníku výskumu. Zemný násyp bol navrhovaný nad centrálnym hrobom v ka-

⁴ Spracované na základe pôvodnej, v rukopise zachovanej dokumentácie z roku 1968, ktorá je súčasťou výskumnej správy Benediková/Pieta 2005.

mennej skrinke uprostred kamenného kruhu s priemerom približne 9–10 m (obr. 4: 2, 3).⁵ V kamennej skrinke bola uložená veľká popolnica s nedohorenými kosťami, dvoma ihlicami a ďalšími bronzovými zliatkami (obr. 4: 3; tab. I: 1–3; *Miroššayová 1975/II. zväzok, 32; Pieta 1970, 118*). Sekundárne boli do pláštá mohyly zapustené žiarové jamkové hroby (obr. 4: 4; tab. I;⁶ *Miroššayová 1975/II. zväzok, 31, 32, tab. 22; Pieta 1970, 118; 1981, 58, 59, obr. 5; 1984*).

Ešte pred poškodením odkrytej situácie sa z hornej časti urny vyzdvihli bronzové predmety a okraj nádoby.

Výskumné práce v roku 1968 predčasne ukončili vážne problémy, medziiným zničenie odkrytej situácie vandalmi včítane centrálného hrobu a zlé počasie. Pobyt v teréne príkazom ukončil vtedajší riaditeľ ústavu A. Točík.

Datovanie: doba bronzová neskorá–doba halštatská staršia/začiatok mladšej; doba halštatská mladšia–doba laténska včasná.

Literatúra: *Benediková/Pieta 2005; Miroššayová 1975/II. zväzok, 31–35, tab. 21; 22; Pieta 1970; 1984; 2001; Šimková 2014, 14–18; Tirpák 2005; Uhlár 1952.*

Obrazová príloha: obr. 1–4; 12; tab. I.

6. Liptovské Matiašovce, kóta 950 m/Nad Konislavou (poloha 1/2007–2008)⁷

Súradnice (S-JTSK): x: –1182599,584; y: –381714,3394.

Druh náleziska: hradisko.

Nadmorská výška: 920–950 m.

Opis archeologickej lokality: Severne od polohy Konislava (878 m n. m.) a lúk Priehonisko nad križovatkou lesných ciest na vodorozhraní medzi Suchým potokom a potokom Petruška prechádza v smere ZSZ – VJV horský hrebeň, ktorý klesá na západe k polohe Pod Mníškom a k ústiú Suchej doliny. Cez hrebeň pod hradiskom v smere J – S cez sedlo prechádza stará cesta, vysekaná do skaly (obr. 1; 2; 5; 6).

Vrchol kopca je pomerne rovný, na západe sa terasovito zvažuje. Približne v strede severnej tretiny plošiny sa nachádza priehľben s malým jazierkom (akoby závrťom) kruhového tvaru, ktoré je celoročným zdrojom vody. Ostroh je zo severu, z juhu a zo západu obtekaný bezmennými ľavobrežnými prítokmi Suchého potoka. Svahy kopca sú pomerne strmé. Na severozápade sa v brale nachádza jaskyňa. Ďalšia, zvaná Pastierska jaskyňa, je pri úpätí južného svahu.

Na vrchole sú viditeľné viaceré terasy, ktoré sú možno sčasti prírodného pôvodu. Na východnom okraji je valový násyp. Ide o výšinné sídlisko s nevýraznými opevňovacími prvkami vo výhodnej strategickojej polohe nad Suchou dolinou, s výhľadom na cestu z Liptova na Oravu, pri starej ceste, ktorá vedie z juhovýchodu na sever do masívu Západných Tatier.

Pieskovcové platne, ležiace pozdĺž hrany východnej časti areálu, nepochybne pochádzajú z plenty hradby. Podložie pokrýva tmavá humusovitá lesná hlina a na mnohých miestach aj pomerne silná sídlisková vrstva. Vo vrstvách sa našli malé aj rozmerné okruhlíky a prepálené pieskovce.

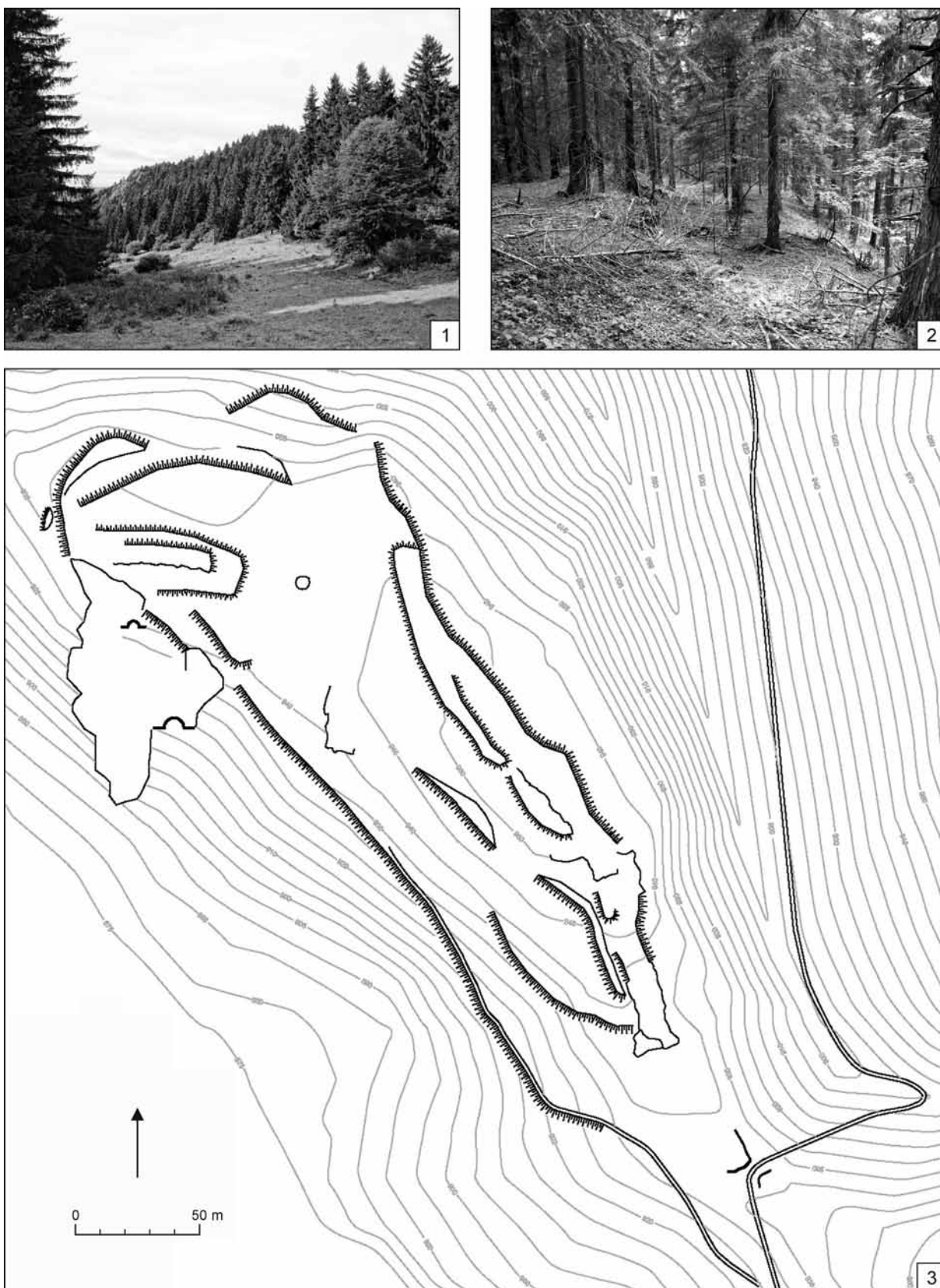
Keramiká, medziiným aj veľké, niekedy sekundárne prepálené črepy zo zásobníc, a kovové predmety nájdené na lokalite svedčia o jej využívaní v dobe bronzovej, halštatskej až včasnej (na začiatku staršej) dobe laténskej a v neskorej dobe rímskej/sťahovaní národov.

Terénne výskumné aktivity: K. Pieta 2005 (prieskum); K. Pieta, L. Benediková 2007 (prieskum); L. Benediková, E. Blažová, M. Bartík, T. Lieskovský 2007 (geodetické zameranie); K. Pieta, M. Furman 2010 (prieskum); SMOPaJ 2014 (prieskum jaskýň, vyzdvihnutie archeologického nálezu).

⁵ Rozmery sú stanovené na základe zamerania mohyly v roku 2005 (*Benediková/Pieta 2005*) a na základe náčrtov v „technickom denníku“ z výskumu v roku 1968. Pre porovnanie, K. Pieta (1970, 118) uvádza: „Záchranný výskum... odkryl plošne štvrtinu násypu a polovicu obvodového venca mohyly. Obvodový veniec v priemere 18 m, vybudovaný z veľkých kameňov, uzatváral na úrovni podložia kruhovitú plochu vydláždenú plochými pieskovcami. V jej strede sa v akejsi kamennej skrinke nachádzala veľká popolnica, obsahujúca nedohorené kosti, ihlice a ďalšie bronzové ozdoby. Okrem tohto centrálného hrobu, nachádzajúceho sa 200 cm pod úrovňou dnešného vrcholu mohyly, sa v južnej časti mohylového násypu v amatérskej sonde zistili zvyšky dvoch žiarových jamových hrobov.“ Údaj 18 m sa však v tomto prípade nevzťahuje na kamenný veniec mohyly, ale na priemer násypu viditeľného na povrchu.

⁶ Išlo vraj o dva žiarové jamové hroby. Nálezy z nich však neboli zvlášť vyčlenené, s výnimkou jediného črepu (tab. I: 4; *Miroššayová 1975/II. zväzok, 32, 33*).

⁷ Polohy sa čísovali od 1 do 20 v rámci prieskumu širšieho zázemia (katastre Liptovský Trnovec, Liptovské Matiašovce, Kvačany, Pavlova Ves; porov. obr. 1; *Benediková 2009a; 2009b; 2010a–2010n; Benediková/Pieta 2005; Pieta/Benediková 2009*) lokality na kóte 950 m. Niektoré lokality majú aj názov podľa mapy 1 : 10 000, niektoré sa však nachádzali na bezmenných polohách, preto je názvom polohy (v texte, v príslušnej výskumnej správe i na obr. 1) samotné číslo aj s uvedením roku jej preverenia výskumom (prieskumom).

Obr. 5. Liptovské Matiašovce, kóta 950 m. 1 – pohľad na hradisko z juhozápadu v roku 2005; 2 – východný okraj hradiska s valom; 3 – topografický plán hradiska. Foto K. Pieta; zameranie a vyhotovenie plánu E. Blažová, M. Bartík, T. Lieskovský, L. Benediková 2007 (podľa *Pieta/Benediková 2009*).

Obr. 6. Liptovské Matiašovce – Liptovský Trnovec, historická cesta. Situácia v roku 2007.
Foto L. Benediková.

Lokalita bola rozpoznaná K. Pietom v roku 2005 pri prieskume sídliskového zázemia mohýl v polohe Konislava na úpätí kóty 950 m. Miestni nadšenci, amatéri, o lokalite vedeli už skôr. Vo svojej korešpondencii na ňu upozornil liptovský rodák žijúci v Oxforde I. Štípala, ktorý tu kedysi zbieral črepy a zaujímal sa o miestne jaskyne. Stopou aktivít týchto záujemcov o minulosť je aj čiastočne vyčistená malá puklina vo východnej časti vrcholovej plošiny a hromada črepov, mazanice a cudzích kameňov, ktoré laici našli pri hľadaní vchodu do podzemia.

V roku 2007 sa uskutočnil ďalší prieskum a geodetické zameranie lokality.

Počas obhliadky náleziska v roku 2010 tu K. Pieta a M. Furman zistili prítomnosť hľadačov pokladov, ktorí boli následne zadržaní políciou a boli u nich nájdené viaceré železné predmety (Furman 2016a, 144, 145). Pri dokumentácii jaskýň Slovenským múzeom ochrany prírody a jaskyniarstva v Liptovskom Mikuláši na južnom svahu pod hradiskom 15–20 m juhovýchodne od vchodu do Trojuholníkovej jaskyne boli v roku 2014 vyzdvihnuté dva fragmenty žulového rotačného žarnova (Šimková 2014, 18; v príprave a).

Datovanie: doba bronzová neskorá, doba halštatská mladšia–doba laténska včasná/začiatok staršej, doba rímska neskorá/sťahovanie národov (severokarpatská skupina).

Literatúra: Furman 2016a, 142–145; Pieta/Benediková 2009; Šimková 2014, 14–18; v príprave a.

Obrazová príloha: obr. 1; 2; 5; 12; 14; 16; tab. II–VI; VIII; IX.

7. Liptovské Matiašovce – Liptovský Trnovec, historická cesta

Súradnice (S-JTSK): x: –1183055,701 až –1180664,256; y: –381655,7937 až –380068,1751.

Druh náleziska: historická cesta.

Nadmorská výška: 880–1015 m.

Opis archeologickej lokality: Cesta bola objavená pri prieskume okolia mohylníka na Konislave a hradiska na kóte 950 m. Je pomerne široká, na niektorých miestach vysekaná do skaly. Vedie na sever až severovýchod do masívu Západných Tatier. Jej priebeh sa podarilo zistiť po Suchú dolinu (južne od stredného toku potoka Huňová, po severozápadný svah Žlabov), zhruba do nadmorskej výšky 1015 m. Smerovanie, ukončenie a vyústenie cesty v Tatrách zatiaľ nebolo preverené (obr. 1; 2; 6).

Vzhľadom na potenciál, ktorý sľubovali miesta po stranách tejto starej vozovej cesty, sa v rokoch 2007–2009 uskutočnil systematický prieskum jej okolia.

Terénne výskumné aktivity: L. Benediková, E. Blažová, M. Bartík, T. Lieskovský 2007 (prieskum); L. Benediková/E. Blažová/M. Bartík 2008 (prieskum); L. Benediková, M. Bartík 2009 (prieskum, geodetické zameranie).

Po objavení cesty a jej predbežnom zdokumentovaní po úpätie masívu Opálenice bol jej celý sledovateľný priebeh v roku 2009 zameraný pomocou GPS Pro Mark 3.

Datovanie: nedatované.⁸

Literatúra: Benediková 2009a; Benediková/Bartík 2013, 60–62.

Obrazová príloha: obr. 1; 2; 6; 14; 15.

8. Liptovský Trnovec, poloha 8/2009

Súradnice (S-JTSK):

x: –1181900,236; y: –381678,4619.

Druh náleziska: ojedinelý nález.

Nadmorská výška: 1025 m.

Opis archeologickej lokality: Ojedinelý nález na svahu s malou puklinovou jaskyňou vo vápencovom brale východne od cesty na západnom úpätí masívu Opálenice.

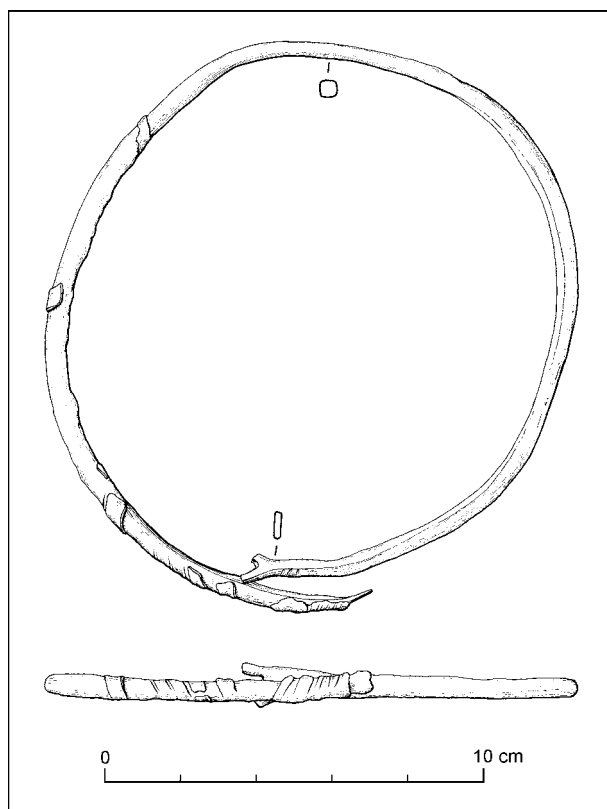
Terénne výskumné aktivity: L. Benediková, M. Bartík 2007 (prieskum), L. Benediková, M. Bartík 2009 (prieskum, geodetické zameranie).

Pri prieskume priestoru popri starej ceste (pozri vyššie) sa na základe informácie miestneho občana, označujúceho polohu ako „Rimanova chladnička“, pozornosť sústredila na svah pod krasovým útvarom a pomocou detektora kovov bol objavený železný nákrčník (pozri kapitolu Analýza vybraných prameňov). Miesto bolo zamerané GPS Pro Mark 3.

Datovanie: doba rímska–sťahovanie národov.

Literatúra: Benediková 2010a; Benediková/Bartík 2013, 60–62.

Obrazová príloha: obr. 1; 2; 7; 14.

Obr. 7. Liptovský Trnovec, poloha 8/2009. Železný nákrčník. Kresba J. Mészárosová (podľa Benediková/Bartík 2013, obr. 8).

9. Liptovský Trnovec, severozápadný výbežok Opálenice (poloha 2/2007–2008)

Súradnice (S-JTSK): x: –1181805,833; y: –381325,8245.

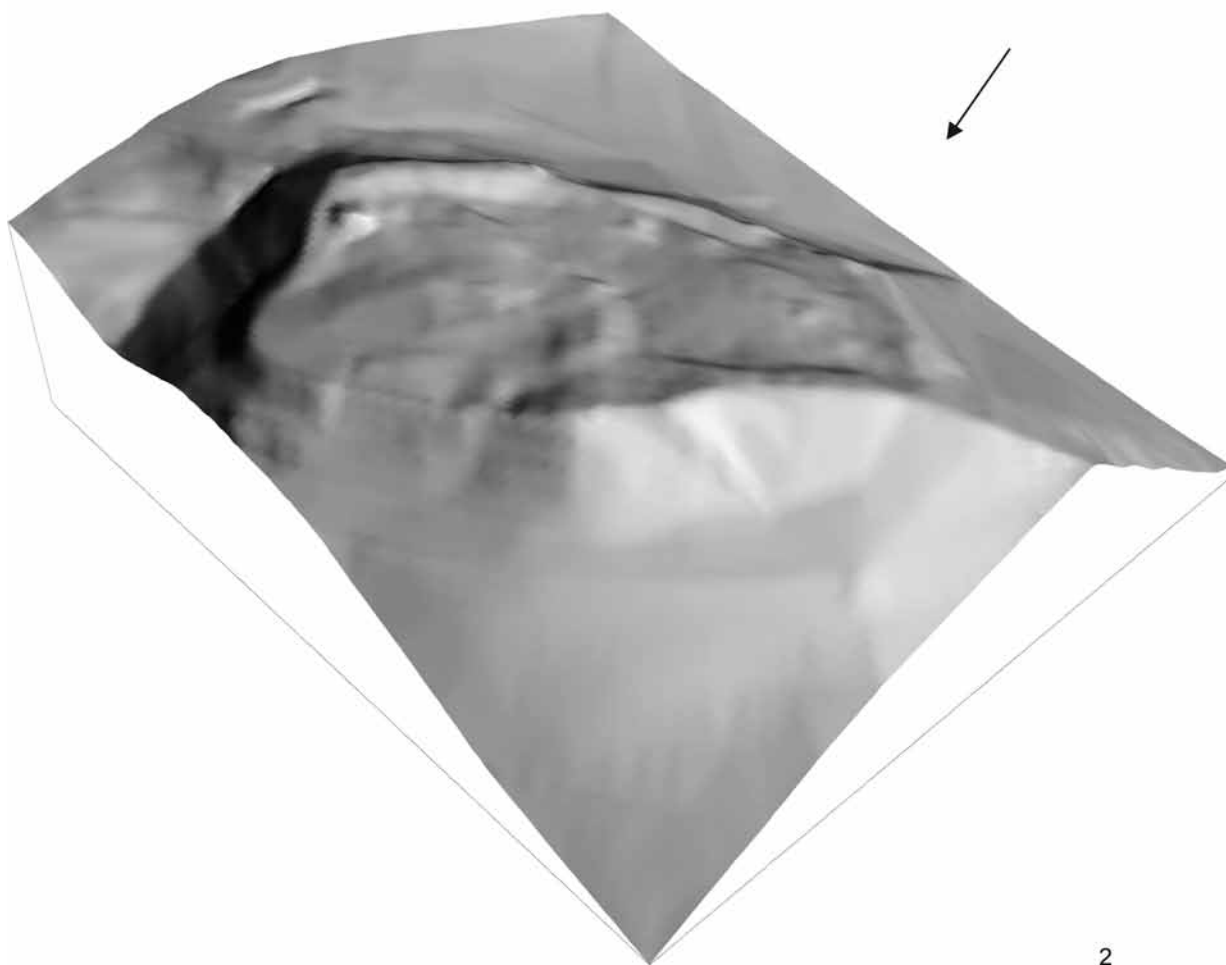
Druh náleziska: refúgium (?)/iné opevnenie.

Nadmorská výška: 1150–1163 m.

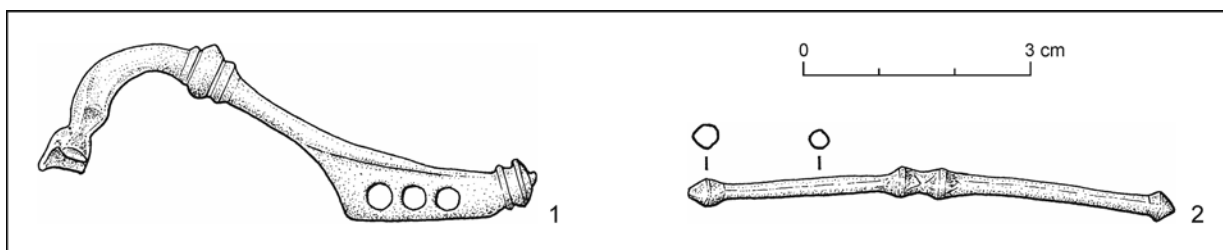
Opis archeologickej lokality: Lokalita sa nachádza na severozápadnom výbežku masívu Opálenice v Západných Tatrách s vynikajúcim výhľadom na Liptovskú kotlinu. Je to na západ sklonený skalnatý ostroh s ťažko dostupnými skalnatými svahmi. Leží na odbočke zo spomínanej starej cesty. Je ohrazený umelým násypom, dobre rozpoznateľným v zalesnenom teréne (obr. 8) a je prístupný z východu vyústením práve spomínanej odbočky do prerušenia valu (?). Poloha je okrem predpokladaného opevnenia aj prirodzene chránená strmými svahmi. Násyp na južnej a juhozápadnej strane prechádza do terasy. V masíve sa nachádza viacero jaskýň, previsov a puklín. Prieskumom detektorom kovov sa z východnej časti „valu“ získali atypické železné predmety – štyri kince a malé šidielko/priebojník. Keramika sa nezistila.

Terénne výskumné aktivity: L. Benediková, E. Blažová, M. Bartík, T. Lieskovský 2007 (prieskum, zameranie GPS); L. Benediková, E. Blažová, M. Bartík 2008 (prieskum, geodetické zameranie).

⁸ Na základe nálezov a polôh v jej trase bola cesta využívaná aspoň už v dobe rímskej a/alebo v sťahovaní národov, v stredoveku a v novoveku.

Obr. 8. Liptovský Trnovec, severozápadný výbežok Opálenice (poloha 2/2007–2008). 1 – severný okraj lokality s valom; 2 – terénny model lokality. Foto L. Benediková; zameranie a vyhotovenie modelu E. Blažová, M. Bartík, L. Benediková 2008.

Obr. 9. Liptovské Matiašovce-Pod Mníškom/Kozí chrbát. 1 – bronzová spona A68, 1. stor. n. l. (zber K. Pietu 1979); 2 – strieborná tyčinka, nedatované (výskum V. Hanuliaka 1973–1974). Kresba N. Vaššová.

Lokalita bola zistená v roku 2007 na základe informácie miestneho občana, ktorý označil polohu ako „Koloseum“, pravdepodobne na základe oválneho tvaru areálu uzavretého valom. Na obhliadku nadviazal prieskum masívu Opálenice a prepojenia cez hrebeň Babiek do Jaloveckej doliny. V roku 2008 sa lokalita zamerala pomocou GPS Pro Mark 3 a urobil sa prieskum detektorom kovov a prieskum porušených pôdných vrstiev (vývraty a pod.) v priestore uzavretom „opevnením“ a na terase na juho-západnom svahu.

Datovanie: nedatované.

Literatúra: Benediková 2009a; Benediková/Bartík 2013, 60–62.

Obrazová príloha: obr. 1; 2; 8.

10. Liptovské Matiašovce-Pod Mníškom/Kozí chrbát

Súradnice (S-JTSK): x: –1182512,113; y: –382527,6702.

Druh náleziska: výšinné sídlisko.

Nadmorská výška: 700–760 m.

Opis archeologickej lokality: Lokalita sa nachádza na terasovito upravenom svahu juhovýchodne od vstupu do Suchej doliny na južnom úpätí vrška Mníšek, presnejšie v sedle Poľany medzi skalným ostrohom Mníška a severovýchodným svahom Hája (Hanuliak 1999, 57). Pri výskume V. Hanuliaka boli na ploche 400 m² skúmané sídliskové vrstvy a objekty v superpozíciách z neskorej doby laténskej (?) až staršej doby rímskej (púchovská kultúra)⁹ a z včasného stredoveku (9.–10., 11.–12. stor.; Furman 2016a, 136; Hanuliak 1974; 1999, 57). Z včasného a vrcholného stredoveku (9./10.–12./13. stor.)¹⁰ sa uvádzajú črepy, polozemnice s prepálenými pieskovecami indikujúcimi piecky a odpadová jama (Furman 2016a, 136; Hanuliak 1974; Ruttkay 1992, 28). Kusy železnej trosky ako doklad kováčskej a/alebo železiarskej činnosti sa pripisujú púchovskej kultúre. Niektorí bádatelia ich datujú do včasného stredoveku (Ruttkay 1992, 28) alebo sa považujú za nedatované (Hanuliak, b. r. v.). Z prieskumu v roku 1979 pochádza bronzová spona zo staršej doby rímskej (obr. 9: 1). Nedatovaný je nález striebornej tyčinky s okrúhlym prierezom, s uzlíkmi na koncoch a s dvojítm zosilnením v strede. Na povrchu nesie stopy vykovávania (obr. 9: 2).

Terénne výskumné aktivity: J. Kürti 1930 (prieskum); V. Hanuliak 1973–1974 (výskum); K. Pieta 1979 (prieskum); M. Furman 2015 (prieskum).

Zisťovací výskum lokality v roku 1973 a záchranný výskum v roku 1974 bol vyvolaný narušením lokality výstavbou rekreačnej chaty p. Mráza (Hanuliak, b. r. v.). Napriek dokázanej archeologickej lokalite prebiehala aj ďalšia výstavba v nasledujúcom období bez predstihového archeologického výskumu, čím sa zrejme zničili archeologické situácie na nálezisku (Furman 2016a, 139).

Datovanie: doba laténska neskorá (?)–doba rímska staršia (púchovská kultúra), stredovek včasný–vrcholný (9./10.–12./13. stor.).

Literatúra: Furman 2016a, 136–141, s literatúrou; Hanuliak 1974; b. r. v.; Pieta 1970, 116; Ruttkay 1992, 28.

Obrazová príloha: obr. 2; 9; 13; 15.

⁹ Pre lokalitu sa v niekoľkých zdrojoch uvádza aj prítomnosť osídlenia v mladšej dobe rímskej (Furman 2016a, 136; Hanuliak 1974; 1999, 57), no údaje sú nespoľahlivé. Napr. z kontextu v Hanuliak 1999 je zrejmé, že nejde o mladšiu dobu rímsku, lež o púchovskú kultúru v staršej dobe rímskej (Hanuliak 1999, 57; porov. aj Furman 2016a, 136; Pieta 1982, 220). Je preto otázne, či určenie materiálu ako mladorímskeho v pôvodnom prameni (Hanuliak 1974) je hodnoverné.

¹⁰ V rôznych zdrojoch sa presnejšie datovanie včasnostredovekého materiálu líši (porov. Hanuliak 1974; 1999, 57; Ruttkay 1992, 28).

11. Liptovské Matiašovce-Podmešťová

Súradnice (S-JTSK):

x: -1182365,11; y: -382595,4037.

Druh náleziska: výšinné sídlisko.

Nadmorská výška: 700–750 m.

Opis archeologickej lokality: Lokalita leží bezprostredne pri vstupe do Suchej doliny na východnom brehu potoka.¹¹ Na lokalite sa našli stopy opevnenia (?) a keramika z neskorej doby rímskej/sťahovania národov (severokarpatská skupina).

Terénne výskumné aktivity: K. Pieta 70. roky 20. stor. (prieskum).

Opis terénnych výskumných aktivít: –

Datovanie: doba rímska neskorá/sťahovanie národov (severokarpatská skupina).

Literatúra: Pieta 1970, 116.

Obrazová príloha: obr. 2; 14; 16.

12. Liptovské Matiašovce-Dúpnica (poloha 6/2007)

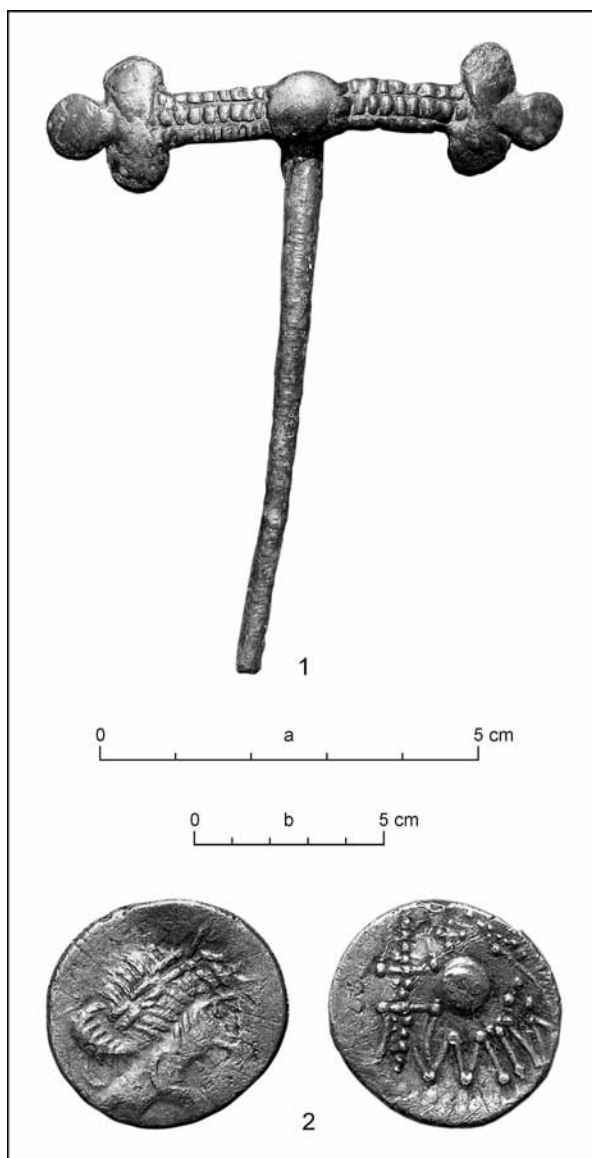
Súradnice (S-JTSK):

x: -1182230,145; y: -382559,5476.

Druh náleziska: jaskyňa/sídlisko.

Nadmorská výška: 700 m.

Opis archeologickej lokality: Priestranná jaskyňa v skalnom masíve Studienky nad východným brehom Suchého potoka vo vstupe do Suchej doliny oproti vrchu Mešťová (západne od Suchého potoka v Suchej doline). Z jaskyne pochádza keramika (doba halštatská, doba laténska staršia–stredná/predpúchovský stupeň, doba laténska neskorá–doba rímska staršia/púchovská kultúra, doba rímska neskorá/sťahovanie národov, stredovek neskorý, novovek), kovové predmety (križová ihlica typu Orava, železná neskorolátenská spona spojenej konštrukcie, bronzová ihlica, keltská strieborná minca) a množstvo zvieracích kostí (lebký prežúvavcov, lebka diviaka, kosti jeleňa, srny, kozy; Benediková 2009b; Soják/Galová 2016; Struhár/Soják/Šimková 2013, 64; Šimková 2006, 132, obr. 5: 21–29; 6: 1–9; 2014, 15). V roku 1994 bola pri výkopových prácach a vynášaní sedimentov v zadnej časti jaskyne v hĺbke 4 m objavená ľudská lebka. Na základe hĺbky uvažuje J. Bárta o veku staršom ako stredovek a pripúšťa, že išlo o využitie priepasti ako šachtového hrobu. Podľa analýzy išlo o lebku dieťaťa vo veku asi 7 rokov, pravdepodobne ženského pohlavia (Šimková 2006, 132, 133, s literatúrou).

Obr. 10. Liptovské Matiašovce-Dúpnica. 1 – bronzová ihlica typu Orava, doba halštatská (podľa Struhár 2014, obr. 7: 1); 2 – strieborná keltská minca, 1. stor. pred n. l., averz/reverz (podľa Struhár/Soják/Šimková 2013, 64). Foto M. Soják. Mierka: a – 1; b – 2.

¹¹ V súvislosti s polohami Pod Mníškom a Podmešťová je zaujímavá aj zatiaľ archeologicky negatívna, ale potenciálna poloha 20/2009 (Mešťová/kóta 869 m n. m.) v katastri Kvačian na západnom brehu Suchého potoka nad vstupom do Suchej doliny (obr. 1). Je to skalnatý zalesnený ostroh, z východu obtekaný Suchým potokom. Solitérne bralá sú aj pod vrcholovou plošinou a na východnej strane sedielka, ktorým sa dá na Mešťovú dostať z polohy 19 v katastri Kvačian. Z juhu sa Mešťová zvažuje k zákrute cesty z Liptovských Matiašoviec do Zuberca (prechod z Liptova na Oravu), zo západu je terasovitý svah. Vrcholová vrstevnica vytvára dojem pozostatku valového opevnenia. Prieskum detektorom kovov ani preverovanie poškodeného terénu (vývraty) nepriniesol žiadne archeologické nálezy (Benediková 2010b). Nedávno sa však objavili informácie o nálezoch vraj z tejto polohy (M. Furman, ústna informácia).

Terénne výskumné aktivity: J. Bárta 1968 (prieskum); J. Bárta 1969 (výskum); V. Hanuliak 1974 (výskum); Z. Šimková 2004, 2006 (prieskum); L. Benediková 2006 (prieskum); Z. Šimková, M. Soják, V. Struhár 2009 (prieskum); M. Soják 2015 (výskum).

J. Bárta nechal v roku 1969 vykopať v jaskyni vľavo od vchodu sondu s rozmermi 1 x 1 m s hĺbkou 40–50 cm (Šimková 2006, 132). Pri výskume M. Hanuliaka (1974) bolo vyhlbených sedem sond. Našla sa tu spona spojenej konštrukcie, ihlica, keramika a množstvo zvieracích kostí (Pieta 1982, tab. III: 17; Šimková 2006, 132; 2014, 15). Dokumentačné prieskumy sa uskutočnili v rokoch 2004 a 2006 (L. Benediková, Z. Šimková) v priestore pred jaskyňou a vo vstupnej sieni jaskyne. Bola objavená prevažne atypická keramika z rôznych historických období. Z novších nálezov možno spomenúť ihlicu typu Orava a striebornú keltskú mincu (obr. 10; Struhár/Soják/Šimková 2013, 64). Záchranný archeologický výskum v súvislosti s osadením mreže na vchod jaskyne realizoval v roku 2015 M. Soják (Soják/Galová 2016).

Datovanie: doba halštatská mladšia–neskorá, doba laténska staršia–stredná (predpúchovský stupeň), doba laténska neskorá–doba rímska staršia (púchovská kultúra), doba rímska neskorá/sťahovanie národov (severokarpatská skupina), stredovek neskorý–novovek.

Literatúra: Benediková 2009b; Soják/Galová 2016; Struhár/Soják/Šimková 2013, 64; Šimková 2006, 119–141; 2014, 14–18, s literatúrou.

Obrazová príloha: obr. 1; 2; 10; 12–16.

13. Liptovské Matiašovce-Nad Občasnou vyvieračkou (Suchá dolina)

Súradnice (S-JTSK): x: –1182259,404; y: –382566,3639.

Druh náleziska: jaskyňa/sídliisko.

Nadmorská výška: 700 m.

Opis archeologickej lokality: Lokalita sa nachádza v Západných Tatrách asi 250 m od začiatku Suchej doliny na ľavom brehu Suchého potoka nad tzv. Občasnou vyvieračkou neďaleko jaskyne Dúpnica (Šimková, v príprave b). V profile jaskyniarkej sondy s hĺbkou asi 1,9–2,2 m a s rozmermi približne 4 x 1–1,5 m boli viditeľné tri kultúrne vrstvy tmavohnedej až čiernej farby, išlo pravdepodobne o ohniská (Šimková 2014, 17). Prvá vrstva bola asi 50 cm pod povrchom, tretia v hĺbke asi 2 m (Šimková 2014, 17). Speleológovia vyzbierali zvieracie kosti, niekoľko desiatok fragmentov keramiky a železný nožík (Šimková 2014, 17). Najväčšie množstvo črepov sa vraj nachádzalo pod spodným ohniskom (Šimková 2014, 17). Keramika patrí do doby halštatskej až strednej doby laténskej (predpúchovský stupeň?), niekoľko fragmentov sa dalo datovať do 13.–14. stor. a do praveku (Šimková 2014, 17, obr. na s. 16). Nôž je pravdepodobne stredoveký alebo novoveký. Dodatočným prieskumom bola objavená ďalšia halštatská a laténska keramika a ihla s vinutím z masívnej železnej spony (Šimková 2014, 17, obr. na s. 15, 16).

Terénne výskumné aktivity: SMOPaJ 2014 (jaskyniarsky prieskum).

Pri jaskyniarskom prieskume pri vyvieračke pod vápencovým bralom boli narušené kultúrne vrstvy s archeologickým materiálom (Šimková 2014, 17; v príprave b).

Datovanie: pravek, doba halštatská mladšia–neskorá, doba halštatská–doba laténska stredná, doba laténska mladšia staršia–staršia stredná? (predpúchovský stupeň?), doba laténska mladšia stredná–neskorá (púchovská kultúra), stredovek (13.–14. stor.), novovek.

Literatúra: Šimková 2014, 14–18; v príprave b.

Obrazová príloha: obr. 2; 11–13; 15.

14. Liptovské Matiašovce-Bochničky

Súradnice (S-JTSK): x: –1184970,34; y: –385152,639.

Druh náleziska: sídlisko.

Nadmorská výška: 650 m.

Opis archeologickej lokality: Pravdepodobne sídlisko z obdobia kultúry s mladou lineárnou keramikou. Nachádza sa na nízkom tiahlom chrbte južne od potoka Radin približne oproti Kostolu sv. Ladislava v Nižných Matiašovciach. Zberom sa na lokalite získala keramika a významná kolekcia kamennej štiepanej industrie (Furman, v príprave).

Terénne výskumné aktivity: M. Furman/Z. Šimková, L. Záhorec, A. Balážová 2017 (prieskum); L. Záho-rec 2017 (výskum).

Prieskum zameraný na vyhľadávanie archeologických lokalít.

Datovanie: neolit (kultúra s mladou lineárnou keramikou, bukovohorská kultúra?)

Literatúra: Furman, v príprave.

Obrazová príloha: obr. 2; 11.

Analýza vybraných prameňov

5. Liptovský Trnovec-Príehonisko/Konislava/Konislavy

Na základe opisu preskúmanej konštrukcie sa dá mohyla 1 („Kotlíček“) zaradiť k tumulom s plným kamenným kruhom, aké sa objavujú najneskôr od horizontu Mikušovce (na základe výskytu už v I. fáze pohrebiska v Krásnej Vsi je však možné aj skoršie datovanie), typické sú pre horizont Diviaky and Nitricou I, v Krásnej Vsi sa vyskytujú aj v horizonte Diviaky nad Nitricou II (*Budinský-Krička/Veliačik 1986, 95–98; Veliačik 1983, 159*). Priemer týchto kamenných kruhov sa však pohybuje v rozmedzí 200–470 cm (*Veliačik 1991, 181*), v Kotešovej má mohyla III kamenný kruh s priemerom 600 cm (*Zajacová 2007, 72*). Mohyla 1 v Liptovskom Trnenci s priemerom 9–10 m sa teda radí k najväčším mohylám tohto typu na Slovensku. Mimoriadne veľké mohyly s kamenným násypom/plášťom z mladšej doby bronzovej sú známe aj z Lehoty pod Vtáčnikom (predtým Veľká Lehota), z ktorých jedna mala priemer 12–14 m, druhá asi 11 m (*Benkovský-Pivovarová, v príprave*). Mohyly z Lehoty pod Vtáčnikom sa aj vzhľadom na svoj inventár, no zároveň vzhľadom na neúplné informácie o nálezových okolnostiach len veľmi opatrne interpretujú ako mohyly elít (*Benkovský-Pivovarová, v príprave*).

Inventár z centrálneho hrobu mohyly 1 („Kotlíček“) sa dá zaradiť do rozmedzia neskorej doby bronzovej až začiatku mladšej doby halštatskej (HB–HC; resp. do druhej polovice neskorej doby bronzovej až začiatku mladšej doby halštatskej), čím by sa obdobie navrhovania väčších mohýl s plným kamenným kruhom predĺžilo minimálne do neskorej doby bronzovej.

V Liptovskom Trnenci v mohyle „Kotlíček“ tak máme doložený mohylový násyp s priemerom bázy násypu na povrchu asi 20 m, s priemerom kamenného kruhu približne 9–10 m. Ďalší mohylový násyp („Kontraverzia“)¹² má priemer bázy násypu na povrchu asi 28 m (*Benediková/Pieta 2005*). Na základe terénnych pozorovaní sa obidva útvary (mohyly 1 a 3), posudzujúc ich tvar, výšku a umiestnenie v teréne, javia byť rovnakého, t. j. antropogénneho pôvodu. V ich blízkosti sa nachádza ďalších minimálne päť mohylovitých útvarov, z ktorých aspoň jeden (mohyla 4) je s veľkou pravdepodobnosťou skutočnou mohylou (*Benediková/Pieta 2005*). Keďže geofyzikálne merania priniesli z archeologického hľadiska len veľmi nejednoznačné, resp. len s veľkou rezervou interpretovateľné výsledky, zostáva pre konečné určenie pôvodu a funkcie doteraz neskúmaných útvarov z Liptovského Trnovca rozhodujúcim „klasický“ (deštruktívny) archeologický výskum. Mohyly v rámci mohylníka boli navrhované v neskorej dobe bronzovej až staršej (na začiatku mladšej) doby halštatskej a ich plášte boli (aspoň v niektorých prípadoch) sekundárne využité v neskoršom období doby železnej. Otázny zostáva charakter útvaru Bubon, ktorý sa na základe zistených objektov a nálezov v jeho blízkosti javí ako zatiaľ nedatovaná sídlisková poloha (sídlisko/hrádok?).

Mohylník je umiestnený na dominantnom úbočí, ktorý musel byť v (predpokladanej) odlesnenej krajine dobre viditeľný. Vzhľadom na polohu, veľkosť, spôsob úpravy hrobu (skrinka) a hrobovú výbavu v mohyle „Kotlíček“ to bolo miesto pohrebov elít, dôležitá krajinná dominant, kde mohyly slúžili ako formácie pri vytváraní a organizovaní symbolickej krajiny štruktúry (porov. *Potrebica 2004, 119*). Dôležitosť a tradíciu tohto miesta potvrdzuje opätovné využitie plášte mohyly na uloženie mladších hrobov (mladšia doba halštatská – včasná doba laténska) ako symbolický „nárok“ na krajinu potomkov staviteľov mohýl, alebo nových komunít demonštrujúcich zaujatie priestoru predchádzajúceho spoločenstva.

Samostatne stojace útvary podobné mohylám sa zistili v Kľačianskej doline v Liptovských Kľačanoch v polohe s názvom Margitin vršok, a v polohe Potočina/Patočina v Liptovskej Štiavici (pôvodne uvádzaná ako Liptovské Sliače, časť Stredný Sliač, poloha Zubrá dolina-Chopeč). Násyp v Liptovských Kľačanoch bol archeologicky sčasti preskúmaný v roku 1972 (E. Mirošayová, K. Pieta), ale rez povodňou poškodeným násypom nepriniesol jednoznačný výsledok. Násyp v Liptovskej Štiavici bol zdokumentovaný v roku 2004 a následne geodeticky a geofyzikálne zameraný (*Benediková 2005a; 2005b*). Jeho pôvod, funkcia a datovanie stále nie sú objasnené.

¹² Neskúmaný, teda vnútorná konštrukcia mohyly nie je známa.

V roku 1968 bola preskúmaná časť mohylového pohrebiska v Liptovskej Ondrašovej, kde bolo odkrytých šesť mohýl s kamennými vencami s priermi od 450 do 860 cm (*Veliačik* 1975, 11–34). Na základe inventára sa pohrebisko datuje do obdobia záveru stupňa BC až prelomu stupňov BC/BD (*Veliačik* 1975, 28).

Ďalšie mohyly s kamennými vencami¹³ (max. priemery 480–917 cm) z doby bronzovej sú známe z nedávneho záchranného výskumu na trase diaľnice v Ivachnovej (2014; *Harušiak/Vereščáková* 2014).

Z mohyly 1 („Kotlíček“) z centrálného hrobu v kamennej skrinke sa zachovali zlomky urny, dve ihlice a bronzové zliatky (tab. I: 1–3). Zo „žiarového hrobu 2“ je črep z esovito profilovanej, zrejme štíhlejšej hrncovitej nádoby s viacnásobnou rytou výzdobou v hornej časti hrdla (tab. I: 4). Ostatné nálezy (fragmenty keramiky a dva úštepy; tab. I: 5–21) boli bez bližšej špecifikácie označené ako artefakty zo sekundárnych žiarových hrobov v plášti mohyly (*Miroššayová* 1975/II. zväzok, 31, 32, tab. 22; *Pieta* 1970, 118; 1981, 58, 59, obr. 5; 1984).

Ihlica z centrálného hrobu má malú rebrovanú hlavicu bez výrazného ukončenia (tab. I: 3). Najstaršie exempláre tohto typu sa radia do stupňa HB1, bežné sú v období celej neskorej doby bronzovej a v staršej dobe halštatskej. Niektorí autori dokladajú ich trvanie do mladšej doby halštatskej, v staršej literatúre sa predpokladá ich používanie dokonca až do začiatku doby laténskej (*Říhový* 1979, 220, tab. 66: 1802–1827, s literatúrou). Ihlice s malou rebrovanou hlavicom sa vyskytujú na území strednej Európy (západné a juhozápadné Maďarsko, Morava, Dolné a Horné Rakúsko, stredné a severovýchodné Čechy, Bavorsko, Sliezske, Veľkopoľsko). Mimoriadne rozšírené sú v strednom Nemecku a v severovýchodných kultúrach; *Říhový* 1979, 220, 221). Na Slovensku sa niekoľko exemplárov našlo v lužickom prostredí, jeden exemplár je z Radzoviec (juhovýchodné popolnicové polia; *Novotná* 1980, 143, tab. 42: 950–957).

Z druhej ihlice sa zachovala iba ihla.

Keramiky z centrálného hrobu patrí dvojuchej amfore s viacnásobným širokým obežným žliabkovaním hornej polovice nízkeho hrdla a s výzdobou viacnásobnými širokými žliabkami na vydutí (tab. I: 1). Amfory podobného tvaru s užšími viacnásobnými žliabkami alebo rytými líniami v hornej časti hrdla pod okrajom sú známe z oravských pohrebísk v Jasenovej a v Podbieli, v ich fáze I, t. j. v období mladšieho úseku stupňa HA až stupňa HC (*Benediková* 2006, obr. 46, 78; *Čaplovič* 1968, obr. 8: 5, 9, 10; 1971, obr. 7: 1, 2). Viacnásobná rytá línia pod okrajom je obľúbeným typom výzdoby na iných typoch štvoruchých amfor na pohrebisku v Dolnom Kubíne II v jeho fáze IIa (HB1–HC; *Benediková* 2006, obr. 46, 78). Široké žliabkovanie hornej časti hrdla v severovýchodohalštatskom okruhu by malo ukazovať na datovanie do staršej až začiatku mladšej doby halštatskej (HC), no viac ako jeden žliabok pod hrdlom by mal svedčiť o pokročilejšom chronologickom postavení v rámci doby halštatskej (*Müller* 2012, 199). Na základe všetkých uvedených analógií sa dá počítať so zaradením dvojuchej amfory do neskorej doby bronzovej až stupňa HC.

Zo „žiarového hrobu 2“, teda z jedného z dvoch nedostatočne zdokumentovaných a porušených jamkových hrobov, sekundárne zapustených do plášťa mohyly, je fragment okraja a pliec vyššej hrncovitej nádoby s viacnásobnou nepravidelnou obežnou rytou líniovou v hornej časti pliec, ktorý zrejme patrí typu hrncov T_I/5, typických pre pohrebisko v oravskom Podbieli (tab. I: 4; *Benediková* 2006, obr. 28; *Čaplovič* 1968, obr. 7: 4–9; 9: 6–9). Tento typ hrncov z fázy IIa pohrebiska v Podbieli časovo zodpovedá mladšej až neskorej dobe halštatskej (HD; *Benediková* 2006, obr. 48, 78).

Z bližšie nešpecifikovaných kontextov z plášťa mohyly je tiež niekoľko ďalších fragmentov z tiel nádob, zdobených zväzkami užších vertikálnych a poloblúkových žliabkov, aké sa objavujú v neskorej dobe bronzovej a v staršej dobe halštatskej (tab. I: 5–7). Našlo sa tu aj niekoľko ďalších črepov zo spomenutých hrncov typu T_I/5 (tab. I: 8–12). Z rovnakého alebo o čosi mladšieho obdobia (HD2–LTA = fáza IIb v Podbieli; *Benediková* 2006, obr. 48, 78; *Čaplovič* 1968, obr. 10: 7) sú zlomky hrncov typu T_I/5B (tab. I: 17, 19, 20). Z hrncov typu T_I/5, 5A, 5B alebo 6, datovaných do HC2–LTA, môžu byť zlomky úch a tiel s pozostatkami rytej výzdoby (tab. I: 18, 21; *Benediková* 2006, obr. 48, 78; *Čaplovič* 1968, obr. 9: 6–9; 10: 1–9). Do rovnakého časového úseku patrí okraj a plecica súdkovitého hrnca s plastickým výčnelkom pod okrajom (tab. I: 16).

Dva kamenné úštepy (a vraj jedna obsidiánová čepeľ; pozri vyššie) z mohylového násypu pravdepodobne súvisia s rituálnou zvyklosťou vkladania štiepanej industrie do hrobov lužickej kultúry (k téme napr. *Czopek* 2001, 161, s literatúrou; *Malinowski* 2000, 127–139, s literatúrou; *Piotrowska* 2000, 293–300, s literatúrou; *Pivovarová* 1965, 119, 121). Rovnako by sa dala interpretovať prítomnosť zvieracích kostí, ktoré sa našli v plášti mohyly pri prvotnej obhliadke jej poškodeného plášťa po rozkopaní miestnymi

¹³ V jednej mohyle bol dokonca zistený dvojité kamenný veniec.

obyvateľmi (k zvieracím kostiam v hrobách v rôznych oblastiach lužickej kultúry napr. *Czopek 2001*, 164–166; *Juchelka 2014*, 45; *Pavelková/Furmánek 2015*, 219; *Veličik 1983*, 161; 1991, 205–206, s literatúrou; *Zajacová 2007*, 56).

6. Liptovské Matiašovce, kóta 950 m/Nad Konislavou (poloha 1/2007–2008)

Časť nálezov je v súkromnej zbierke a máme o nich len neúplné informácie. Bronzový kosák, sekera s tuľajkou, nôž a rozdeľovač remeňov svedčí o využití polohy v (mladšej? až) neskorej dobe bronzovej, prípadne v dobe halštatskej.¹⁴

V kolekcii odborne získaných predmetov sú nálezy z konca doby halštatskej či počiatku doby laténskej a predovšetkým z okruhu severokarpatskej skupiny neskorej doby rímskej/sťahovania národov. Staršiu časť kolekcie reprezentujú dve železné sekery uzavretou tuľajkou, dve železné ihlice, železný nôž a azda aj polotovár na výrobu sekery.

Opis predmetov z konca praveku

Ihlica, železná, so špirálovito zvinutou hlavicom a prehnutou ihlou kruhového prierezu; hrot chýba; zachovaná dĺžka 33 mm, priemer ihly 3 mm; inv. č. 80/2010; tab. II: 1.

Ihlica, železná, s ružicovitou hlavicom a rovnou ihlou kruhového prierezu; hlavica je naplocho roztepaná; dĺžka 102 mm, priemer ihly 5 mm; inv. č. 48/2010; tab. II: 2.

Sekera vyrobená z jedného kusa železa s oválnou tuľajkou s prekrývajúcimi sa koncami; dĺžka 155 mm, rozmer tuľajky približne 37 x 47 mm, dĺžka tuľajky približne 96 mm, max. šírka ostria 69 mm, hmotnosť 502,1 g; inv. č. 77/2010; tab. II: 8.

Sekera vyrobená z jedného kusa železa s čiastočne zachovanou štvorhrannou tuľajkou so zaoblenými rohmi a masívnym mierne rozšíreným ostrím; dĺžka 95 mm, rozmer tuľajky približne 32 x 32 mm, dĺžka tuľajky 56 mm, max. šírka ostria 48 mm, hmotnosť 232,7 g; inv. č. 78/2010; tab. II: 10.

Polotovár na výrobu železnej sekery; rozmer v mieste budúcej tuľajky 31 x 39 mm, dĺžka 130 mm, max. šírka v mieste budúceho ostria 52 mm; hmotnosť 1010 g; inv. č. 58/2010; tab. III: 3.

Nôž, železný, s oblúkovito prehnutou čepeľou a krátkym, na spodnej strane odsadeným trňom; celková dĺžka 128 mm, dĺžka čepele 103 mm; inv. č. 79/2010; tab. II: 9.

Železné ihlice so špirálovito zvinutou (tab. II: 1) a s ružicovitou hlavicom (tab. II: 2) majú jednoduchý tvar a vyskytujú sa v priebehu celej doby železnej. Na severnom Slovensku boli v tomto období mimoriadne obľúbené, ihlice s ružicovitou hlavicom sa vyskytujú aj vo vyhotovení s dvomi hlaviciami. Prežívanie do doby laténskej dosvedčujú nálezy z Liptovskej Sielnice-Liptovskej Mary (napr. *Pieta 1982*, tab. XIV: 1, 5).

Menšia zo sekier (tab. II: 10) sa vzhľadom na svoju veľkosť i stvárnenie tuľajky dá zaradiť k sekerám severoalpského typu, ktoré majú štvorhrannú tuľajku a väčšinou dosahujú dĺžku 9–12,5 cm (v Býčí skále sa dĺžka sekier tohto typu pohybuje medzi 12 a 15,5 cm) a predstavujú najčastejší typ železnej sekery (*Parzinger 1995*, 68). Z technologického hľadiska sa na niektorých kusoch vyskytne na okraji tuľajky obežné zhrubnutie, na iných zasa vidieť šev po spájaní (*Gedl 2004*, 65). Sekery s tuľajkou sa vyrábali z jedného kusa alebo z dvoch častí. V prvom prípade sa jeden koniec polotovaru zaostril a vykovany druhý koniec sa upravil do tuľajky (*Pleiner 1962*, 56). Pri druhom spôsobe sa na cementovaný polotovár ostria privarila rúrkovite stočená tuľajka (*Pleiner 1962*, 56). Opisovaná sekera z Liptovských Matiašoviec bola vyrobená z jedného kusa. Železné sekery so štvorhrannou tuľajkou sa vyskytujú v širšom časovom období od neskorých popolnicových polí do včasnej doby laténskej, pričom smerom k dobe laténskej by mali postupne nadobúdať širšie ostrie (napr. *Čížmář 1990*, 202, obr. 6; *Wanzek 1989*, 170, tab. 59; 60: 1–3). Najviac sa používali v stupni HD, aj keď v jeho rámci sa nedá vypracovať ich jemnejšia chronológia (*Gedl 2004*, 66; *Parzinger 1995*, 68). Sekery severoalpského typu sú rozšírené od východného Francúzska cez južné Nemecko po Moravu, Sasko a Sliezske (*Parzinger 1995*, obr. 23: 4). Pôvodný obraz rozšírenia tohto typu sekier v Európe s najvýchodnejším výskytom v Býčí skále (*Parzinger 1995*, 68) menia nové exempláre zo Slovenska (zoznam a mapovanie týchto sekier p. *Benediková 2014*, 19, 20, obr. 3).¹⁵ Vzhľadom na typologické znaky patrí sekera z Liptovských Matiašoviec zrejme do stupňa HD alebo do stupňa LTA. Na zjemnenie chronologického profilu tohto horizontu na lokalite chýbajú ďalšie záchranné body.

¹⁴ Predmety boli pred niekoľkými rokmi poskytnuté k nahliadnutiu, nie však na bližšie dokumentovanie.

¹⁵ Ide o stav k roku 2014, odvtedy sa ich počet rozšíril.

Z doby laténskej, pravdepodobne z jej staršieho úseku (LTA–LTB), je väčšia zo sekier (tab. II: 8), ktorá už nemá štvorhrannú, ale skôr oválnu tuľajku, pričom prechod medzi ostrím a tuľajkou je otvorený.¹⁶ Preloženie koncov tuľajky nie je také výrazné, ostrie je v pomere k šírke tuľajky širšie, čo je už znakom laténskych sekier (porov. napr. *Jacobi 1974, 32*).

Malé železné nože s oblúkovito prehnutou čepeľou (tab. II: 9) sú chronologicky nepreukazné nálezy, patria však k bežnému inventáru doby halštatskej aj v iných oblastiach Európy (napr. *Derrix 2001, 55*).

Najintenzívnejšie bola poloha osídlená, ako sa zdá, v neskorej dobe rímskej/v dobe sťahovania národov, resp. sa na lokalite najlepšie dochovali práve najmladšie vrstvy. Žiaľ, pre presnejšie časové určenie nemáme v súčasnosti k dispozícii žiadne bližšie chronologicky citlivé predmety, aj keď na nálezisku pôvodne nechýbali. Podľa dostupných informácií tu amatérski hľadači našli dve železné oblúkovité spoyny, pozlátý trň z pracky a tri ošúchané strieborné denáre, ktoré nebolo možné získať na odborné vyhodnotenie. Pri policajnom zásahu proti hľadačom boli priamo na mieste nálezú okrem iného zabavené dve železné lupy – výkovky kruhového tvaru, zrejme surové železo. Podobné kusy šošovkovitého alebo valcovitého prierezu poznáme aj z iných výšinných polôh s osídlením z tohto obdobia (Liptovský Ján, poloha Hrádok, Vrbov; *Pieta 2002, obr. 3: 3, 4, 13*).

Opis vybraných predmetov z včasnej doby dejinnej (pokiaľ nie je uvedené inak, ide o železné predmety)

Šidlo štvorcového prierezu; dĺžka 72 mm; inv. č. 66/2010; tab. II: 3.

Vrták, špirálový, kruhového prierezu s plochým zahnutým ukončením pre násadu; dĺžka 165 mm; inv. č. 9/2010; tab. II: 4.

Vrták, lyžicový, s plochým hrotitým ukončením pre priečnu násadu; dĺžka 212 mm; inv. č. 2/2005; tab. II: 6.

Vrták, lyžicový, s plochým hrotitým ukončením pre priečnu násadu; dĺžka 324 mm; inv. č. 24/2010; tab. II: 7.

Dláto, rezbárske, s tuľajkou a poloblúkovým ostrím; dĺžka 140 mm, šírka ostria 25 mm; inv. č. 38/2010; tab. II: 5.

Dláto kruhového prierezu s jemným mierne oblúkovým ostrím; dĺžka 167 mm, šírka ostria 18 mm; inv. č. 37/2010; tab. III: 7.

Tuľajka dláta; zachovaná dĺžka 83 mm; inv. č. 70/2010; tab. III: 1.

Sekáč s dlhým telom kruhového prierezu s klinovým ostrím; dĺžka 302 mm, priemer tela 17 mm, šírka ostria 19 mm; inv. č. 1/2005; tab. III: 5.

Sekáč štvorcového prierezu; dĺžka 175 mm; inv. č. 43/2010; tab. III: 6.

Sekáč štvorcového prierezu, deformovaný; dĺžka 143 mm; inv. č. 39/2010; tab. III: 10.

Sekáč (?) s chýbajúcim ostrím; zachovaná dĺžka 65 mm; inv. č. 44/2010; tab. III: 2.

Kladivko kovotepecké (cizelárske) s dvomi hrotitými koncami štvorcového prierezu; dĺžka 100 mm; inv. č. 69/2010; tab. III: 4.

Jamkovač kruhového prierezu so zaobleným ukončením; dĺžka 112 mm, priemer ukončenia 9 mm; inv. č. 72/2010; tab. III: 8.

Priebojník s hrotom štvorcového prierezu; dĺžka 116 mm; inv. č. 71/2010; tab. III: 9.

Čepeľ nožnic so šikmým prechodom do perového držadla; zachovaná dĺžka 149 mm; inv. č. 33/2010; tab. IV: 5.

Nožnice (fragment) s krátkou hrotitou trojuholníkovou čepeľou a dlhým oblúkovitým perom; zachovaná dĺžka 272 mm; inv. č. 61/2010; tab. IV: 6.

Čerieso s masívnym telom štvorcového prierezu a mimoriadne krátkou, pravdepodobne používaním zodratou čepeľou s oblúkovitým chrbtom a rovným ostrím; zachovaná dĺžka 248 mm, šírka tela 38 mm, šírka čepele 54 mm; inv. č. 59/2010; tab. IV: 7.

Kosák (srp) s oblúkovitou čepeľou s šikmo skoseným chrbtom; hrot chýba; na ostrí stopy zúbkovania; na rukováti koncový trň s ohnutím a priečny nit ukončený polovičnou objímkou; zachovaná dĺžka 223 mm, dĺžka rukoväte 63 mm; inv. č. 8/2005; tab. IV: 13.

Kosák (srp) s tenkou oblúkovitou deformovanou čepeľou a prehnutým rozšíreným hrotom; na ostrí stopy zúbkovania; rukoväť chýba; zachovaná dĺžka 255 mm; inv. č. 41/2010; tab. IV: 8.

Zlomok kosáka (srpu) s fragmentárnou oblúkovitou čepeľou so skoseným chrbtom a rozšírenou rukoväťou s otvorom pre pripevňovací nit s pravouhlým koncovým trňom; zachovaná dĺžka 185 mm; inv. č. 40/2010; tab. IV: 9.

Zlomok úzkej čepele kosáka (srpu); na ostrí stopy zúbkovania; zachovaná dĺžka 95 mm; inv. č. 31/2010; tab. IV: 10.

Zlomok čepele kosáka so šikmo skoseným chrbtom; zachovaná dĺžka 130 mm; inv. č. 67/2010; tab. IV: 11.

Zlomok deformovanej čepele kosáka so šikmo skoseným chrbtom; zachovaná dĺžka 102 mm; inv. č. 46/2010; tab. IV: 12.

Kosa s mierne zahnutou tenkou čepeľou a pravouhlým osadením násady; upevňovacia časť prechádza do čepele masívnym oblúkom; dĺžka ostria 375 mm, celková dĺžka 392 mm; inv. č. 1/2010; tab. IV: 15.

Kosa (fragment) so zachovanou plochou rukoväťou s koncovým trňom a oblúkovitým prechodom do čepele; zachovaná dĺžka 218 mm, z toho dĺžka upevnenia násady 110 mm; inv. č. 42/2010; tab. IV: 14.

¹⁶ Na rozdiel od sekier severoalpského typu, kde je uzatvorený (porov. napr. *Benediková 2014, obr. 2: 4; Pieta 2008a, obr. 65: 1, 5, 6*).

Nôž s mierne prehnutým ostrím a rovným chrbtom; trň pre rukoväť smeruje mierne nadol; celková dĺžka 151 mm, dĺžka čepele 110 mm; inv. č. 36/2010; tab. V: 8.

Nôž s rovným ostrím, mierne oblúkovým chrbtom a dlhým trňom; celková dĺžka 163 mm, dĺžka čepele 96 mm; inv. č. 49/2010; tab. V: 9.

Kľúč, hákový, z tordovanej tyčinky štvorcového prierezu; dĺžka 135 mm, priemer tyčinky 5 mm; inv. č. 27/2010; tab. VI: 15.

Vsuvka do perovej visiacej zámky (fragment); dĺžka 76 mm; inv. č. 9/2005; tab. IX: 4.

Kľúč do perovej visiacej zámky; dĺžka 121 mm; inv. č. 11/2005; tab. IX: 5.

Minca, Traian (razba 108 n. l.), denár, striebro, silne ošúchaný; určil J. Hunka; inv. č. 76/2010; tab. V: 10.

Kotlík, fragment zo znitovaných dvoch pásov medeného plechu; zachovaná dĺžka 74 mm; inv. č. 45/2010; tab. V: 7.

Naberačka zo železného plechu kruhového tvaru; časť obvodu a ucho chýbajú; priemer 180 mm, výška 65 mm; inv. č. 60/2010; tab. V: 5.

V pomerne rozsiahlom súbore, nájdenom počas prieskumov lokality, sa okrem jednej mince a častí hlinených, kovových a okovaných drevených nádob nachádza poľnohospodárske náradie, nástroje, fragmenty kuchynského náčinia, stavebné kovania a kováčsky výrobný odpad.

Rímske mince (tab. V: 7) z 1.–2. stor. n. l. so spoľahlivou väzbou na konkrétne sídlisko patria v hornatej časti severného a stredného Slovenska k zriedkavým nálezom. Vo väčšom množstve sa objavujú skôr razby z konca tohto obdobia (*Hrnčiarik* 2013, 186; *Švihurová* 2017, 198–201). Jedným z mála príkladov je dosiaľ nepublikovaný hromadný nález 14 denárov na výšinnom sídlisku púchovskej kultúry v Turí, okr. Žilina, s koncovou razbou z polovice 2. stor. Aj na lokalitách severokarpatskej skupiny sú v uvedenom priestore nálezy mincí zriedkavé. Okrem ojedinelých razieb z 3.–4. stor. bez preverených nálezových okolností je známy iba hromadný nález bronzových mincí z Liptovskej Porúbky. V ostatnom čase sa podarilo verifikovať a dohľadať depot z Hája, okres Turčianske Teplice, ktorý obsahoval 22 malých a stredných bronzov z 2.–4. stor. Pre výskyt denárov v Liptovských Matiašovciach je dôležitá prítomnosť takýchto silne ošúchaných mincí z 2. stor., zistených na výšinnom sídlisku severokarpatskej skupiny z konca 4. až začiatku 5. stor. v Turíku, okr. Ružomberok, v jaskyni pri Žehre, okr. Spišská Nová Ves, ale aj v Malopolsku. Razby z kvalitného striebra boli ešte po stáročiach od ich emisie predmetom záujmu neskoro-rímskeho obyvateľstva v Západných Karpatoch, kde sa nepochybne používali najmä ako surovina na výrobu šperkov (*Kolníková/Pieta* 2009, 122; *Madyda-Legutko/Zagórska-Telega* 2003).

Keramiká z výšinej polohy na kóte 950 je značne fragmentárna, aj keď relatívne početná. Najviac zlomkov patrí do konca praveku. Silne zastúpené sú aj črepy severokarpatskej skupiny, kde tradične, ako aj na ostatných lokalitách tohto typu, ide najmä o zlomky zo zásobníč s okružím, výraznej okrovej až červenej farby s obsahom zrníek sludy v hrubozrnnom ceste s vlnicovou výzdobou v hornej časti vydutia. Menej sa vyskytli zlomky hrncov s esovitým profilom.

Drevené vedierka sú doložené kovaniami a železným držadlom s hákovito ukončenými koncami (tab. V: 1, 2).

Naberačka (tab. V: 5) zo železného plechu patrí k zriedkavým nálezom. Tento druh železnej nádoby na rukoväti sa niekedy označuje ako odlievacia lyžica, avšak celé kusy s ukončením v tvare vidlice (na mäso) sú jednoznačne zaraďované medzi kuchynský riad (*Humer* 2009, 124). Táto časť sa v našom prípade nezachovala. Naberačky sa ojedinele objavujú už v dobe laténskej. Podľa hromadného nálezu 6 z Plaveckého Podhradia sú doložené aspoň už na konci strednej doby laténskej (*Pieta* 2008a, F27). Vyskytujú sa i v oppidálnom prostredí (*Meduna* 1961, tab. 14: 1); nález z Rajeckých Teplíc zrejme súvisí so zánikovým horizontom púchovských hradísk na začiatku doby rímskej (*Pieta* 2008a, 232, obr. 111: 11). Pomerne bežné sú v rímskych provinciách (*Feugère* 1986). Exemplár z Liptovských Matiašoviec sa našiel v povrchovej vrstve, takže nemôžeme vylúčiť ani jeho mladší pôvod. V inventári sídlisk severokarpatskej skupiny by išlo zatiaľ o ojedinelý výskyt tohto typu antického výrobku či jeho napodobneniny, čo by však pri pomerne častých importoch z mediteránneho a pontického okruhu alebo silných romanizačných vplyvoch (príkladom je architektúra a inventár kniežacieho hrobu z Popradu) v danom prostredí neprekvapovalo.

Kotlíky (tab. V: 7) z medeného plechu boli v období sťahovania národov zrejme bežnou súčasťou vybavenia kuchyne či ohniska a sú známe z hrobových inventárov (Krakovany-Stráže; *Pieta* 1987, 409) a vo fragmentoch i ako sídliskové nálezy (Detva, Horné Pršany; *Pieta* 2008b, obr. 3: 1–3; *Šalkovský* 2009, obr. 62: 13, 14).

Krájadlá, čeriesla (tab. IV: 7), už boli v neskoroantickom období bežnou súčasťou pluhu alebo samostatného náradia, predkroja (*Henning* 1987, 61–63). Konštrukcia pokročilých oradiel vybavených radlicou, čerieslom a kolieskami sa z provinciálneho prostredia rozšírila do barbarika. Na neskoro-rímskych sídliskách v severnom Podunajsku sú krájadlá menej časté, objavujú sa však už v 2.–3. stor. (Branč, Dunajská Lužná, Pobedim; *Bazovský* 2010, 17; *Hajnalová/Varsík* 2010, 182). Železná miniatúra radlice a krájadla

z germánskeho žiarového hrobu 28 zo 4. stor. z Čierneho Brodu svedčí o miestnom využívaní a význame tohto vyspelého orného náradia (Kolník 1975, 367, obr. 13: 3). Na výšinných polohách severokarpatskej skupiny ide o druhý nález svojho druhu. Spolu s krájadlom, radlicou a hriadeľovou reťazou z Laziska (čo je doklad využívania kolesového pluhu či radla; Pieta 2002, obr. 2: 11, 21) svedčia o prekvapivo dobrej technickej úrovni orby v horskej oblasti severného Slovenska.

Zberové náradie je v nálezoch z lokality zastúpené zákovkami (tab. IV: 1–4) a poškodenými kusmi kosákov a kôš, ktoré boli pravdepodobne určené na prekovanie v miestnej dielni. Významne však dopĺňajú naše poznatky o tomto náradí z oblasti severokarpatskej skupiny.

Kosáky (tab. IV: 8–13) majú užšiu, smerom ku hrotu sa zužujúcu čepeľ, ukončenú mierne prehnutým sploštením. Rukoväť bola pripevňovaná pomocou koncového trňa a priečného nitu. Svojím tvarom a spôsobom upevnenia sa približujú k typu H5 podľa J. Henninga (1987, tab. 39: 30–39). Tento typ je známy z viacerých lokalít severokarpatského osídlenia (Pieta 1991a, obr. 3: 4–7; 2016, 274), ale aj z germánskych lokalít 4. stor. na západnom Slovensku (Hajnalová/Varsik 2010, 182, 183).

Kosy (tab. IV: 14, 15) s dlhou úzkou čepeľou boli ku kosisku pripevnené v pravom uhle pomocou fixačného trňa a zákovky. Na rozhraní upevňovacej časti a čepele majú charakteristický klenutý oblúk obdĺžnikového prierezu, ktorý slúžil na zachytávanie zožatej trávy. V danom prostredí sú to prvé exempláre tohto typu, ktoré však dobre poznáme najmä z neskoroprovinciálneho prostredia v 4.–5. stor. (Henning 1987, 91, 92). Ojedinele sa našli aj v naddunajskom barbariku (Štúrovo; Beljak/Kolník 2008, obr. 13: 5; Dolná Súča, hromadný nález, nepublikované).

Stavebné kovania, súčasti skriniek a truhlíc sú najpočetnejšou skupinou nálezov z lokality. Tomuto druhu pamiatok sa dosiaľ nevenovala väčšia pozornosť napriek tomu, že koncom doby rímskej a najmä v prostredí severokarpatskej skupiny ide o veľmi typickú súčasť nálezového inventára, dokladajúcu vysokú úroveň stolárskej a zámočnickej práce i značný rozsah využívania takýchto výrobkov v horskom prostredí Karpát. Využitie klincov, skôb, kramlí, pántov, zápustiek a zámok v zariadení drevených stavieb zostáva iba hypotetické a je pravdepodobné pri väčších kusoch kovaní, pri zápustkách osadených v dreve hrubšieho priemeru a pri kľúčoch, ktoré sa svojou veľkosťou hodia k uzatváraniu dvier systémom zasúvania vnútornej závery (Schubriegelschloss; Jacobi 1974, 154–174; Pieta 2010, 93). Sem patrí kľúč tvaru T z okolia neďalekej jaskyne Dúpnica (M. Furman, ústna informácia). Poznáme ich aj z výšinnej lokality v Lazisku (tab. X: 6, 9; XI: 6) a aj z ďalších lokalít na Orave a na Liptove (Pieta 2002, obr. 3: 10, 17).

Spoločne, najmä podľa súdobých hrobových nálezov, vieme rekonštruovať použitie kovových súčastí kovaní a zámok, ktoré boli súčasťou drevených skriniek a truhlíc so zasúvacím vrchom alebo odklopným vekom, pripojeným pomocou železných pántov (Schuster 2010). O ich oblube a všeobecnom využívaní svedčia najmä počty pravouhlých kovaní s koncovými otvormi na pripevnenie pomocou klincov, ktoré spevňovali rohy dreveného korpusu truhlice či debničky (tab. VI: 1–9). Nachádzajú sa (často vo dvojiciach) vo vrstvách a objektoch výšinných sídlisk (Liptovský Ján, Liptovská Mara, Vyšný Kubín). Masovo sa vyskytli na hradisku Zvon pri Lazisku (tab. VII: 1, 2, 4, 5, 11). K tejto skupine pamiatok patria aj kramle, pánty, zápustky, závery, držadlá a oká na ich uchytenie a samozrejme súčasti zámok: krycie plechy, klinové a perové západky a kľúče na ich uvoľňovanie (tab. VI: 10–14; VIII; IX: 1–4, 6–13).

Kľúč (tab. IX: 5) patril k perovej zámke typu Wetzendorf, hojne používanej v barbariku na uzatváranie drevených skriniek. Kľúče a súčasti zámok v severokarpatskej skupine na severnom Slovensku (Lazisko; tab. VII: 18; XI: 2) sú najvýchodnejšími nálezmi tohto typu (Schuster 2010, obr. 10). Pri analogických zámokoch sa uplatňovali perové západky (porov. tab. IX: 4).

7. Liptovské Matiašovce – Liptovský Trnovec, historická cesta

Pri hľadaní trás ciest sú nápomocné jednak historické kartografické podklady (historické vojenské mapovania), jednak toponymá.¹⁷ Pribeh nami sledovanej starej cesty sa na týchto podkladoch nedá spoľahlivo identifikovať. Z toponomastického hľadiska sa však v trase našej cesty objavuje jeden zaujímavý miestny názov. Mapa 1 : 10 000 (M 1 : 10 000 26-43-04) uvádza medzi polohou 7/2009 a 8/2009, teda v mieste odbočky z tejto cesty na severovýchod na polohu 2/2007–2008, názov „Na hranici“, ktorý by mohol indikovať rozhranie, prechod či kontrolné miesto medzi nešpecifikovanými správnymi jednotkami

¹⁷ Výskum a mapovanie historických ciest tvorí samostatný okruh bádania so samostatnou metodikou, ktorému sa však bližšie nevenujeme (pre viac informácií pozri napr. Denecke 1979, 433–483; Martinek a kol. 2013; Slivka 1998, 259–278; Staščíková-Štukovská 2017, 697–718, s literatúrou).

(k metáciám vrátane terminológie v písomných prameňoch pozri napr. *Maliniak 2009*, 103–109). V tomto prípade by mohlo ísť o rozmedzie katastrov Liptovského Trnovca a Liptovských Matiašoviec, keďže aj v súčasnosti sa katastrálna hranica nachádza v týchto miestach. Mapovaný úsek starej cesty v katastroch Liptovských Matiašoviec a Liptovského Trnovca je zrejme komunikáciou miestneho významu, resp. horskou cestou, aké v stredoveku spájali hlavné komunikačné ťahy (porov. napr. *Šimko 2015*, 31). Podľa toponym sa významnejší historický prechod dá azda hľadať v susednej Suchej doline na základe toponyma „suchý“, možno indikujúceho suché miesto či priechod, ako aj podľa názvu „Mníšek“, ktorý môže byť indikátorom kláštora alebo skôr mníšskej pustovne (*Ivanič 2011*, 22, 64–68). Poloha Mníšek sa nachádza práve na východnej strane vstupu do Suchej doliny v katastri Liptovských Matiašoviec. Významná komunikácia viedla Kvačianskou dolinou, západne od Suchej doliny, ktorá bola pokračovaním medzinárodnej obchodnej cesty na trase Nowy Sącz – Sedmohradsko, pričom práve oravská odbočka cez Tvrdošín a Kvačiansku dolinu, pokračujúc cez Ružomberok a Banskú Bystricu na stredoslovenské banské mestá, bola vybudovaná v snahe vyhnúť sa frekventovanej trase cez Košice (*Šimko 2015*, 31). V 16. stor. nadobúdala cesta úzkou Kvačianskou dolinou pomerne veľký význam a v jej blízkosti vznikla v Liptovskej Sielnici menšia mytnica (*Šimko 2015*, 31). Cesta dolinou bola prechodná nielen pešou chôdzou, ale aj zjazdňá vozmi a do nedávnej minulosti išlo o bežne využívanú komunikáciu medzi oravskou a liptovskou stranou Chočských vrchov.¹⁸

8. Liptovský Trnovec, poloha 8/2009

Železný kruh,¹⁹ nákrčník (obr. 7), vzdialene pripomína bronzové nákrčníky s očkom a háčikom z kastelov Saalburg a Zugmantel, ktoré sú na koncoch, resp. aj v iných častiach kruhu ovinuté drôtom. Boli vyrobené z tyčinky oválneho/okružného prierezu (*Beckmann 1981*, 16–18, tab. 4). Ich datovanie sa pohybuje od 3. do začiatku 5. stor. n. l. (*Beckmann 1981*, 16). Nákrčné kruhy podobného tvaru sa objavujú aj na počiatku doby rímskej, ako to potvrdzuje podobný kus z bohatého ženského dvojhrabu na hradisku Hlavina pri Bytči-Hrabovom, datovanom do prvých desaťročí nového letopočtu (stupeň B1a; *Pieta 2010*, 316, F40: 2). Ide o železný kruh so zahrotenými koncami, sčasti ovinutý drôtom z bieleho kovu. Aj na povrchovej korózii nákrčníka z Liptovského Trnovca možno pozorovať stopy ovinutia úzkou, pôvodne asi organickou (koženou?) páskou.

9. Liptovský Trnovec, severozápadný výbežok Opálenice (poloha 2/2007–2009)

Z polohy sa pri prieskume detektorom kovov a porušených vrstiev v teréne získali len nedatovateľné železné predmety – štyri klince a malé šidielko/priebojník.

10. Liptovské Matiašovce-Pod Mníškom/Kozí chrbát

Spona s tromi kruhovými otvormi na zachycovači a s vodorovne smerujúcim uzlíkom na pätku (dĺžka 62 mm) patrí k typu výrazne profilovaných spôn A68 (obr. 9: 1). V európskom barbariku 1. stor. n. l. ide o rozšírený typ spôn, ktorý sa štandardne objavuje aj na sídliskách púchovskej kultúry (*Maczyńska 2001*, 167, s literatúrou; *Peškař 1972*, 78, s literatúrou; *Pieta 1982*, 41, 42). Kus z Liptovských Matiašoviec s masívnou hlavou, rovnou nôžkou a tromi otvormi v zachycovači patrí nepochybne k starším variantom tohto typu približne z polovice 1. stor. n. l.

Z lokality rovnako pochádzajú nedatované kusy železnej trosky ako odpad kovárskej, alebo železiarskej činnosti.

Zaujímavým nálezom z výskumu V. Hanuliaka je kovová tyčinka s dvojitém zosilnením v strede a s plastickými uzlíkmi na obidvoch koncoch (obr. 9: 2). Na povrchu vidno stopy po tvarovaní jemným kovaním. Podľa metalografickej analýzy obsahuje 93,65 % striebra, 1,23 % zlata a 6,38 % medi. Účel tohto artefaktu je nejasný, svojím tvarom pripomína niektoré ramienka laténskych rovnoramenných vážok, túto interpretáciu však spochybňuje použitý materiál – striebro s vysokou rýdzosťou. Nie je zrejme, do ktorého z doložených horizontov osídlenia (pozri vyššie) tento artefakt patrí.

V polohe Pod Mníškom sa našla keramika púchovskej kultúry (neskorá doba laténska? až staršia doba rímska) a zo včasného stredoveku (*Furman 2016a*, 136; *Hanuliak 1974*; *Pieta 2016*; *Ruttkay 1992*, 28).

¹⁸ Historické foto pozri napr. tu: <http://www.severka.nfo.sk/modules.php?name=News & file=article & sid=249>.

¹⁹ Opis predmetu pozri v *Benediková/Bartík 2013*, 61.

12. Liptovské Matiašovce-Dúpnica

K najstarším pamiatkam z jaskyne Dúpnica z mladšej až neskorej doby halštatskej patrí bronzová krížová ihlica typu Orava (obr. 10: 1; *Struhár 2009*, 77; *Struhár/Soják/Šimková 2013*, 64). Hlavicu má zdobenú vruborezom a obidve ramená hlavice sú ukončené trojlístkovou aplikáciou. Najbližšími analógiami k ihlici sú exempláre z Tupej skaly vo Vyšnom Kubíne (*Čaplovič 1987*, tab. XXVII: 4, 6), ktoré sa odlišujú len hustotou vruborezu na hlavici. K tomuto typu ihlíc patrí aj ihlica z lokality Zvon pri Lazisku (tab. XI: 1). Ihlice typu Orava predstavujú miestny výrobok severoslovenských dielní so širokým datovaním (mladší HC1–LTA), ktoré sa dá podľa rozvoja miestnej kovolejárskej produkcie v stupni HD (a podľa datovania iných výrobkov typických pre oblasť severného Slovenska) pravdepodobne obmedziť na stupeň HD. Ihlice typu Orava boli donedávna známe výlučne z prostredia severného Slovenska (Orava, Liptov, Spiš; *Benediková 2017*, 343, 355, 365, 370, 371, obr. 12). Nedávno bol amatérskym hľadačom objavený jeden exemplár tohto typu ihlice údajne v Košolnej, okr. Trnava (M. Felcan, ústna informácia). Je to zatiaľ jediný kus mimo územia severného Slovenska, čo by znamenalo len ďalšie potvrdenie komunikácie a existujúcich (i keď zrejme málo intenzívnych) kontaktov halštatského obyvateľstva severnej časti Západných Karpát so susedmi z prostredia východo-halštatskej kultúry (porov. *Benediková 2014*, 26–29; *2017*, 335–381). Musíme však mať na pamäti, že ide o nález vyzdvihnutý neodborníkom za neznámych okolností. Údaj o lokalizácii je v takýchto prípadoch vždy spochybiteľný, hoci v tomto prípade sa minimálne ohraničenie miesta nálezu juhozápadným Slovenskom dá považovať za relatívne spoľahlivé.

Z doby halštatskej sú nezdobené esovito profilované nádoby a časť súdkovitých nádob. Do predpúchovského stupňa radíme časť súdkovitých nádob a vázovitú/amforovitú nádobu s rytou a vypichovanou výzdobou (porov. napr. *Benediková 2006*, tab. XIX; XXI; XXV; *Pieta 1982*, tab. XXII; *Šimková 2014*, obr. na str. 15).

Spona spojenej konštrukcie so štvorzávitovým vinutím (dĺžka 95 mm) vykazuje viaceré mladšie prvky tohto typu: vnútornú tetivu, plný zachycovač a ukončenie pätky pomocou svorky v strede oblúkoviťého lúčika. Zrejme patrí na prelom stupňov LTD1/LTD2 (*Pieta 1982*, 25, tab. III: 17).

Nedávno objavená strieborná minca z jaskyne (obr. 10: 2; *Soják/Struhár 2014*, 5, 6, obr. 2; *Struhár/Soják/Šimková 2013*, 64) je miestnou napodobeninou eraviských razieb. Ide asi o dáčku napodobeninu republikánskych mincí typu Torbágyi C, resp. o napodobeninu jeho variantu (*Soják/Struhár 2014*, 7). Tieto typy a ich varianty sa vyskytujú aj na iných hradiskách púchovskej kultúry, pričom sa predpokladá, že na niektorých z nich sa napodobeniny eraviských mincí aj produkovali (*Soják/Struhár 2014*, 7). Eraviské mince stupňa LTD2 predstavujú na území Slovenska najpočetnejšiu skupinu napodobenín republikánskych denárov, predovšetkým je zastúpený Torbágyiovej typ C a jeho varianty (*Kolníková 2005*, 81). Väčšina severoslovenských nálezov sa od pravých eraviských denárov odlišuje štylizovanou symbolikou, pseudonápismi, hmotnosťou i použitým kovom (mnohé boli medené; *Kolníková 2005*, 81, 82).

Nové nálezy získané z jaskyne a jej okolia (M. Furman, ústna informácia) poukazujú aj na silné osídlenie z rímskej fázy púchovskej kultúry, hlavne z jej záverečného obdobia. Rovnako intenzívne je zastúpená aj severokarpatská skupina, a to včítane dokladov kovárskej výroby, podobne ako v prípade vyšinnej polohy na kóte 950.

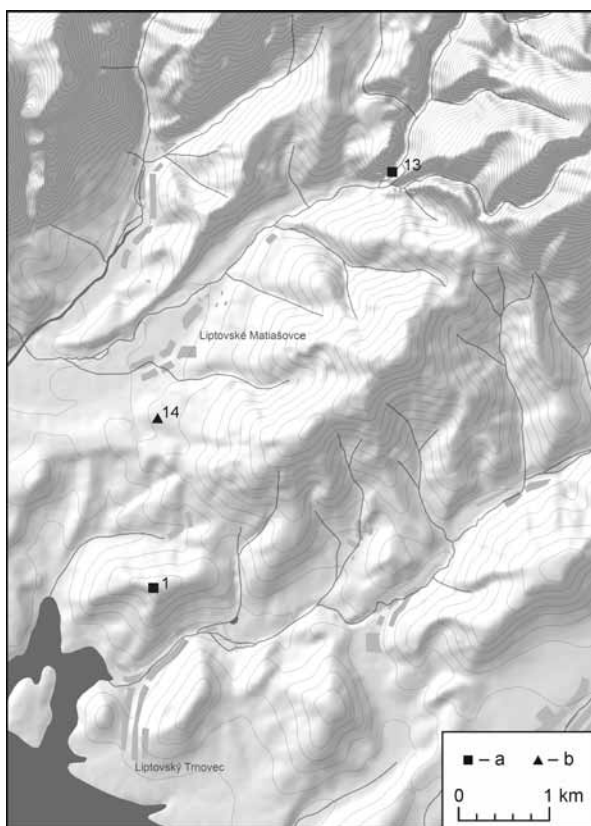
13. Liptovské Matiašovce-Nad Občasnou vyvieračkou

Zdobená keramika spod previsu pri Občasnej vyvieračke má analógie na Orave a na Liptove v mladšej až neskorej dobe halštatskej (typ hrnca T_I/5; k datovaniu pozri vyššie). Medzi črepami sú aj súdkovité nádoby s výrazne zatiahnutým okrajom z doby halštatskej až strednej doby laténskej, ako aj formy z konca strednej až neskorej doby laténskej (ucho z amfory; *Šimková 2014*, obr. na str. 16). Ihla patrí zrejme železnej spona spojenej konštrukcie z rovnakej doby (*Pieta 1982*, tab. I–III; *Šimková 2014*, obr. na str. 16).

Nôž a časť keramiky spod previsu patria do stredoveku až novoveku (*Šimková 2014*, 17).

Osídlenie mikroregiónu v praveku a včasnej dobe dejinnej

Archeologické aktivity v strednom Liptove podľa modelu na základe analýzy nálezov z katastrof obcí Liptovský Trnovec a Liptovské Matiašovce priniesli bohaté a druhovo rôznorodé pramene k využitiu krajiny človekom v minulosti, od neolitu až do novoveku (obr. 11–15).

Obr. 11. Osídlenie katastrov obcí Liptovské Matiašovce a Liptovský Trnovec v praveku (bez bližšej špecifikácie) a v neolite. Vyhodenie mapy L. Benediková, K. Pieta, M. Bartík. Legenda: a – pravek; b – neolit.

Obr. 12. Osídlenie katastrov obcí Liptovské Matiašovce a Liptovský Trnovec v dobe bronzovej až včasnej (na začiatku staršej) dobe laténskej. Vyhodenie mapy L. Benediková, K. Pieta, M. Bartík. Legenda: a – stredná až mladšia doba bronzová; b – neskorá doba bronzová až staršia (začiatok mladšej) doba halštatská; c – mladšia až neskorá doba halštatská; d – mladšia doba halštatská až včasná (začiatok staršej) doba laténska.

Neolit a eneolit (obr. 11)

Najnovší objav keramiky a štiepanej industrie v polohe Bochničky v Liptovských Matiašovciach ukazuje využitie typickej neolitickej sídliskovej polohy na nízkom tiahľom chrbte z dvoch strán obtekanom potokom (*Furman, v príprave*). Doklady neolitickeho osídlenia Liptova v období kultúry s mladšou lineárnou keramikou sú zatiaľ skromné (Bešeňová, Kvačany, Liptovský Mikuláš, Liptovská Sielnica-Liptovská Mara; *Sliacka 2009, 36; Struhár 2003–2007, 21; Struhár 2009, 54, 55, s literatúrou*). Objav v Liptovských Matiašovciach však ukazuje, ako je dôležité systematicky sledovať aj nižšie polohy v regióne, čo je nevyhnutnou podmienkou vytvorenia uceleného obrazu osídlenia v neolite, ale aj v mladších etapách pravekého a včasnohistorického osídlenia.

Eneoliticke osídlenie Liptova je pomerne bohaté. V staršom eneolite (lengyelská kultúra) bola osídlená Lisovská jaskyňa, odkiaľ poznáme unikátne doklady kultových praktík i nález drobnej medenej plastiky (*Struhár 2009, 56, 57, 60*). Nálezy badenskej kultúry sa sústreďujú najmä v blízkosti travertínov, s najvýznamnejšou osadou v Bešeňovej, ale využívali sa aj výšinné a jaskynné lokality (*Struhár 2009, 60–64*). Staršie neoverené pramene uvádzajú eneoliticke keramiky (badenská kultúra) aj z kopca Hrádok v Liptovskom Trnovci.

Doba bronzová až včasná doba laténska (obr. 12)

Najstaršou pamiatkou tohto obdobia v sledovanom mikroregióne je lužické sídlisko zo strednej až mladšej doby bronzovej v polohe Ravence/Blatné/Kamenisté v Liptovskom Trnovci, zo stupňov BB2 (BC1), resp. BC2 až HA1 (*Przybyła/Beljak 2010, 273–308*). Keramik z lokality je významným súborom pre štúdium

predlužickej kultúry a počiatočných fáz lužickej kultúry na Slovensku (v zmysle terminológie L. Veliačika 1983, 166, obr. 8; odlišné chápanie začiatkov lužickej kultúry pozri Kujovský 2015, 175–178) v strednej dobe bronzovej (porov. Benkovský-Pivovarová, v príprave; Przybyła/Beljak 2010, 273–308). Z priestoru sídliska pochádzajú tri žiarové hroby z rovnakého obdobia (Kvietok 2016), no súveké pohrebisko k sídlisku nepoznáme.

Niekedy v neskorej dobe bronzovej až staršej (na začiatku mladšej) dobe halštatskej, následne v mladšej dobe halštatskej až včasnej dobe laténskej, slúžil na pochovávanie minimálne jednej zložky spoločnosti pohrebiskový areál na opačnom konci katastra Liptovského Trnovca v polohe Priehonisko/Konislava/Konislavy.

V neskorej dobe bronzovej až včasnej (na začiatku staršej) dobe laténskej osídlený kopec s kótou 950 m leží v katastri Liptovských Matiašoviec, patrí však k rovnakému sídliskovému areálu ako mohylník v polohe Konislava. Ide o výšinné, nepochybne aj opevnené sídlisko, hradisko.

V dobe halštatskej sa využívala aj jaskyňa Dúpnica a neďalšie svahy pri Občasnej vyvieračke v Suchej doline. Predpokladáme, že tu sa nachádzala terasovitá osada k vyššie uvedenému hradisku. Pre názor, že jaskyňa mohla slúžiť ako rituálny priestor (Šimková 2014, 16, 17), zatiaľ neexistujú presvedčivé doklady. Krížová ihlica typu Orava z jaskyne z mladšej až neskorej doby halštatskej je výrobkom lokálnej severoslovenskej dielne. Podobne keramika z polohy Nad Občasnou vyvieračkou patrí do charakteristického okruhu rytím zdobenej keramiky mladšej až neskorej doby halštatskej (typ hrniec I/5, t. j. T_I/5), aká sa vyskytuje na niekoľkých málo lokalitách na Orave a na Liptove (Benediková 2006, obr. 81). Obidva typy artefaktov tak ukazujú lokálne zvláštnosti materiálnej kultúry v mladšej až neskorej dobe halštatskej, ktoré zároveň dokladajú odlišné kultúrne prostredie od ostatných regiónov Slovenska (porov. Benediková 2014, 26–29; 2017, 335–381). Využívanie odľahlých polôh v značných nadmorských výškach na konci praveku v tomto priestore potvrdzujú aj ďalšie, zatiaľ detailnejšie nedokumentované lokality, ako je spomenutá poloha Bubon alebo vzdialenejšie opevnené refúgium na vrchu Mních (Bobrovec) nad Jaloveckou dolinou (Pieta 1979).

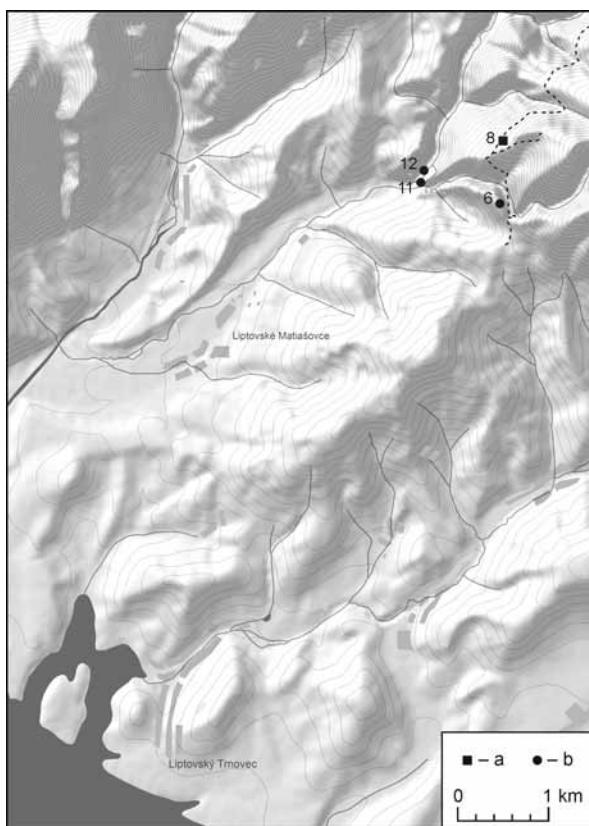
Staršia doba laténska až staršia doba rímska (predpúchovský stupeň a púchovská kultúra; obr. 13)

Skúmaný priestor bol v tomto období využívaný pre osídlenie skôr sporadicky. Ťažiskovo bol mikroregión osídlený v staršej dobe rímskej, potom až v období severokarpatskej skupiny (neskorá doba rímska/sťahovanie národov).

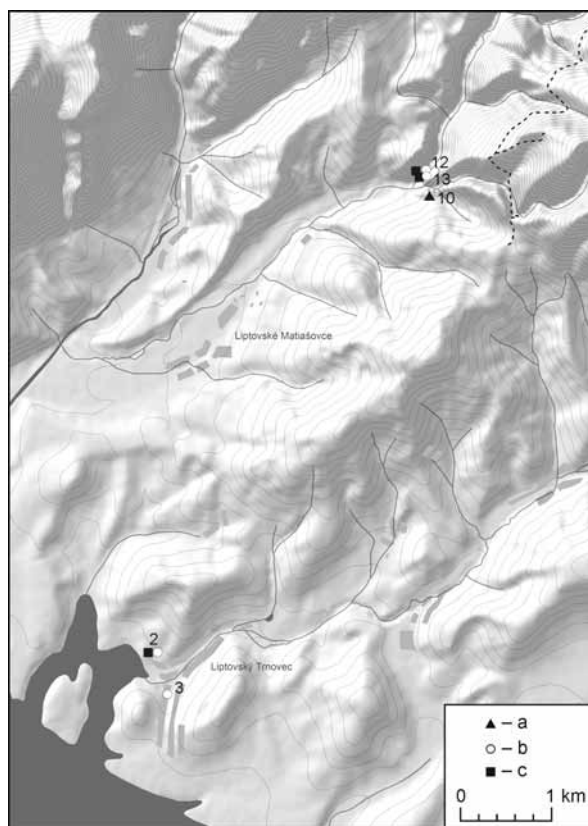
Je pozoruhodné, že materiál z predpúchovského stupňa aj z laténskej fázy púchovskej kultúry pochádza spoľahlivo iba z krasových útvarov v katastri Liptovských Matiašoviec – z jaskyne Dúpnica (keramika, fragment spony, minca) a z previsu Nad Občasnou vyvieračkou (keramika, fragment spony). Aj nové nálezy zo svahov v okolí jaskyne ukazujú na intenzívne osídlenie až v staršej dobe rímskej. Keramika púchovskej kultúry (azda neskorej doby laténskej, no presvedčivo až staršej doby rímskej) je známa z polohy Pod Mnískom v Liptovských Matiašovciach. Stopy kováčskej a/alebo železiarskej činnosti nie sú presvedčivo datované (pozri vyššie), je preto otázne, do akej miery môžeme v tomto mikroregióne rátať s výrobnou činnosťou v mladšom období púchovskej kultúry.

Obr. 13. Osídlenie katastrálnych obcí Liptovské Matiašovce a Liptovský Trnovec v mladšom úseku staršej doby laténskej až v staršej dobe rímskej (predpúchovský stupeň a púchovská kultúra). Vyhotovenie mapy L. Benediková, K. Pieta, M. Bartík. Legenda: a – mladšia staršia doba laténska až staršia stredná doba laténska (predpúchovský stupeň); b – mladšia stredná doba laténska až staršia doba rímska (púchovská kultúra).

Obr. 14. Osídlenie katastrov obcí Liptovské Matiašovce a Liptovský Trnovec v dobe rímskej až sťahovaní národov a v neskorkej dobe rímskej/sťahovaní národov (severokarpatská skupina). Vyhotovenie mapy L. Benediková, K. Pieta, M. Bartík. Legenda: a – doba rímska až sťahovanie národov; b – neskorá doba rímska/sťahovanie národov (severokarpatská skupina).

Obr. 15. Osídlenie katastrov obcí Liptovské Matiašovce a Liptovský Trnovec v stredoveku a novoveku. Vyhotovenie mapy L. Benediková, K. Pieta, M. Bartík. Legenda: a – stredovek, 9./10.–12./13. stor.; b – stredovek, 14.–16. stor.; c – novovek.

Neskorá doba rímska až sťahovanie národov (obr. 14)

V mikroregiónne bola koncom 4. a začiatkom 5. stor. n. l. intenzívne využívaná kóta 950 m v Liptovských Matiašovciach. Polohy Podmešťová, jaskyňa Dúpnica a jej okolie v ústí Suchej doliny zrejme tvorili údolné sídliskové zázemie k tejto výšinnej lokalite. Stopy intenzívneho osídlenia svahov, doložené v nedávnom období v celom úseku medzi polohami Podmešťová a Dúpnica, naznačujú, že v tejto historickej perióde mohlo ísť o sídlo jednej komunity, využívajúcej údolné terasy i výšinnú polohu.

Už v dobe rímskej a/alebo v období sťahovania národov mohla byť popri Prosieckej doline ako komunikácia smerom na sever využívaná aj historická cesta, keďže pri jej trase (poloha 8/2009) sa našiel ojedinelý predmet, nákrčník z tohto obdobia, ktorý zas zároveň ukazuje vetvenie tejto cesty na severovýchod na dosiaľ nedatovanú, no násypom chránenú polohu 2/2007–2008 na severozápadnom výbežku Opálenice.

Stredovek až novovek (obr. 15)

Jediné pamiatky z včasného a vrcholného stredoveku (9./10.–12./13. stor.) pochádzajú z polohy Pod Mníškom v Liptovských Matiašovciach, odkiaľ poznáme aj sídliskové objekty, pozemnice a odpadový jamu. Kovácke/železiarske trosky z lokality sú nedatované.

Archeologické nálezy dokladajú osídlenie intravilánu dnešnej obce Liptovský Trnovec (polohy Špígľe a intravilán) vo vrcholnom až neskorom stredoveku (14.–16. stor.), čo z historického hľadiska iba podčiarkuje značný význam tejto obce v regionálnych dejinách (Uličný 1985, 169–171). Na dočasný/provizórny

sídelné aktivity od 13. stor. do novoveku slúžili oba krasové útvary, jaskyňa Dúpnica a previs Nad Občasnou vyvieračkou, zrejme sa využívala i zistená historická cesta.

V stredoveku alebo v novoveku mohla byť využívaná aj nedatovaná poloha na severozápadnom výbežku Opálenice (2/2007–2008). Strategicky výhodná poloha lokality mohla kontrolovať spomínanú horskú cestu z Liptova na sever a mohla mať súvislosť aj s nižšie položenými lokalitami (napr. Liptovské Matiašovce, kóta 950 m/Nad Konislavou). Komunikačne mohla byť prepojená na severovýchode, smerom na masív Babieky, do Jaloveckej doliny.

ZÁVER

Mikroregión stredného Liptova, ktorý bol predmetom výskumu v tejto štúdii, predstavuje platný model pravekého a včasnohistorického osídlenia Liptovskej kotliny a v určitej forme aj celého osídlenia severného Slovenska. Chýba v ňom azda len presvedčivejšia štruktúra typického osídlenia staršej fázy púchovskej kultúry s malým hrádkom a príslušným terasovitým sídliskom. Určujúcimi faktormi využívania rôznych častí krajiny boli nepochybne klimatické pomery v danom čase, ale aj podoba (kultúrnej) krajiny v čase realizovanej kolonizácie. Pre výber polohy osád bolo určujúce aj nerastné bohatstvo a priebeh lokálnych či diaľkových komunikácií.

V skúmanom priestore vidíme tri odlišné typy lokalít: osady na terasách a inundačných územiach pozdĺž dominantného toku rieky Váh bližšie k stredu kotliny, výšinné sídla v bočných dolinách a jeden pohrebný areál v bočnom údolí.

V strede kotliny zakladali svoje osady neolitické a eneolitické spoločenstvá, ktoré prichádzali do Liptova z okolitých oblastí. V tomto priestore vznikli i lokality z najstaršieho horizontu lužickej kultúry (Liptovský Michal, Liptovská Teplá, Liptovský Trnovec a ďalšie). Tieto ľahko dostupné a relatívne úrodné polohy, ale aj strategicky dôležité miesta využívali aj skupiny kolonistov v sťahovaní národov i prví slovanskí osadníci na začiatku stredoveku (*Pieta 2016*). Dlhodobou usadenou lužickú komunitu sa postupne presúvali do klimaticky či pedologicky menej výhodných, ale z obranného hľadiska bezpečnejších výšinných polôh hlbšie v horských masívoch. Neskorobronzové a halštatské sídliskové stopy zvnútra Liptovskej kotliny (s výnimkou okolia Ružomberka, Ludrovej a Likavky v dolnom Liptove) sa obmedzujú viac-menej na ojedinelé nálezy či objekty (Liptovská Anna, Paludza).

V tejto fáze dochádza aj k obsadeniu a intenzívnemu využívaniu severnejších priestorov skúmaného mikroregiónu. Doterajšie výskumné aktivity tu postupne, aj keď zatiaľ značne fragmentárne, identifikovali ucelený sídliskový komplex s hradiskom (kóta 950), s osídlenými krasovými útvarmi v ústí Suchej doliny, ako aj s pohrebným areálom na Konislave. Veľkosť mohýl i rozsah osídlenia naznačujú značný sociálny význam tu usadenej komunity.

V dobe laténskej je sídlisková skladba tohto priestoru menej zreteľná, čo však môže súvisieť s nízkou intenzitou vykonaného výskumu. V porovnaní s inými laténskymi lokalitami Liptova (napríklad s neďalekými Kvačanmi) sa zatiaľ nepodarilo jasne identifikovať ich typické modelové súčasti (opevnenie – hrádok a terasovité sídlisko v jeho blízkosti). Nemožno vylúčiť, že predpokladané púchovské opevnenie a jeho príslušnú osadu sa časom podarí spoľahlivo rozpoznať v polohách Mníšek, Pod Mníškom a v ich okolí, resp. v okolí Dúpnice a previsu Nad Občasnou vyvieračkou, kde sa nálezy z tohto obdobia vyskytujú. Tým by sa vyplnil vakantný priestor siete púchovských opevnení na severovýchodnom okraji Liptovskej kotliny, medzi hrádkami v Kvačanoch a Smrečanoch (pozri *Pieta 2010*, obr. 36 A). Mladšie obdobie púchovskej kultúry v staršej dobe rímskej reprezentujú opäť lokality Pod Mníškom a Dúpnica a ich okolie.

Osídlenie včasnej fázy sťahovania národov, ktoré nasleduje po hiáte v osídlení regiónu počas mladšej doby rímskej, zaujímavým spôsobom kopíruje model využívania krajiny v predchádzajúcich obdobiach i počas slovanskej kolonizácie tohto horského regiónu. Obsadené boli najmä strategické výšinné polohy stredného Liptova, pričom na troch z nich (Lazisko, Liptovské Matiašovce, Liptovský Ján) je doložené husté osídlenie a intenzívna remeselnícka činnosť. Podobne ako v praveku sa v tomto čase objavujú aj malé osady v strede kotliny, ale i na dôležitých horských prechodoch (Demänovská dolina, Liptovské Matiašovce, Prosieky; obr. 16).

Koncentrácia osídlenia horského terénu v širšom priestore Liptovských Matiašoviec vo viacerých obdobiach vyvoláva otázku dôvodu využívania tohto klimaticky i hospodársky nevýhodného

terénu. Vplyv zmien podnebia na využívanie jednotlivých polôh Liptova či intenzity osídlenia celého regiónu včítane príčin spomenutého prerušenia tunajšieho osídlenia v 3. a 4. stor. n. l. pomôže vyriešiť len cielený paleoklimatologický výskum. Jeho základom sú už existujúce analýzy peľových profilov z viacerých lokalít (Bodice, Brezové, Demänová, Liptovská Teplička, Liptovský Ján, Pribylina, Štrbské Pleso, Vavrišovo, Východná: Červeňová 1951; Hájek et al. 2011; 2016; Hájková et al. 2015; Horsák/Hájková 2005; Rybníčková 2005; Rybníčková/Rybníček 2006; Rybníček/Rybníčková 2008), no v budúcnosti je nevyhnutné získanie ďalších vhodných vzoriek najmä z oblasti dolného a stredného Liptova.

Stimulom koncentrácie osídlenia by mohol byť aj výskyt rudných surovín v danej oblasti, no doklady pre potvrdenie takejto domnienky zatiaľ chýbajú. Dôvodom zvýšeného významu priestoru v katastri Liptovských Matiašoviec a Liptovského Trnovca mohla byť i kontrola diaľkovej komunikácie. Naznačuje to aj identifikovaná časť starej cesty, smerujúcej na sever, ktorej dávne využívanie dokladá ojedinelý nález nákrčníka z doby rímskej alebo sťahovania národov. Cez Chočské pohorie smerom na sever na Oravu a ďalej cez hlavný karpatský hrebeň v historicky nedávnej dobe viedlo či vedie viacero ciest. V ústí Prosieckej doliny máme podobne ako v Liptovských Matiašovciach doložené nálezy prakticky zo všetkých období osídlenia Liptova. Na druhej strane, podľa svedectva nálezov, bol prechod paralelne ležiacou Kvačianskou dolinou kontrolovaný či využívaný iba v dobe laténskej a potom od vrcholného stredoveku do novoveku.

Analýza osídlenia dvoch katastrov obcí stredného Liptova napriek fragmentárnosti zhromaždených poznatkov poskytla pomerne reprezentatívny pohľad na praveký i včasnohistorický vývoj regiónu i celého severného Slovenska. Medzery v poznaní, zistené počas tohto výskumu, sú motiváciou ďalšieho a hlbšieho poznávania osídlenia tohto významného historického územia.

Lokality severokarpatskej skupiny z regiónu Liptova

(obr. 16)

1. Demänovská dolina

Okres Liptovský Mikuláš, jaskyňa Okno; sídlisko/jaskynné sídlisko; datovanie: doba rímska neskorá/sťahovanie národov (severokarpatská skupina); nálezy: keramika.

2. Lazisko

Okres Liptovský Mikuláš, Zvon (855 m n. m.); hradisko/výšinné sídlisko; datovanie: doba halštatská, doba laténska, doba rímska neskorá/sťahovanie národov (severokarpatská skupina); výskum: K. Pieta; nálezy: časti sídliskových objektov, sídlisková vrstva, črepový materiál, nádoby (Pieta 1991a, obr. 5: 8, 9), súbor kovových predmetov (tab. VII; X; XI; Pieta 1991a, obr. 2: 11, 15, 20; 3: 1, 4, 8, 10, 13–18; 6: 6, 7, 14, 15, 17; 1991b; 2002; obr. 2; Pieta/Hanuliak 1988, 111, 112).

3. Liptovská Teplá

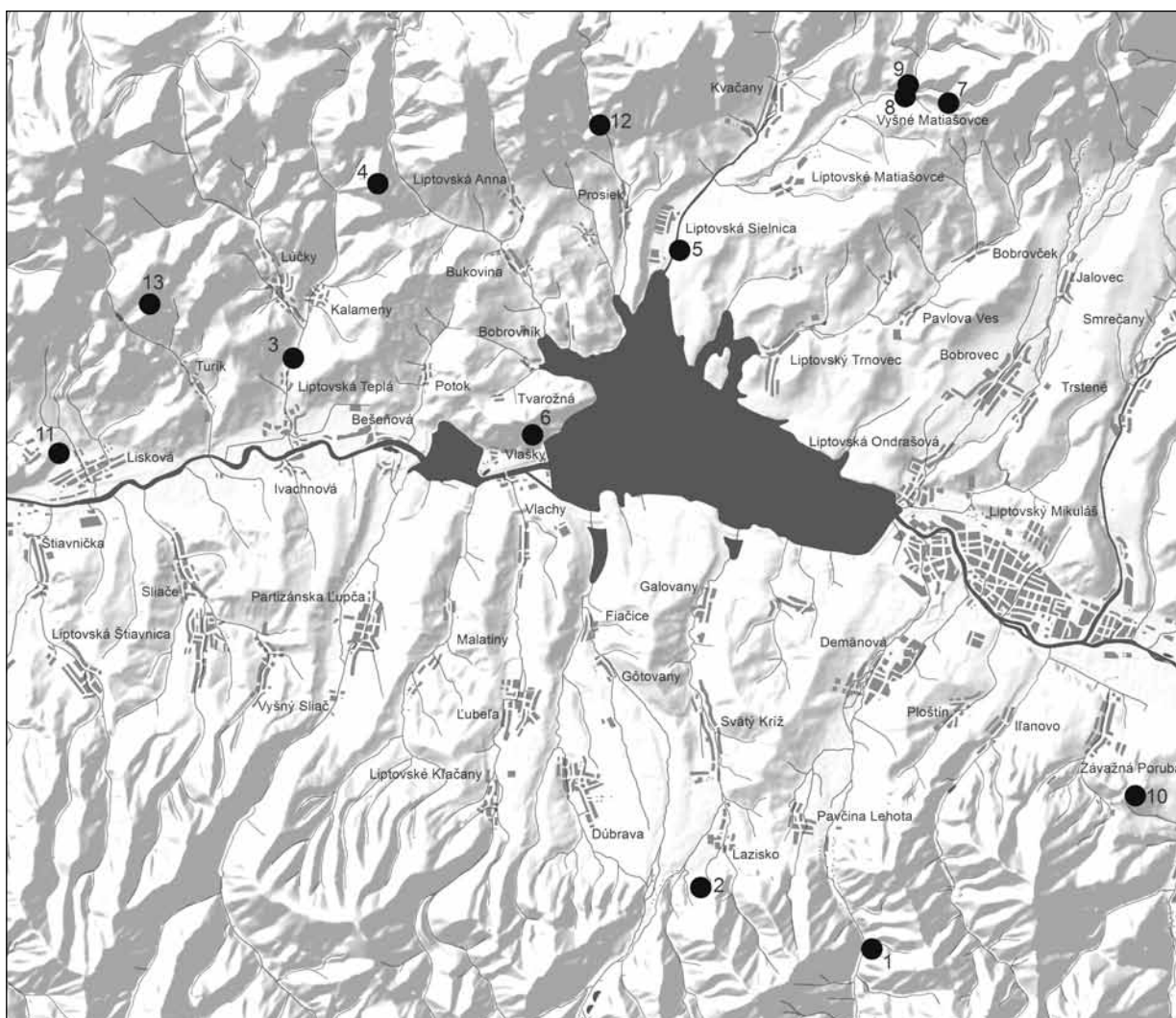
Časť Madočany, okres Ružomberok; sídlisko; datovanie: doba bronzová, doba rímska neskorá/sťahovanie národov (severokarpatská skupina), včasný stredovek; výskum: L. Veliačik (Veliačik 1980).

4. Liptovská Sielnica (tiež Kalameny)

Okres Liptovský Mikuláš, Liptovský hrad (1000 m n. m.); hradisko/výšinné sídlisko, hrad; datovanie: doba halštatská, doba laténska, doba rímska neskorá/sťahovanie národov (severokarpatská skupina), stredovek; nálezy: keramika; výskum: V. Budinský-Krička (Furman 2016a, 130–135, s literatúrou).

5. Liptovská Sielnica

Okres Liptovský Mikuláš, Nižný močiarik; sídlisko; datovanie: doba rímska neskorá/sťahovanie národov (severokarpatská skupina); nálezy: keramika.

Obr. 16. Osídlenie regiónu Liptova v neskej dobe rímskej/sťahovaní národov (severokarpatská skupina). Čísla na mape zodpovedajú súpisu lokalít severokarpatskej skupiny z regiónu Liptova. Vyhodenie mapy K. Pieta, M. Bartík.

6. Liptovská Sielnica-Liptovská Mara

Okres Liptovský Mikuláš, Havránok (684 m n. m.); hradisko/výšinné sídlisko, hrádok; datovanie: doba laténska, doba rímska neskorá/sťahovanie národov (severokarpatská skupina), stredovek; výskum: K. Pieta 1965–1989; nálezy: keramika, železné predmety (Pieta 1996, 99–101).

7. Liptovské Matiašovce

Okres Liptovský Mikuláš, kóta 950/Nad Konislavou; hradisko; datovanie: doba bronzová neskorá, doba halštatská mladšia–doba laténska včasná/začiatok staršej, doba rímska neskorá/sťahovanie národov (severokarpatská skupina); nálezy: keramika, drobné predmety.

8. Liptovské Matiašovce

Okres Liptovský Mikuláš, Podmeštrová; výšinné sídlisko; datovanie: doba rímska neskorá/sťahovanie národov (severokarpatská skupina); nálezy: keramika, drobné predmety.

9. Liptovské Matiašovce

Okres Liptovský Mikuláš, jaskyňa Dúpnica; sídlisko/jaskynné sídlisko; datovanie: doba halštatská mladšia–neskorá, doba laténska staršia–stredná (predpúchovský stupeň), doba laténska neskorá–doba rímska staršia (púchovská kultúra), doba rímska neskorá/sťahovanie národov (severokarpatská skupina), stredovek neskorý–novovek; nálezy: keramika.

10. Liptovský Ján

Okres Liptovský Mikuláš, Hrádok (876 m n. m.); hradisko/výšinné sídlisko; datovanie: doba laténska, doba rímska neskorá/sťahovanie národov (severokarpatská skupina); nálezy: keramika (fragmenty, nádobá), súbor kovových predmetov (*Pieta* 1992; 2002).

11. Lisková

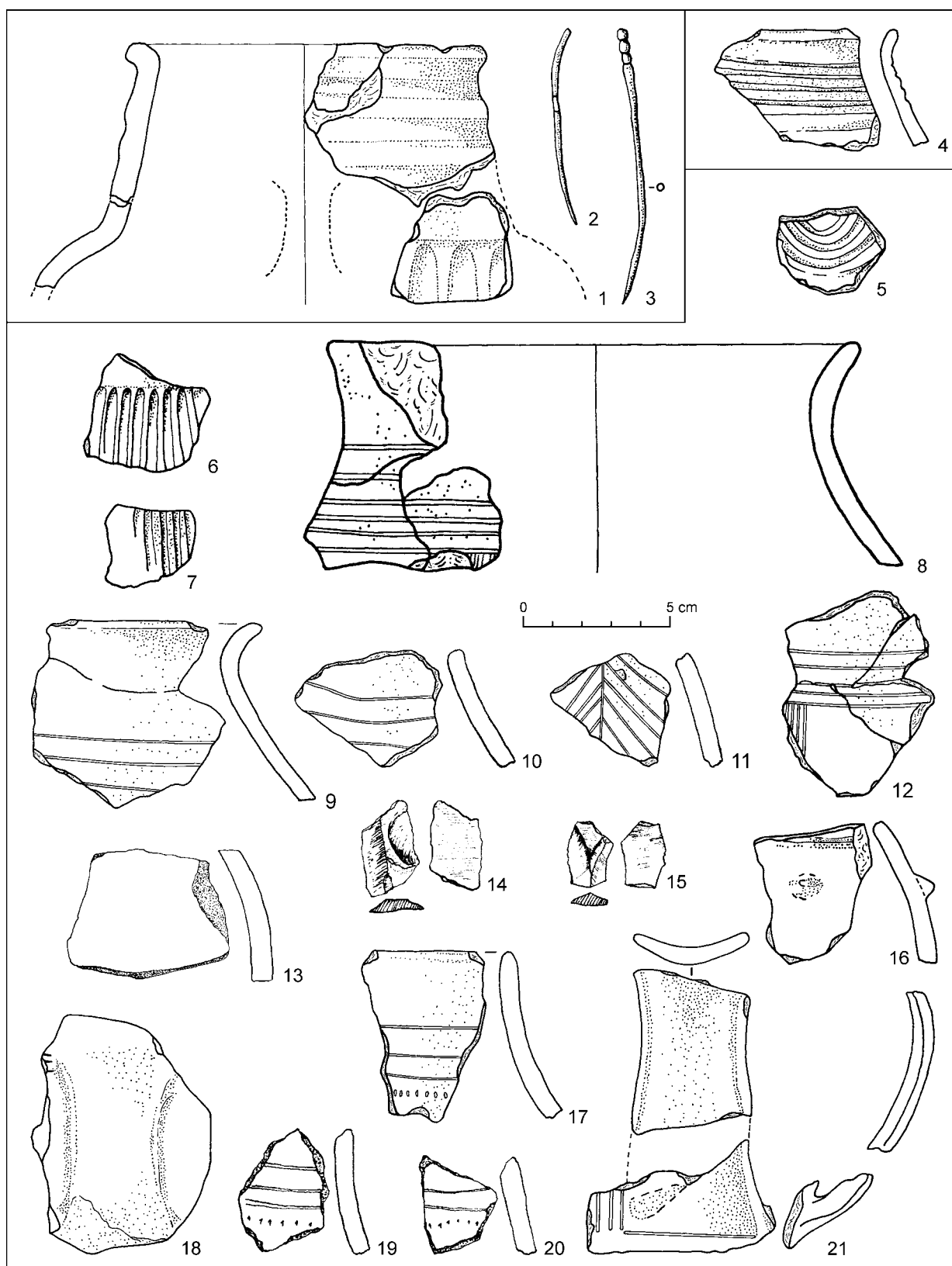
Okres Ružomberok, Mních, Liskovská jaskyňa; sídlisko/jaskynné sídlisko; datovanie: eneolit, doba halštatská, doba laténska, doba rímska neskorá/sťahovanie národov (severokarpatská skupina; *Struhár* 2002; *Uhlár* 1959; 1961).

12. Prosiek

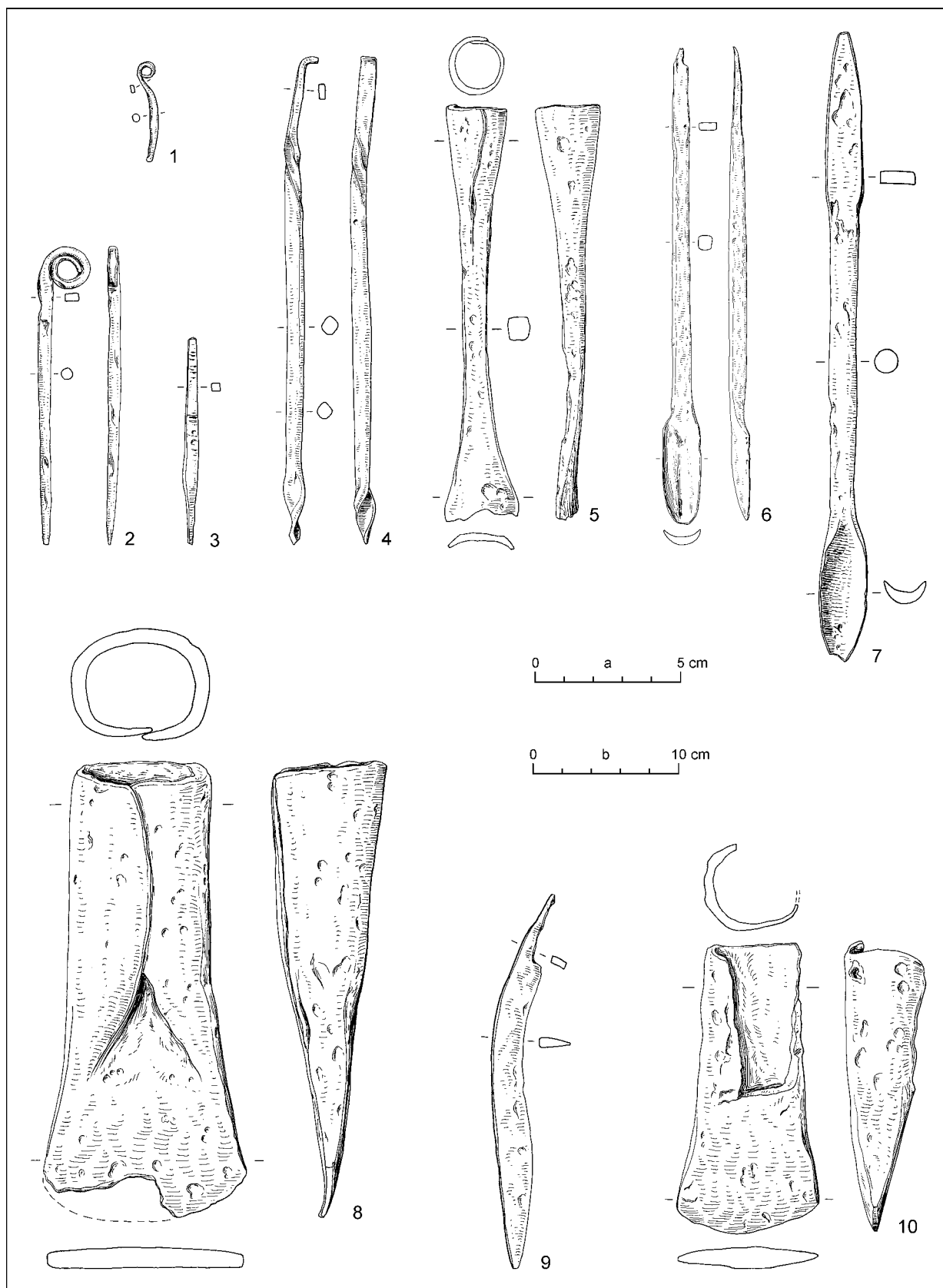
Okres Liptovský Mikuláš, Prosiecka vyvieračka; druh náleziska neurčený; datovanie: doba rímska neskorá/sťahovanie národov (severokarpatská skupina); nálezy: keramika (v ústí doliny; *Pieta* 2016, 261).

13. Turík

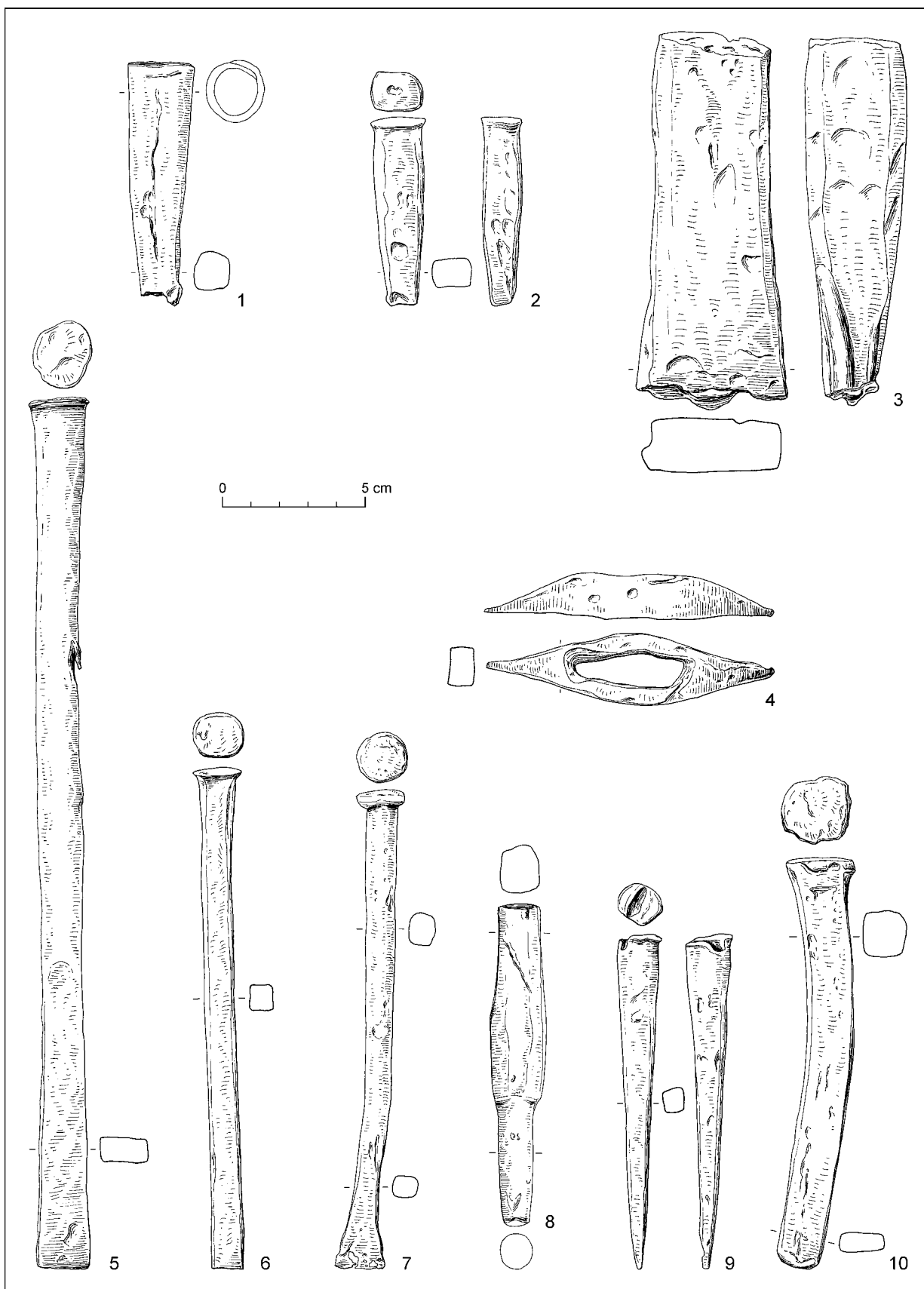
Okres Ružomberok, Hradište (947 m n. m.); hradisko/výšinné sídlisko; datovanie: doba bronzová, doba halštatská, doba rímska neskorá/sťahovanie národov (severokarpatská skupina); výskum: L. Veliačik, K. Pieta; nálezy: keramika (črepy, zásobnica, drobné predmety, depot rímskych mincí.; *Furman* 2016a, 282–284; *Kolníková/Pieta* 2009; *Pieta* 1991a; 2008a; *Veliačik* 1983).

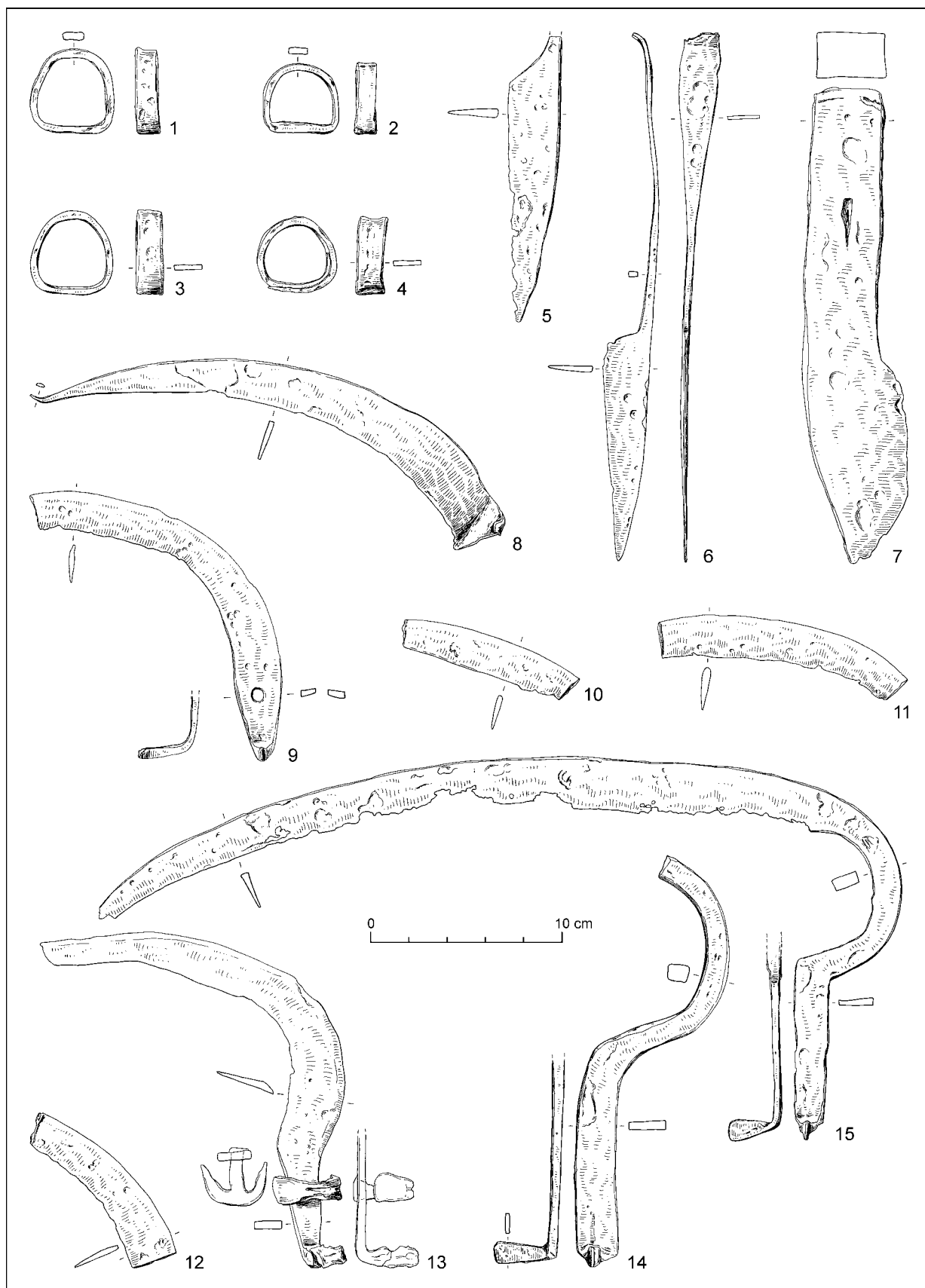
Tab. I. Liptovský Trnovec-Priehonisko/Konislava/Konislavy. Mohyla 1 („Kotlíček“). 1–3 – nálezy z centrálného skrinkového hrobu; 4 – črep zo žiarového hrobu 2 v plášti mohyly; 5–21 – nálezy z plášťa mohyly (sekundárne hroby). 1, 4–13, 16–21 – keramika; 2, 3 – bronz; 14, 15 – kameň. 13–15, 19, 20 – bez mierky (prekreslené podľa Miroššayová 1975/II. zväzok, tab. 21; 22; Pieta 1981, obr. 5).

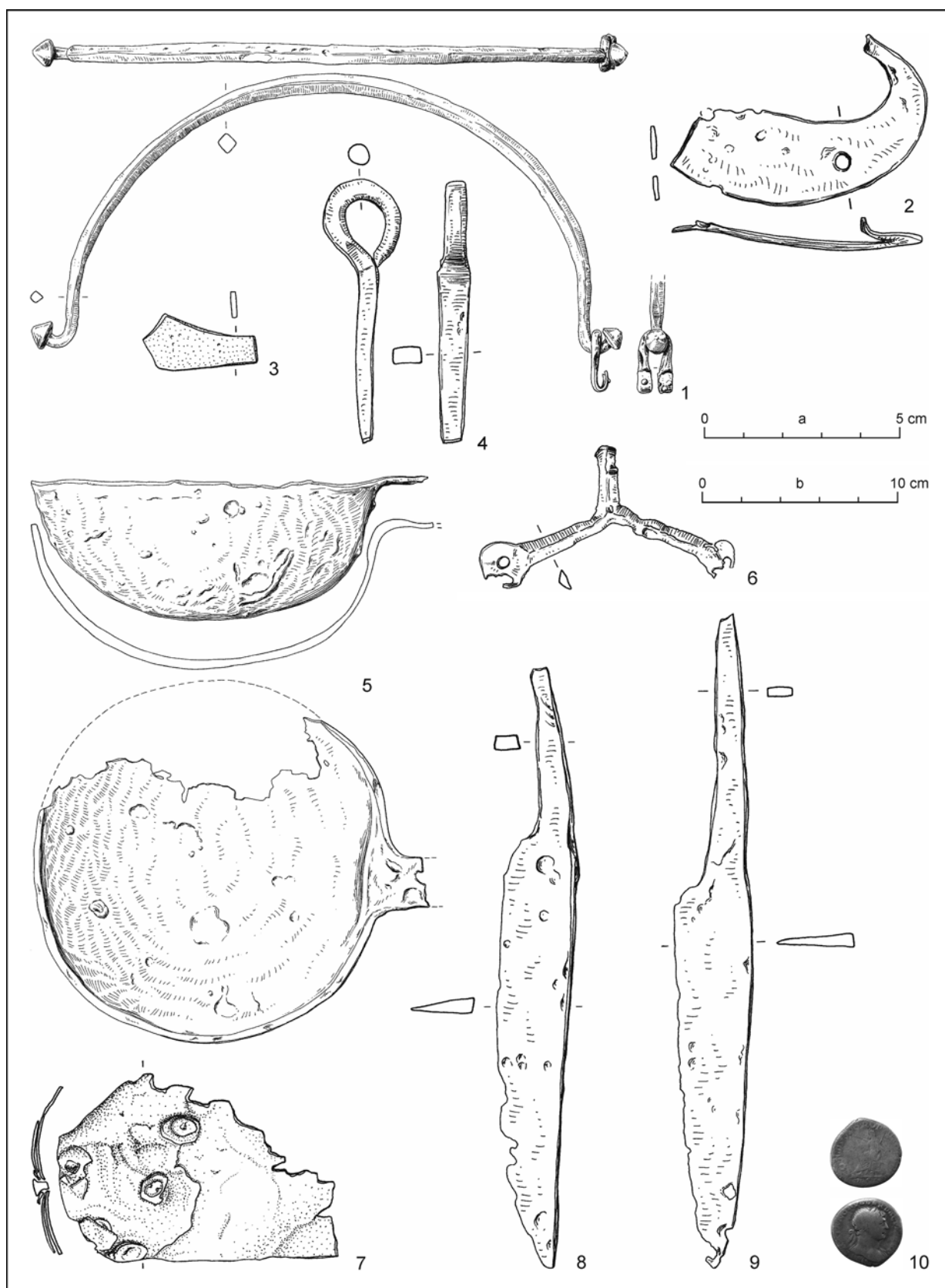
Tab. II. Liptovské Matiašovce, kóta 950. 1, 2, 8–10 – nálezy z doby halštatskej–včasnej doby laténskej; 3–7 – nálezy z neskorkej doby rímskej/sťahovania národov (severokarpatská skupina). Všetko železo. Kresba J. Hritzová. Mierka: a – 1–5, 7–10; b – 6.

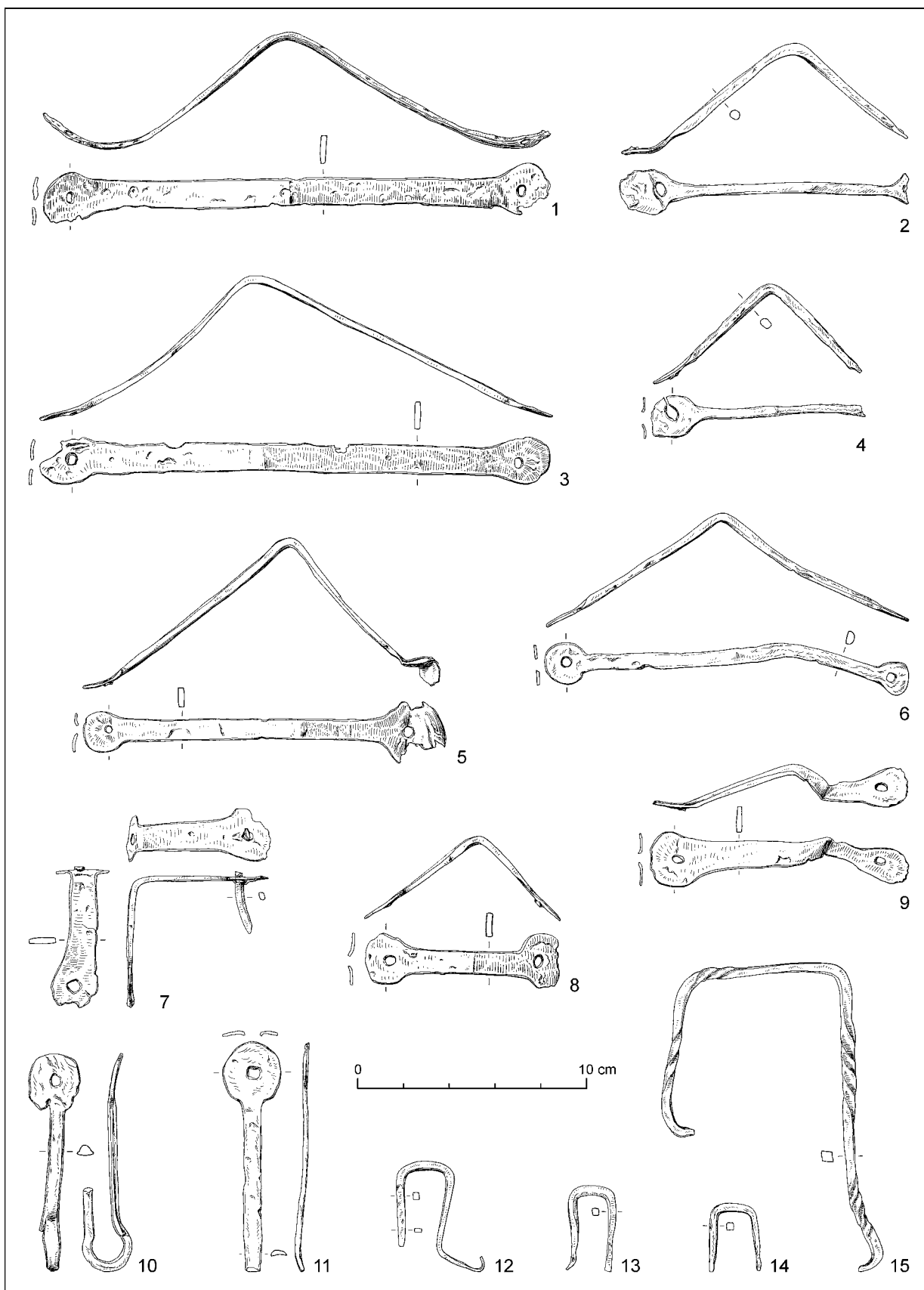
Tab. III. Liptovské Matiašovce, kóta 950. 1, 2, 4–10 – remeselnícke náradie severokarpatskej skupiny; 3– polotovar sekyry z doby halštatskej. Všetko železo. Kresba J. Hritzová.

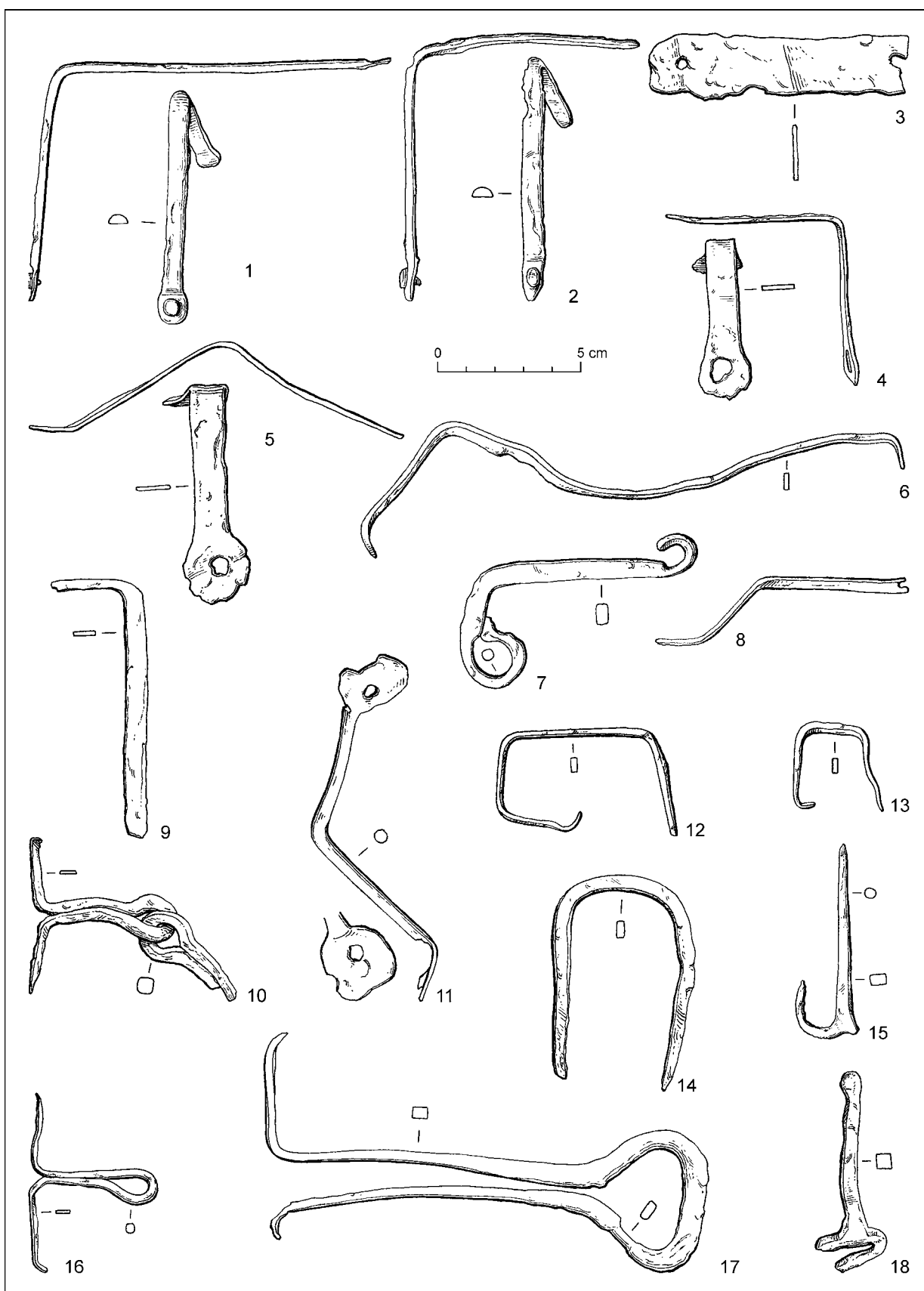
Tab. IV. Liptovské Matiašovce, kóta 950. Nožnice a poľnohospodárske náradie severokarpatskej skupiny. Všetko železo. Kresba J. Hritzová.

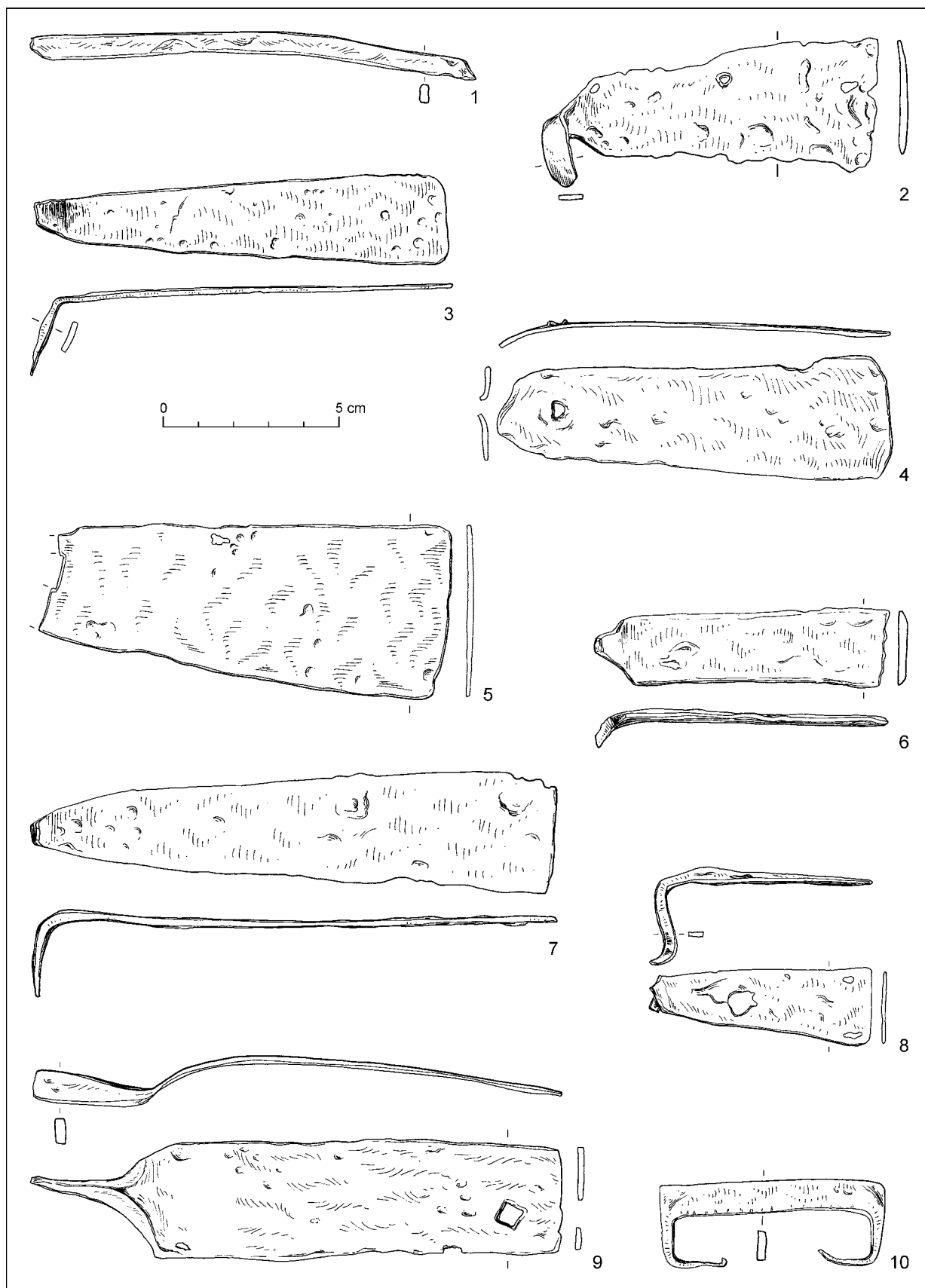
Tab. V. Liptovské Matiašovce, kóta 950. 3 – zlomok zrkadla; 4 – zákolník; 10 – minca; 1, 2, 5–9 – vybavenie kuchyne. Severokarpatská skupina. 1, 2, 4–6, 8, 9 – železo; 3 – cínový bronz; 7 – meď; 10 – striebro. Kresba J. Hritzová. Mierka: a – 1, 5; b – 2–4, 6–10.

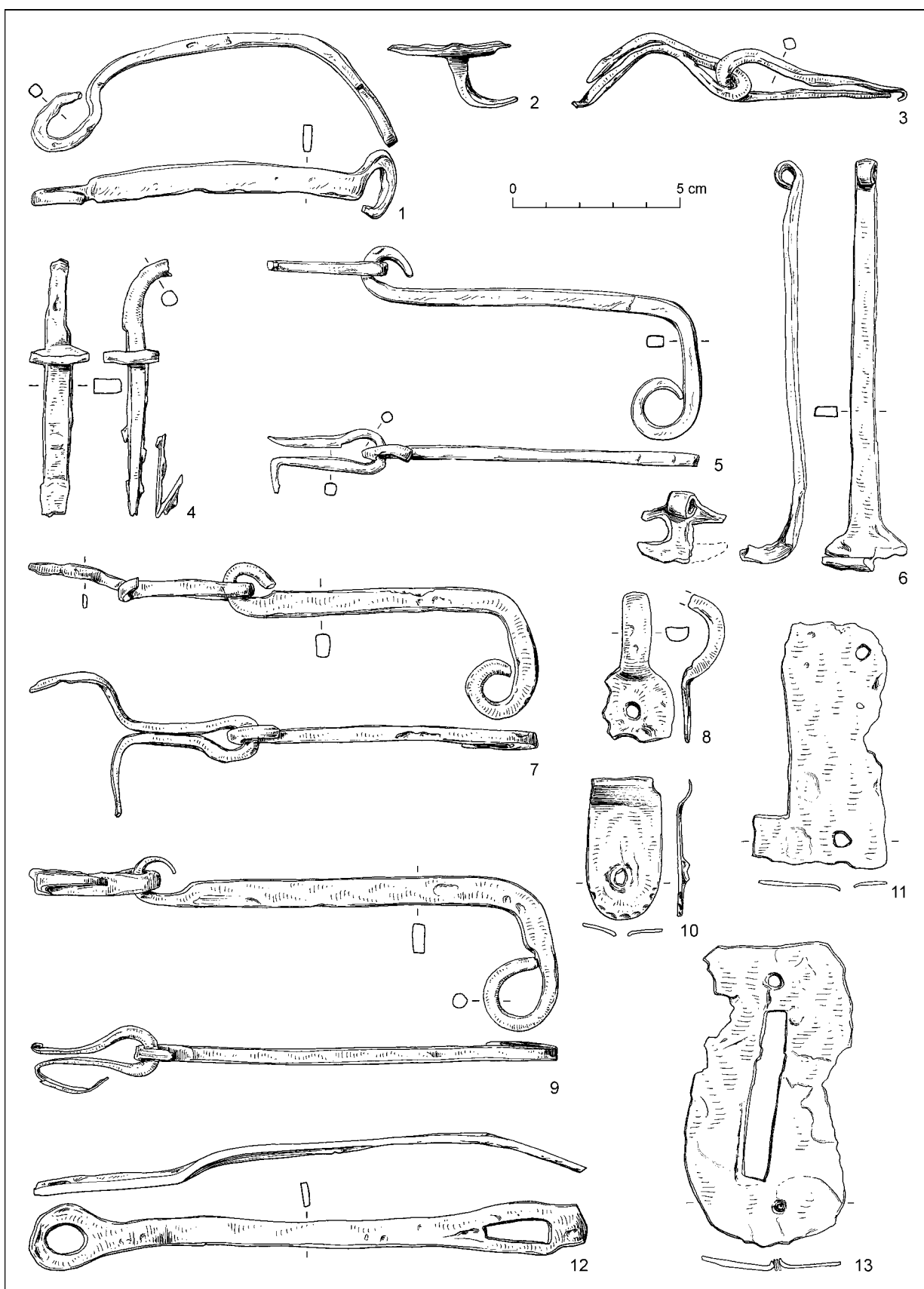
Tab. VI. Liptovské Matiašovce, kóta 950. 1–11 – uhlové kovania zo skriniek a truhlíc; 12–14 – zápustky; 15 – kľúč. Severo-karpatská skupina. Všetko železo. Kresba J. Hritzová.

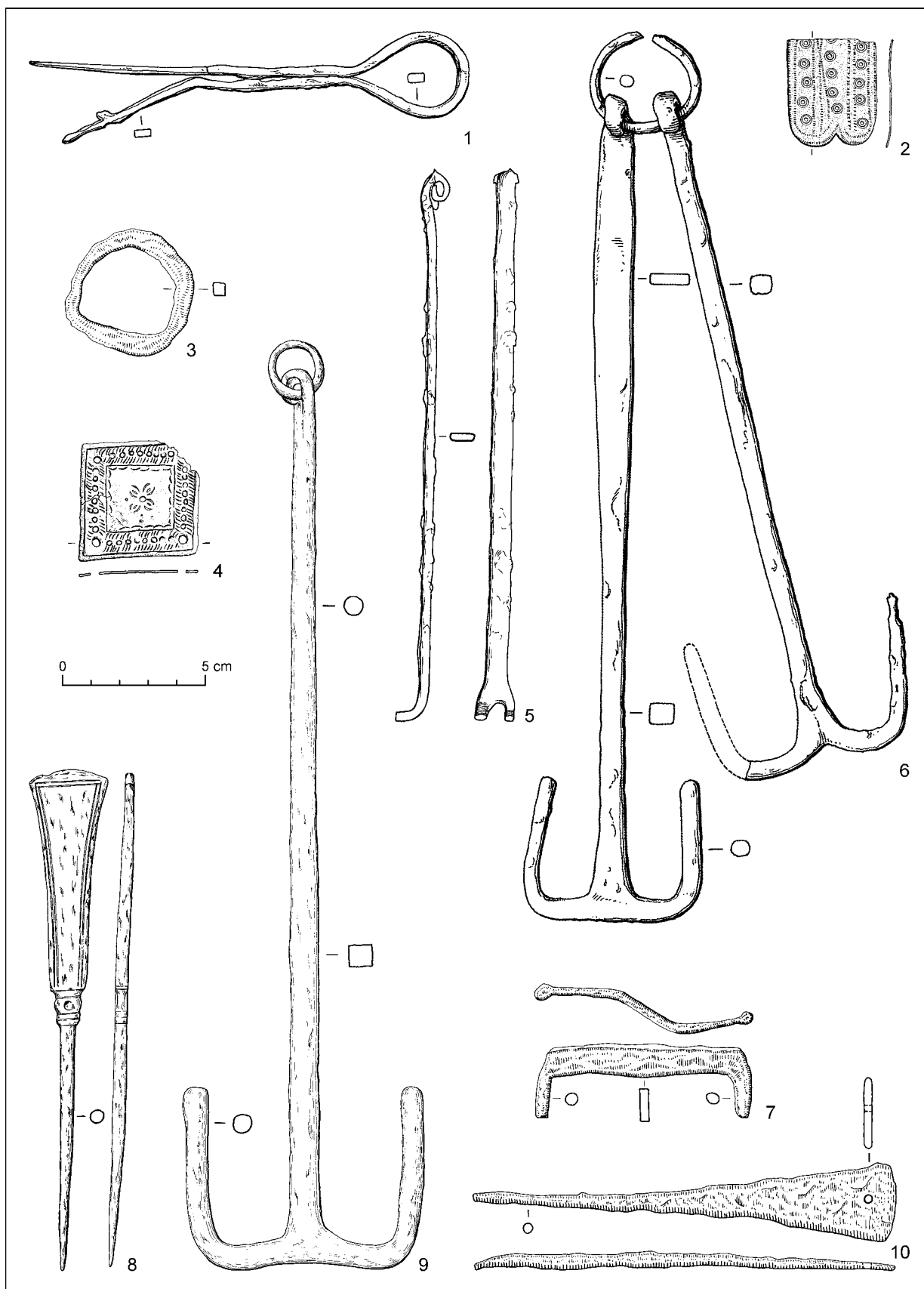
Tab. VII. Lazisko-Zvon (850 m). 1–14, 16, 17 – nábytkové a stavebné kovania; 15, 18 – kľúče. Severokarpatská skupina. Všetko železo. Kresba J. Hritzová.

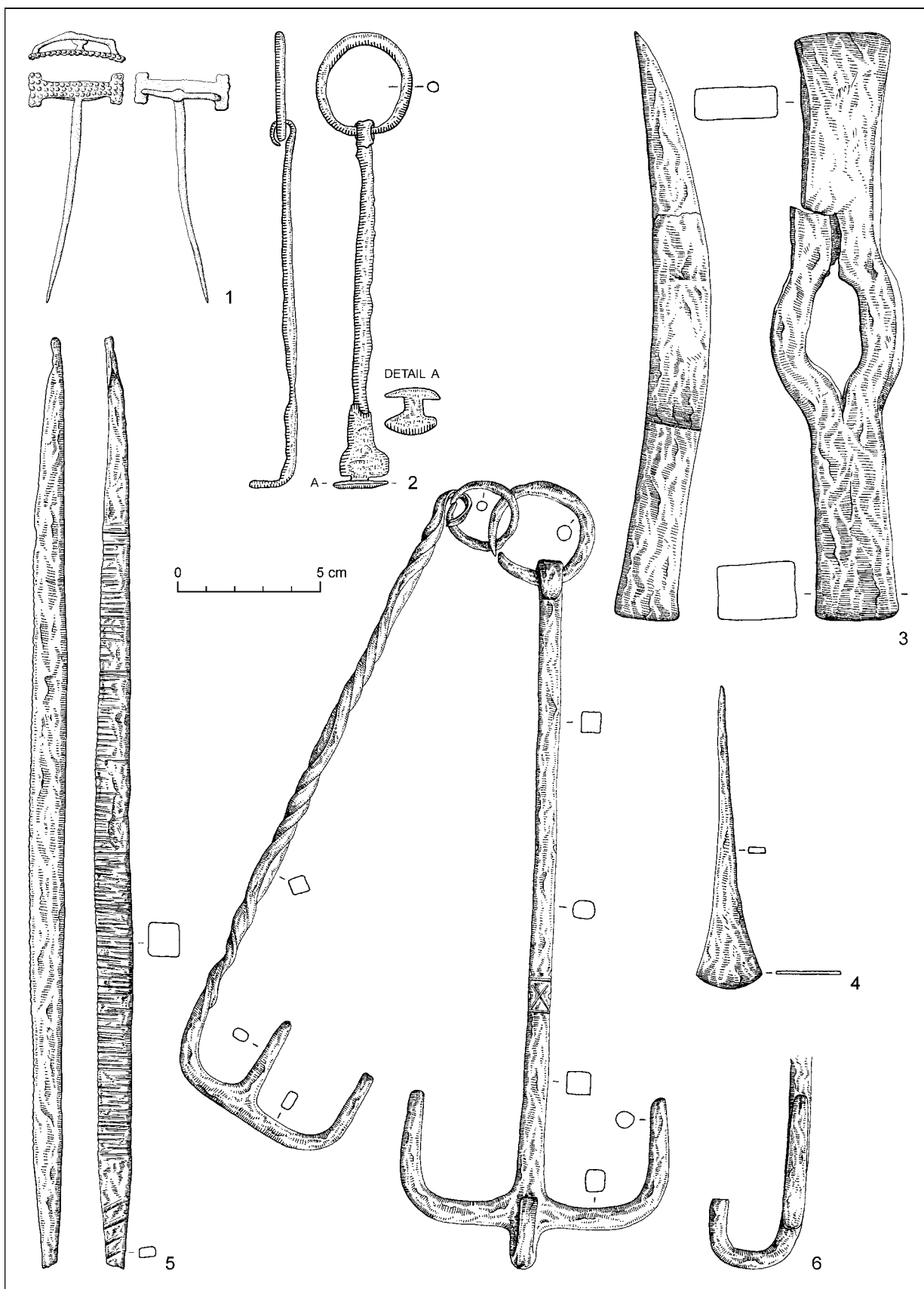
Tab. VIII. Liptovské Matiašovce, kóta 950. Stavebné kovania (kramle) severokarpatskej skupiny. Všetko železo. Kresba J. Hritzová.

Tab. IX. Liptovské Matiašovce, kóta 950. 1–3, 5, 7–10, 12 – závory, zápustky a kovania; 4, 6 – perová vložka zámky a kľúč; 11, 13 – plechy zámky. Severokarpatská skupina. Všetko železo. Kresba J. Hritzová.

Tab. X. Lazisko-Zvon (850 m). Nálezy severokarpatskej skupiny. 1, 3-10 – železo; 2 – bronz. Kresba J. Hritzová.

Tab. XI. Lazisko-Zvon (850 m). 1 – ihlica z doby halštatskej; 2–6 – nálezy severokarpatskej skupiny. 1 – bronz; 2–6 – železo. Kresba J. Hritzová.

LITERATÚRA

- Atlas krajiny* 2002
Bazovský 2010
- Atlas krajiny Slovenskej republiky*. Bratislava – Banská Bystrica 2002.
I. Bazovský: Depot z doby rímskej v Dunajskej Lužnej. In: J. Beljak/G. Březinová/V. Varsik (ed.): *Archeológia barbarov* 2009. Archaeologica Slovaca Monographiae. Communicationes, Tomus X. Nitra 2010, 13–26.
- Beckmann 1981
- Ch. Beckmann: Arm- und Halsringe aus den Kastellen Feldberg. Saalburg und Zugmantel. *Saalburg Jahrbuch* 37, 1981, 10–22.
- Beljak/Kolník 2008
- J. Beljak/T. Kolník: Germanic settlement from the Late Roman and Early Migration Periods in Štúrovo. In: *Turbulent Epoch. New Materials from the Late Roman and the Migration Period*. Monumenta Studia Gothica V. Lublin 2008, 63–85.
- Benediková 2005a
- L. Benediková: *Liptovský Štiavica, Patočina/Potočina*. Výskumná správa 15740. Dokumentácia AÚ SAV v Nitre. Nitra 2005. Nepublikované.
- Benediková 2005b
- L. Benediková: *Liptovský Štiavica, Patočina/Potočina*. Výskumná správa 15782. Dokumentácia AÚ SAV v Nitre. Nitra 2005. Nepublikované.
- Benediková 2006
- L. Benediková: *Besiedlung der Westkarpaten und des nördlichen Teils der Ostkarpaten von der Hallstatt- bis zur Mittellatènezeit*. Dizertačná práca (Archeologický ústav SAV v Nitre). Nitra 2006. Nepublikované.
- Benediková 2009a
- L. Benediková: *Liptovský Trnovec, Opálenica (SZ výbežok)*. Výskumná správa 16755. Dokumentácia AÚ SAV v Nitre. Nitra 2009. Nepublikované.
- Benediková 2009b
- L. Benediková: *Liptovské Matiašovce, jaskyňa Dúpnica*. Výskumná správa 16740. Dokumentácia AÚ SAV v Nitre. Nitra 2009. Nepublikované.
- Benediková 2010a
- L. Benediková: *Liptovský Trnovec, poloha 8/jaskyňa a terasa pod ňou (pod SZ výbežkom Opálenice)*. Výskumná správa 16998. Dokumentácia AÚ SAV v Nitre. Nitra 2010. Nepublikované.
- Benediková 2010b
- L. Benediková: *Kvačany, poloha 20/Meštrová*. Výskumná správa 17010. Dokumentácia AÚ SAV v Nitre. Nitra 2010. Nepublikované.
- Benediková 2010c
- L. Benediková: *Liptovský Trnovec – Liptovské Matiašovce, poloha 7/rázcestie starej cesty a odbočky na SZ výbežok Opálenice*. Výskumná správa 16997. Dokumentácia AÚ SAV v Nitre. Nitra 2010. Nepublikované.
- Benediková 2010d
- L. Benediková: *Liptovský Trnovec, poloha 9/jaskyňa nad starou cestou*. Výskumná správa 16999. Dokumentácia AÚ SAV v Nitre. Nitra 2010. Nepublikované.
- Benediková 2010e
- L. Benediková: *Liptovský Trnovec, poloha 10/jaskyňa a terasa na svahu Omáleníka*. Výskumná správa 17000. Dokumentácia AÚ SAV v Nitre. Nitra 2010. Nepublikované.
- Benediková 2010f
- L. Benediková: *Liptovský Trnovec, poloha 11/SZ výbežok Fatrovej/kóta 1254 m*. Výskumná správa 17001. Dokumentácia AÚ SAV v Nitre. Nitra 2010. Nepublikované.
- Benediková 2010g
- L. Benediková: *Liptovský Trnovec, poloha 12/jazierko na svahu (zostupový svah z polohy 11/2009 na 13/2009)*. Výskumná správa 17002. Dokumentácia AÚ SAV v Nitre. Nitra 2010. Nepublikované.
- Benediková 2010h
- L. Benediková: *Liptovský Trnovec, poloha 13*. Výskumná správa 17003. Dokumentácia AÚ SAV v Nitre. Nitra 2010. Nepublikované.
- Benediková 2010i
- L. Benediková: *Liptovský Trnovec, poloha 14/Kamenné/Kopa*. Výskumná správa 17004. Dokumentácia AÚ SAV v Nitre. Nitra 2010. Nepublikované.
- Benediková 2010j
- L. Benediková: *Liptovský Trnovec, poloha 15/kóta 994 m*. Výskumná správa 17005. Dokumentácia AÚ SAV v Nitre. Nitra 2010. Nepublikované.
- Benediková 2010k
- L. Benediková: *Kvačany, poloha 16*. Výskumná správa 17006. Dokumentácia AÚ SAV v Nitre. Nitra 2010. Nepublikované.
- Benediková 2010l
- L. Benediková: *Kvačany, poloha 17*. Výskumná správa 17007. Dokumentácia AÚ SAV v Nitre. Nitra 2010. Nepublikované.
- Benediková 2010m
- L. Benediková: *Kvačany, poloha 18*. Výskumná správa 17008. Dokumentácia AÚ SAV v Nitre. Nitra 2010. Nepublikované.
- Benediková 2010n
- L. Benediková: *Kvačany, poloha 19*. Výskumná správa 17009. Dokumentácia AÚ SAV v Nitre. Nitra 2010. Nepublikované.
- Benediková 2014
- L. Benediková: Nepublikované nálezy z neskorej doby bronzovej a z doby halštatskej/včasnej doby laténskej zo známych stredoslovenských lokalít v kultúrno-chronologickom kontexte. In: J. Čižmářová/N. Venclová/G. Březinová (ed.): *Moravské křižovatky: Střední Podunají mezi pravěkem a historií* (Věnováno památce Miloše Čižmáře). Brno 2014, 15–33.
- Benediková 2017
- L. Benediková: Kulturkontakte des slowakischen Teils der Westkarpaten während der Hallstattzeit. In: E. Mirošayová/Ch. Pare/S. Stegmann-Rajtár (Hrsg.): *Das nördliche Karpatenbecken in der Hallstattzeit. Wirtschaft, Handel und Kommunikation in frühisenzeitlichen Gesellschaften zwischen Ostalpen und Westpannonien*. Archaeologia 38. Budapest 2017, 335–381.

- Benediková/Bartík 2013
Benediková/Pieta 2005
Benkovský-Pivovarová, v príprave
Budinský-Krička/Veliačik 1986
Czopek 2001
Čaplovič 1968
Čaplovič 1971
Čaplovič 1987
Červeňová 1951
Čižmář 1990
Denecke 1979
Derrix 2001
Feugère 1986
Furman 2016a
Furman 2016b
Furman, v príprave
Gedl 2004
Hajnalová/Varsík 2010
Hanuliak 1974
Hanuliak 1999
Hanuliak, b. r. v.
Haruštiak/Vereščáková 2014
Hájek et al. 2011
Hájek et al. 2016
- L. Benediková/M. Bartík: Prieskum v Liptove. *AVANS v roku 2009*, 2013, 38–40.
L. Benediková/K. Pieta: *Liptovský Trnovec, poloha Konislava*. Výskumná správa 15783. Dokumentácia AÚ SAV v Nitre. Nitra 2005. Nepublikované.
Z. Benkovský-Pivovarová: Príspevok k lužickej kultúre na Slovensku. In: L. Benediková/M. Horňák (ed.): *Zborník na počesť diela L. Veliačika*. Nitra – Vrútky, v príprave.
V. Budinský-Krička/L. Veliačik: *Krásna Ves. Gräberfeld der Lausitzer Kultur*. *Materia Archaeologica Slovaca* 8. Nitra 1986.
S. Czopek: *Pysznica, pow. Stalowa Wola, stanowisko 1 – cmentarzysko ciałopalne z przełomu epok brązu i żelaza*. Rzeszów 2001.
P. Čaplovič: Pohrebisko z mladšej doby halštatskej v Podbieli. *Slovenská archeológia* 16, 1968, 177–203.
P. Čaplovič: Žiarové hroby lužickej kultúry v Jasenovej. *Slovenská archeológia* 19, 1971, 13–26.
P. Čaplovič: *Orava v praveku, vo včasnej dobe dejinnej a na začiatku stredoveku*. Martin 1987.
Z. Červeňová: Príspevok k poznaniu slovenských rašelinísk. *Geologický sborník* 2, 1951, 31–54.
M. Čižmář: Časné laténské nálezy z hradiska Černov, obec Ježkovice, okres Vyškov. In: *Pravěk a slovanské osídlení Moravy. Sborník k 80. narozeninám Josefa Poulika*. Brno 1990, 196–204.
D. Denecke: Methoden und Ergebnisse der historisch-geographischen und archäologischen Untersuchung und Rekonstruktion mittelalterlichen Verkehrswege. In: H. Jankuhn/R. Wenskus (Hrsg.): *Geschichtswissenschaft und Archäologie. Untersuchungen zur Siedlungs-, Wirtschafts- und Kirchengeschichte. Vorträge und Forschungen* 22. Sigmaringen 1979, 433–483.
C. Derrix: *Frühe Eisenfunde im Odergebiet. Studien zur Hallstattzeit in Mitteleuropa*. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 74. Bonn 2001.
M. Feugère: Note sur un type particulier d'instrument culinaire composite á l' époque Romaine. *Germania* 64, 1986, 173–179.
M. Furman: *Opevnenia na Liptove. Refúgiá, hradiská a hrádky od praveku po stredovek*. Žilina 2016.
M. Furman: Nové archeologické objavy na Liptove, zistené počas obhliadok KPÚ Žilina. In: S. Sliacka (ed.): *Výsledky nových archeologických výskumov na strednom Slovensku*. Ružomberok 2016, 71–74.
M. Furman: Nové archeologické objavy na Liptove v roku 2017: Význam laických spolupracovníkov pre prácu archeológov. In: M. Kvietok (ed.): *Výsledky nových archeologických výskumov na strednom Slovensku* 2. Banská Bystrica, v príprave.
M. Gedl: *Die Beile in Polen IV (Metalläxte, Eisenbeile, Hämmer, Ambosse, Meißel, Pfrieme)*. *Prähistorische Bronzefunde* IX/24. Stuttgart 2004.
M. Hajnalová/V. Varsík: Kvádské roľníctvo na Slovensku z pohľadu archeológie a archeobotaniky. In: J. Beljak/G. Březinová/V. Varsík (ed.): *Archeológia barbarov* 2009. *Archaeologica Slovaca Monographiae. Communicationes*, Tomus X. Nitra 2010, 181–224.
V. Hanuliak: *Liptovské Matiašovce-Pod Mníškom*. Technický denník. Rukopis. B. m. v. 1974. Nepublikované.
V. Hanuliak: Stredoveké osídlenie Liptova na základe archeologických výskumov. In: K. Kuzmová (zost.): *Vojtech Budinský-Krička a najstaršie dejiny Liptova*. Zborník príspevkov z odborného seminára pri príležitosti nedožitého životného jubilea nestora slovenskej archeológie. Ružomberok 3. 12. 1998. Nitra 1999, 56–64.
V. Hanuliak: *Liptovské Matiašovce-Pod Mníškom/Kozí chrbát*. Výskumná dokumentácia Liptovského múzea v Ružomberku 1973–1975. Ružomberok, b. r. v. Nepublikované.
J. Haruštiak/J. Vereščáková: *Výskum D1 Hubová – Ivachmová*. Výskumná správa. B. m. v. 2014. Nepublikované.
M. Hájek/J. Roleček/K. Cottenie/K. Kintrová/M. Horsák/A. Pouličková/P. Hájková/M. Fránková/D. Dítě: Environmental and spatial controls of biotic assemblages in a discrete semi-terrestrial habitat: comparison of organisms with different dispersal ability sampled in the same plots. *Journal of Biogeography* 38/9, 2011, 1683–1693.
M. Hájek/L. Dudová/P. Hájková/J. Roleček/J. Moutelíková/E. Jamrichová/M. Horsák: Contrasting Holocene environmental histories may explain patterns of species richness and rarity in a Central European landscape. *Quaternary Science Reviews* 133, 2016, 48–61.

- Hájková et al. 2015 P. Hájková/M. Horsák/M. Hájek/V. Jankovská/E. Jamrichová/J. Moutelíková: Using multi-proxy palaeoecology to test a relict status of refugial populations of calcareous-fen species in the Western Carpathians. *Holocene* 25, 2015, 702–715.
- Henning 1987 J. Henning: *Südosteuropa zwischen Antike und Mittelalter*. Archäologische Beiträge zur Landwirtschaft des 1. Jahrtausends u. Z. Schriften zur Ur- und Frühgeschichte 42. Berlin 1987.
- Horsák/Hájková 2005 M. Horsák/P. Hájková: The historical development of the White Carpathian spring fens based on palaeomalacological data. In: *Ecology and palaeoecology of spring fens of the West Carpathians*. Olomouc 2005, 63–68.
- Ivanič 2011 P. Ivanič: *Stredoveká cestná sieť na Pohroní a Poiplí*. Nitra 2011.
- Hrnčiarik 2013 E. Hrnčiarik: *Römisches Kulturgut in der Slowakei. Herstellung, Funktion und Export römischer Manufakturzeugnisse aus den Provinzen in der Slowakei*. Teil 1. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 222. Bonn 2013.
- Humer 2009 F. Humer: *Von Kriegern und Bürgern. Antike Kostbarkeiten aus Carnuntum*. Wien 2009.
- Jacobi 1974 G. Jacobi: *Werkzeug und Gerät aus dem Oppidum von Manching*. Die Ausgrabungen in Manching 5. Wiesbaden 1974.
- Juchelka 2014 J. Juchelka: *Lužická kultura v českém Slezsku*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 47. Brno 2014.
- Kolník 1975 T. Kolník: Žiarové pohrebisko z neskorej doby rímskej a zo začiatku sťahovania národov v Čiernom Brode. *Slovenská archeológia* 23, 1975, 341–372.
- Kolníková 2005 E. Kolníková: Münzen der Eravisker, Azaler und andere Nachahmungen der republikanischen Denare im nordkarpatischen Raum. In: K. Biró Sey et al. (Hrsg.): *Különlenyomat az In memoriam Ludovici Huszár*. Budapest 2005, 72–89.
- Kolníková/Pieta 2009 E. Kolníková/K. Pieta: Spätromische und völkerwanderungszeitliche Münzhorte und andere Münzfunde im Nordkarpatenraum In: M. Wioloszyn (ed.): *Byzantine Coins in Central Europe between the 5th and 10th Century*. Kraków 2009, 117–132.
- Kujovský 2015 R. Kujovský: Lužický kultúrny komplex. In: V. Furmánek/J. Batora/O. Ožďáni/V. Mitáš/R. Kujovský/J. Vladár: *Staré Slovensko 4. Doba bronzová*. Archaeologica Slovaca Monographiae. Staré Slovensko 4. Nitra 2015, 174–184.
- Kvietok 2016 M. Kvietok: „IS Blatné – Liptovský Trnovec.“ 2. etapa archeologického výskumu – plošný výskum archeologických situácií. Výskumná správa 19474. Dokumentácia AÚ SAV v Nitre. Banská Bystrica 2016. Nepublikované.
- Maczyńska 2001 M. Maczyńska: Das Verbreitungsbild der Fibeln A. 67/68 und A. 68 im Barbaricum. *Slovenská archeológia* 49, 2001, 165–179.
- Madyda-Legutko/Zagórska-Telega 2003 R. Madyda-Legutko/J. Zagórska-Telega: Znaleziiska monet rzymskich ze stanowisk kultury przeworskiej położonych w dorzeczu Liswarty. In: R. Ciolek (ed.): *Antyk i Barbarzyńcy. Księga dedykowana profesorowi Jerzemu Kolendo w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*. A. Bursche. Warszawa 2003, 285–299.
- Maliniak 2009 P. Maliniak: *Človek a krajina Zvolenskej kotliny v stredoveku*. Banská Bystrica 2009.
- Malinowski 2000 T. Malinowski: O roli krzemienia u niektórych społeczności epoki metali. *Przegląd Archeologiczny* 48, 2000, 127–139.
- Martínek a kol. 2013 J. Martínek a kol.: *Moderní metody identifikace a popisu historických cest*. Metodická příručka. Brno 2013.
- Meduna 1961 J. Meduna: *Staré Hradisko. Katalog nálezů uložených v muzeu města Boskovic*. Brno 1961.
- Miroššayová 1975 E. Miroššayová: *Vývoj lužické kultúry na severnom Slovensku v staršej dobe železnej I, II*. Doktorská práca (Masarykova univerzita v Brne). Brno 1975. Nepublikované.
- Müller 2012 S. Müller: *Smolenice-Molpír, Sered' und Ratkovce. Studien zu Siedlungen der frühen Eisenzeit in der Südwestslowakei*. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 220. Bonn 2012.
- Novotná 1980 M. Novotná: *Die Nadeln in der Slowakei*. Prähistorische Bronzefunde XIII/6. München 1980.
- Parzinger 1995 H. Parzinger: Die Funde. In: H. Parzinger/J. Nekvasil/F. E. Barth: *Die Byčí skála-Höhle. Ein hallstattzeitlicher Höhlenopferplatz in Mähren*. Römisch-germanische Forschungen 54. Mainz am Rhein 1995, 16–92.
- Pavelková/Furmánek 2015 J. Pavelková/V. Furmánek: Antropologická analýza žárových hrobů lužické kultury z lokality Mikušovce, okres Ilava. In: O. Ožďáni (ed.): *Popolnicové polia a doba halštatská. Zborník referátov z XII. medzinárodnej konferencie „Doba popolnicových polí a doba halštatská“*. Hriňová-Poľana 14.–18. máj 2012. Archaeologica Slovaca Monographiae. Communicationes 17. Nitra 2015, 217–222.

- Peškař 1972
Pieta 1970
Pieta 1979
Pieta 1981
Pieta 1982
Pieta 1984
Pieta 1987
Pieta 1991a
Pieta 1991b
Pieta 1992
Pieta 1996
Pieta 2001
Pieta 2002
Pieta 2008a
Pieta 2008b
Pieta 2016
Pieta/Benediková 2009
Pieta/Hanuliak 1988
Pieta/Hritz 1996
Piotrowska 2000
Pivovarová 1965
Pleiner 1962
Potrebica 2004
Przybyła/Beljak 2010
Říhový 1979
Ruttkay 1992
Rybníčková 2005
Rybníčková/Rybníček 2006
Rybníček/Rybníčková 2008
Schuster 2010
- I. Peškař: *Fibel aus der römischer Kaiserzeit in Mähren*. Praha 1972.
K. Pieta: Archeologický výskum Liptova v rokoch 1965–1968. In: *Liptov 1. Vlastivedný zborník*. Martin – Ružomberok 1970, 101–120.
K. Pieta: Hradisko Bobrovec-Mních v Západných Tatrách. *AVANS v roku 1978, 1979*, 211–212.
K. Pieta: Refúgiá z doby halštatskej v Liptove. In: *Liptov 6. Vlastivedný zborník*. Martin – Ružomberok 1981, 53–66.
K. Pieta: *Die Púchov-Kultur*. Nitra 1982.
K. Pieta: *Správa o obhliadke lokality Liptovský Trnovec – poloha Konislavy*. Výskumná správa 10871. Dokumentácia AÚ SAV v Nitre. Nitra 1984. Nepublikované.
K. Pieta: Slowakei im 5. Jahrhundert. In: *Germanen, Hunnen, Awaren. Schätze der Völkerwanderungszeit*. Nürnberg 1987, 385–417.
K. Pieta: The North Carpathians at the beginning of the Migration Period. *Antiquity* 65, 1991, 376–387.
K. Pieta: Hradisko Zvon v Lazisku. *AVANS v roku 1989, 1991*, 79–80.
K. Pieta: Nálezy z počiatku sťahovania národov v Liptovskom Jáne. *AVANS v roku 1990, 1992*, 86–87.
K. Pieta: *Liptovská Mara. Ein frühgeschichtliches Zentrum der Nordslowakei*. Monumenta Archaeologica Slovaciae 5. Bratislava 1996.
K. Pieta: *Obhliadka mohylníka Liptovský Trnovec-Konislavy*. Výskumná správa 14599. Dokumentácia AÚ SAV v Nitre. Nitra 2001. Nepublikované.
K. Pieta: Kováčstvo v dobe rímskej a v dobe sťahovania národov na Slovensku. *Študijné zvesti AÚ SAV* 35, 2002, 61–76.
K. Pieta: *Keltské osídlenie Slovenska. Mladšia doba laténska*. Archaeologica Slovaca Monographiae. Studia XI. Nitra 2008.
K. Pieta: Höhengsiedlungen der Völkerwanderungszeit im nördlichen Karpatenbecken. In: V. Bierbrauer/H. Steuer (Hrsg.): *Höhensiedlungen zwischen Antike und Mittelalter von den Ardennen bis zur Adria*. Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde Band 58. Berlin – New York 2008, 457–480.
K. Pieta: Hromadné nálezy z Prosieka a Vyšného Kubína. Poznámky k včasnostredovekému osídleniu Liptova a Oravy. *Slovenská archeológia* 64, 2016, 1–19.
K. Pieta/L. Benediková: *Liptovské Matiašovce-Nad Konislavou/kóta 950*. Výskumná správa 16757. Dokumentácia AÚ SAV v Nitre. Nitra 2009. Nepublikované.
K. Pieta/V. Hanuliak: Výšinné sídlisko z neskorej doby rímskej v Lazisku. *AVANS v roku 1987, 1988*, 111, 112.
K. Pieta/Š. Hritz: *Liptovský Trnovec, Špígle*. Výskumná správa 13660. Dokumentácia AÚ SAV v Nitre. Nitra 1996. Nepublikované.
D. Piotrowska: Krzemienie w grobach z pól popielnicowych: przypadek czy ritual? In: B. Gediga/D. Piotrowska (red.): *Kultura symboliczna kręgu pól popielnicowych epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie środkowej*. Warszawa – Wrocław – Biskupin 2000, 293–330.
Z. Pivovarová: K problematike mohýl v lužickej kultúre na Slovensku. *Slovenská archeológia* 13, 1965, 107–162.
R. Pleiner: *Staré evropské kovářství*. Praha 1962.
H. Potrebica: Tumuli in the Hallstatt landscape: continuity and transformation. In: L. Šmejda/J. Turek (ed.): *Spatial analysis of funerary areas*. Plzeň 2004, 115–128.
M. S. Przybyła/J. Beljak: Bronzezeitliche Siedlung von Liptovský Trnovec. *Slovenská archeológia* 28, 2010, 273–308.
J. Říhový: *Die Nadeln in Mähren und im Ostalpengebiet (von der mittleren Bronzezeit bis zur älteren Eisenzeit)*. Prähistorische Bronzefunde XIII/5. München 1979.
M. Ruttkay: 13/749. Liptovské Matiašovce, časť Vyšné Matiašovce. In: D. Bialeková (zost.): *Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až z 13. storočia*. II. Zväzok – Stredoslovenský kraj. Nitra 1992, 27–28.
E. Rybníčková: Pollen profile JAN, Liptovský Jan, Slovakia. European Pollen Database (EPD). DOI:10.1594/PANGAEA.711899. <https://doi.pangaea.de/10.1594/PANGAEA.711899>.
E. Rybníčková/K. Rybníček: Pollen and macroscopic analyses of sediments from two lakes in the High Tatra mountains, Slovakia. *Vegetation History and Archaeobotany* 15, 2006, 345. DOI:10.1007/s00334-006-0050-1.
K. Rybníček/E. Rybníčková: Upper Holocene dry land vegetation in the Moravian-Slovakian borderland (Czech and Slovak Republics). *Vegetation History and Archaeobotany* 17, 2008, 201–211.
J. Schuster: Der Kasten (Schüssel, Riegel, Abdeckbleche, Holzreste). In: M. Becker (ed.): *Das Fürstengrab von Gommern. Veröffentlichungen des Landesamtes für Denkmal-*

- pflege und Archäologie Sachsen-Anhalt*. Landesmuseum für Vorgeschichte 53. Halle/Saale 2010, 121–148.
- Sliacka 2009 S. Sliacka: Praveké osídlenie. In: P. Dvorský/K. Dzuriak/P. Svrček a kol.: *Monografia mesta Ružomberok*. Banská Bystrica 2009, 36–43.
- Slivka 1998 M. Slivka: Rekonštrukcia cestnej siete na Slovensku (Súčasný stav bádania a jeho perspektívy). *Archaeologia Historica* 23, 1998, 259–275.
- Soják/Galová 2016 M. Soják/Z. Galová: *Liptovské Matiašovce-Dúpnica*. Výskumná správa 18987. Dokumentácia AÚ SAV v Nitre. Nitra 2016. Nепublikované.
- Soják/Struhár 2014 M. Soják/V. Struhár: Pozoruhodné nálezy antických mincí z prostredia jaskýň. *Denarius* 4, 2014, 5–9.
- Staššíková-Štukovská 2017 D. Staššíková-Štukovská: Niekoľko poznámok k výskumu historických ciest na Slovensku. In: *Stan i potrzeby badań archeologicznych w Karpatach*. Krosno 2017, 697–718.
- Struhár 2002 V. Struhár: Ukryté v podzemí – za tajomstvami Liskovskej jaskyne. In: P. Vítek a kol.: *Lisková 1252–2002*. Lisková 2002, 10–24.
- Struhár 2003–2007 V. Struhár: Dávnovekí obyvatelia liptovských hôr a dolín. In: *V stopách dávno odviazeho času*. Monografia obcí Komjatná, Stankovany, Hubová, Švošov a Lubochňa. Banská Bystrica 2003–2007, 19–35.
- Struhár 2009 V. Struhár: Ružomberok a okolie v praveku a v dobe prvých historických etník. In: J. Nemeš/D. Papajík (zost.): *Ružomerský historický zborník III*. Ružomberok 2009, 43–102.
- Struhár/Soják/Šimková 2013 V. Struhár/M. Soják/Z. Šimková: Jaskyňa Dúpnica (Západne Tatry) a využívanie jaskýň v dobe železnej. *Aragonit* 18, 2013, 64.
- Šalkovský 2009 P. Šalkovský: *Detva. Praveké a včaso-historické hradisko k dávnym dejinám Slovenska*. Archeologické pamätníky Slovenska 10. Nitra 2009.
- Šimko 2015 P. Šimko: Cestná doprava a cestovanie v stredoveku na príklade severozápadného Slovenska. In: P. Šimko (zost.): *Dejiny cestnej dopravy na Slovensku I*. Zborník z medzinárodnej konferencie. *Sobášny palác v Bytči*. 27. septembra 2014. Žilina 2015, 29–56.
- Šimková 2006 Z. Šimková: Osídlenie jaskýň Liptova (história speleoarcheologických výskumov a nálezov na Liptove). *Slovenský kras* 44, 2006, 119–141.
- Šimková 2014 Z. Šimková: Jaskyňa Dúpnica v Západných Tatrách a jej okolie v praveku. *Sinter* 22, 2014, 14–18.
- Šimková, v príprave a Z. Šimková: Nález laténskeho žarnova v Západných Tatrách. *AVANS v roku 2014*, v príprave.
- Šimková, v príprave b Z. Šimková: Nová archeologická lokalita v Suche doline v Západných Tatrách. *AVANS v roku 2013*, v príprave.
- Švihurová 2017 M. Švihurová: *Osídlenie severného Slovenska v staršej dobe rímskej na základe sídliska Liptovská Mara III*. Dizertačná práca (Archeologický ústav SAV v Nitre). Nitra 2017. Nепublikované.
- Tirpák 2005 J. Tirpák: *Geofyzikálny prieskum: Liptovský Trnovec, poloha Konislava*. Výskumná správa 15795. Dokumentácia AÚ SAV v Nitre. Nitra 2005. Nепublikované.
- Uhlár 1952 V. Uhlár: *Liptovský Trnovec*. Výskumná správa 121. Dokumentácia AÚ SAV v Nitre. Martin 1952. Nепublikované.
- Uhlár 1959 V. Uhlár: Púchovské sídlisko spred Liskovskej jaskyne. *Študijné zvesti AÚ SAV* 3, 1959, 71–84.
- Uhlár 1961 V. Uhlár: Mních pri Ružomberku v praveku a včasnej dobe dejinnej. *Študijné zvesti AÚ SAV* 4, 1961, 139–177.
- Uličný 1985 F. Uličný: Dejiny osídlenia Liptova do konca 16. storočia (2. časť). In: *Liptov 8. Vlastivedný zborník*. Martin 1985, 133–209.
- Veliačik 1975 L. Veliačik: Pohrebisko lužickej kultúry v Liptovskom Mikuláši-Ondrašovej. *Slovenská archeológia* 23, 1975, 11–34.
- Veliačik 1980 L. Veliačik: Sídlisko lužickej kultúry v Liptovskej Teplej-Madočanoch. *AVANS v roku 1979*, 1980, 243–246.
- Veliačik 1983 L. Veliačik: Zisťovací výskum na hrádku v Turíku. *Študijné zvesti AÚ SAV* 20, 1983, 105–112.
- Veliačik 1991 L. Veliačik: Beitrag des Gräberfeldes in Diviaky nad Nitricou zur Chronologie der Denkmäler der Lausitzer Kultur in der Slowakei. *Slovenská archeológia* 39, 1991, 143–214.
- Wanzek 1989 B. Wanzek: *Die Gussmodel für Tüllenbeile im südöstlichen Europa*. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 2. Bonn 1989.
- Zajacová 2007 B. Zajacová: *Mladobronzové pohrebisko lužickej kultúry v Kotešovej (okr. Bytča)*. Diplomová práca (Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre). Nitra 2007. Nепublikované.

Die Nutzung der Landschaft der mittleren Liptau (Liptov) in der Urzeit und in der frühen historischen Zeit

Lucia Benediková – Karol Pieta

Zusammenfassung

Die Studie stellt die Zusammenfassung und die Auswertung der bisher bekannten archäologischen Quellen aus den Katastern der Gemeinden Liptovské Matiašovce und Liptovský Trnovec (beide Bez. Liptovský Mikuláš) in der Region der mittleren Liptau (Liptov) dar. Die Terrainaufgrabungen in dieser Mikroregion, durchgeführt von den Autoren des Beitrages vor allem in den Jahren 2005–2010, knüpften auf ältere Erkenntnisse an, haben aber auch neue Fakten zur Nutzung der Landschaft in der Urzeit und in der (frühen) historischen Zeit auf diesem Gebiet (Abb. 1; 2) gebracht.

Zusammen wurden archäologische Quellen aus 14 Lokalitäten ausgewertet (Abb. 3–10; Taf. I–XI). Die meisten Erkenntnisse haben die Arbeiten auf dem Hügelgräberfeld in der Flur Priehonisko (auch Konislava oder Konislavy) in Liptovský Trnovec (Abb. 3; 4; Taf. I) und aus dem Burgwall in der Flur Nad Konislavou/Kote 950 m in Liptovské Matiašovce (Abb. 5; Taf. II; VI; VIII; IX), derer Analyse im Text die größte Aufmerksamkeit gewidmet wird, gebracht. Der einzige untersuchte Grabhügel (Nr. 1) mit zentralem Steinkistengrab (Abb. 4; Taf. I: 1–3) gehörte in der Zeit ihrer primären Benutzung in der Spätbronzezeit bis der älteren (Anfang der jüngeren) Hallstattzeit unter die größten Grabhügel der Lausitzer Kultur in der Slowakei (vergleiche *Benkovský-Pivovarová, in Vorbereitung; Budinský-Krička/Veliačik 1986, 95–98; Haruštiak/Vereščáková 2014; Veliačik 1975, 11–34; 1983, 159; 1991, 181; Zajacová 2007, 72*). Seine Aufschüttung wurde sekundär für die Belegung der Gräber in der jüngeren Hallstattzeit bis Frühlatènezeit genützt. Dies zeugt über ritueller Bedeutung der Stelle und des Hügels in der Wahrnehmung der symbolischen Bedeutung der Landschaft durch die urzeitliche Gesellschaft (vergleiche *Potrebica 2004, 119*).

Auf dem Burgwall auf der Kote 950 (Abb. 5) wurden Gegenstände aus der Hallstatt- bis der Frühlatènezeit (Anfang der Altlatènezeit; Taf. II–VI; VIII; IX) gefunden. Bedeutend und gattungsreich ist die Fundgruppe aus der Spätkaiserzeit/Völkerwanderungszeit (die Nordkarpatische Gruppe). Zu erwähnen sind die römischen Denare (Taf. V: 10), der eiserne Schöpföffel (Taf. V: 5), im nordslowakischen Milieu den seltenen Fund eines Sechs (Taf. IV: 7) und eine Ansammlung von Bau- und Kistenbeschlägen, wie auch Schlüssels und Schlossteile (Taf. VI; VIII; IX), die mit der bisher nicht veröffentlichten Kollektion aus dem Burgwall Zvon in Lazisko aus derselben Zeit vergleichbar ist (Taf. VII; X: 1, 5–7, 9; XI: 2, 6).

Der Text nennt bedeutendere Quellen aus jedem Fundort in der Mikroregion (historischer Weg, Halsring aus der Flur 8/2009 in Liptovský Trnovec, Kleinfunde und Keramik aus den Fluren Pod Mníškom/Kozí chrbát, Dúpnica und Nad Občasnou vyvieráčkou in Liptovské Matiašovce; Abb. 2; 7; 9; 10).

Die gewonnenen Angaben erlaubten die Besiedlung der Mikroregion der mittleren Liptau (Liptov) in einzelnen historischen Perioden charakterisieren (Abb. 11–15). Die Mikroregion stellt ein gültiges Modell der vor- und frühhistorischen Besiedlung von Liptovská kotlina (Liptauer Becken) und in gewisser Form auch der ganzen Besiedlung der Nordslowakei dar. Es fehlt vielleicht nur die Anwesenheit einer überzeugenderen Struktur der typischen Besiedlung der älteren Phase der Púchov-Kultur mit einer Kleinburg und zugehöriger Terrassensiedlung. Die maßgebenden Faktoren der Nutzung von verschiedenen Teilen des Landes waren die klimatischen Bedingungen in vorhandener Zeit, aber auch die Gestalt der (kulturellen) Landschaft in der Kolonisationszeit, sowie auch der Rohstoffreichtum und Verlauf der lokalen oder Fernstraßen.

Im untersuchten Raum stehen drei unterschiedliche Typen der Lokalitäten zur Verfügung: die Siedlungen auf den Terrassen und im Inundationsgebiet entlang des dominanten Flusses Váh (Waag) näher zu der Mitte des Beckens, die Höhensiedlungen in Nebentälern und ein Bestattungsareal in dem Nebental.

In der Mitte des Beckens haben ihre Siedlungen diejenigen Völkergruppen gegründet, die nach Liptau (Liptov) aus den umliegenden Gebieten zukamen. Hier entstanden neolithische und äneolithische Lokalitäten, sowie auch Siedlungen aus Frühphase der Lausitzer Kultur. Die leicht zugänglichen und relativ fruchtbaren Flure, sowie auch strategisch wichtige Punkte in der Mitte von Liptauer Becken haben auch die Gruppen der Kolonisten vom Anfang der Völkerwanderungszeit sowie die ersten slawischen Ansiedler Frühmittelalter besetzt (*Pieta 2016*). Die langfristig niedergelassenen Lausitzer Völkerschafter hatten sich fortschreitend in klimatisch oder pedologisch weniger günstige, jedoch aus dem strategischen Gesichtspunkt mehr sichere Höhenlagen tiefer in die Bergmassive verlagert. Die spätbronzezeitlichen und hallstattzeitlichen Siedlungen vom Innen von Liptauer Becken (mit der Ausnahme der Umgebung von Ružomberok in unterer Liptau) beschränken sich mehr oder weniger auf Streufunde oder Einzelobjekte (Paludza, Liptovská Anna). In dieser Phase kam es auch zur Besetzung und intensiverer Ausnutzung der nördlicheren Räume der untersuchten Mikroregion.

Die bisherigen Forschungsaktivitäten haben hier, auch wenn inzwischen erheblich fragmentarisch, einen abgeschlossenen Siedlungskomplex aus der Abschlußphase der Bronzezeit und aus der älteren Eisenzeit mit einem Burgwall (Kote 950), mit besiedelten Höhlen in der Mündung von Suchá dolina (Tal), sowie auch mit einem

Bestattungsareal auf Konislava identifiziert. Die Größe der Grabhügel und der Umfang der Besiedlung deuten auf eine beträchtliche soziale Bedeutung der hier siedelten Kommunität, an.

Während der Latènezeit ist die Siedlungsstruktur dieses Raumes weniger deutlich, was jedoch mit der niedrigen Intensität der durchgeführten Untersuchung zusammenhängen kann. Im Vergleich mit anderen Liptauer Latène-Fundorte (zum Beispiel mit unweit liegenden Kvačany) ist es bisher nicht gelungen ihre typischen Formen (kleine Wallburg mit terrassenartiger Siedlung in ihrer Nähe) klar zu identifizieren. Es kann nicht ausgeschlossen werden, dass eine vorausgesetzte Púchov-Kultur Befestigung mit der Siedlung in den Fluren Mníšek und Pod Mníškom und in ihrer Umgebung, bzw. in der Mündung von Suchá dolina, wo Funde aus dieser Zeit vorkommen, mit der Zeit gefunden wird. Dadurch würde der leere Raum des Netzes der Púchov-Befestigungen auf dem nordöstlichen Rand von Liptauer Becken, zwischen den Kleinburgen in Kvačany und Smrečany (siehe *Pieta 2010*, Abb. 36 A) ausgefüllt. Die jüngere Periode der Púchov-Kultur in der älteren Kaiserzeit repräsentieren wieder die Lagen Pod Mníškom und die Umgebung von Dúpnica-Höhle.

Die Besiedlung der Frühvölkerwanderungszeit, die nach der Besiedlungslücke während der jüngeren Kaiserzeit folgt, kopiert auf interessanter Weise das Modell der Nutzung der Landschaft in den vorherigen Perioden und auch während der slawischen Kolonisation dieses Berglandes. Besetzt wurden vor allem die strategischen Höhenlagen der mittleren Liptau, wobei auf drei von ihnen (Lazisko, Liptovské Matiašovce, Liptovský Ján) eine dichte Besiedlung mit intensiver Handwerkstätigkeit belegt ist. Wie in der Vorgeschichte wird auch jetzt vor allen die Mitte des Beckens von kleinen dörflichen Niederlassungen und Kontrollstandorten in der Nähe von wichtigen Bergübergängen (Demänovská dolina, Liptovské Matiašovce, Prosiek) besetzt (Abb. 16).

Die Konzentration der Besiedlung im Bergland um Liptovské Matiašovce in mehreren Perioden ruft die Frage hervor, warum dieser klimatisch wie auch wirtschaftlich wenig günstiger Raum intensiv genutzt wurde. Die Aufgabe der klimatischen Änderungen bei der Besetzung einzelner Lagen oder Intensität der Besiedlung der ganzen Region einschließlich der Ursachen der erwähnten Unterbrechung der Besiedlung im 3. und 4. Jh. nach Chr. kann nur eine gezielte paläoklimatologische Forschung zu klären. Ihre Basis bieten die schon existierenden Analysen der Pollenprofile aus mehreren Lokalitäten (Bodice, Brezové, Demänová, Liptovská Teplička, Liptovský Ján, Pribylina, Štrbské Pleso, Vavrišovo, Východná: Červeňová 1951; Hájek et al. 2011; 2016; Hájková et al. 2015; Horsák/Hájková 2005; Rybničková 2005; Rybničková/Rybniček 2006; Rybniček/Rybničková 2008), jedoch es ist notwendig in der Zukunft auch weitere Proben vor allem aus der unteren und mittleren Liptau zu gewinnen.

Als Anlass der erhöhten Besiedlung konnte auch das Vorkommen von Erzrohstoffen in dem gegebenen Gebiet sein, doch bisher fehlen Belege zur Bestätigung solcher Vermutung. Zum Grund einer erhöhten Bedeutung des Raumes von Liptovské Matiašovce und Liptovský Trnovec konnte eher die Kontrolle der Fernstraße sein. Dies deutet auch der neu entdeckte Teil des nach Norden zielenden alten Weges an. Seine uralte Benutzung illustriert der Einzelfund eines Halsringes aus der Römerzeit oder aus der Völkerwanderungszeit (Abb. 7). In Richtung Norden durch Chočské pohorie (Gebirge) nach Orava und weiter durch den karpatischen Hauptkamm führten und führen mehrere Wege. In der Mündung von Prosiecka dolina (Tal) sind ähnlich wie in Liptovské Matiašovce Funde praktisch aus allen Perioden der Liptauer Besiedlung belegt (*Pieta 2016*). Dagegen, anhand der Funde, war der Übergang durch den parallel liegenden Kvačany-Tal kontrolliert oder benutzt nur während der Latènezeit und dann seit dem hohen Mittelalter bis in die Gegenwart.

Die Siedlungsanalyse von zwei Gemeindekatastern der mittleren Liptau gewährte trotz der Lückenhaft angesammelten Erkenntnisse einen relativ repräsentativen Blick auf die vor- und frühgeschichtliche Entwicklung der Region und der gesamten Nordslowakei. Dies motiviert zu einer weiteren und tieferen Untersuchung der Besiedlung dieses bedeutenden historischen Gebietes.

- Abb. 1. In den Gemeindekatastern von Liptovské Matiašovce und Liptovský Trnovec in den Jahren 2005–2010 untersuchten Flure. Kartenherstellung: L. Benediková, M. Bartík (nach *Benediková 2009a; 2009b; Benediková 2010a–2010n; Benediková/Pieta 2005; Pieta/Benediková 2009*). Legende: a – archäologische Fundorte; b – archäologisch negative Lagen.
- Abb. 2. Archäologische Fundorte in den Gemeindekatastern von Liptovské Matiašovce und Liptovský Trnovec. Die Fundortnummern entsprechen den Fundortnummern im Text. Kartenherstellung L. Benediková, K. Pieta, M. Bartík. Legende: a – Siedlung; b – Höhensiedlung; c – Burgwall; d – Höhensiedlung (?)/Befestigung (?); e – Refugium (?)/andere Befestigung; f – Hügelgrab/Hügelgräberfeld; g – Einzelfund; h – historischer Weg; i – Höhle/Siedlung.
- Abb. 3. Liptovský Trnovec-Priehonisko/Konislava/Konislavy. 1 – Blick auf die Lokalität im Jahr 2005 mit Markierung einzelner Hügelgräber; 2 – Plan des Hügelgräberfeldes (Unterlage: M 1 : 10 000 26-43-04). Hügelbeschreibung im Text. Foto K. Pieta; Kartenherstellung L. Benediková, M. Bartík. Legende: a – Hügelgrab; b – Hügelgrab (?).
- Abb. 4. Liptovský Trnovec-Priehonisko/Konislava/Konislavy, Hügelgrab 1 („Kotlíček“). 1 – Hügelgrab 1 im Jahr 2005; 2 – Blick auf Hügelgrab 1 und Gebilde 2 („Bubon“) im Jahr 1984; 3 – zentrales Steinkistengrab des Hügelgrabes 1 während der Ausgrabung in 1968; 4 – Brandgrabengräber in Aufschüttung des Hügelgrabes 1. Foto K. Pieta.
- Abb. 5. Liptovské Matiašovce, Kote 950 m. 1 – Blick auf den Burgwall vom Südwesten im Jahr 2005; 2 – östlicher Rand des Burgwalls mit dem Wall; 3 – topografischer Plan des Burgwalls. Foto K. Pieta; Vermessung und Planherstellung E. Blažová, M. Bartík, T. Lieskovský, L. Benediková 2007 (nach *Pieta/Benediková 2009*).
- Abb. 6. Liptovské Matiašovce – Liptovský Trnovec, historischer Weg. Situation in 2007. Foto L. Benediková.
- Abb. 7. Liptovský Trnovec, Flur 8/2009. Eiserner Halsring. Zeichnung J. Mészáros (nach *Benediková/Bartík 2013*, Abb. 8).

- Abb. 8. Liptovský Trnovec, nordwestlicher Ausläufer von Opálenica (Flur 2/2007–2008). 1 – nördlicher Rand der Lage mit Wall; 2 – Terrainmodell. Foto L. Benediková; Vermessung und Modellherstellung E. Blažová, M. Bartík, L. Benediková 2008.
- Abb. 9. Liptovské Matiašovce-Pod Mníškom/Kozi chrbát. 1 – Bronzefibel A68, 1. Jh. nach Chr. (Sammeln von K. Pieta 1979); 2 – silbernes Stäbchen (Ausgrabung von V. Hanuliak 1973–1974). Zeichnung N. Vaššová.
- Abb. 10. Liptovské Matiašovce-Dúpnica. 1 – Bronzenadel vom Typ Orava, Hallstattzeit (nach *Struhár 2014*, Abb. 7: 1); 2 – keltische Silbermünze, 1. Jh. vor Chr., Avers/Revers (nach *Struhár/Soják/Šimková 2013*, 64). Foto M. Soják. Maßstab: a – 1; b – 2.
- Abb. 11. Besiedlung der Gemeindekataster Liptovské Matiašovce und Liptovský Trnovec in der Urgeschichte (allgemein) und Neolithikum. Kartenherstellung L. Benediková, K. Pieta, M. Bartík. Legende: a – Urgeschichte (allgemein); b – Neolithikum.
- Abb. 12. Besiedlung der Gemeindekataster Liptovské Matiašovce und Liptovský Trnovec in der Bronzezeit bis Frühlatènezeit (Anfang der Altlatènezeit). Kartenherstellung L. Benediková, K. Pieta, M. Bartík. Legende: a – Mittel- bis Jungbronzezeit; b – Spätbronzezeit bis Althallstattzeit (Anfang der Junghallstattzeit); c – Jung- bis Späthallstattzeit; d – Junghallstattzeit bis Frühlatènezeit (Anfang der Altlatènezeit).
- Abb. 13. Besiedlung der Gemeindekataster Liptovské Matiašovce und Liptovský Trnovec in dem jüngeren Abschnitt der Altlatènezeit bis Frühkaiserzeit (Vorpúchov-Stufe und die Púchov-Kultur). Kartenherstellung L. Benediková, K. Pieta, M. Bartík. Legende: a – jüngerer Abschnitt der Altlatènezeit bis älterer Abschnitt der Mittellatènezeit (Vorpúchov-Stufe); b – jüngerer Abschnitt der Mittellatènezeit bis Frühkaiserzeit (Púchov-Kultur).
- Abb. 14. Besiedlung der Gemeindekataster Liptovské Matiašovce und Liptovský Trnovec in der Kaiserzeit und Spätkaiserzeit/Frühvölkerwanderungszeit (Nordkarpatische Gruppe). Kartenherstellung L. Benediková, K. Pieta, M. Bartík. Legende: a – Kaiserzeit; b – Spätkaiserzeit/Frühvölkerwanderungszeit (Nordkarpatische Gruppe).
- Abb. 15. Besiedlung der Gemeindekataster Liptovské Matiašovce und Liptovský Trnovec im Mittelalter und in der Neuzeit. Kartenherstellung L. Benediková, K. Pieta, M. Bartík. Legende: a – Mittelalter, 9./10.–12./13. Jh.; b – Mittelalter, 14.–16. Jh.; c – Neuzeit.
- Abb. 16. Besiedlung der Region Liptau in der Spätkaiserzeit/Frühvölkerwanderungszeit (Nordkarpatische Gruppe). Die Nummern auf der Karte entsprechen dem Verzeichnis „Lokality severokarpatskej skupiny z regiónu Liptova“. Kartenherstellung K. Pieta, M. Bartík.
- Taf. I. Liptovský Trnovec-Priehonisko/Konislava/Konislavy. Hügelgrab 1 („Kotlíček“). 1–3 – Funde aus dem zentralen Steinkistengrab; 4 – Scherbe aus dem Brandgrab 2 in Aufschüttung des Hügelgrabes; 5–21 – Funde aus der Aufschüttung des Hügelgrabes (sekundäre Gräber). 1, 4–13, 16–21 – Keramik, 2, 3 – Bronze, 14, 15 – Stein, 13–15, 19, 20 – ohne Maßstab (umgezeichnet nach *Mirošayová 1975*, II. Band, Taf. 21, 22; *Pieta 1981*, Abb. 5).
- Taf. II. Liptovské Matiašovce, Kote 950. 1, 2, 8–10 – Funde aus der Hallstattzeit bis Frühlatènezeit; 3–7 – Funde aus der Spätkaiserzeit/Frühvölkerwanderungszeit (Nordkarpatische Gruppe). Alles Eisen. Zeichnung J. Hritzová. Maßstab: a – 1–5, 7–10; b – 6.
- Taf. III. Liptovské Matiašovce, Kote 950. 1, 2, 4–10 – Handwerkswerkzeuge der Nordkarpatischen Gruppe; 3 – Halbfabrikat einer hallstattzeitlichen Axt. Alles Eisen. Zeichnung J. Hritzová.
- Taf. IV. Liptovské Matiašovce, Kote 950. Schere und Landwirtschaftliches Gerät der Nordkarpatischen Gruppe. Alles Eisen. Zeichnung J. Hritzová.
- Taf. V. Liptovské Matiašovce, Kote 950. 3 – Fragment eines Spiegels; 4 – Ösenstift; 10 – Münze; 1, 2, 5–9 – Küchengerät. Nordkarpatische Gruppe. 1, 2, 4–6, 8, 9 – Eisen; 3 – Zinnbronze; 7 – Kupfer; 10 – Silber. Zeichnung J. Hritzová. Maßstab: a – 1, 5; b – 2–4, 6–10.
- Taf. VI. Liptovské Matiašovce, Kote 950. 1–11 – Winkelbeschläge der Kisten und Truhen; 12–14 – Gesenke; 15 – Schlüssel. Nordkarpatische Gruppe. Alles Eisen. Zeichnung J. Hritzová.
- Taf. VII. Lazisko-Zvon (850 m). 1–14, 16, 17 – Möbel- und Baubeschläge; 15, 18 – Schlüssel. Nordkarpatische Gruppe. Alles Eisen. Zeichnung J. Hritzová.
- Taf. VIII. Liptovské Matiašovce, Kote 950. Baubeschläge (Bauklammer). Nordkarpatische Gruppe. Alles Eisen. Zeichnung J. Hritzová.
- Taf. IX. Liptovské Matiašovce, Kote 950. 1–3, 5, 7–10, 12 – Riegel, Gesenke und Beschläge; 4, 6 – Federeinlage eines Schlosses und Schlüssel; 11, 13 – Schlossbleche. Nordkarpatische Gruppe. Alles Eisen. Zeichnung J. Hritzová.
- Taf. X. Lazisko-Zvon (850 m). Funde der Nordkarpatischen Gruppe. 1, 3–10 – Eisen; 2 – Bronze. Zeichnung J. Hritzová.
- Taf. XI. Lazisko-Zvon (850 m). 1 – Nadel aus der Hallstattzeit; 2–6 – Funde der Nordkarpatischen Gruppe. 1 – Bronze, 2–6 – Eisen. Zeichnung J. Hritzová.

Übersetzt von PhDr. Ľubomír Novotný, PhD.